

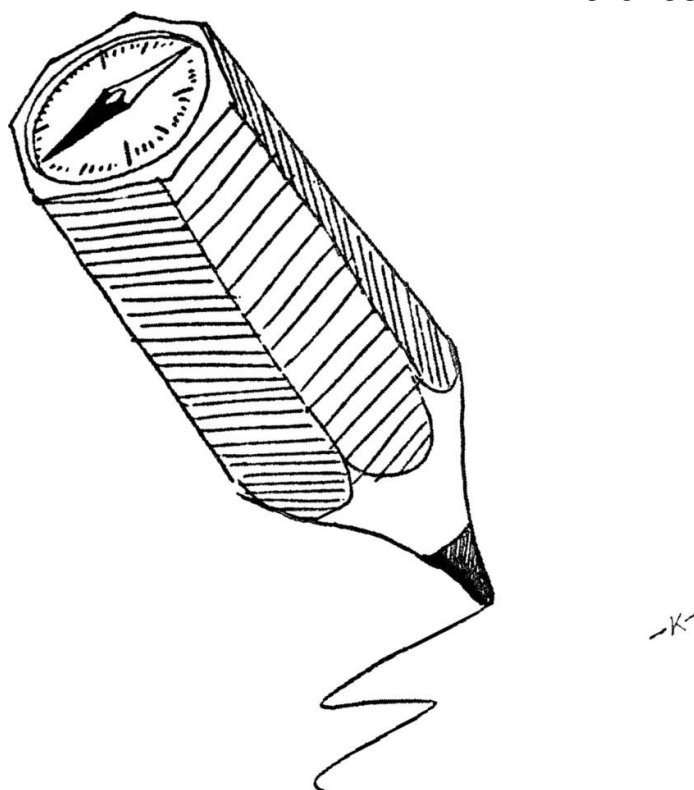
**(MAGYAR) NEMZET
ÉS
EURÓPA**

Tanulmányok
a 70 éves
Martin József
tiszteletére

(MAGYAR) NEMZET ÉS EURÓPA

**Tanulmányok
a 70 éves
Martin József
tiszteletére**

Líceum Kiadó
Eger, 2014

Szerkesztette:
Széchenyi Ágnes
Buzinkay Géza

ISBN 978-615-5250-58-3

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Czeglédi László
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2014-ben

Készült: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

Rektorok köszöntője.....	7
Andok Mónika: Klasszikus szerzők – új irányok a média normatív megközelítésében.....	9
Barna Béla: A rendszeres egri sajtó indulása: az <i>Egri Értesítő</i> és az <i>Egri Posta</i> (1860–1863).....	17
Blahó Miklós: Májusi mérföldkő. Európai Parlamenti választás – 2014.....	37
Buzinkay Géza: Jókai a redakcióban. Az újságíró és szerkesztő Jókai Mór.....	47
Csépányi Zsolt: A számítógépes fókuszcsoporthoz gyakorlati alkalmazásáról.....	59
Demeter Márton: Elképezések. Szisztematikusan félrevezető látszatok.....	71
Fekete Emese: Bankárkormányok, oligarchák, strómanok és polipok a középkorban. A Mediciek és a Fugger-család esete a politikával.....	79
Földváry Miklós István: Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában. A liturgiátörténet tanúsága.....	91
Gagyi Ágnes: Hálózati társadalomhoz hálózati mozgalmat: a 90-es évek második felének hálózati paradigmája a „globális társadalom” kutatásában és a globalizációkritikus mozgalomban.....	107
Herzog Csilla: A médiaműveltség és a médiaoktatás társadalmi megítélése.....	119
Horányi Özséb: Szösszenetek a <i>jó emberről</i> és a <i>legjobb gyakorlatról</i>	127
Javorniczky István: A <i>Nemzet</i> és mi. Szubjektív töredékek egy szép közös múltból.....	141
Martin József Péter: Pragmatizmus, ideológia, szkepszis. A magyar politikai elit és a közvélemény viszonyulása az Európai Unióhoz.....	161
Murányi Gábor: Egy jelszó bűvöletében. Ruffy Péter választásai.....	179
Oplatka András: „Elvetemült, zseniális dilettantizmus”. Wagner nyomai Thomas Mann elbeszélő műveiben.....	193
Pólya Tamás: Értékek és normák a digitális játszótér(b)en. A számítógépes játékok kultivációs elemzésének lehetőségéről.....	203
Sipos Balázs: A politikai újságírás etikai problémái Magyarországon 1989 után. Vázlat.....	227
Strickland-Pajtkó Ágnes: The Portrayal of Women in Early Modern English Conduct Books.....	237
Szále László: Pokolhegyi szendvics. Részletek a bevezetőből és a kivezetőből.....	247
Széchenyi Ágnes: Schöpfung Aladár útja a modernséghez. A pályakezdés orgánuma: a <i>Vasárnapi Ujság</i>	261

Tóth Benedek: Heti csevegés a <i>Bécsi Híradó</i> ban: Náday Ezüstös (Ágai Adolf) 1865-ös tárcasorozata mint a <i>Wochenplauderei</i> egyik első magyar nyelvű példája.....	279
Ujvári Hedvig: Mit olvashatott Bismarck Jókaitól? Jókai regényei németül Pest-Budán és Berlinben	295
Várkonyi Tibor: Mozart és Da Ponte trilógiája.....	305
Tabula gratulatoria	311
Kaján Tibor karikatúrái: 16, 36, 46, 58, 70, 90, 106, 160, 178, 192, 226, 236, 246	

REKTOROK KÖSZÖNTŐJE

Az Eszterházy Károly Főiskola vezetése és munkatársai nevében tisztelettel és szeretettel köszöntünk, mint a Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék volt vezetőjét 70. születésnapod alkalmából és hálásan köszönjük azt a kiemelkedő munkát, amit hallgatóink formálása, tanítása és nevelése érdekében végeztél eddig.

Személyedben egy gyakorló újságíró került a frissen alakult tanszék élére. A legendás *Magyar Nemzet* vezető munkatársa és főszerkesztője voltál, más fontos napilapok vezető garnitúrájából érkeztél, nagy szakmai tudással, nemzetközi kitekintéssel, türelemmel és rokonszenves szakmai ambícióval. Életpályád méltatására itt nem vállalkozunk, itthoni és nemzetközi szakmai elismertséged erre elegendő bizonyíték.

Szerénységgel és elszánással fogtál munkához, akkoriban alakult ez az új szak. A feladat nem volt egyszerű. Egy új – az akadémiai rendszerben helyét azóta sem igen találó – diszciplína tantárgyi hálójának kidolgozása fázisában voltunk. Egy új tanszéket kellett az újságíró szakma felől megalapozni, de úgy, hogy annak tudományos elfogadása is biztosított legyen. Te és kollégáid jó csapata hitelessé tettétek a Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszéket, amit mutat tanszékvezetői éveid kiemelkedő hallgatói létszáma is, és a jól elhelyezkedett, sikeres egykori hallgatók munkája.

Ki kell azonban emelnünk – a jegyzőkönyv és az utókor számára is – néhány olyan tulajdonságot, amelyek magasra teszik a mércét Főiskolánk vezetői beosztású munkatársai számára. Elsősorban is szakszerűségedet, ahogyan egy ilyen ideológiailag érintett mezőn mentes tudtál maradni politikai irányoktól, de úgy, hogy hallgatóid mégis mindig érezhették, hogy segíted őket saját állásfoglalásuk kialakításában. Azt, hogy mindig megmutattad számukra, minden jelenséget nemzetközi összefüggésben kell értelmezni, s hogy ehhez a nyelvtudás az első és minimálisan is szükséges eszköz. Irigykedve hallottuk, hogy a hallgatók számára szervezett külföldi tanszéki utazásaitokhoz milyen könnyedén teremtetél kapcsolatot, felhívva egy-egy vezető szerkesztőt franciául, németül vagy oroszul. Aztán türelmed és toleranciád, a másik megértésének feltétlen szándéka.

Kedves Tanár Úr, az intézmény korábbi és jelenlegi vezetése valamint az egész Főiskola nevében azt kívánjuk, hogy számos hasonló ajándékban, baráti

gesztusban és családi örömben legyen részed. Bízunk abban is, hogy még sokáig az Eszterházy Károly Főiskolán tarthatunk, hogy minél többször megköszönhesük neked mindazt, amit hírünkért, kollégáidért, illetve a hallgatókért tettél és teszel mind a mai napig.

Az Eszterházy Károly Főiskola minden polgára nevében kívánunk neked egészséget, erőt és még – tudunk ugyanis sajtótörténeti terveidről – sok-sok boldog alkotó esztendő!

Eger, 2014. május 2.

Hauser Zoltán

Liptai Kálmán

Andok Mónika

KLASSZIKUS SZERZŐK – ÚJ IRÁNYOK A MÉDIA NORMATÍV MEGKÖZELÍTÉSÉBEN

A média működésének normatív elgondolásai arra keresik a választ, hogy a demokratikus társadalmakban milyen szerepet kellene betöltenie a médiának, hogy eredményesen hozzájáruljon olyan társadalmi párbeszéd megteremtéséhez, mely elősegíti a jobb, körütekintőbb közös döntéshozatalt. A normativitás úgy az elmélet, mint a gyakorlat szintjén is megjelent mind az amerikai mind az európai megközelítésekben.

Európában az elektronikus médiumok működése eleve közszolgálati mederben valósult meg az 1920-as évek közepétől, de a nyomtatott sajtó piacán ekkorra már háttérbe szorultak a szeriöz lapok a bulvársajtó előretörése miatt. A sajtó, a nyilvánosság és a társadalom demokratikus működése közötti kapcsolatrendszer változásának történeti dimenzióit Habermas tárta fel a mára klasszikussá vált *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című könyvében, melyben a klasszikus polgári nyilvánosságot emelte a mindenkori norma rangjára. Az 1962-ben megjelent német nyelvű könyvet csak 1989-ben fordították le angol nyelvre, s csak azóta vált igazán reflektálttá az angolszász szakirodalomban.

Az Egyesült Államokban az elektronikus sajtó erőteljes kereskedelmi orientációval jött létre, a piac mindenhatóságába vetett hit jegyében. Azonban a kereskedelmi média és a demokratikusan működő társadalom viszonyában számos deficit mutatkozott, így megfogalmazódott az igény, hogy foglalkozni kell a normativitás kérdésével.¹ Elsőként a Hutchins Bizottság működését érdemes említeni: 1947-ben a Time kiadóvállalat, Henry Luce finanszírozta azt a vizsgálatot, melynek vezetésére Robert Hutchinst, a Chicagai Egyetem rektorát kérték fel. A független bizottság feltárta, hogy a tömegsajtó a maga szenzációhajhász tartalmaival nem járul hozzá ahhoz, hogy a társadalomban nyilvánvaló váljanak a közös társadalmi célok és értékek. Ám a jelentés² mindezzel kapcsolatban nem az erősebb állami szerepvállalást sürgette, hanem a társadalmi felelősséget he-

---

¹ A normativitás diskurzusa számos ponton érintkezik a média jogi szabályozásának, a médiapolitikának, majd a későbbiekben a *media governance*-nek a kérdésével, de nem azonos vele. I. McQuail 2003:16 és 2010.

² A jelentés 1947-ben látott napvilágot *A Free and Responsible Press* címmel.

lyezte előtérbe, a társadalmi felelősségre irányította a figyelmet. Ez az elgondolás köszön vissza 1956-ban Fred Siebert, Theodor Peterson és Wilbur Schramm kutatásában,³ melyet a *Four Theories of the Press* című könyvükben publikáltak. Ebben négy működési típusát különböztették meg a sajtónak: az autoritert, a libertariánust, a társadalmi felelősség típusát és a diktatorikust.⁴ A sokat hivatkozott tanulmányt azonban számos bírálat is érte; az 1990-es évektől egyre többen találták túlideologizáltnak Sieberték gondolatait. Ilyen irányú kritikát fogalmazott meg John Nerone 1995-ös *Last Right: Revisiting Four Theories of the Press* című szerkesztett munkájában,⁵ illetve Daniel C. Hallin és Paolo Mancini *Médiarendszerek* című könyvükben. „Azonban a sajtó „filozófiájának” – vagy mondhatjuk úgy is „ideológiájának” – középpontba állítását a *Four Theories of the Press* egyik legnagyobb hibájának tartjuk.” (Hallin & Mancini, 2008: 24) Hibául róják fel azt is, hogy Sieberték nem elemezték empirikusan médiarendszerek és politikai rendszerek kapcsolatát, helyette mind a négy elméletet valójában a klasszikus liberalizmusból vezették le. Hallin és Mancini ezért másképpen, az empirikus kutatást is bevonva beszél normativitásról. Úgy vélik, hogy különböző országok sajtója történetileg eltérő mértékben tükrözi, illetve befolyásolja a társadalom szerkezetét. Ezt persze értelmezhetjük fordulatként is, a normativitás preskriptív aspektusa helyett inkább a leírásra, a deskripcióra került a hangsúly. Az mindenképpen igaz, hogy a szerzők az általuk leírt három média-modell közül egyikről sem állítják, hogy csak az működhet normatív módon és a többi nem. A három modell: a meriterrán vagy polarizált pluralista; az észak-/közép-európai vagy demokratikus korporatista és az észak-atlanti vagy liberális modell. Kutatásukban először a politikai rendszerek (mint a médiarendszerek környezete) jellemzőit elemzik, majd részletesen bemutatják a három eltérő modellt. Ezen típusok identifikálásakor olyan tényezőket vizsgáltak, mint a lapkiadás alakulása az egyes országokban, a politikai párhuzamosságok, valamint ehhez kapcsolva a pluralizmus kérdése, az újságírói professzionalizáció szintje valamint az állam szerepe a médiarendszerben. Ha a magyar médiarendszert vizsgáljuk, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy egyik modellbe sem illeszthető be maradéktalanul. Bizonyos elemei a polarizált pluralista, más elemei a demokratikus-korporatista modellhez viszik közel. Nem véletlenül bontakozott ki Hallin és Mancini könyve nyomán egy olyan kutatási irányzat, mely egyre differenciáltabb modelleket ír le. Roger Blum svájci kutató például hét típust – köztük egy kelet-európaiat is – különböztetett meg. (Blumot idézi Christians, Galsser,

³ A média szerepéről: „...the press always takes on the form and coloration of the social and political structures within which it operates. Especially, it reflects the system of social control whereby the relations of individuals and institutions are adjusted.” (Siebert, Peterson & Schramm 1956, 2, idézi Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:3).

⁴ Az eredetiben ezen utolsó típust *Soviet Communist Concept*-ként definiálják.

⁵ „...*Four Theories* is designed to present an apparently timeless structure of ideas. ... Specifically, this is a task of *Weltanschauung*. .. But a worldview is not a theory.” (Nerone 1995: 16–17).

McQuail, Nordenstreng & White, 2009:13) Ezzel Blum ki tud lépni a normatív elméletekre oly gyakran jellemző nyugati modell bezártságából, melyek többnyire a szabadpiac, a demokrácia és az újságírói professzionalizmus kifejezéseire építenek.⁶

A médiaszociológus Denis McQuail is hosszú ideje foglalkozott média és normativitás kérdésével. A 90-es években született munkáiban a tömegkommunikáció vonatkozásában négy elméletet különít el aszerint, hogy inkább média-központú vagy társadalomközpontú, illetve az anyagi vagy a kulturális szemlélet dominál-e. (McQuail 2003:16) Így megkülönböztet társadalmi elméletet (média-központú, kulturális szemléletű), normatív elméletet (médiaközpontú, anyagi szemléletű), operatív elméletet (társadalomközpontú, kulturális szemléletű) és hétköznapi, közgondolkodásbeli elméletet (társadalomközpontú, anyagi szemléletű). A normatív elmélet jelentőségét McQuail abban látja, hogy „... szerepe van a médiaintézmények formálásában és legitimálásában, és jelentős hatást gyakorol más társadalmi ágensek és a különböző médiumok közönségének a médiával kapcsolatos elvárásaira.” (McQuail, 1995:16) A normativitással kapcsolatos elgondolásainak fogalmi középpontjában a közérdek fogalma áll, mely a médiára vonatkoztatva azt jelenti, hogy a médiának működése során tekintettel kell lennie az igazságosság, a méltányosság, a demokrácia valamint a kíváncsi társadalmi és kulturális értékekre.⁷

McQuail új, 2009-ben szerzőtársaival együtt publikált elmélete *Normative Theories of the Media* természetesen szervesen épül a korábbi írásaira, de érzékelhetünk benne némi súlyponti átrendeződést, illetve a (média)normativitás fogalmának minden eddiginél differenciáltabb kidolgozásával találkozunk. A könyv szemlélete azt mutatja, hogy McQuail és kutatótársai a korábbi – anyagi szemléletű megközelítés felől – a kulturális kötöttségek figyelembe vétele felé orientálódtak. „We admit that normative theories are culturally bound constructs or paradigms rather than actually existing systems. ... *Normative* means that explanations are based on choices among cultural values and ultimately on some premises about the nature and purposes of human existence.” (Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:viii, 19)

A másik eltérés, hogy míg korábban kizárólag kétszintű, a demokrácia és média vagy másképpen társadalom és média viszonyát vizsgálták, most három-

---

⁶ A nyugati modell kategóriáit használva McQuail már 2003-ban és 2005-ben is átdolgozta a tipológiáját. (ld Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:11).

⁷ McQuail taxatív módon kilenc közérdekkel kapcsolatos követelményt sorol fel: A médiatulajdon pluralitása, a közlés szabadsága, a nyilvánosság számára elérhető információk sokfélesége, a vélemény-kifejezés sokfélesége, széles hatókör, a közönség számára elérhető tájékoztatás és kultúra minősége, a demokratikus politikai rendszer megfelelő támogatása, az igazságszolgáltatási rendszer tiszteletben tartása valamint az egyéni és az általános emberi jogok tiszteletben tartása. (McQuail 1995: 131) McQuail közérdekekről való elemzéseinek továbbgondolását ld Cuilenburg – McQuail 2010: 238.

szintessé bővítették a kutatást. Először a filozófiai tradíciót tárták fel, ezt követte a demokrácia majd a média vizsgálata.⁸

A filozófiai tradíció bemutatása azért volt szükségük a kutatóknak, hogy bemutassák mindazon történeti kontextusokat, melyek eltérő megközelítéseit adhatják annak, hogy mi tekinthető, illetve milyen dimenziók mentén tekinthető normatívnak a nyilvánosság szférájában zajló kommunikáció. A filozófiai megközelítést tekintve négy típust azonosítanak: a korporatistát, a libertariánust, a társadalmi érzékenység és a polgári részvétel alaptípusait. Az elkülönítést az alapján dolgozták ki, hogy egyes értékek választásában milyen eltérő hagyományok tárhatók fel. Egy adott kultúra inkább a pluralizmust vagy a (szociokulturális) konszenzust részesíti előnyben, tartja értéknek, illetve a politikai mobilizáció tekintetében inkább a tekintélyelvű vagy a részvételi dimenzió a fontos. Mindezt koordináta-rendszerbe helyezve mutatják be McQuailék. (Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:21)

A korporatista típus így a konszenzust előtérbe helyező autoriter irányítással megvalósuló helyzetben jön létre. A szerzők ezt a klasszikus görög városállami működésben látják, ahol a kulturális pluralizmus nem számottevő és a politikai ellenőrzés magas szinten centralizált. A libertariánus modell pluralista és participatorikus. Ide a szerzők a klasszikus liberális elveket (a szabadság a legfőbb és abszolút jó, az állam ellenség) elméletalkotókat (J. S. Mill) idézik és megemlítik, hogy igazi virágkorát a 19. században élte. A társadalmi érzékenység modelljénél, mely a pluralista és autokratikus negyedben helyezkedik el, a szerzők megemlítik a Hutchins Bizottság vizsgálatát, illetve az igényt, amely a modellt előhívta: „Once the libertarian solution became the formula for many nation-states, typically in nineteenth century, and the negative result of unrestrained entrepreneurial freedom become evident, the need to balance freedom with responsibility also came to light.” (Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:24) A negyedikként említett civil újságírás a participációra és a konszenzusra épít. Legitimációs bázisát éppen az az alapelv biztosítja, hogy a média végső soron mégiscsak az emberekhez, a polgárokhöz tartozik, s rendkívüli szerepe van a helyi közösség életében.⁹

A demokrácia elgondolások elemzése abban segítette őket, hogy el tudják különíteni a demokratikus intézmények és gyakorlatok alternatív formáit, melyek a különböző történelmi körülmények és eltérő politikai kultúráik miatt differenci-

---

⁸ McQuailék a következőképpen listázzák mindezt:

Philosophical – *normative traditions*: corporatist, libertarian, social responsibility, and citizen participation.

Political – *models of democracy*: administrative, pluralist, civic, and direct.

Media – *roles of media*: monitorial, facilitative, radical, and collaborative (Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:16).

⁹ A participatorikus újságírás kérdéséhez l. Anders Ekström (ed.): *History of Participatory Media 1750 – 2000* Routledge.

által kezelendők. Végso soron McQuailék a demokrácia eltérő politikai modelljeit írták le, két esetben konkrétan visszautalnak Hallinék empirikus munkájára.

Elsőként a pluralista demokrácia modelljét tárgyalják, mely az egyéni szabadságjogokra épít, az államhatalom minimális megjelenését helyesli, s a szabadpiacra épülő gazdaságot. McQuailék ezt azzal a modellel kapcsolják össze, mely a Hallin- Mancini kötetben mint liberális-pluralista modell szerepel. A második az adminisztratív demokrácia modellje a professzionális intézményrendszerre helyezi a hangsúlyt, mely az állampolgárok szociális biztonságát szolgálja. Hallinék monográfiájában ez a típus a demokratikus-korporatista médiamodellben jelenik meg, s számos nyugat illetve észak-európai országra jellemző. A harmadik típus a polgári demokrácia, alapja az állampolgárok aktív bevonódása a politikai párbeszédbe, döntéshozatalba, különösen helyi szinten. Ehhez állnak legközelebb a participatorikus médiaformák, különösen az internet használata. Rendkívül közel áll ehhez a negyedikként ismertetett közvetlen demokrácia modellje, melyben azért van fontos szerepe a médiának, mivel megjeleníthetőséget biztosít minden fontos, a közösség ügyeit érintő vélekedésnek.

Elemzésük harmadik szintjén magára a médiára fókuszáltak, különösen az újságírásra. Ennek kapcsán James Carey és Michael Schudson elgondolásaira támaszkodnak. Mindkettejük újságírás definíciójában nagy szerepet kap a demokratikus társadalmi rend támogatása mint újságírói feladat. McQuailék egyébként elismerik, hogy a társadalmi kommunikációban más intézmények is jelen vannak, jelen lehetnek, de ez nem változtat azon, hogy centrális helyzetben a média áll. A média normatív működésére négy eltérő példát mutatnak McQuailék és mind a négyet normatívként kezelik: amikor a média megfigyel, monitoroz; amikor segítő támogató; amikor radikális szerepben lép fel, illetve amikor együttműködő módon van jelen a társadalomban.

A média megfigyelő szerepben rendkívül régóta jelen van hatalom és társadalom viszonylatában. De McQuailék a megfigyelés szerepét nem szűkíti le a kormányzat, a politika feletti éber őrkedésre, beleértik a média azon funkcióját is, hogy kiszűr, összegyűjt és bemutat bármely, az emberek mindennapjai számára fontos információt, hírt. Facilitatív szerepében akkor találkozunk a médiával, amikor segíti a kiegyenlített, érzékeny politikai döntéshozatalt; segít társadalmi folyamatok megjelenítésében, esetleg indikátora ilyeneknek. Vagyis nem szűkíthető le pusztán a politikai diskurzusban való szerepére. „The facilitative role of the news media is rooted in the democratic tradition of civic republicanism. The media reflect the political order in which they are situated, and the logic and rationale for their facilitating public life is primarily that of civic democracy.” (Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:158) A harmadik lehetséges szerep a média működésének radikális elgondolása, mely legfőképpen a klasszikus baloldali tradícióba illeszkedik. Akár politikai akár gazdasági akár kulturális hegemoniával szembeni radikális – kritikus fellépés fogja jellemezni, mely médiaszerep azon alapelvek áll, miszerint

mindenkinek valóságosan is egyenlő szabadság és egyenlőség jár. Célja sokszor a társadalmi hatalom, befolyás redistribúciója (reformok útján vagy forradalmi módon), melynek során az újságírásnak komoly szerep jut a gazdasági és/vagy politikai rendszer átalakításában, megváltoztatásában. McQuailék leírásában a negyedik az együttműködő szerep lesz. Némiképp a monitorozó, megfigyelő szerep kritikájaként is olvashatjuk,¹⁰ mert itt nem azzal a médiával találkozunk, mely folyamatosan szemmel tartja, számon kéri és elszámoltathatja a hatalmat, ám ugyanakkor önnön hatalmát megkérdőjelezhetetlennek és abszolútnak tételezi. Az együttműködő¹¹ újságírás modelljében benne van magának a médianak az elszámoltathatósága és transzparenciája is. Az együttműködő média szerepében a fejlesztő típusú újságírást elemzik és tekintik normatívnak: „Collaboration in the tradition of development journalism usually involves a partnership with the state, though not always a formal one, a relationship premised on a commitment by the press to play a positive role in the processes of development.” (Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:200–201)

A 2009-es kötet fontos elmozdulás tehát abban a tekintetben, hogy a normativitást a média többféle szerepben is képes megvalósítani. Ezen megvalósulás egy-egy konkrét állam, nemzet tekintetében a történeti, szociokulturális kontextusban elemezhető, és értelmezhető. Ugyanakkor minden konkrét megvalósulás háttérben elméleti szinten kibontható az eltérő filozófiai hagyományban gyökerező, eltérő demokrácia-felfogás is.

Zárásként röviden utalnék egy gyökeresen más irányból közelítő, de érvényességét tekintve hasonló erejű munkára. Említettem a tanulmány elején McQuail 2003-as médiaelmélet tipológiáját, melyben társadalomtudományi, normatív, operatív és hétköznapi csoportba sorolta a médiaelméleteket a szerző. S míg ő maga a társadalomtudományi és a normatív területen alkotott, addig Roger Silverstone a média mindennapi használatából indult ki, de ugyanúgy eljutott a normativitás kérdéséhez. Utolsó, halála előtt írt könyvében, a *Médiaerkölcsben* olyan térnek, a megjelenés szimbolikus terének tételezi a médiapoliszt, mely egyszerre leíró és normatív fogalom. Silverstone saját keretében a normativitást a felelősség kérdésével szoros összefüggésben tárgyalja, s hármas felelősséget említ: „A mediatizáció folyamatában minden főbb játékos visel valamit ebből a felelősségből. Az első ... csoportba azok sorolhatók, akik a világról bennünket tájékoztató képek és narratívák gyártásáért és közléséért felelősek. ... A második csoportba azok tartoznak, akik alanyként jelennek meg a médiában. ...

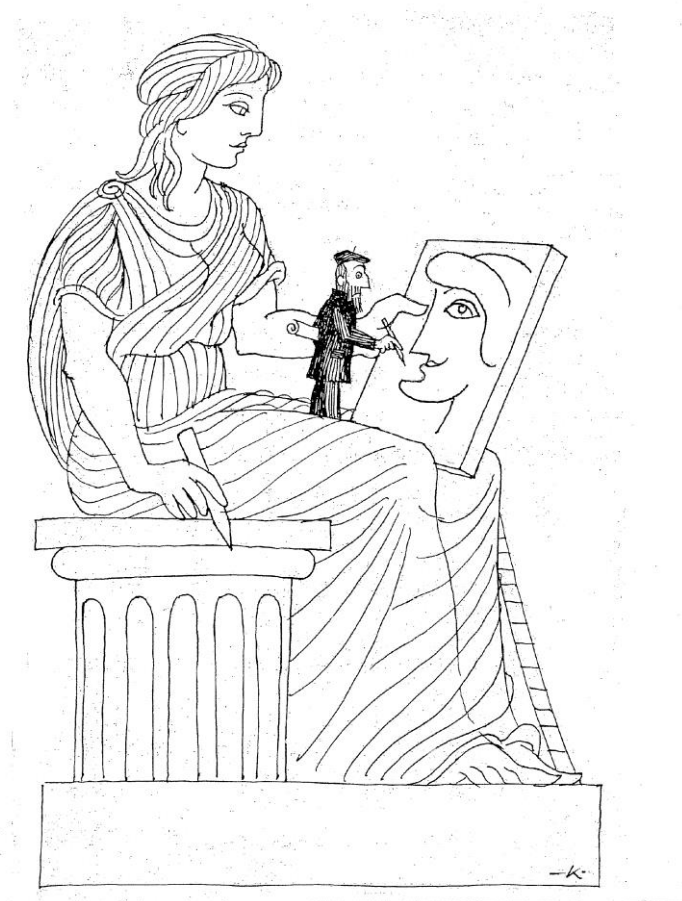
¹⁰ Lee C. Bollinger 1991-es írására sokat hivatkoznak *Images of a Free Press*. Chicago: University of Chicago Press.

¹¹ Az együttműködő média szerepét McQuailék több három altípusra osztják és azon belül is további differenciálással élnek: Collaboration as compliance (coercion, apathy, tradition), Collaboration as acquiescence (pragmatic, instrumental), Collaboration as acceptance (practical agreement, normative agreement) In.: Christians, Galsser, McQuail, Nordenstreng & White, 2009:199.

Végül pedig ott van a közönség és a használók mint résztvevők felelőssége.” (Silverstone 2010: 150–151) Silverstone elismeri, hogy ez utóbbi a legkeményebb dió, ugyanakkor arra is figyelmeztet mindannyiunkat, hogy állampolgárként viselt végső felelősségünk messze tovább ér mint a világnak a média általi ábrázolása, hiszen kiterjed arra a világra is, amelyet a média ábrázol.

Felhasznált szakirodalom:

- Christians, Clifford G. – Glasser, Theodore L. – McQuail, Denis – Nordenstreng, Kaarle – White, Robert A.: 2009, *Normative Theories of the Media. Journalism in Democratic Societies*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago.
- Hallin, Daniel C. – Mancini, Paolo: 2004, *Médiarendszerek*. Bp. AKTI – Gondolat Kiadó.
- McQuail, Denis: 2003, *A tömegkommunikáció elmélete*. Bp. Osiris Kiadó.
- McQuail, Denis: 2010, A média irányítása. Az irányítás kérdései és formái. In.: Polyák Gábor (szerk): *Médiapolitikai szöveggyűjtemény*. Bp. AKTI – Gondolat Kiadó pp. 75–102.
- Nerone, John C. (ed.): 1995, *Last Right: Revisiting Four Theories of the Press*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago.
- Silverstone, Roger: 2010, *Médiaerkölcs*. Bp. Napvilág Kiadó.
- Van Cuilenburg, Jan – McQuail, Denis: 2010, Médiapolitikai paradigmaváltások. Egy új hírközlés-politikai paradigma felé. In.: Polyák Gábor (szerk): *Médiapolitikai szöveggyűjtemény*. Bp. AKTI – Gondolat Kiadó pp. 236–260.

Barna Béla

A RENDSZERES EGRI SAJTÓ INDULÁSA: AZ EGRI ÉRTESÍTŐ ÉS AZ EGRI POSTA (1860–1863)

Az alábbi tanulmányban a rendszeres egri sajtó megindulásának első két lapjáról, az *Egri Értesítő*ről és az *Egri Postáról* írok. Ezen lapokat már említette egy korai szakdolgozat (ENGEL, 1978), illetve jelen tanulmány írójának egész Eger sajtótörténetét feltáró egyetemi szakdolgozata (BARNA, 1999) is. Itt azonban egyrészt egy részletesebb bemutatásukra kerül sor, másrészt pedig a tanulmányban közlöm azon személyek részletes életrajzát is, akik az *Egri Értesítő* és az *Egri Posta* készítésében mint kiadók, szerkesztők vagy újságírók vettek részt.

Egri Értesítő (1860. szeptember 1. – 1861. december 29.)

Az 1860-as évek elején körülbelül 18 ezer lakosú¹ Egerben a rendszeres egri sajtó a Bach-korszakot követően indult meg: az első tulajdonképpeni hírlap, az *Egri Értesítő* első száma 1860. szeptember elsején, szombaton jelent meg.

Az újság első lapszáma a következőképpen érvel egy állandó egri újság mellett, valószínűleg azokra a kételkedőkre reagálva, akik szerint egy Eger nagyságú város nem bír el egy önálló lapot: „Kisebb városokban is keletkeztek és gyarapodnak a legújabb jelenben lapok és újságok, melyek városuk vidékük emelkedése mellett fáradozván, ezeknek érdekét elősegítik. És Egerben, azon ős városban, melyben már I. szent István dicső emlékezetű nagy királyunk püspöki széket alapított, melynek lakói azon búskorban, midőn a félhold vad fiai hazánkat leigázni törekedtek vitézségükkel tündöklének, melynek tudományos intézetei a hazának nem egy, de számos jeles polgárt nevelének, s melynek kies vidékén, regényes dombjain és hegyein a híres, jeles egri bor nagy mennyiségben érlel - Egerben mondunk, nem volna egy lapnak jövőndője? Mi azt nem hisszük, nem akarjuk hinni.”

---

¹ Eger lakóinak száma 1780-ban megközelítette a 16 ezret, és akkor az ország nyolcadik legnagyobb városa volt. Közel egy évszázaddal később, 1850-ben 16 858 fő, 1869-ben azonban lélekszáma csak 19150 volt, és a huszadik helyre csúszott vissza a városok nagyságrendjében (NAGY J., Eger története).

Az *Egri Értesítő* 30 előfizetővel indult, szerdán és szombaton jelent meg, ára pedig 6 új krajcár volt, s mint azt a szerkesztő írja, mellőzi a szépirodalmat és a politikát a lap céljára hivatkozva. A cél ugyanis a város és vidéke mezőgazdasági, kereskedelmi és műipari érdekeinek ápolása volt. Így érvelt: „*az anyagi jólét a szellemi élet élénkségének is legbiztosabb emeltyűje, hogy egy gazdag nép a szellemi kincsek, a polgárosodás terjedése iránt is a legnagyobb fogékony-sággal viseltetik és hogy mi sem kisszerű mi a kereskedés és ipar érdekei pártolására szolgálhat*”.

Az *Eger* című lapban egy visszaemlékezés negyed századdal később így ír a jogelődnek tekintett lap indulásról: „*Az 1848/49-iki szabadságharcot követő gyászos időszakban a journalistikai irodalom Egerben egy hosszú évtizedre el-némult. A fővárosi sajtóviszonyok akkori történeteiből tudjuk, hogy ezek az idők az irodalmi munkásság e terére nézve kevésbé voltak kedvezők s biztatók, s így nálunk nem is akadt bátorság, mely az elejtett fonalat egyhamar fölvegye, s foly-tassa.*

Az első, kit 11 év után e bátorság, mondhatnám: merészség – megszállott, Czeiszler Lajos, vegyes-kereskedő, izraelita polgártársunk volt, ki az 1860-ik évben „Egri Értesítő” cím alatt, mint szerkesztő s kiadó, egy, üzleti híreket s hirdetéseket tartalmazó, kis félívnyi heti lapot indított meg, s azt az egri érs. – lyceumi nyomdában nyomatta”².

Ez azért is fontos, mert több helyen az szerepel, hogy az *Egri Értesítő*t Montedegói Albert Ferenc alapította. Nos, mint azt e korabeli sajtótörténeti cikk is mutatja, a lap kiadója Czeiszler (más írásmód szerint Zeisler) Lajos volt, és az ő ötlete volt a lap indítása is. A kiadó irodája is az ő fűszerkereskedésében, a Belváros (Halpiacz) 239-es szám alatt volt.

Szerkesztőnek sikerült megnyernie a klagenfurti születésű Montedegoi Albert Ferenc (1811–1883) csillagászt, aki a csillagvizsgáló vezetése mellett a líceumban tanárkodott és vezette az érseki könyvtárát is, valamint számos szakcikke jelent meg a csillagászat, a meteorológia a fizika köréből (az *Egri Értesítő*ben Albert Ferenc a Lyceum és egyházfőmegyei könyvtár leírását és történetét publikálta). A szerkesztőség is így a Líceum 24-es szobájában volt.

Az említett sajtótörténeti visszaemlékezés így folytatja: „*A kis lap, mint újdonság is, közönségünk részéről elég kedvező fogadtatásban részesült, de a kiadó-szerkesztő csakhamar belátta, hogy az olvasó közönség egy laptól, üzleti tudósításokon s hirdetéseken kívül, másnemű szellemi táplálékot is kíván, mely ohajtásnak megfelelő kielégítésére nem érezvén elég erőt és hivatást magában: e célból Montedegói Albert Ferencz országosan ismert csillagtudós- és egri érs.-lyceumi tanárral szövetkezett, fölkérve a t. tudóst az „Egri értesítő” szellemi részének szerkesztésére.*

---

² Az időszaki sajtó Egerben III. *Eger* című lap 1886. május 11-i (25-ik évfolyam 19-ik) szám.

Dr. Montedegói Albert Ferencz több tudományossággal, mint az eféle vidéki lapot megillető élénkséggel, 1861. febr. haváig szerkesztette az „Egri értesítőt”. Tény azonban, hogy szerkesztése alatt, néhány nagy figyelemre méltó cikk is jelent meg a lapocskában, kiváló hazafi munkatársak tollából, mely közlemények – bár az a nyomasztó hazai viszonyok közt csak burkoltan, de az igaz hazafiúi érzelmek előtt mégis eléggé érthetően – tolmácsolták a hazánk egére 12 hosszú év óta föltornyosult nehéz fellegek oszladozását, reményt keltettek az elborult s már-már kétségbeesett hazafi-kebelben egy szebb jövő hajnalának reménye iránt, buzdítást nyújtottak a csüggedőknek, s tápot az ébredni kezdő honfiúi lelkesedésnek. Az „Egri értesítő” illetén irányzata körül a legkiválóbb érdem kétségkívül visontai Kovách László, vámos-györki nagybirtokos, és az akkor alakult hevesmegyei gazdasági egyesület megteremtője s elnöke lelkes fáradozásait, s munkálkodását illeti meg”.

Az 1860. október 24-én megjelenő számban közli a lap a polgármesteri hivatal értesítését a lap programjának engedélyezett kitágulásáról. Ezután a szorosan vett politikát kivéve szinte korlátlanul kitágul, még Tárcza rovata is lesz. A lap azt is bejelenti, hogy a Heves megyei Gazdasági Egyesület a lapot hivatalos közlönyéül fogadta. Ebben nyilvánvalóan nagy szerepe volt Visontai Kovách Lászlónak³, hisz ő volt az egyesület elnöke.

Maga a lap fejléce a 26. szám (nov. 28.) után változik, a következő szám december 2-án már az I. évfolyam 2-dik negyed 1. számaként, „Nemzet-gazdászati

---

³ Kovách László (Visontai), országgyűlési képviselő. 1827. október 26-án született Gyöngyösön. Tanulmányait a pesti egyetemen végezte, húsz évesen már jurátusnak esküdött fel. Szinnyei szerint „részt vett az 1847-48. pozsonyi országgyűlésen Hevesmegye követi mellett s lelkesedett az akkor éppen ott lefolyt hazafias küzdelmeken. Azután aljegyző lett Pestmegyéjénél. A szabadságharc kitörésekor ő is fegyvert fogott, végig küzdötte a szabadságharcot egész a világosi fegyverletételig és a századosságig emelkedett. Családjához tér vissza; atyja egy 300 holdas birtok-részt adott át neki Hevesmegyében Vámos-Györkön, hol gazdálkodni kezdett”. Gyöngyös város politikai s társadalmi életében vezérszerepe volt az 1860-as, 1870-es években. Cikkei a *Magyar Gazdában*, a *Gazdasági Lapokban*, a *Kertész Gazdában* jelentek meg. A szántás mesterségéről írt értekezését 200 példányban osztotta szét szülőmegyéjében. Nagyobb munkája: *Megyerendezés*, Budapest, 1866. - A világosi fegyverletétel, Budapest, 1884. Forrás: BOROVSZKY. – 1860-ban az októberi diploma után megyei főjegyzővé választották, az 1861. országgyűlésre pedig a gyöngyöspatai kerület képviselőnek küldte. Ettől fogva minden országgyűlésen tagja volt a képviselőháznak és pedig háromszor a gyöngyöspatai, egyszer Szatmármegye krassói, egyszer Sopronmegye eszterházi választókerületét, azután pedig állandóan Gyöngyöst képviselte. 1861-ben mindjárt a felirati párthoz csatlakozott, melynek Deák Ferencz volt a vezére, a kitartólag megmaradt e párton; a pártvezér is érdemesítette bizalmára. 1866 végén élénk részt vett a kiegyezési tárgyalásokban, a Deák-párt megalakításában s a Deák-kör szervezésében, melynek igazgatójává választott; sőt már ezen az országgyűlésen a képviselőház háznagyi hivatalára is őt választották meg. Deák Ferencz nagyon szerette, még tréfálni is szeretett vele: azt állította előtte, hogy a képviselői háznagyság nem a törvényhozói hatósági, hanem csak a szolgálati személynél tartozik. 1889 tavaszán Abbáziában gyógyult, azonban ugyanott máj. 7. újabb szív-szélütés véget vetett életének. Forrás: SZINNYEI, Magyar írók élete és munkái. In: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k12335.htm>

hetilap” felirattal, Hevesvármegye Gazdasági Egyesülete közlönyeként jelent meg. Az eddigi szerdai és szombati négy oldalon való megjelenést ekkortól kezdve felváltotta a vasárnapi megjelenés, immáron nyolc oldalon. Ekkor már ilyen rovatai is voltak mint Városi és vidéki posta, Vegyes hírek, Üzleti szemle, Közélet, Tárcza, Különfélék, Irodalom, Városi és vidéki kürt, Megyei és községi ügyek és Vásári tudósítások. Ez utóbbi rovatba olvassunk most bele a korhangulat kedvéért egy-két mondat erejéig:

„Mai hetivásárunk igen élénk volt, vevő s eladó szép számmal jelentkezett, különösen Losonc vidéke vala számosan képviselve a vevők sorában s leginkább a tengerit keresték, annyira, hogy a piacra szállított kukorica-készlet mindjárt reggel elkelvén, a helybeli vevők e gabonanemből maguk használatára mit sem vehetnek. Az árak állandóan magasak, sőt némely természetmennynek ára még fölebb is szökött. A borüzlet már élénkebbült, ó bor jó áron kel, de csak csekély mennyiségben”.

A lap egyébként – profiljához híven – sokat foglalkozik gazdasági ügyekkel, mindig közli mai szóhasználattal a bécsi tőzsde indexét, de több számon át terjedelmes leírásban ismerteti *„A kereskedés történetének rövid vázlatát”*. A fent említett rovatokon kívül természetesen hirdetések is helyet kaptak a lapban, a felület kb. 20 százalékán.

Itt érdemes egy pillanatra megállni, hogy mit ír az *Egri Értesítő*-ről Nagy József az *Eger története*⁴ című könyvében: *„1860 szeptemberében a neves egri csillagász, Montedegói Albert Ferenc szerkesztésében jelent meg az Egri Értesítő, mint „nemzetgazdasági és kereskedelmi hetilap”. Néhány szám után azonban a lap szerkesztését Danielik János, a későbbi egri kanonok vette át, s ettől kezdve az egyház befolyása egyre erősebben érvényesült. A katolikus érdekek fokozott képviselete mellett az újság cikkeiben időnként a Függetlenségi Párt felfogása is tükröződött. Ez az újság 1893-ban szűnt meg, s néhány héttel később, lényegében hasonló céllal és politikai tartalommal jelent meg az Egri Híradó, hetenként két alkalommal, egészen 1910-ig”.*

Forrása valószínűsíthetően a Borovszky-monográfia⁵ volt, ahol ezt írja Breznay Imre az *Egri Értesítő*-ről: *„Egerben 1860 szeptember 1-én indul meg az Egri Értesítő és azóta állandóan van Heves vármegye székhelyének legalább egy lapja. Az Egri Értesítő leginkább közgazdasági irányú volt. A politika és szépirodalom helyett - mint beköszöntőjében mondja, - a forgalom, kereskedés és műipar közlönyeként akart a város anyagi fejlődéséhez hozzájárulni. Az Egri Értesítőt Albert Ferencz dr. szerkesztette és Zeisler Lajos adta ki; eleinte hetenként kétszer jelent meg, de már a következő évnegyedtől (1860 december 1-től)*

⁴ NAGY József: *Eger története*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. p.304.

⁵ BOROVSZKY Samu (szerk.): *Heves vármegye. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1910. /Magyarország vármegyéi és városai./ – IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.* Irta Torday Ányos. A sajtó és színészetet ismertető részt írta Breznay Imre.
<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0010/18.html>

hetilappá lett. Teljes címe: „Egri Értesítő. Nemzetgazdasági és Kereskedelmi hetilap. Heves vármegye Gazdasági Egyesülete közlönye”. Ekkor már az a törekvése, hogy a vármegye és vidék összes nyilvános életének közlönyéül szolgáljon. Még az év folyamán szerkesztőt cserél s a lap szellemi vezérletét Danielik János, később egri kanonok veszi át”.

Nos, Montedegói Albert Ferenc valóban 1861 januárjáig szerkesztette az *Egri Értesítőt*: a visszaemlékezés szerint bokros elfoglaltságai miatt lépett vissza a lap szerkesztésétől 1861 februárjának elején.

Tőle azonban nem Danielik János,⁶ a későbbi egri kanonok, hanem annak öccse, az ugyancsak murányi születésű, ám négy évvel fiatalabb Danielik József író, a Szent István társulat igazgatója vette át a szerkesztést a II. évfolyam 2. számától (1861. január 20., vasárnap). Danielik József, a Szent István Társulat titoknokja ez időtájt éppen az egri érseki liceumi nyomda igazgatására költözött Egerbe. Danielik János szerkesztőként való megjelölése tehát téves.

Danielik József tapasztalt, nagy gyakorlattal és enciklopédikus műveltséggel bíró férfi volt, aki törekedett arra, hogy az egri irodalmi erőket, tehetségeket a lap körül összegyűjtse. Szerkesztő társul előbb Szabó Ignác ciszterci főgimnáziumi tanárt, majd később Turcsányi Nándor pénzügyi tisztviselőt sikerült megnyernie.⁷

De továbbra is publikált a lapban Albert Ferenc, sokat írt Horváth Zsigmond, a magyar fényképészet egyik úttörője, aki például a „*A fényképészetről*” című tanulmányát az *Egri Értesítő* 1861. évi 23-27. számában folytatásokban adta közre. Ezt joggal sorolhatjuk a hazai fényképezés úttörő írásai közé.⁸

⁶ Danielik János (Murány, 1817 – Eger, 1888). Kanonok, az MTA tagja, választott pristinai püspök, lapszerkesztő. 1848 márciusában elfogadta Somogyi Károly meghívását Pestre a Religio és nevelés című lap szerkesztőségébe, ahol júliusban szerkesztő lett, majd a következő esztendőben a lap tulajdonosa. 1849-től egri kanonok. A Religio-ban közölt cikkei miatt 1851. augusztusától kezdődően két havi fogságra ítélték, amelyet le is töltött. A Religio és nevelés csak 1852 októberében jelenhetett meg legközelebb. 1867-ben tért végleg vissza Egerbe. Ő írta meg először magyar nyelven Kolumbusz Kristóf életrajzát. Jókai Mór róla mintázta a Fekete gyémántok című regényében Sámuel apát alakját. Kemény Zsigmond baráti köréhez tartozott, levelezésük az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban van – (KISS Péter, 2007).

⁷ „Danielik József, maga is gyakorlott, tapasztalt és sok encyclopedikus ismerettel bíró férfiú, mindenekelőtt arra törekedett, hogy az egri irodalmi erőket és tehetségeket a lap körül egybegyűjtse, s szerkesztő-társakul Szabó Ignác főgymn. tanárt, majd utóbb Turcsányi N. pénzügyi tisztviselőt, egy igen ügyes és eleven tollú fiatal embert sikerült megnyernie, minek következtében szerkesztése alatt újabb, élénk lendületet vön az „Egri értesítő”, mely immár a mindegyre szaporodó közlemények fölvetelére, s a szintén növekedő számú olvasó közönség szellemi igényeinek kielégítésére, terjedelmileg elégtelennek bizonyulván, alakjának megnagyobbítása égető szükségé vált, s alakja megváltoztatásával egyszersmind nevét is megváltoztatván, azontul „Egri Posta” czim alatt folytatta pályafutását” - Az időszaki sajtó Egerben III. Eger című lap 1886. május 11-i (25-ik évfolyam 19-ik) szám.

⁸ Az első munka, amely 1840-ben, alig fél évvel a dagerrotípia módszereinek közzététele után jelent meg Magyarországon, Zimmermann Jakab: Daguerre képei elkészítési módjának leírása című műve volt. Ezt követte Tömösváry László 1863-ban kiadott Magyar fényképész kéziköny-

Ebben a lapban tűnt fel munkatársként először Szederkényi Nándor is, aki később a *Mátra* című lap alapítójaként vált ismertebbé.

Danielik szerkesztése alatt fellendült a lap, és az egyre növekvő számú olvasóközönség szellemi igényeinek kielégítésére elégtelennek bizonyult, ezért megnagyobbították, sőt a szerkesztő 1861. december 15-én Néhány szó lapunk érdekében címmel a következőket teszi közzé:

„A közeledő újévtől kezdve lapunk sokkal nagyobb alakban - hetenkint egy nagy íven fog megjelenni Egri Posta cím alatt. Szükség volt e címváltoztatás, mert értesítőnek a csupán hirdetéseket hozó melléklapokat szokás czimezni”.

Ugyanezen cikkben a szerkesztő összefoglalja az eddig elérteteket, s tulajdonképpen megköszöni a megye olvasóinak hűségét:

„jól esik visszapillantannunk lapunk ez évi sorsára: mert Hevesmegye felvilágosult közönsége, midőn a kebelében keletkezett első lapot, megindulásának első évében, minden cifra szó, ígéret, toborzás nélkül nagylelkűen felkarolta, s fennállását úgy szólván biztosította, kétségtelen tanujelét adta annak, hogy valamint a szép Mátra által koszorúzott s a Tisza által szegélyezett területe istenáldásilag, úgy rendithetetlen hazafiui lelkületű népessége szellemileg és műveltségileg édes hazánk megyéi közt az első sorban tündöklék”.

Az *Egri Értesítő* utolsó száma 1861. december 29-én jelent meg: a lapnak 16 hónapos fennállása alatt összesen 80 lapszáma (1860-ban 29, 1861-ben pedig 51) látott napvilágot, egy héttel később pedig már *Egri Posta* lett az új neve.

Az Egri Értesítő szerkesztője, Danielik József

Danielik József 1821. április 5-én született a felvidéki Murány (szlovákul Muráň) városában. Tanulmányait Podolinban (Podolíneč) és Rozsnyón (Rožňava) végezte; a gimnázium után 1838-tól önkéntes katona lett a 4-ik huszárezrednél és ott szolgált mint altiszt 1844-ig; többnyire tanárként alkalmazták az ezred iskoláiban. 1848-ban Mészáros Lázár hadügyminiszter kinevezte hadnagynak majd főhadnagynak a Zemplén-Gömöri önkéntes zászlóaljhoz. A hadjáratban Görgey Artúr hadseregében Clementis Gábor parancsnoksága alatt vett részt.

1851-ben Pestre került, ahol a *Religio*⁹ című lap munkatársa lett, melyet testvérbátyja, Danielik János (1817–1888) egri kanonok szerkesztett. A *Religió*ban sok cikke jelent meg, így például a Szent Péter és a boldogs. szűz (1853) vagy Vicari freiburgi érsek jellemrajza (1854). Danielik 1853-tól a Szent István Társulatnál dolgozott, ahol 1856-ban titkár majd 1858-ban igazgató lett. Pesti újság-

---

ve című munkája. És ezek között foglal helyet időben Horváth Zsigmond két terjedelmes értekezése, melyet Szecskó Károly szerint joggal sorolhatunk a hazai fényképezés úttörő írásai közé (Szecskó, 1999).

⁹ A *Religio* katolikus politikai, egyházi és irodalmi lap, volt, amely Pesten (majd budapesten) 1849. szeptember 27-es és 1930. június 30. között jelent meg.

írói tevékenységéhez tartozik még, hogy 1857-től 1860-ig segédszerkesztője volt az akkoriban Klezsó József¹⁰ által szerkesztett és a Szent István Társulat által kiadott *Családi Lapoknak*.¹¹ Cikkeket írt még a *Magyar Néplapba* (1856) és *Pesti Naplóba* (1859). Aláírása hírlapi közleményeknél a „-k” volt.¹² Munkái mellett egyébként folytatta a katonáskodás által félbeszakadt tanulmányait is.

Danielik 1860-ban Egerbe költözött. Montedegói Albert Ferenctől átvette az *Egri Értesítő* című lap szerkesztését: az egész 1861-es évfolyamot ő szerkesztette januártól decemberig, illetve a lap folytatását, az *Egri Postát* is ő szerkesztette 1862. január 5-től június 1-jéig.

Emellett az 1860-as években, amikor is a Szent István Társulat bérelte az Egri Érseki Líceumi Nyomdát, mint a társulat titoknoká ő volt annak vezetője.

1867-ben a Kereskedelmi Minisztérium postaosztályára titkárnak nevezték ki, 1871-ben ugyanitt osztálytanácsos lett. 1878-tól Pozsony postaigazgatója lett, hat év múlva nyugdíjazták (1884). Pozsonyban is halt meg 1886. június 18-án.

A magyar fényképészet egyik úttörője, Horváth Zsigmond

Horváth Zsigmond 1822-ben született Győrött, itt végezte gimnáziumi tanulmányait is. 18 évesen, Zircen lépett be a ciszterci rendbe, ahol 1845-ben szentelték pappá. Először fizikát, matematikát és kémiát tanított a cisztereknél Székesfehérvárott (1845/46 illetve 1854/55), majd tanított Egerben (1846/48), Pécsen (1850–54). Közben 1848–1850 között Bakonyánán lelkészkedett. 1854-től 1884-ig, nyugalomba vonulásáig ismét Egerben oktatott három évtizeden át. Horváth Zsigmond tanári mestersege mellett a magyar fényképészet úttörője is volt: a fényképészetet egyrészt Jedlik Ányos fizikusnál ismerte meg, másrészt a híres pesti fényképésztől, Simonyi Antaltól (1821–1892) is tanult. Az egri gimnáziumban az 1859–60-as tanévben részletes gyakorlati útmutatót írt a fényképezésről. Tanulmányának sikere készítette arra, hogy a következő esztendőben népszerűbb formában is közzé tegye a fényképészet alapismereteit az *Egri Értesítő*ben. Mivel akkoriban kész, gyári fotólemezeket nem forgalmaztak, egy külön kis cikkben a kollódium-réteg készítését is leírta, amely szintén az *Egri Értesítő*ben jelent meg 1861-ben, az újság 23-27. számában folytatásokban. Szecskó Károly szerint „a nagyszorgalmú, hatalmas munkabírású Horváth Zsigmond bizonyára több ezer fényképet készített életében. Sajnos azonban jelenleg csak egyetlen felvételét ismerjük az 1880-as évekből, melyen Károly Ireneusz (1854–1929) premontrei rendi fizikust örökítette meg, a röntgenvizsgálatok és a korai

¹⁰ Klezsó József (Nyitra, 1820 – Pest, 1860) pap, szerkesztő.

¹¹ *Családi Lapok Pest*, 1852. április 15. – 1860. december: tudományos, szépirodalmi folyóirat. – Megjelenik kéthetente, 1856–57: hetente, 1858–60: rendszertelenül. Szerkesztő: Klezsó József, 1854: Ney Ferenc, 1856: Somogyi Károly. Kiadó: SZIT, 1858: Somogyi Károly.

¹² Szinnyei II:603. – MIL I:236. – MÉL I:346.

rádiózás egyik hazai úttörőjét. Horváth fotói bizonyára az egeri gimnázium 1948-as államosításakor semmisültek meg, avagy egy részük valahol még lappang”.

1873-tól a rendház alperjele. A ciszterci gimnáziumban iskolai könyvtárat is alapított, ez volt az első ifjúsági könyvtár a városban. Továbbá nagy érdeme az intézmény természettani gyűjteményének gyarapítása. 1868-ban részt vett a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egerben tartott vándorgyűlésén, ahol a természettani szakosztályt vezette. Az 1870-es években a város polgárai részére szervezett népszerű tudományos felolvasások egyik előadója volt. Tagja volt a megyei gyógyszerész egyletnek is, sőt ő volt „az országos meteorológiai intézet egeri észlelőjének felügyelője” is. Horváth Zsigmond 1886. február 19-én hunyt el Egerben, a ciszterci rend kriptájában helyezték örök nyugalomra a Fájdalmas Szűzről elnevezett Hatvani temetőben.

Az Eger című lap¹³ írja: *„A boldogult temetése, városunk lakosságának impozáns részvétele mellett, a múlt vasárnap, folyó hó 21-én a déleesti órákban ment végbe, épen azon a napon, melyet annyira szeretett volna megélni. A gyászravatalt, melyet a rend- és tanártársak, a régi tanítványok, s a hű barátok kegyelete díszes koszorúkkal ékesített föl – a boldogult végtisztességtételére megjelent nagy számú értelmiség körében, ugyanezek, az egeri növendékpapság, s a főgymnáziumi ifjuság tetületileg vették körül. A gyász-szertartást, fényes papi segédlet mellett, Pánthy Endre apát kanonok ő nsga végezte (...)”.*

Az Egeri Értesítő társszerkesztője, Szabó Ignác

Szabó Ignác 1832-ben született Egerben. Az 1848–49-i szabadságharcban mint honvéd tüzér vett részt, Bem seregében. Ezt követően orvosnak készült, de Kiss Péter szerint *„egy évvel később már tanárnak tanult”*.¹⁴ 1853-ban Szabó Náczi név alatt Vahot Imre és Vas Gereben lapjaiban, a *Hölgyfutárban*, *Szépirodalmi albumban*, *Kalauzban*; később a *Fővárosi Lapokban*, a *Budapesti Hölgydivatlapban* jelentek meg versei és elbeszélései. 1858-tól 1893-ig, harmincöt éven át a ciszterci rend egeri főgimnáziumában tanított. Borovszky írja róla: *„Eger városnak évtizedeken keresztül közismert Náczi bácsija. Nemzedékek kerültek ki iskolájából”* (...) *Univerzális ember volt: a hittantól kezdve tanított minden tárgyat*. Emellett geográfiai s filozófiai cikkeket írt a főgimnázium értesítőjébe, valamint összeállította az Egeri Írók Albumát (1861). Tankönyvei közül kiemelendők: *A földisme alapvonalai* (1861), *Az ásványország természetrajza* (1864), a *Természettani földrajz könyve* (1869), illetve a *Logika, vagy gondolkodástan* (1874). Danielik József mellett 1861-ben szerkesztette az *Egeri Értesítőt*, majd 1862-ben néhány hónapig szerkesztette az utódját, az *Egeri Posta* című lapot. A lapszerkesztői munka mellett zenével is foglalkozott: zeneszerzőként és előadó-

¹³ 1886. február 23. 25-ik évf. 8. szám.

¹⁴ KISS Péter: Az 1848/49-es események egeri vonatkozású résztvevői. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1998.

ként is. Többek között közreműködött Reményi Ede 1862-es egri hangversenyén is. Kéziratban maradt két operettfordítása is, melyeket aztán Kassán elő is adtak (1869 és 73-ban): Midas király fülei és Zilda. 1872-től 1879-ig, majd 1885-től 1893-ig az *Eger* című lapot szerkesztette.¹⁵ 1889-től 1896-ig az Egri Érseki Jogakadémián is tanított, a bölcsélet magántanára volt. 1868-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egerben tartott vándorgyűlésén az ásvány- és földtani szakosztály vezetője volt. 1896 után Eger város levéltárát rendezte. Utolsó munkája: Eger város múltjából, korrajzok, 1898. Két évvel később, 1900. július 2-án hunyt el Egerben.

Az Egri Értsítő első szerkesztője, Montedegoi Albert Ferenc

Albert Ferenc 1811. január 1-jén született Klagenfurtban. Elemi iskoláit Klagenfurtban végezte és nagyapja házában lakott. Édesapja (Albert József) katonatiszt (a 3. gyalogezrednél hadnagy, 1814-ben gránátos főhadnagy) volt, így a család lakóhelye gyakran változott. Ferenc először Milánóba, majd pár évvel később Bécsbe, végül pedig 1820 körül Egerbe követte a katonai szolgálatát teljesítő apját. Egerben Tittel Pál, katolikus pap, az egri csillagda vezetője figyelt fel arra, hogy a kilencéves kis Ferenc élénk érdeklődést tanúsít a csillagászat iránt, gyakorlatilag autodidakta módon komoly szakemberré is fejlesztette magát. Jelentkezett ugyan a bécsújhelyi katonai akadémiára, de elutasították. Így amikor Tittel Pált 1824-ben Budára helyezték a gellérthegyi Egyetemi Obszervatóriumba, a csillagvizsgáló igazgatójának, követte mesterét gyakornokként, Tittel halála (1831) után pedig a budai csillagvizsgálót segédcsillagászként vezette. 22 évesen megnősült: Hollner Krisztinát vette el feleségül, a későbbiekben hat gyermekük született. Albert Ferenc az 1830-as években több európai tanulmányutat tett: 1837-ben részt vett a német orvosok és természetvizsgálók Prágában tartott gyűlésén, ahonnan Német- és Olaszországot járta be. 1842-ben szintén részt vett a német orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén Mainzban; innen a franciák ugyanilyen gyűlésére Strasbourgba rándult, bejárva Franciaországot és Svájcot. Közben 1841-től már a pesti egyetem csillagászat és felsőbb földmérés professzora volt, miután a pesti egyetem bölcséleti karán doktori oklevelet is szerzett (1835-ben). 1825-től 1848-ig a budai csillagvizsgálóban a saját meteorológiai észleléseinek eredményeit havonta közzétette a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* és a *Pester Tageblatt* hírlapokban; 1832-től pedig magyarul az akkori lapokban, nevezetesen a *Jelenkorban* és a *Nemzeti Ujságban*, illetve később az *Egerben* és az *Idők Tanujában*. 1848. szeptember 10-étől 1849. január 5-ig a Buda körüli erődítési munkálatokat vezette. Buda ostroma alatt teljes vagyona és 24 évnyi tudományos munkásságának eredménye elveszett, miközben önzetlenül a gellérthegyi csillagvizsgáló eszközeit mentette. Július 27-én éjjel az

---

¹⁵ A Borovszky szerint: Szabó Ignác az Eger cz. lapot 1872–78-ig s ismét 88-tól 96-ig szerkesztette.

osztrák katonai hatóság elfogta, várfogságra ítélték és csak november 13-án engedték szabadon: ekkor a császári sereg főparancsnokságán hiteles tolmács és fordító lett egészen 1851. április 15-ig, amikor is Bartakovics Béla egri érsek kinevezte egri csillagásznak, líceumi tanárnak, s rábízta a bibliotéka könyvtárosi teendőit. Oktatott német nyelvet, matematikát, fizikát, geográfiát és statisztikát is. 1852-ben meteorológiai megfigyelő állomást rendezett be, megfigyeléseinek eredményeit pedig a később elindult helyi sajtóban tette közzé. Emellett cikkeket és értekezéseket írt a csillagászat, időjárás és természettan köréből a Közhasznú Esmeretek Tárába, illetve a Szent István Társulat Encyclopaediájába; továbbá az Akadémia Értesítőjébe, az egri főgimnázium Értesítőjébe (1852/3), az Egri Értesítőbe és utódjába, az Egri Postába. Működésének csúcspontját az 1868-ban, Egerben rendezett XIII. vándorgyűlés jelentette; ez alkalomból jelent meg talán legismertebb műve a „Heves és Külső Szolnok egyesült vármegyéknek leírása” melyben a vármegyék regionális földrajzi leírása található. V. Tana Judit szerint az időszűk Albert Ferenc csillagászati tevékenysége ezután már elméleti fejtegetések, tanulmányok, szakkönyvek és ismeretterjesztő cikkek írására koncentrált. Ma úgy fogalmazhatjuk, hogy a tudományok ismeretterjesztője volt. A *Jelenkor*, a *Pesti Napló* és a *Nemzeti Újság* rendszeresen közölte írásait.

1872-től tanfelügyelőként látogatta Heves megye népiskoláit. 1883. augusztus 9-én az íróasztal mellett, munka közben érte a halál Egerben. Hogy az egriek körében milyen népszerű volt, bizonyítja az a 30 hintó, amely 1883. augusztus 12-én – három nappal halála után utolsó útjára elkísérte. Albert Ferenc az egri Hatvani temetőben nyugszik.

Emléktáblája a Bajcsy-Zsilinszky utca 1-es számú épület (ma: OTP) oldalán van, felirata: „*Ebben a házban lakott Montedegoi Albert Ferenc 1811–1883 a budai Uraniae és az egri Specula csillagásza*”. Utcát is neveztek el róla Eger lajosvárosi részén.

Egri Posta (1862. január 5. –1863. június 24.)

A lap első száma 1862. január 5-én jelent meg, a költő Mindszenty Gedeon verssel köszöntötte az új lapot. Ekkor még Czeisler Lajos volt a kiadó (I./26. számig), s még öt hónapon át Danielik József szerkesztette a lapot, ő azonban június elsején (I./22. szám) leköszönt.

A kiadó élére Erdélyi József, a lap főmunkatársa pályázott, azonban a politikai nyitás miatt a pártharcok Egerben is megélénkültek, így fellépett a konkurencia is, a mérsékelt párt részéről Pázmán Alajos személyében. A lapot végül is Pázmán Alajos (1816-1881) szerezte meg.¹⁶ Pázmán római katolikus pap volt,

---

¹⁶ „A hatalmasan megindult országos politikai mozgalmakból nyilvánvaló volt, hogy azok irányzásának, vezetésének, élénkitésének leghathatósabb tényezője, legfőbb orgánuma az időszaki sajtó, s mint mindenütt, úgy nálunk Egerben is első dolguk volt az egymással szemben álló pártoknak: az időszaki sajtó itteni orgánumát magoknak megszerezni.

valamint tanári munkája mellett természettudományos kérdésekről és történelmi témákról is sok cikket publikált.

Az *Egri Posta* szerkesztője Szabó Ignác lett,¹⁷ Erdélyi József főmunkatárs pedig, aki sikertelenül pályázott a kiadói címre, átment a konkurenciához, és a *Mátra* című újság munkatársa lett.

Szabó Ignácnak sikerült főmunkatársául Áldor Imre főgimnáziumi tanárt megnyernie.

„Az Egri Posta az új szerkesztőség alatt is megtartotta a Danielik József szerkesztése alatt inaugurált elveket és irányt; nem űzött országos politikát; de ha megyénk vagy városunk politikai érdekei mellett kellett nyilatkoznia, jobb meggyőződését követve, mindig a politikai mérsékletnek volt híve és szószólója. Legörömebb, s legerjedelmesebben foglalkozott azonban megyénk s városunk közművelődési, ipari-kereskedelmi, közgazdasági s társadalmi kérdéseivel, – nem mellőzve választékos szépirodalmi tárcza-dolgozatokkal is változatossá, s élvezetesebbé tenni tartalmát, jelszava lévén: „miscere utile dulci” – míg „Vegyesek” rovatában, a fontosabb országos napi események mellett, gondosan regisztrálta a megyénk s városunk kebelében eléfordult érdekesebb híreket és mozzanatoakat”¹⁸.

Az *Egri Posta* alcíme szerint továbbra is mint a Heves megyei Gazdasági Egyesület közlönye jelent meg, s a mérsékelt párt célkitűzéseinek megfelelően mindig a politikai mérsékletnek volt híve és szószólója.

Bizonyos, hogy egyik pártnak sem lett volna nehéz egy egészen új időszaki lap alapításával s megindításával organumot teremteni magának. De mind a kettő belátta azt, hogy célszerűbb s hasznosabb lesz egy már fennálló, a közönség körében meglehetősen elterjedt, ismerős és olvasott heti közlöny birtokába jutni, mely közlöny, azon körülménynél fogva, hogy a megyében előkelő férfiak támogatták, s egy, akkora országos tekintélyű társulatnak, a „hevesmegyei gazdasági egyesületnek” is hivatalos közlönye volt: - már is jó hírnévvel s bizonyos tekintéllyel bírt.

E helyzetet rögtön ügyes tapintattal s számíttással felfogta a lap tulajdonosa, s lapja ügyét is üzleti dolognak tekintvén, melyből most „jó gäschafft” csinálhat, – rögtön áruba bocsátotta azt.

Vételkedv s vevők azonnal jelentkeztek. Mindkét ellenpárt törekedett azt a maga számára megszerezni. A kérdés csak az volt: ki ad többet érte, s ki lesz ügyesebb és serényebb annak megszerzésében?

A mérsékelt párt részéről a concurrens Pázmán Alajos, érs.-lyceumi tanár és gondnok volt. – A másik párt részéről Erdélyi József, később Hevesmegye tisztii főjegyzője, ügykezett a lapot birtokába szerezni. – A vétel az előbbinek sikerült, s az „Egri Posta” Pázmán Alajos tulajdonává lön” - Az időszaki sajtó Egerben III. *Eger* című lap 1886. május 11-i (25-ik évfolyam 19-ik) szám.

¹⁷ „Miután Danielik József, a szerkesztő, – ki akkor már Egerből Bpestre volt, hivatalos állásánál fogva, távozandó, – a szerkesztői gondoktól is menekülni óhajtott, új szerkesztőről kellett gondoskodni. – Ekkor szölitotta föl a laptulajdonos, Pázmán A. a lap szerkesztésének átvételére Szabó Ignác egri főgymn. tanárt, a lap volt belmunkatársát, ki arra készséggel vállalkozott”. – Az időszaki sajtó Egerben III. *Eger* című lap 1886. május 11-i (25-ik évfolyam 19-ik) szám.

¹⁸ Az időszaki sajtó Egerben III. *Eger* című lap 1886. május 11-i (25-ik évfolyam 19-ik) szám.

Vezércikkeiben foglalkozott Eger és a megye közművelődési, ipari és kereskedelmi, valamint közgazdasági és társadalmi kérdéseivel. A szépirodalom is helyet kapott benne a Tárca rovatban, de ugyanitt közölték le Albert Ferenc Csillagászati leveleit, Pájer Antal verseit, de itt közölték a Palócz dalok költőjének, Lisznyai Kálmánnak a nekrológiát és Zilahy Károly Tompa Mihályról írott esszéjét is, valamint olykor-olykor útleírások, úti képek is helyet kaptak a Tárca rovatban.

A rovatok közül megemlítenéd még ezen kívül a Hírkürt, Halálozások, Vásári tudósítások, Közügyek, Városi ügyek, Levelezések is.

S hogy kik írták az *Egri Posta* (és annak jogutódainak) cikkei? Nos, Az időszaki sajtó Egerben III. című 1886-os visszaemlékezés szerint: „Méltó hálával kell főlemlítenünk a munkatársak sorában: *Danielik János* püspököt, Dr. (montedégói) *Albert Ferenc*et, országos nevű csillagtudósunkat; dr. Alföldy Dávidot, Balássy Ferenc¹⁹ jeles történészünket, Csillagh Mórt,²⁰ Egri (Werner) Gyulát,²¹ Erdélyi Bélát, dr. Erdődy Béla – jeles orientalistánkat, dr. Fennyvessy Ferencz orsz. képviselőt, Ferenczy Jolántát, Hunfalvy Pál akad. tag. európai híru nyelvtudósunkat, Horváth Zsigmond tanárt, Kandra Kabos²² derék ifjú történetbúvárunkat, Kapácsy Dezsőt,²³ Katinszky Gyulát,²⁴ dr. Köszler Józsefet,²⁵ Kodolányi Antal jeles gazdasági írókat, Komócsy Józsefet, Kulcsár Jánost, Lőrinczy Jánost, Luga Lászlót,²⁶ Martonfy Károlyt,²⁷ Méhelyi Lajost, Milesz Bélát, Mindszenti Gedeont, Pájer Antalt,²⁸ Pánthy Endre²⁹ kanonokot, Párvy Sándort, Pázmán Alajost, Perger János kanonokot (utóbb kassai püspököt), Petheő Józsefet, Reményi Károlyt, Répássy Jánost, Riesz Hermint, Sebők Lászlót (Ethei), Stephanovszky Sándor cz. kanonokot, Szentgáli Dezsőt, Szederkényi Nándor orsz. képviselőt, Szmrecsányi Pál kanonokot, Szabó Imrét, Szabó Samu tanárt, Szvorényi József akad. tag. jeles nyelvészünket, dr. Schwartz Dávidot, Tariczky Endrét, Tárkányi Bélát, Tompa Mihályt, Tóth Mórt, Tótvölgyi Tituszt, Vadnai Károlyt, Vida Józsefet, és nejét (Margit), Zalár Józsefet, Zilahy Károlyt, Zsendovics József kanonokot stb. kik részint vezércikkeink politikai, közgazdasági s társadalmi, – részint tárczánk tudományos és szépirodalmi rovatát nagy

¹⁹ Balássy Ferenc (Bethlenfalva, 1821 – Maklár, 1896) pap, történész, az MTA levelező tagja.

²⁰ Csillag Mór (Kócspusztá, 1859 – Eger, 1903) költő, gazdálkodó. Disszertációját Balassi Bálint életéről és költészetéről írta, amelyből az Eger c. lap is közölt kivonatot.

²¹ Werner Gyula (Ónod, 1862 – Budapest, 1926) országgyűlési képviselő, több műve Egerben jelent meg.

²² Kandra Kabos (Felsőbánya, 1843 – Eger, 1905) pap, történetíró és levéltáros.

²³ Kapácsy Dezső (Eger, 1839 – Eger, 1912) árvaszéki ülnök, az Egri Dalkör elnöke.

²⁴ Katinszky Gyula (Rimaszombat, 1841 – Eger, 1913) kanonok, lapszerkesztő és tanítóképző igazgató.

²⁵ Köszler József (1848 – Eger, 1920) orvos, az Egri Dalkör elnöke.

²⁶ Luga László (Fony, 1840 – Eger, 1905) pap és lapszerkesztő.

²⁷ Martonfy Károly (Eger, 1812 – Eger, 1869) mérnök.

²⁸ Pájer Antal (Maklár, 1814 – Budapest, 1881) pap és költő.

²⁹ Pánthy Endre (Tállya, 1820 – Eger, 1907) nagyprépost, műgyűjtő.

becsű dolgozataikkal gazdagították, s kiknek legnagyobb része mind máig folytatja megbecsülhetetlen irodalmi tevékenységét e lapok számos, derék munkatársainak diszes sorában”.

Az *Egri Posta*nak 1862-ben összesen 50 száma jelent meg. A II. évfolyam 2. számától a lap már nem a Hevesmegyei Gazdasági Egyesület Közlönye, hanem csak a nemesen egyszerű „*hetilap*” felirattal a fejlécén jelenik meg.

Az *Egri Posta* utolsó száma 1863. június 24-én (II. évfolyam/26. szám) jelent meg: e szám is közli, hogy a következő félévben nagyobb és díszesebb alakban Eger címmel fog megjelenni az újság, a körmendi születésű Vida József (1833–1876) szerkesztésében.

Az *Egri Posta* szerkesztősége és a kiadóhivatal is egyben az újság fejléce szerint a „*Széchenyi utca 168., az irgalmas nénikéssel szemben*” volt; ez a mai Széchenyi utca 38-as számnak felel meg.³⁰

Erdélyi József, az Egri Posta munkatársa

Erdélyi József 1827-ben született Egerben, majd Pesten jogot végzett. Borovszky szerint „*a 40-es években részt vett ő is, mint pesti jurátus, az iffúság mozgalmaiban, s a szabadságharcban huszár volt*”. Szecső szerint pedig részt vett Pesten az 1848-as márciusi eseményekben. Ezt követően 1848. június 3-án Heves vármegye aljegyzőjévé választották.

A szabadságharc leverése után az 1850-es években, városunkban íróként, költőként tevékenykedett. Már korán elkezdett szépirodalmi lapokba írni, így a *Márczius Tizenötödikébe*, a *Hölgyfutárba*, a *Déliába* és a *Divatcsarnokba*. Munkái között színműveket, A rajongók-at (dráma) és a Villám Bandi-t, (népszínmű) kell még megemlíteni.

1861-ben Heves vármegye tiszteletbeli főjegyzőjévé, 1867-ben pedig rendes főjegyzőjévé választották. Közben az *Egri Posta* munkatársa (Szecső szerint az újság szerkesztője is) volt. 1869-ben halt meg Egerben

Pázmán Alajos, az Egri Posta kiadója

Pázmán Alajos 1816. június 13-án született Miskolcon, ott végezte a gimnáziumot is, majd Egerben lett papnövendék, itt is szentelték pappá 1840-ben. Három évi káplánkodás után főszékesegyházi hitszónok és karkáplánná nevezték ki. 1844-ben a tanítóképző intézet tanára, a Foglár-intézet aligazgatója lett. Tanári munkája mellett pedagógiai, földrajzi és fizikai szócikket írt az *Egerbe*, történeteket az *Egri Egyházmegyei Közlönybe*, az *Egri Névkönyvbe*. Sok cikket írt ezenkívül a *Jelenkor*, a *Budapest*, a *Pesti Napló* fővárosi lapokba is. Művei

---

³⁰ Berecz Anita kutatása szerint. A 38-as szám tulajdonosai a következők voltak: Hutter Károly (1884–1905-ig), Kaiser Árpád - Chalaupék Erzsébet, K.Á.né (1905–1906), Kaiser László, kiskorú, Kaiser Sarolta, kiskorú (1906–1918).

közül kéziratban maradt: Eger város története a legújabb időkig. 1862–1863-ban az *Egri Posta* kiadója volt. 1866-ban maklári plébános lett, itt halt meg 1881-ben.

Felhasznált irodalom:

- A magyar sajtó története* II/1-2. 1848–1867, 1867–1892. Szerk.: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985
- Az időszaki sajtó Egerben III. *Eger* 1886. május 11. 25. évf. 19. sz.
- ANTALÓCZI Lajos: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793–1996)*. Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 2001.
- BARÁZ Csaba: Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti-történeti kutatásai. In: *AGRIA XXXIII. Annales Musei Agriensis Eger*, 1997, 230. p.
- BARNA Béla: Eger város sajtótörténete 1705–1999 Szakdolgozat, József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1999.
- BARNA Béla: Eger város rövid sajtótörténete. In: *Poszt* (kulturális, közéleti és kritikai folyóirat) 2001. tavasz, II. évf. 1. sz. 37–45.
- BARNA Béla: Az Eger-patak árvizei a helyi sajtóban. In: *Klió és a médiagalaxis – Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére*. Szerk.: Martin József és Széchenyi Ágnes. Budapest, Corvina Kiadó, 2011.
- BARNA Béla: Barangolás Eger utcáin. Albert Ferenc utca. *Belváros*, 2011. november.
- BARTHA Lajos: Albert Ferenc emlékezete. *Föld és Ég*, 1986. 3. sz.
- BITSKEY István: Püspökök, írók, könyvtárak. *Studia Agriensia* 16. Eger, 1997.
- BOROVSKY Samu (szerk.): *Heves vármegye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1910. (Magyarország vármegyéi és városai)
- BREZNAY Imre: *Eger a XIX. században*. Dobó István Vármúzeum, Eger, 1995.
- BRIGGS, Asa – BURKE, Peter: *A média társadalomtörténete Gutenbergtől az internetig*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
- BUZINKAY Géza – KÓKAY György: *A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig*. Budapest, Ráció, 2005.
- BUZINKAY Géza „A haladás közvitézei”. A magyar újságírók öntudatra ébredése a 19. század végén. *Magyar Média*, 2000. 1. sz. 26–34. pp.
- CSESZNOKNÉ KUKUCSKA Katalin: Heves vármegye demográfiai képe 1867–1910 között. In: *Hagyomány és történelem*. Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2000. 193–214. pp.
- ENGEL Tibor: Eger város sajtótörténete 1919-ig. Szakdolgozat, Eger, 1978.
- ERŐS Zoltán: *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig*. Budapest, Kis-Lant Kiadó, 1995.
- Ezen a napon – Heves megye jeles személyiségeinek naptára*. Szerk.: Szecskó Károly. Eger, 1997.

- FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780–1867-ig*. Lauffer, Budapest, 1887.
- GERGELY András- VELIKY János: A vidéki politikai sajtó helye a kiegyezést követő években. In: *A magyar sajtó története* II/2. 1985. 45.
- GYÁNI Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató* 2006. tavasz, 57–64. pp.
- KAPOR Elemér: *Kisváros a felhők fölött*. Eger, 1988. A Dobó István Vármúzeum Közművelődési Füzetek.
- KERESZTY István: *A magyar és magyarországi időszak sajtó időrendi áttekintése 1705–1867*. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest, 1916.
- KISS Péter: *Arcvonások Eger művelődéstörténetéből 1944-ig*. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1993.
- KISS Péter: *Hatszáznégyen Eger múltjából 1944-ig*. Egri Városszépítő Egyesület, Eger, 2007.
- KISS Péter: *Az 1848/49-es események egri vonatkozású résztvevői*. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1998.
- KISZLINGSTEIN Sándor: *Magyar hírlapok és folyóiratok 1876–1885*. Budapest, 1890. /Magyar Könyvészet 2. kötet 1876-1885./
- KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Budapest, 1994.
- LIPTÁK Dorottya: A sajtó szerepe a nagyvárosi tömegkultúrában a 19. század második felében. In: Gyimesi Sándor (szerk.): *Gazdaság, politika, kultúra. Tanulmányok Kelet-Közép-Európa történetéből*. Gazdaság- és Társadalomtörténeti Füzetek II. Budapest, 1992.
- LIPTÁK Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs-Budapest–Prága*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2002.
- NAGY Béni: *Az Egri Főgimnázium története (1776–1914)*. Érseki Líceumi Könyvnyomda, Eger, 1914.
- NAGY József: *Eger története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.
- Heves megyei sajtóbibliográfia (1838–1970)*. Heves Megyei Könyvtár füzetek, 26. sz. Eger, 1972.
- PAP József: Heves és Külső-Szolnok, egy ellenzéki vármegye tisztikara és közigazgatása 1844 és 1867 között. In: *Hagyomány és történelem*. Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2000.
- SZAJBÉLY Mihály: A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról. In: *Médiakutató*, 2005. tavasz.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet
- SZECSKÓ Károly: Az Egri Irodalom- és Művészetbarátok Köre (1894–1898). In: *AGRIA* XXIX–XXX. 225–239.

- SZECSKÓ Károly: Egri fotográfusok a XIX. század második és a XX. század első felében. *Új Hevesi Napló*, 1999. november.
[http://www.agria.hu/\(31\)/hnaplo/1999nov/cikkek.html](http://www.agria.hu/(31)/hnaplo/1999nov/cikkek.html)
- SZEGEDINÉ MAGYAR Mária: A Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnázium Könyvtára. Szakdolgozat, EKF, 2005.
- VASNÉ TANA Judit: *Albert Ferenc és az egri csillagásztorony*. Az Egri Csillagásztorony Védelmében Alapítvány, Eger, é.n.
- VÍZKELETI Zsuzsanna: Az Eger című hetilap 1864-es évfolyamának bemutatása. Évfolyamdolgozat, Eszterházy Károly Főiskola, Eger sajtótörténete szemináriumára, Eger, 2002.
- ZÉTÉNYI Endre: *Albert Ferenc*. . Egri Pedagógiai Füzetek 203. sz. Eger, 1962.

Mintalap s egyszersmind:

I. év, 2-dik negyed 1860.

1-ső sz.

Vasárnap, december 2-án.

EGRI ÉRTESÍTŐ

NEMZET-GAZDÁSZATI ÉS KERESKEDELMi HETILAP.

HEVESVÁRMEGYEI GAZDASÁGI EGYESÜLETÉ KÖZLÖNYE.

Előfizetési feltételek az egrí értesítőre, mely minden vasárnap egy íven jelenik meg. Postán vagy Egerben, szétlördítással együtt: egy évre 3 ft, külsőre 1 ft 60 kr. évenként 80 kr. — Előfizethető Egerben, a szerkesztőségnél (nyerum 21. sz.) vagy a kiadó irodájában (halpíacz 239. sz. alatt). — *Posta:* Oskierlam Károly úr könyvkereskedésében. — *Egyesületi tagok részére a tel. pénztárnál Egerben, az egyesület irodájában Gyöngyösön, és Mizersi*

István úrnál Jászberényben fogadtatnak el bejegyzések. — Egyes számlák, 6 újkönyvcsalással kaphatók, a címre megrendelhetők Egerben, a kiadóknál 239. sz. alatt, bár minő mennyiségben is. — *Egyesületi tagok tudakozó társaságába való bejegyzések a szerkesztőséghez vagy Gyöngyösön az egyesület irodájához küldendők bérmentve.* — *Hírjelményi rovatba való mindenféle hírdetmények legutányab áron fogadtatnak el a kiadóirodában Egerben, halpíacz 239. sz.*

MEGYEI ÜGYEK.

Hevesvármegyei Gazd.-Egyesület tagjaihoz!

A haladó kor igényeire tartozik, misze-

Hazánk, különösképpen megyénk gazdasági állapotainak föltámasztása után első teendőnk lesz annak intézése, mint lehessen e téren a haladást eszközölni, mint lehessen az elszegényesedés

2. ábra: Új fejléc, 1860. december 1.

3. ábra: Albert Ferenc

4. ábra: Albert Ferenc lakóháza

5. ábra: Albert Ferenc emléktáblája

Blahó Miklós

MÁJUSI MÉRFÖLDKŐ *Európai Parlamenti választás – 2014*

Két kiemelkedően fontos, mérföldkőnek tekinthető esemény kötődik 2014 májusához. E kötet ünnepeltje betölti *hetvenedik* életévét, s ez bizonyosan olyan mérföldkő, amelynél röviden elidőzve érdemes visszatekinteni a gazdag hírlapírói és tanári pályafutásra, de egyben előretekinteni, s további mérföldkövek elérését célul kitűzni.

Európa, azaz tágabb értelemben véve valamennyiünk életében mérföldkőnek ígérkezik az Európai Parlamenti választás, amely a súlyos válságtól meggyötört unióban megmutathatja, hogy a polgárok milyen irányt szabnának a közösség fejlődésének. Ez az írás 2013 decemberében, a kézirat leadási határideje előtt csak arra vállalkozhatott, hogy az európai szavazások részvételi arányainak trendjéből, valamint a krízis okozta szociális feszültségeket meglóvató, úgynevezett populista pártok várható előretöréséből következtetésekre jusson a jövőt illetően. De nem részletezi a továbbiakban, hogy a 2008-ban kirobbant pénzügyi, majd gazdasági, végül államadósság-finanszírozási válságra az EU milyen viták közepette milyen válaszokat fogalmazott meg a gazdasági kormányzás elmélyítésére.

Az európai választásoknak immár kétségkívül nagy tétje lehet, s ez a tény a brüsszeli kutatóintézetek munkatársait is arra készítette, hogy alaposabban a számok és a folyamatok mögé nézzenek. A Lisszaboni Szerződés életbe lépése óta az Európai Parlamentnek (EP) a jogköre is megnőtt, azzal együtt – mint Yves Bertoncini,¹ a legendás európai bizottsági elnök, Jacques Delors nevével fémjelzett intézet, a Notre Europe igazgatója írja –, hogy az EU a nemzeti joganyagok nyolcvan százalékáért nem felel, s az európai költségvetés is a tagországok nemzeti össztermékének kevesebb mint egy százalékát osztja el. Az első, 1979-es európai parlamenti választás óta a tagországok belpolitikai helyzete határozta meg, mely pártok képviselői költöztek Brüsszelbe, s jártak át onnan Strasbourgba, a plenáris ülésekre. Az utóbbi öt év válsága és válságkezelése azonban inkább az európai ügyek felé fordíthatják a figyelmet, s a demokratikus legitimáció erősítése érdekében a nemzeti pártok az európai pártszövetség támo-

---

¹ Bertoncini, Yves (2013) European elections: less abstention, more „populism”? Notre Europe (november 14.).

gatásával, annak programjának megjelenítésével is kampányolnak majd, miközben az európai pártlisták éllovasai egyben jelöltnek tekintik magukat az Európai Bizottság elnöki posztjára. A testület elnökét továbbra is a tagországok állam- és kormányfői testülete választja ki, s az EP hagyja jóvá, de a továbbiakban a „nép-akaratot” aligha lehet figyelmen kívül hagyni.

A választási részvételtől azonban arra a következtetésre is juthatnánk, hogy az érdeklődés éppenséggel csökken az európai ügyek iránt. Az adatok egyértelműen erre utalnak: míg 1979-ben a választók 62 százalékát sikerült mozgósítani, addig 2009-ben már csak 43 százalékát. De mint Yves Bertoncini rámutat, 1979-ben az akkori kilenc tagország harmadában kötelezték a polgárokat a választási részvételre, s miután Görögország csatlakozott, 1984-ben már négy államban volt hasonló a helyzet, vagyis a voksolásra jogosultak 26, illetve 29 százalékának az urnák elé kellett járulnia. Mára az arányok teljesen megváltoztak: a 28 tagország közül csak háromban, Belgiumban, Görögországban és Luxemburgban kötelező a részvétel, vagyis a választásra jogosultaknak csupán négy százalékára vonatkozik ez az előírás. Ám, ha azt nézzük, hogy a föderális berendezkedésű demokratikus országokban az EU-ban és az EU-n kívül milyen a részvételi arány, akkor az uniós mutató egyáltalán nem tekinthető rendkívül alacsonynak.

Elképzelhető azonban, hogy 2014 májusában újra nagyobb érdeklődés övezi a választásokat – a válság, és egyes, populistának tartott pártok előretörése miatt. Kérdés, hogy az európai választásokon is érvényesül-e ez a nemzeti keretek között megfigyelhető trend, s ha igen, miként hat ez a politikai viszonyokra. Nos, Bertoncini – és mint később látni fogjuk, több más brüsszeli elemző is – úgy véli, hogy a populista jelzővel illetett pártok európai szintű megerősödése várható, de befolyásának növekedése az európai szintéren nem. Minthogy a tagállami választási ciklusok általában nem esnek egybe az európaival, ezért a Tanács összetétele változatlan marad, s a Bizottságba is a tagországok delegálják majd a biztosokat, kivéve – mint fentebb utaltunk rá – az elnököt. Vagyis, az alapvető politikai erőviszonyok nem változnak a brüsszeli intézményekben, legfeljebb az EP-ben. Sokkal nagyobb feszültséget okozna, ha valamely tagállam kormányát határoznák meg a populista erők. S itt Bertoncini nemcsak Magyarországra gondol, igaz, dolgozatában gyakorta utal negatív példaként az Orbán-féle vezetésre, illetve a Jobbikra. De ezek a pártok, amelyek valamiképpen az európai integrációval szemben foglalnak állást, illetve élesen elutasítják a bevándorlást, heterogén csoportot alkotnak, s jelenleg négy parlamenti csoportban szóródnak szét, ráadásul az egyes csoportokon belül is ritkán szavaznak egységesen. E fontos tanulmány szerzője nem sorolja a populisták közé a néppárti frakcióban ülő Fidesz képviselőket. Bemutatja Bertoncini, hogy a szélsőbaloldali (EUL-NGL), a brit konzervatívok uralta Európai Konzervatívok és Reformerek, továbbá a Szabadság és Demokrácia elnevezésű frakcióban, illetve függetlenként tevékenykedik hozzávetőlegesen 140, populistának, euroszeptikusnak tartott

képviselő, azaz a teljes létszám húsz százaléka. A mai prognózisok szerint Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Görögországban, Hollandiában, Ausztriában, Finnországban erősödhetnek meg európai szinten a szélsőjobbos, szélsőbalos, populisták erők. Mint Jean Quatremer, a *Libération* brüsszeli tudósítója figyelmeztet, ez a paletta nagyon színes, nehéz közös nevezőre hozni a részvevőket, azon túl, hogy valamiképpen fenntartással kezelik az európai integrációs folyamatokat. „Óriási a különbség az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja, amely demokratikus alapon működik, és a Jobbik között, amely nemcsak Európa-ellenes, hanem fasiszta is. S nyilván ég és föld választja el egymástól a brit Konzervatív Pártot és a francia Nemzeti Frontot”.²

A választások előtt fél évvel arra lehetett számítani, hogy ez a nagyon vegyes politikai elkötelezettségű pártgyülekezet kétszáz főre bővíülhet, azaz huszonöt százalékos arányt érhet el. Ám az EP-ben a döntések háromnegyede a 2009-ben megválasztott parlamentben a néppárti, a szocialista és a liberális, azaz a három legnagyobb frakció alkuján múlt. Vagyis 2014-től is lehetséges, hogy például a zöldekkel vagy a brit konzervatívokkal kiegészülve, ügyenkénti megállapodásokat kötve, a populisták befolyása korlátok között marad.

Ezzel a feltételezéssel egyetért ugyan Corina Stratulat és Janis Emmanouilidis,³ a European Policy Centre (EPC) két vezető elemzője, de úgy gondolja, hogy a magas munkanélküliség és a különösen a fiatalokat sújtó foglalkoztatási krízis miatt a korábbi viszonylagos érdektelenséget nagy érdeklődés válthatja fel, mert a tét az, miként viszonyulnak a polgárok az EU-hoz, országuk tagságához, a nemzetek feletti megoldásokhoz, a monetáris unió megerősítéséhez és általában a válságkezeléshez. Fennáll a veszélye annak is, hogy a populisták gyengítik a nagy frakciók belső egységét, s ha előretörnek európai szinten, az visszahathat szereplésükre a következő nemzeti választásokon. A szerzők szerint az érdeklődést növelheti, ha az európai elkötelezettségű nagy pártok szembeszállnak a populisták retorikával. Erre azért is nagy szükség lenne, mert az európai intézmények láthatóan nem készültek fel olyan helyzetek kezelésére, amikor valamely tagország letér az európai normáknak megfelelő demokratikus pályáról, mind a döntésekben, mind a retorikában. Stratulat és Emmanouilidis világossá teszi, hogy a magyar és a román fejleményekre utal.

Bár e két brüsszeli „think tank” nem számít arra, hogy az EP-ben érdemi szerephez juthat a populisták, EU-ellenes tábor, ám 2013 vége felé megkezdődtek az egyeztetések a szélsőjobbhoz sorolt pártok között. A cél az önálló frakció megalkotása, amihez hét ország huszonöt képviselőjére lenne szükség. A francia Nemzeti Front, a holland Szabadságpárt, a belga Flamand Érdek Pártja, az osztrák Szabadságpárt, az Igaz Finnek pártja és az olasz Északi Liga alkotná a gerin-

---

² Quatremer, Jean (2013) Elections européennes: vague ou clapolis eurosceptique? *Libération* (október 12.)

³ Stratulat, Corina-Emmanouilidis, Janis (2013) The European Parliament elections 2014. European Policy Centre (szeptember).

cét az új csoportnak. Ám a Belgiumban karanténba zárt, nem igazán szalonképes, de voksgyűjtésben sikeres párt európai képviselője, Philip Claeyss azt nyilatkozta, hogy „az olyan neonáci, fasiszta elemek bevonásáról, mint a Jobbik, vagy a görög Arany Hajnal, szó sem lehet”.⁴

Ennek az elemzésnek az elkészítése előtt néhány nappal az Európai Bizottság meghívására jártam Brüsszelben, éppen azzal a céllal, hogy a szociális krízis politikai hatásait, s a máris érzékelhető, az EP-választásokkal összefüggő reakciókat más újságírókkal együtt tanulmányozhassam. A látogatás egybeesett egy friss felmérés közzétételével, amely szerint Marine Le Pen, a szélsőségesnek tartott francia Nemzeti Front vezére a népszerűségi listák élére ugrott. Ez a tény pedig szinte tapinthatóvá tette a növekvő aggodalmat, sőt pánikot Brüsszelben: ha megerősödnek az úgynevezett eurószkeptikus pártok, akkor egészen új helyzet keletkezhet. - Az embereknek elégük van a sok beszédből, a tényeket akarják hallani. Negyven évig gaullista voltam, de az Hollande-érában már nem lehetek az, változnom kell – nyilatkozta Alain Delon francia filmszínész Le Pen népszerűségének felíveléséről az olasz *La Repubblica*-nak.⁵ Az itáliai napilapnak adott interjújában Marine Le Pen kifejti: a Nemzeti Front kiléptetné Franciaországot az eurózónából és az Európai Unióból, no meg persze a schengeni övezetből, amely a bevándorlást és a társadalmi juttatások lenyúlására irányuló turizmust lehetővé teszi. Ha nyerne a francia választásokon. Európai parlamenti előretörése ennek akár megelőlegezése is lehet.

Az események furcsa egymásra tolulásának is tekinthetnénk, de inkább az unió belüli politikai mozgások összetorlódásának és gyorsuló egymásra hatásának tudható be, hogy miközben Le Pen szárnyalni kezd hazájában, addig a közvélemény-kutatást megrendelő francia *Nouvel Observateur* nagy vitát kezdeményez az unió jövőjéről. A sorozat első helyszíne Brüsszel lett, ahol a francia nyelvű *Le Soir* és a flamand *De Strandaard* rögvest lecsapott a kínálkozó alkalomra. A Bozarban, a híres kulturális központban előadók tucatjai és érdeklődők ezrei gyűltek össze. A két lap sokat írt ezekben a napokban az európai ügyekről, fölvetve a legsúlyosabb kérdéseket: a föderalizmus összeegyeztethető-e a nemzetállami törekvésekkel, milyen törésvonalak keletkeztek az északi és a déli – vagyis nem a régi és az új – tagállamok között, hogyan lehetne az európai intézményeknek még több demokratikus legitimitást adni. És így tovább.

A *Le Soir* interjút készített Jean-Luc Dehaene⁶ volt belga kormányfővel, aki nem tagadja, híve az Európai Egyesült Államok létrehozásának, de az idő most nem kedvez e törekvésnek. Reméli mindazonáltal, hogy nem kell mindent elől-

---

⁴ Le Pen visits Wilders to broker far-right post-EU election deal. EurActiv (2013. november 14.) <http://www.euractiv.com/eu-elections-2014/le-pen-hague-discuss-post-electi-news-531652>

⁵ Ginori, Anais (2013) „Il Fn é primo nei sondaggi, ora sono pronta per L'Eliseo, farò uscire la Francia dalla Ue”. *La Repubblica* (október 10.).

⁶ Delvaux, Béatrice-Sturtewagen, Bart (2013) Dehaene: „J'espère que nous ne devrons pas repartir de zéro”. *Le Soir* (október 9.).

ről kezdeni, s hogy Európa tíz év múlva már messze maga mögött hagyta a válságot és tart a föderalizmus felé. S szintén a *Le Soir*-ban beszélt arról Francois Hollande⁷ francia államfő, hogy „értelmet és tartalmat” kell adni Európának, amelyet a továbbiakban az eurózóna erős magva vezethetne, részben olyan új német-francia kezdeményezések révén, amelyek serkentik a növekedést, az állásteremtést, fejlesztik az infrastruktúrát és a digitális képességeket és hálózatokat. De – tette hozzá – a populizmus valóban a lebénulás veszélyét hordozza magában, ha nagy szerephez jut a májusi választások után. Nemcsak Európa, hanem a nemzetállamok összetartó szövetét is szétszaggathatja.

Mintha ekkor tudatosult volna az európai vezetőkben és talán az elemzőkben is, hogy baj van. A félelmet az értelemre ható tervekkel és az érzékenység kimutatásával igyekeztek enyhíteni. Kérdés, nem túl későn-e? Le Pen előretörésével és a Bozarban zajló eseményekkel egy időben az Európai Bizottság konferenciát szervezett⁸ az unió szociális dimenziójáról. A tanácskozáson nyomatékosította is Enrico Giovannini olasz munkaügyi miniszter, hogy a szociális kérdés bizony nem volt a figyelem előterében az utóbbi válságos években. S tekintsük ezt egy politikailag nagyon korrekt megjegyzésnek. Ám az a helyzet, ami 2012–2013-ra kialakult – mondta a konferenciát szervező Andor László foglalkoztatási biztos – az egész gazdasági és monetáris uniót fenyegeti. Közeledés helyett távolodás figyelhető meg a gazdasági folyamatokban. Különösen a munkanélküliségi adatok tükrözik ezt, de egyéb mutatók is. Kirívó a különbség például a görög, a spanyol és mondjuk a német és az osztrák helyzet között. Az unióban 12 százalékos a munkanélküliség, összesen 26 millió ember nem talál munkát, ebből húszmillió az eurózónában. A 25 év alattiak körében a munkanélküliek aránya Görögországban meghaladta a hatvan, Spanyolországban az ötven százalékot, miközben ez a ráta Németországban és Ausztriában csak hét-nyolc százalék körül mozgott. A széttartás trendje rendkívül aggasztó, s táptalaja lehet a populista, Európa-ellenes pártok megerősödésének – hangzott el a konferencián. S az említett interjúban Francois Hollande feltette a kérdést: vajon ha visszavonulunk a nemzeti határok mögé, valóban útját álljuk a bevándorlásnak? Miközben felszámoljuk a munkaerő szabad mozgásának vívmányát? Valóban jobban élnénk az euró nélkül? Jobb lenne-e, ha az európai nemzetek egymással versengve értékelnék le saját valutájukat?

Az Európai Bizottság válasza – éppen a problémák egyenlőtlensége, de a veszélyek általános érzékelése miatt – a politikai realitások talaján maradt és újabb jelzőszámoknak a megalkotására szorítkozott a tagállami teljesítmények mérésére, illetve a gazdasági ajánlások finomítására. Az eredménytáblán öt mutató jelenne meg: a munkanélküliségi ráta, a 18–24 éves korosztályban azok aránya,

---

⁷ Delvaux, Béatrice (2013) Hollande: „Il faut relever la tête face aux extrémisme”. *Le Soir* (október 9.).

⁸ Blahó Miklós (2013) Értelem és félelem. *Népszabadság* (október 26.)
http://nol.hu/lap/hetvege/20131026-ertelem_es_felelem

akik nem dolgoznak, nem tanulnak és nem vesznek részt szakképzésben, a háztartások elkölthető jövedelme, a szegénységi szint alá kerülés esélye a 18–64 éves korosztály körében, s végül a jövedelmi egyenlőtlenség.

Minthogy ezen folyamatok kezelése nemzeti hatáskörben van, normál esetben még idáig sem lehetett volna elmenni. A válság azonban kikényszerített új közös kormányzási módszereket. A szociális helyzet romlása és a jelenségből táplálkozó populizmus, szélsőség, euroszkepticizmus pedig beavatkozásra sarkalló félelmeket kelt. Olyannyira, hogy a konferencián részt vett José Manuel Barroso, a Bizottság és Herman Van Rompuy, az Európai Tanács elnöke is. Igaz, azt mondták, hogy a szociális dimenzió mindig is részét képezte a megközelítésnek, de feltűnésük egy ilyen akadémiai tanácskozáson mindenképpen azt sugallta, hogy ha ez így is volt, nem sikerült e gondolatot a köztudatba átültetni. Annak ellenére sem, hogy az Európai Szociális Alap a tagállamok rendelkezésére állt, s jövőre, az új költségvetési időszakban a fiatalokra több pénz jut, de ezt még ki kell várni...

A válságkezelés részének tekintett költségvetési megszorítások évei után azal érvelt Barroso, hogy a sikeres európai államok – Németország, Svédország, Finnország, Hollandia – példája azt mutatja: a magas szociális kiadás nincs elentétben a versenyképességgel. Igen ám, de az akadémiai világból érkezett előadók közül Heikki Patomäki, a Helsinkii Egyetem professzora más szempontból vitába szállt ezzel a tétellel: szerinte a célok és eszközök ütköznek egymással. Az egy időben és sok országban alkalmazott megszorítás ugyanis éppen növelte a munkanélküliséget, az egyenlőtlenséget és fokozta a társadalmi kirekesztés vágyát, a vagyon és a hatalom koncentrációját, így még kevésbé lehetséges érdemben kezelni a szociális feszültségeket. A versenyképesség javítására irányuló erőfeszítések is többnyire a jóléti rendszerek és a bérek megnyirbálását, valamint a vállalati adók csökkentését takarják. Vagyis a szociális dimenzió nem tágul, hanem éppenséggel szűkül.

Ezen ellentmondásokat, a széttartó gazdasági és szociális folyamatokat észlelve vetette papírra gondolatait Frans Timmermans holland külügyminiszter a *Financial Times*ban⁹. A parlamenti választásokat olyan időkben rendezik, amikor a polgárok „mind kevésbé bíznak a hagyományos politikai pártokban és hagyják magukat elcsábítani a „hamelni patkányfogóktól”, akik a sohasem létezett dicső nemzeti múltat állítják példaként a soha be nem köszöntő jövő elé. Európa vezetői nem dőlhetnek hátra, arra várván, hogy a történelem majd dönt helyettük, újra Európa élére kell állniuk”. Így folytatja: „Hiába adott erős választ a válságra, az európai kormányzás nem kiegyensúlyozott, és nem is össz-

---

⁹ Timmermans, Frans (2013) Monnet's Europe needs reform to fit the 21st century. *Financial Times* (november 14.).
<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/346f4ff4-4c82-11e3-923d-00144feabdc0.html?ftcamp=crm/email/20131115/nbe/BrusselsBrief/product&siteedition=intl#axzz2kiY8zE6q>

pontosít kellően a lényegre.” A vélekedésnek külön érdekessége, hogy Hollandia hagyományosan a német politikát követi, amely most abba a helyzetbe került, hogy meghatározó súllyal esik latba a reformok kialakításakor. Timmermans egyetért José Manuel Barroso bizottsági elnökkel, hogy Európának a nagy ügyekben kellene nagyra lennie, kisebb kérdésekben pedig kisebbnek, s előtérbe kéne állítani a gazdasági növekedés ösztönzését és a munkahelyteremtést. A válság során a Bizottság az ambiciózus és egyre több forrást követelő Európai Parlament és a költségvetési megszorítások miatt egyre kevesebb forrást kínáló Tanács közé szorult, elvesztette kezdeményező szerepét, de közben gyártotta az irányelveket és új szabályokat, túlterhelve az üzleti szektort és a polgárokat egyaránt. Amikor pedig a Bizottság a szerződések őreként és betartásuk felügyelőjeként lépett fel, ahogy a tagállamoktól kapott megbízatása szövelt, ugyanezek a tagországok heves bírálóként léptek fel vele szemben. Éppen ezért a holland fődiplomata azt javasolja, hogy a következő öt évre kormányzati kiáltványban rögzítsék, merre kellene haladnia az EU-nak, azaz mely területeken van szükség több Európára és mely területeken kevesebbre. Ennek a tervnek része az is, hogy a Bizottságban a biztosok a főbb ügyek szerint klaszterekben dolgoznak, vagyis a Bizottság méretét csökkenteni kell. Továbbá, a nemzeti parlamenteket jobban bevonni a döntésekbe, lehetővé tenni, hogy a biztosokat maguk is meghallgassák, s ha a törvényhozások egyharmada nem ért egyet valamely brüsszeli kezdeményezéssel, akkor a tervezetet vissza kellene vonni, s nem pusztán átgondolni. Sorait azzal zárja Timmermans, hogy az alapító Jean Monnet Európája jól szolgálta az európaiakat hatvan éven át, de most alkalmazkodnia kell a kihívásokhoz, mert egyre kisebb a bizalom egy olyan Európa iránt, amely „túlígér és alulteljesít”.

A több vagy kevesebb Európa nyomasztó kérdése, a túlígérés és az alulteljesítés érzése miatt igazán óriási a tét a 2014-es választásokon. Ezek a viták uralják a mai európai politikai színteret, e viták szinte napi állása változtatja folyamatosan a német-francia-brit vezető hármason belüli taktikai és stratégiai érdekszövetségeket. Az európai alapszerződés módosítását fel sem veti Timmermans, hiszen tudja, kinyitná Pandora szelencéjét. A kevesebb Európa, a hatáskörök visszavételének hívei azonban nemcsak az uniós tagságról népszavazást tervező Nagy-Britanniában lelhetők fel, hanem másutt is. Ez sarkallta a Nemzetközi Valutaalap (IMF) korábban Magyarországgal is foglalkozó volt közgazdászát, a brüsszeli Bruegel kutatóját, Ashoka Modyt,¹⁰ hogy olyan szerződéses rendszert javasoljon elsősorban az eurozóna tagállamainak, amelyben a lényeges hatáskörök, a fiskális és a banki szabályozások is nemzeti hatáskörben maradnak, mert a politikai unió úgyis csak álom. Megvalósíthatatlan. Mint fentebb jeleztem, Dehaene ennek éppen az ellenkezőjét állítja, igaz óvatosan. S például az európai

---

¹⁰ Mody, Ashoka (2013) A Schumann compact for the euro area. Bruegel (november 20.).
<http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/publication/802-a-schuman-compact-for-the-euro-area/>

liberálisok nagy táborán belül immár nem a társadalmi vagy a gazdasági kérdésekben elfoglalt álláspont a megkülönböztető jegy, hanem az, hogy az európai föderáció létrehozását ki milyen időtávon valósítaná meg. Ashoka Mody azt vallja, csak a hatáskörök visszahelyezésével őrizhető meg a valutaövezet.

Vitába száll Mody nézeteivel a *Financial Times*ban Wolfgang Münchau¹¹ is, aki a válság során pontos előrejelzőnek bizonyult. Annyiban egyetért a tanulmány szerzőjével, hogy megosztott szuverenitás alapján nem lehet fenntartani az eurozónát, éppen ezért kellene a politikai unió felé haladni. A másik irányba is lehetne lépdelni, de arról már kiderült, hogy nem működik. E két lehetőség között őrlődik az unió, ezért látszik vergődésnek minden alku, reformkísérlet, hatásköri vita.

A valutaövezeti mag megőrzésének vágyából már 2012 elején azt olvasta ki viszont David Owen volt brit külügyminiszter, hogy feltartóztathatatlan folyamat indult meg az Európai Egyesült Államok (USE) létrehozása felé. A *The Spectator*ban¹² megjelent, Hogyan maradjunk nemzetállam című cikkében azt fejtí ki, hogy Nagy-Britanniának türelemmel részt kell majd vennie ebben az elkerülhetetlen egyeztetési folyamatban, amely Európát egy szűkebb és egy szélesebb térségre osztja. Keveseknek tűnt fel, utalt rá David Owen, de Angela Merkel német kancellár már megkezdte a kampányt az Európai Bizottság és az Európai Tanács elnökének közvetlen választásáért, s egy olyan új politikai rendszer kiépítéséért, amelyben a Bizottság a kormány, az Európai Bíróság a legfelső bíróság, az Európai Tanács a második kamara szerepét játssza a megerősített Európai Parlament (EP) mellett. Ehhez kapcsolódik az európai kereszténydemokrata pártcsaládba tartozó Viviane Reding igazságügyi biztos javaslata, hogy hívják össze a kormányközi konferenciát a Lisszaboni Szerződés átírására. Ha ez megvalósulna, akkor 2020-tól már az új, Owen szerint kétszintű, kétsebességes, vagy kettős körű Európa működne, benne az Európai Egyesült Államokkal (USE), illetve a hozzá kívülről kapcsolódó és a belső piac előnyeit azért élvező többiekkel, Nagy-Britanniával, Törökországgal, a balkáni országokkal, s feltehetően azon jelenlegi eurozóna tagokkal, amelyek nem bírják a német költségvetési szigor súlyát elviselni. Owen végkövetkeztetésére már korábban felhívtam a figyelmet¹³: az eurozóna összeomlása megakadályozta volna a németek vezette, de a francia elit által is támogatott USE létrejöttét, de Berlin nem engedte megbukni az eurót, amelynek válsága azonban most felgyorsítja Európa erős magvának föderális átalakulását.

---

¹¹ Münchau, Wolfgang (2013) A disunited Europe will struggle even to disintegrate. *Financial Times* (november 24.).

<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/6e3db99c-5398-11e3-9250-00144feabdc0.html?siteedition=intl#axzz2laYOh2ol>

¹² Owen, David (2012) How to remain a nation state. *The Spectator* (február 12.).

<http://blogs.spectator.co.uk/coffeehouse/2012/02/how-to-remain-a-nation-state/>

¹³ Blahó Miklós (2012) Németország mint Kalifornia. *Népszabadság* (március 5.).

http://nol.hu/velemeney/20120305-nemetorszag_mint_kalifornia

Európában a helyzet képlékeny. Ötletek, javaslatok, félelmek és víziók, szerződés módosítási vágyak és aggodalmak kavarnak. A globális verseny azonban gyors megoldásokért kiált, hogy Európa ne szoruljon be az Egyesült Államok és Kína közé – jelentőségét veszített játékosként. Májusban és utána kiderül: az új parlamenti erőviszonyok milyen irányba terelik az uniót, egyáltalán terelik-e valamerre, vagy marad a vergődés, mert még sincs sehol egy támpontot nyújtó mérőfogó.

Buzinkay Géza

JÓKAI A REDAKCIÓBAN *Az újságíró és szerkesztő Jókai Mór*

Ha Jókai Mór semmi mást nem tett volna, csak megírja publicisztikáit, vezércikkeit, Kakas Márton vezércikk-ként szolgáló verseit *Az Űstökösben*, továbbá glosszáit, tudósításait, életképeit és tárcáit, és megalapítja, majd szerkeszti lapjait – már csak emiatt is igen termékeny, átlagon felüli munkabírási irodalmi szereplőnek tartanánk.¹ Mostanáig csupán 1847 és 1865 közötti publicisztikájának válogatása jelent meg életműve kritikai kiadásában, és ez is hat kötetet tölt meg.²

De mint közismert, Jókai újságírói tevékenysége kisebb része életművének, s hogy mást ne említsünk: műveinek százkötetes kiadásából hírlapi cikkei hiányoznak. Maga Jókai is mindössze csak 1848–49-ben írt publicisztikájának egy részét adta ki később (1875) kötet formájában.³

A 19. századi írók nagy része újságíró volt, úgyhogy a huszonkétéves Jókai újságírói pályakezdése az *Életképek*nél nagyon is korszerű tett volt, meglepő elem nem található benne. Ez akkor történt, az 1840-es évtizedben, amikor újságírónak lenni a sajtószabadságért vívott harc lovagjának kötelessége volt, s amikor már kifejlődött a magyar sajtóélet annyira, hogy a szerkesztés polgári pályát nyújtott. Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap* szerkesztőjeként főfoglalkozású, szerződésben meghatározott fizetésért dolgozó újságíró volt, akit néhány évvel később e téren többen is követtek, mások mellett Petőfi Sándor és Jókai Mór is. A politikusnak a társadalom megszólítását lehetővé tevő és a *Pesti Hírlap* óta nyomásgyakorlásra alkalmas politikai eszközt jelentett a hírlap, a szépírónak, költőnek pedig a megélhetéshez nélkülözhetetlen biztos keresetet és részben a napi írási-stilisztikai gyakorló terepet. Jókainál 1847-től kezdve mindkét szem-

---

¹ „Nála a munka életszükség, elfojthatlan szenvedély s élvezet egyszersmind s akkor érzi magát legjobban, midőn naponként 10–12 s néha több órát is tölthet íróasztalánál, írva egy nap sokszor a legkülönműbb dolgokat...” Pákh Albert: Jókai Mór. *Vasárnapi Ujság* 1857. március 8. 10. sz. 78. p. Az első magyar sajtótörténet szerzője szerint is: „Regényein kívül csupán hírlapirodalmi munkássága is a legtermékenyebb írók sorába helyezné Jókait.” Ferenczy József: *Jókai mint hírlapíró*. Győr, 1894. 8. p.

² Jókai Mór: *Cikkek és beszédek*. I–VI. kötet, Bp. 1965–1975. Akadémiai Kiadó (Jókai Mór összes művei)

³ Szekeres László: Bevezetés a *Cikkek és beszédek* című ciklushoz. In: Jókai Mór *Cikkek és beszédek* (1847. január 2. – 1848. március 12.) I. kötet. Bp. 1965. Akadémiai Kiadó, 559. p.

pont fennállt. Azonban a sajtó lehetőségeinek kihasználásánál mélyebb, érdemibb kapcsolat fűzte a sajtóhoz egész élete során. Amikor már régen nem a szabadság bajnokának látta a sajtót, folyamatos napi tapasztalatai alapján kiábrándult hazai gyakorlatából, ez nem változtatott azon, hogy hírlapok számára írt cikkei végig követték életét.⁴ Már régóta nem szorult rá az újságírói munkára, ideje is alig volt foglalkozni vele, mégsem adta fel, hogy legalább alkalmilag írjon cikkeket. Még az 1900-as párizsi világkiállítás meglátogatásakor is tudósítássorozatot írt a *Pesti Hírlap* és a *Magyar Hírlap* számára.⁵

Ennek a fél nem adott vonzalomnak és hosszú, termékeny újságírói működésnek azonban nem volt meg a Jókaihoz mint írófejedelemhez illő kisugárzása. Figyelemre méltó ellentétnek látszik, hogy éppen ő, kora legolvasottabb írója egy, a popularitáson nyugvó műfajban, az újságírásban végül is csak magánzó maradt.

Ez persze bizonyítást igénylő megállapítás, amit távolról sem osztott Jókai minden kritikusa, értékelője. Közismert Gyulai Pál 1875-ben megjelent, ellenséges indulattal teli írása, amelyben például ennek éppen az ellenkezőjét állította. Szerinte Jókait körül vették „növendékei”, akik „...hívek maradtak, utánozzák és bámulják mesterüket, lakomákat rendeznek tiszteletére, kortesei a választáskor s dicsőítik minden lapban, még saját lapjában is.”⁶ „A magyar irodalmi és politikai világ elkényeztetett gyermeke – folytatta –, akinek sok szabad, s akitől alig vesznek valamit rossz néven, habár e jóakarat nem éppen megtisztelő.”⁷

Függetlenül attól, hogy a tiszteletlakoma és a kortesek nem tartoznak a sajtóhatás fokmérői közé, inkább próbáljuk meg kideríteni, kik lehettek (volna) „növendékei”. Kétféle csoport jöhet szóba: lapjainak munkatársai, illetve publicisztikai stílusának követői. Ez utóbbi lehetőséget Jókai jól felismerhető, egyéni szépírói stílusa inkább utánzókra, sőt a vicclapokban gyakori parodizálókra csökkentette. Világos után, amikor publikálási tilalom alatt állt, és a Sajó álnevet választotta, szinte mindenki azonnal ráismert.⁸ Ahhoz, hogy újságírói növendékek nőjenek fel körülötte, kevésbé markáns szépírónak kellett volna lennie. Egyetlen követőjéről tudunk, ő is azért hozható összefüggésbe Jókaival, mert annyira különleges sajtóműfajról van szó: ez a verses vezércikk műfaja, amelyet Jókai talált ki *Az Űstökösben*, s amelyet jóval később évtizedekig, még a 20. század eleji *Az Újságban* is folytatott Kozma Andor (Koboz).

Kézenfekvőbb lenne a szerkesztőségi munkában keresni a műhely kialakítását. Jókai 1847 és 1882 között folyamatosan szerkesztett lapokat, volt idő, amikor párhuzamosan hármat is. Először a késői reformkor legélénkebb szellemű és humorral vegyített irodalmi divatlapja, az *Életképek* szerkesztését vette át 1847.

---

⁴ Szekeres László i.m. 559. p.

⁵ A tárcák 1900. június és július hónapokban jelentek meg, a hozzájuk tartozó jegyzeteket l. Jókai *Mór Följegyzések* II. köt. Bp. 1967. Akadémiai Kiadó, 773–783. pp.

⁶ Gyulai Pál: Jókai mint hírlapíró. *Budapesti Szemle* 1875, 9. köt. 215. p.

⁷ Gyulai i.m. 216. p.

⁸ Szilágyi Sándor: *Rajzok a forradalom utáni időkből*. Bp. 1876. 22. p.

július 1-étől 1848 végéig.⁹ A *Pesti Hírlapot* 1849. január 1. és május 8-a között kihagyásokkal szerkesztette, de már közben, 1849. február 22-én megalapította Debrecenben az *Esti Lapokat*. Ennek az évnek nyarán Pesten is folytatta e békepárti politikai hírlap szerkesztését egészen július 7-ig. Az 1850-es évek első felében nem szerkeszthetett, így 1853–54-ben a Nemzeti Színház intendánsa, gr. Festetics Leó által indított *Délibáb* c. irodalmi divatlap meg nem nevezett szerkesztőjeként működött, majd az ő elképzelései alapján indította meg Heckenast Gusztáv kiadó a *Vasárnapi Ujság*ot 1854-ben, viszont szerkesztőként Pákh Albertet tüntette fel. A *Vasárnapi Ujság*-beli rovataiból nőtt ki a humoros irodalmi hetilap sajtóműfaja, immár Jókai neve alatt: előbb Nagy Tükör címmel (1856–57), majd első élcslapunkként, mint Az Üstökös című „humoristico-belletristicus hetilap” 1858. augusztus 21-étől. 1858-ban a Bécsből Pestre áttelepült *Magyar Sajtó* c. hírlap főmunkatársa, 1862-ben szerkesztője lett, s tulajdonképpen az itt megkezdett, de felfogása szerint kevésbé független lapnak kiteljesített folytatásaként fogható fel az 1863. január 1-én megindított *A Hon* c. politikai napilapja. Tisza Kálmán pártjának, annak a balközépnek központi fóruma volt ez, amelynek 1861-ben országgyűlési képviselőjévé választották. A kiegyezés évében, 1867-ben megalapította, majd tizenhárom évig szerkesztette az *Igazmondó* c. néplapot a vidéki lakosság politikai művelése céljával.

1880 körül vonult vissza az aktív lapszerkesztéstől, ami a tulajdonában lévő és ráfizetéses lapoktól való kényszerű megszabadulást jelentette¹⁰: 1876-ban csupán mint laptulajdonos akarta feléleszteni az *Életképeket*¹¹, de ez a lap gyorsan megbukott; az *Igazmondó* 1879-ben megszűnt, az Üstököst a következő évben átadta Szabó Endrének. 1882-től már csak főszerkesztőként – azaz a napilap „márkaneként”, ma úgy is mondhatnánk: logóként – szerepelt neve *A Hon* utóda, a *Nemzet* fejlécén, sőt az ennek megszűnése után 1889-ben indult *Magyar Nemzet* fejlécén is.¹²

Lapjainak műfaji változatossága – politikai hírlap, szépirodalmi divatlap, élcslap, ismeretterjesztő családi lap, néplap – nem csupán Jókai mindenre nyitott érdeklődéséből fakadt, hanem azt is jelentette, hogy az írásképes magyar értelmiség minden csoportjával kapcsolatba került a lapszerkesztés során, és alkalma nyílt őket orientálni, sőt publicisztikailag nevelni. Ez azonban csak lehetőségként állt fenn, nem valósult meg.

A forradalom és szabadságharc idején a liberális felfogású, de nem radikális, mégis a kortársak és a korszellem által átmenetileg magával ragadott, majd ismét lehiggadó újságíró és lapszerkesztő alakjaként jelent meg. Ez az alkat és pályáiv forradalmi időben egyszerre lehet kiegyenlítő, megnyugtató vagy forradalmi oldalról tekintve leszerelő, „destruktív” hatású, főként ha a forradalmi főszerep-

⁹ Távozása alig több mint három héttel előzte meg a lap betiltását.

¹⁰ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. II. köt. Bp. 1960. Akadémiai Kiadó, 124–125. pp.

¹¹ Voit Krisztina: *A budapesti sajtó adattára 1873–1950*. Bp. 2000. 124. p. 983. tétel

¹² V.ö. 28. sz. notesz 1890-ből. Jókai Mór: *Följegyzések* II. köt. Bp. 1967. 785. p.

lőknek felfedezi vitatható vonásait. Az *Életképeket* először szépirodalmi divatlappból politika iránt is érdeklődő fórummá bővítette, majd radikális hangvételű forradalmi lappá tette: ezt hangsúlyozta ki azzal, hogy 1848. március 23-án társ-szerkesztőjévé fogadta Petőfit, és azzal is, hogy Charivari címmel írta a lap humoros-szatirikus tárcarovatát.¹³ Jókai ezzel próbálta ki először azt a műfaját, amelyet a legszívesebben művelt lapjaiban, s amelyből később legjelentősebb sajtóvállalkozásai kinőttek.

A forradalmi időszakban mint az *Esti Lapok* szerkesztője játszotta a legtöbbet vitatott szerepet. Szinnyei József megállapítása szerint „az Esti Lapoknak két rovata volt, komoly és humorisztikai; az elsőt Kovács Lajos, Kazinczy Gábor és Hunfalvy kezelte, a másikat maga a szerkesztő. Jókai főleg jeles humorisztikus levelei és cikkei által gyakorlott hatást. Hatásos fegyver vala e humor a Marczius Tizenötödike, a Madarász-párt közlönyének élcei ellen, s tulajdonképpen ezen humorisztikai rovata volt az, mi annak népszerűségét megszerzé.”¹⁴ Pákh Albert, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztője alig nyolc év távlatából is úgy emlékezett, hogy az „akkor közkedvességben részesült „Esti lapok” szerkesztője” volt Jókai.¹⁵ Másfelől viszont Kossuth és környezete, illetve a radikálisok szemében Jókai megalkuvó volt, aminek eredményeképpen csökkent iránta a bizalmuk, ezzel együtt írásainak és lapjainak a hatása is.¹⁶ Mindenesre, ha a magyar közvéleményt meg is osztotta lapszerkesztői működése, a Világos utáni megtorló hatóságokét nem: előbb az országban bujdosott, majd közel két évig nem publikálhatott (legalább is a saját nevén nem), és még az ostromállapot megszüntetése sem biztosította számára az azonnali lapalapítási engedélyt.

Viszont ekkorra már kikísérletezte szerkesztői-publicisztikai eszköztárát, a humoros sajtó és satirikus műfajok sokoldalú felhasználási lehetőségeivel. A *Vasárnapi Ujság* – benne Kakas Márton figurája 1856 nyarától kezdve – volt az a tárház, amelyből Jókai több lépcsőfokon át kifejlesztette legsikeresebb lapját, *Az Üstököst*. Kakas Márton ugyan színházi tudósítóként kezdte fellépéseinek sorát, de már első levelében elárulta jelképes szerepét is mondván: „legtöbb ember ... azzal fog üdvözölni, hogy »de már megvirrad, mert a kakas is el kezdett kukorikulni a 'Vasárnapi ujságban'«,”¹⁷ Ez félreérthetetlen célzás volt Kakas Márton szándékolt szerepére a nemzeti ébredésben, és szép példa az 1850-es évek „sorok közötti olvasásának” gyakorlatára. A figura Bach-korszak elleni, sőt

¹³ A macskazenével történő kigúnyolást jelentő fogalom az 1830-as párizsi forradalom idején indult satirikus lapról egész Európában elterjedt, s eredeténél fogva is forradalmi utalást jelentett. Ezen a korban közismert címen jelent meg aztán 1848. július 1 és szeptember 21 között az első magyar karikatúrákat közlő satirikus hírlap.

¹⁴ Szinnyei József: Hírlapirodalmunk 1848 és 1849-ben. In: *Id. Szinnyei József emlékezete. Művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásai*. Szerk.: Gazda István. Piliscsaba, 2002. 191. p.

¹⁵ Pákh Albert: Jókai Mór. *Vasárnapi Ujság* 1857. március 8. 10. sz. 78. p.

¹⁶ *A magyar sajtó története, II/1., 1848–1867*. Szerk. Kosáry Domokos – Németh G. Béla. Bp. 1985. Akadémiai Kiadó, 245–247. pp.

¹⁷ Kakas Márton a színházban. *Vasárnapi Ujság* 1856. június 1. 22. sz.

osztrákellenes éle nyilvánvaló volt, ugyanakkor az ébresztő szerep általánosabb értelmet is kaphatott. Sikere odáig terjedt, hogy az 1861-ben megindított bécsi *Kikeriki* c. ellenzéki vicclap tőle vette alapötletét.¹⁸ A rendszeresen megjelenő, utóbb rajzos formát is öltő kakasfejű Márton ruházata a magyar földbirtokos, kezében a fokos pedig a választási kortes képzetét keltette.

Kakas Márton a magyar sajtó első nagyhatású vicclapi figurája volt, majd hozzá társultak a Politikus Csizmadia és Tallérossy Zebulon. Igaz, hogy ezek szaporítását, társadalmi körképpé bővítését, az ebben rejlő vicclapi lehetőségeket egy évtizeddel később Ágai Adolf kezdte kiaknázni,¹⁹ de a vicclapban felhasználható, sikeres humorforrásként kezelhető figurák „feltalálása” Jókai újítása volt. Persze nem előzmények nélküli újítás: a felvilágosodás kori sajtóban, majd a reformkor vígjátékaiban és regényeiben megjelenő beszélő nevű figurák hagyományából nőttek ki.²⁰

A politikai közélet újabb felszabadulásakor Jókai ismét politikai hírlapszerkesztői szerepet vállalt *A Hon* megalapításával. Sokan éppen ezzel a tevékenységével és vezércikkeivel voltak elégedetlenek, s ezek érveit fejezte ki nyersen és markánsan Gyulai Pál. Gyulai, aki olyan mértékben ragaszkodott elveihez, hogy azok kedvéért, akár egy lap bukását is vállalta, rossz néven vette, nem is értette Jókai vérbeli szerkesztői felfogását, amellyel egy lap – sőt egy irodalmi mű – olvasóinak véleményét, a sikert tartotta minőségi jellemzőnek, és ennek érdekében tűzte ki a szórakoztatás, a színes szerkesztés célját. Kettejük alapelveinek nyílt összetűzésére nyilván többször sor került az 1850-es évek elején. A *Déli-bábnak* több mint kétszer annyi előfizetője volt, mint ugyanakkor a Szépirodalmi Lapoknak. 1854-ben Gyulai és Jókai két hónapon át közösen irányították a *Vasárnapi Ujság* szerkesztését. „...Jókai szerkeszt, Gyulai izeg-mozog, dolgozik. Heckenast üzi-füzi a dolgot, s maga is tolja a rudat, még pedig elég practius ésszel – én pedig felelős vagyok” – írta Pákh Albert egy magánlevélben.²¹ Végül is Gyulai lépett ki, mert a kiadó és a felelős szerkesztő egyaránt Jókai felfogását

¹⁸ Buzinkay, Géza: Deutscher Michel und Magyar Miska. Nationale Stereotypen in österreichischen und ungarischen Karikaturen. In: *Zeit des Aufbruchs. Budapest und Wien zwischen Historismus und Avantgarde*. Ausstellungskatalog des Kunsthistorischen Museums. Wien – Milan, 2003, 242. p. A *Kikeriki* szintén kakasfejű figurája a kezében tartott virgáccsal kergeti el a „Reaktion“-t.

¹⁹ Vö. bővebben: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*. Bp. 1983.

²⁰ A legkorábbi ilyen típusú megnevezéseket, Erszényházi és Gyomordi figuráit a *Magyar Hírmondó* 1792. évfolyamában találtam (II. 129. p.). A reformkori előzményekre nézve l.: Romhányi Gyula: A magyar politikai vígjáték fejlődése. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1930. 413–432. pp.

²¹ Pákh Albert levele Kazinczy Gáborhoz 1854. március 18-án. Idézi: H. Törő Györgyi: Jókai hírlapírói és szerkesztői munkássága a forradalom és szabadságharc leverését követő első évtizedben (1850–1860) In: Jókai Mór: *Cikkek és beszédek*. 4. kötet. 1850–60. I. rész. Bp. 1968. 550. p.

osztotta.²² Tehát Gyulai érvelését a hírlapíró és lapszerkesztő Jókai ellen e sérelmek és kudarcok figyelembe vételével, illetve egy bizonyos mértékig konzervatív sajtófelfogás megnyilvánulásaként kell értékelnünk. „Különböző izléseket, sőt néha irányokat igyekezvén kielégíteni, innen is, onnan is nyert egy kis népszerűséget – vádolta Jókait Gyulai. – [...] A *Honban* egy kissé tartózkodó volt, az *Igazmondóban* már többet mert, ezt úgysem olvassák műveltebb körök, az *Üstökösben* kedvére ferdített, torzított és képzelgett. Polemiáit rendesen ide vitte át, s győzőnek maradhatott, mert élczlapokkal nem szokás vitatkozni.”²³ „...Politikai könyvelmősége érzelmes páthoszbba vagy jóképű humorba burkolva...” jelenik meg, folytatta.²⁴ „Nem a meggyőződés és elvek embere, hanem a benyomások és hangulatoké, de mindig arra felé hajlik, amerről a népszerűség szele fúj.”²⁵

Gyulai ugyan elsősorban a népszerűség-kergetés ellen hadakozott, ám ezt követően Jókai politikai tájékozatlanságát hánytorgatta fel. „Rendesen általánosságban marad, ha a részletekbe téved, akkor el is szokott tévedni”²⁶ – írta, továbbá azt, hogy sosincs jól tájékozva, csak félig sejtí a dolgokat, amikor hozzászól valaminek.²⁷ Ennek az ítéletének mélyén feltehetőleg több volt a helyes megfigyelés. A Gyulaitól felfogásban és társadalmi mozgásterét tekintve igen csak különböző Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél) ugyanezért a politikai tájékozatlanságaért karikírozza Jókait, mondván: „...a politikusok közt azokhoz tartozik, kikről mondani szoktuk, hogy »hallják a fűvet nőni«.”²⁸

Feltehetőleg a politikai tájékozódás hiányaival függött össze Jókai lapjainak az a feltűnő tulajdonsága, hogy sem indulásukkor, sem később nem közöltek lapszerkesztői elveket rögzítő programcikket.²⁹ Jókai mindig csak a modorról és

²² H. Törő Györgyi 1968. i.m. 552. p.

²³ Gyulai i.m. 212. p.

²⁴ Gyulai i.m. 213. p.

²⁵ Gyulai i.m. 216. p.

²⁶ Gyulai i.m. 211. p.

²⁷ Gyulai i.m. 215. p.

²⁸ Kákay Aranyos így ír Jókairól: „Sokan azt hiszik, nem ő írja politikai cikkeit.

Nem mintha azok Jókai Mórtól föl nem tehető politikai ismereteket s ítéletet tartalmaznának. Sőt éppen ellenkezőleg.

Aztán alig hihető, hogy e tiszta kedélyű, egészséges [!] humorú regényíró és ez ép oly praepotens amily naiv politikai cikkíró – e nemes költő és kimélytelen journalista, egy s ugyanazon személy legyen.” Idősb Kákay Aranyos: *Ujabb árny- és fényképek*. Pest, 1866. 119. p.

²⁹ Első szerkesztésekor, az *Életképek* átvételekor már jellegzetesen széttagolt, indázó gondolkodásról tett tanúságot, és nem egy elvi alapozású, hírlapi beköszöntő-programalkotó vezércikket írt: „Az irodalom hivatása az igazság eszméit terjeszteni – írta. – S midőn a szárazan elmondott igazság kiáltó szó marad a pusztában; midőn a meztelen igazsággal társalogni olly kevesen szeretnek: az irodalom hivatása az igazság eszméinek tetsző alakot adni, hogy a szív élveit, a fő meggyőződései sarkpontját találja föl bennök. Mint fogtuk föl e hivatás, e kötelesség intéseit? eddigi és ezentuli működésünk szelleméből megítélhető. – Ört állani az emberiség örök jogai felett; napfényre hozni mindent, ami szép, üdvös és igaz; méltánylani az erény törekvéseit; biztatni, emelni a fejlődő igaz tehetséget; ostorozni a tévelygést, a ferdeségeket; oltani minden szívbe a becsület szerelmét, az alacsonyosság utálatát; érzelemfoghathatóvá tenni a lelkeket; fölrázni

sohasem a tárgyról vagy eszméről ejtett szót. Lehetett ezt a hiányt indokolni a lapokat ellenőrző hatóság félrevezetésének célzatával, amiben a kortársak nagy mesternek tartották Jókait.³⁰ Ám ez az ügyeskedés sem mindig működött, ami szintén összefüggött a hiányos politikai tájékozottsággal. A *Hon* megindulását követően nem sokkal Jókai közölte gr. Zichy Nándornak egy kényes politikai kérdéséről szóló cikkét, amelyet előzőleg már Kemény Zsigmond, mint a *Pesti Napló* szerkesztője nem vállalt. A helytartó elriasztó precedenst kívánt kerekíteni az ügyből, a szerzőt is több komoly büntetésben részesítve (a fogházbüntetés mellett grófi címétől is megfosztva), Jókait pedig, mint szerkesztőt többek között hat havi letöltendő fogházra ítélve. Különböző közbenjárások eredményeképpen csak egy hónap lett ugyan a fogházbüntetés – az is kedvező körülmények között, szabad mozgással és a fogházból zavartalanul tovább folytatott szerkesztői munkával, annak ellenére, hogy a büntetés szerint a szerkesztéstől megfosztották Jókait, vagyis más nevek kerültek lapjaira az övé helyére. Az elnyomó hatalom súlyos büntetése utólag igen jól kamatozott *A Hon* és *Az Üstökös* előfizetőinek megugrásában, de amíg akár csak névleg is mások szerkesztették, drámaian visszaestek a példányszámok.³¹

A sajtóellenőrzés kijátszásának igénye tehát jogos lehetett, de csak az 1850 és 1865 közötti másfél évtizedben, de sem 1848-ban, sem a kiegyezést követően nem volt indok efféle találékonyságra. Az igazodási pontokat kiemelő szerkesztői „világnézet” hiánya nyilván az egyik magyarázat arra, hogy miért nem jelenhettek meg tanítványai, a Jókai-féle lapkészítés és újságírás továbbvivői, lapjai körül miért nem tudott kialakulni műhely, holott ennek természetességét több

---

az alvó erőt gyáva tespedéseiből; fogyasztani a szűkkeblűség birodalmát, s mi legfőbb: tudni *szólani és tenni* a jó ügyért, ha úgy kívántatik; tudni *hallgatni és tűrni* érte, ha arra lesz szükség: – ez hivatása az irodalomnak, nekünk pedig kötelességünk.” *Életképek* 1847. június 5. 23. sz., 747–748. pp. (idézi: Jókai Mór: *Cikkek és beszédek*. I. kötet. Bp. 1965. 177. p.)

„Hazánkban pártok nem léteznek; a honboldogítás célja ugyanegy, a hozzá vezető szabadelvűség útja is kevés eltérést enged...” Magyar Sajtó 1862. március 12. (idézi: *A magyar sajtó története, II/1.* 1985. 615. p.) A *Hon*-ban Ivánka Imre, a közgazdasági rész irányítója adott tartalmi programot, Jókai ezt inkább kikerülte mondván: „Tavaly egy kész nagy közönség előtt léptünk fel s kérdés volt, hogy e közönség elveinket keresi-e, vagy csak megszokott napi olvasmányát? Az volt a kérdés, hogy ugyanezen jelszavak egy őpuszta téren ugyanazon csatlakozó híveket fognák-e megtalálni?” *A Hon* 1863. január 1. 1. sz. 2. p. (idézi: Jókai Mór: *Cikkek és beszédek* VI. köt. Bp. 1975. 221. p.)

Igazmondó céljáról pedig azt írta, hogy „az egész lap úgy lesz szerkesztve, ahogy az értelmes magyar népet megilleti, hogy hozzá mívelt és okos emberhez illően és ne parasztosan beszéljenek.” (Idézi Ferenczy József 1894. i. m. 27. p.)

³⁰ H. Törő Györgyi 1968. i. m. 565. p.

³¹ Jókai Mór: Gróf Zichy Nándor és a *Hon*. (1896) In: *Emlékeimből*. Bp. 1932.; Kerényi Ferenc. Jókai Mór szerkesztői-hírlapírói tevékenysége (1861–1865) In: Jókai Mór: *Cikkek és beszédek* VI. kötet (1861. január 7 – 1865. június 24.) Bp. 1975. 350–357. pp.

korabeli párhuzam igazolja, erre nála kevésbé predesztinált újságírók, szerkesztők esetében is.³²

Nem hagyható figyelmen kívül Jókai lesújtó véleménye a magyar sajtóélet-ről, aminek nyilván voltak következményei. Fábri Anna a Jókai-regények alakjait vizsgálva kimutatta, hogy „hivatásos újságíróként, szerkesztőként mindössze 6 figurát szerepeltet az író; mindannyian epizódszerepben és negatív színezetben tűnnek föl.”³³ Az a mód, ahogyan Jókai az 1875-ben írt *Az élet komédiásai* c. regényében bemutatta a *Jerichói Kürt* c. hírlap szerkesztőségét, munkatársainak karakterét,³⁴ kizárja azt, hogy Jókai odatartozónak tekintette volna önmagát, de azt is, hogy az ekképp bemutatott szakma kollégának tekintette volna őt. Használtni persze ennek ellenére gyakran megpróbálták, aminek ékes példája, hogy az 1870-es évektől alakuló újságírói klubok, érdekvédelmi szervezetek eleinte következetesen Jókait kérték fel elnöküknek³⁵ – amit Jókai nyilván elsősorban azért vállalt el, mert reménykedett a sajtóélet morális megjavításában. (Másodsorban azért is vállalta, mert szeretett szerepelni.)

Szerkesztőként legendássá vált felületessége, oda-nem-figyelése is. Utódja az *Üstökös* élén, Szabó Endre éppenséggel azt állította, hogy Jókai nem szerkesztett „...csak alapított lapokat és azokba írt – ha éppen kedve tartotta.”³⁶ Mikszáth is „hanyag szerkesztés”-ről tett említést *A Honnal* kapcsolatban.³⁷ E megítélés jogosságát azonban kétségbe vonták Jókai feljegyzéseinek sajtó alá rendezői, miután alaposabban bele láttak Jókai gondolkodásmódjába, napi foglalatosságaiba.³⁸ A két tekintélyes újságíró-író véleményét nem feltétlenül kell hiteles kritikának tekintenünk. Szabó Endre Jókaitól vette át előbb az *Üstökös* szerkesztését, majd 1881-ben a tulajdonjogát is, s már ekkor nyilvánosan összetűztek, miután Jókai tiltakozott Szabó radikalizmusa és antiszemitizmusa ellen.³⁹ Az is lehet, hogy gyakran hanyagságnak látszott, ami tolerancia, talán Jókai politikai kérdésekben

³² Például az *Ellenőr*, azaz Csernátony Lajos „iskolájából” kikerülő Csávolcszky Lajos, Tótvölgyi Titusz, Verhovay Gyula és a függetlenségi hírlapírás meghatározó vonulata, vagy a *Pesti Napló* „iskolája”, a Kammon és a Kávéforrás kör, a tárcaíró iskolában például a Kecskeméthy Aurél (Kákay Aranyos), Ágai Adolf, Berczik Árpád, Hevesi Lajos „leszármazás”.

³³ Fábri Anna: *Jókai—Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*. Bp. 1991. 200. p.

³⁴ Fábri Anna 1991. i.m. 200–201. pp.

³⁵ Buzinkay Géza: „Haladás közvitézei”. A magyar újságírók öntudatra ébredése a 19. sz. végén. *Magyar Média* 2000.1. 26–34. pp.

³⁶ *Jókai Album*. Bp. 1910. 94. p.

³⁷ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór* i.m. II. kötet, 119.p.

³⁸ Péter Zoltán és Péterffy László: Bevezetés a jegyzetekhez. In: Jókai Mór: *Följegyzések*. I. kötet. Bp. 1967. 614. p.: „Ezekben a jegyzetekben kirajzolódik előttünk Jókai nagy jelentősége a magyar újságkultúra kifejlesztésében. De elhalványulnak azok a legendák is, amelyek arról szólnak, hogy Jókai nem törődött újságaival, nem is tudott arról, mi folyik a szerkesztőségekben, csak nevét adta a vállalkozásokhoz. Ennek ellentmondanak a följegyzések: késő aggkoráig éke-szen szülő bizonyosságai újságaival való foglalkozásának, törődésének.”

³⁹ *A magyar sajtó története, II/2., 1867–1892*. Szerk. Kosáry Domokos – Németh G. Béla. Bp. 1985. Akadémiai Kiadó, 405–407. pp.

való bizonytalanságából is eredő „szelídség” volt. „Jókai mindennap feljött a szerkesztőségbe, de főképp csak a neki címzett leveleket nézte át, [felolvasta cikkeit], tisztelettel fogadtuk azokat, de fesztelenül tettük meg esetleges megjegyzéseinket s ő nem egyszer hagyta kinyomatlanul dolgozatait.” Figyelemmel elolvasta a lapot, s „csaknem mindnyájunknak mondott utasításokat” — emlékezett vissza A Hon szerkesztőségének egyik törzstagja, György Aladár.⁴⁰ „Évek során át csaknem önálló köztársasági szabadság uralkodott a törzskar tagjai között — írta. — Valódi szerkesztő nem volt, a rovatok vezetői átnézték a kívülről érkezett dolgozatokat, saját munkáik azonban előleges revízió alá nem kerültek s a lap oekonomiájára vonatkozólag a megszokott eljárást csak olykor, különösen fontosabb országgyűlési tárgyalások alkalmával, kellett megváltoztatni.”⁴¹

Jókai újságírói magányának — furcsa kifejezés — legfontosabb előidézője saját habitusa lehetett. A kávéházi újságírás korában, amikor még a szerkesztőségi irodákban is hangos viták és viccelődések közepette dolgoztak az újságírók, őt zavarta a lárma, sőt társalogni sem szeretett. „Jókai Mór csak a lapjai révén tart némi kapcsolatot az írókkal”—írta már a fiatal Jókairól Mikszáth Kálmán.⁴² Ez azonban nem a szervezőkészség hiányát jelentette, hiszen húsz éves kora körül úgy jelent meg a pesti irodalmi közéletben, mint a Tízek Társaságának egyik megszervezője, és attól kezdve rendszeresen szervezett valamit, legtöbbször egy új lapot és a hozzá tartozó munkatársakat. A Honnak, úgy látszik, nem csak erős gazdasági vonulata és nagy mérete indokolta, hogy „a magyar Times”-nak becézzék, de munkatársainak mentalitása, alapelveiknek egy része is a viktoriánus angol napilapokét követte. Ilyen volt a programszerű névtelenségen túl a kitartás a lap mellett és az, hogy a szerkesztőség tekintélyes férfiakból állt — Hegedűs Sándor 1875-től, Szathmáry György az 1881-es, Visi Imre az 1884-es választásokon került be a képviselőházba, mások minisztériumi vezető tisztviselők lettek —, a bohém újságíró hiányzott közülük; legfeljebb az utolsó négy év belmunkatársát és az éjjeli táviratok „adjusztálóját”, Reviczky Gyulát⁴³ tekinthetjük annak. Tulajdonképpen egy állandó reszortszerkesztői gárdát szervezett meg Jókai, s ez biztosította lapjainak többé-kevésbé rendszeres megjelenését, állandó arculatát — és nem kis részben a saját nyugalma. György Aladár visszaemlékezése szerint „valóságos szerkesztőségi törzskar” irányította A Hont és a többi Jókai-lapot. „A munkafelosztás nagyjában ugyanaz maradt tíz éven át. Bartók Lajos s részben Törs Kálmán az „Üstökös”-t, Bakcsy Ferenc s Szathmáry György az „Igazmondó”-t, a „Hon” önálló melléklapjait csinálták.” Frecskay János tizenhat éven át segédszerkesztő volt és az újdonságokat szerkesztette, Mudrony Pál a közgazdasági, Szathmáry György a külpolitikai rovatért felelt,

⁴⁰ György Aladár: A „Hon” szerkesztősége. *Magyar Szalon* 1894. jan. 20. köt. 764. p.

⁴¹ György Aladár 1894 i.m. 762–763. pp. Ugyanezt a vonását megerősítette Mikszáth is: Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór* i.m. II. kötet, 48. p.

⁴² Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór* i.m. II. kötet, 40. p.

⁴³ Paulovics István: *Reviczky Gyula*. Bp. 1910. 98. p.

György Aladár az „irodalmi és társadalmi ügyek” felelőse lett, Hegedüs Sándor, Visi Imre és Törs Kálmán voltak a „politikusok”, azaz a vezércikk-írók, de a két utóbbi tárcát is írt. Jókai évről-évre regényeit, és „egy pár” vezércikket hozott, mindig saját névaláírással.⁴⁴

Jókai tehát nem társadalmi mozgásterében és az újságírók mozgósításában tért el szerkesztő-újságíró kortársaitól. „A Kammonban bálványozták Jókait anélkül, hogy ő ott valaha megjelent volna – emlékezett Mikszáth. – Egyetlen klikkhez sem tartozott. Nem törődött Szigligetin kívül egyetlen kartársával sem: inkább a politikusokhoz vonzódott: ezek holta napjáig imponáltak neki, ami végre is magyar vonás.”⁴⁵ „Nem volt élénk társalgó – ez is Mikszáth Kálmán megfigyelése. – Éppen az ellenkezője volt, kevés szavú, kivált kettesben–hármásban szótalan, elmélyedő. Az a bizonyos semmiről való könnyed locsogás, mely a köznapi érintkezés legszükségesebb konyhasója, hiányzott nála, csak attikai sót használt s azt mégsem lehet marokkal szórni. Másodmagával minduntalan megakadt a társalgás folyamatja, se kérdezősködni, se érdeklődni, se figyelni nem tudott, elmerengő volt, de nagyobb társaságban is érezhető volt rajta némi elfogultság s bár kitűnően tudott előadni anekdotát vagy valamely vele történt esetet, nem bírt a nagy causeurök tulajdonságaival, kik mint Pompéry, Bulyovszky vagy Szilágyi Dezső ránehezednek csevegésükkel az egész társaságra. Szívesen engedte át a főhangot másoknak s ő csak úgy tarkítva, csendesesen a bajusza alatt eregetett el ötletes, sokszor szikrázó megjegyzéseket, melyeken ő maga soha el nem mosolyodott. A banketteken azonban, ahol már némi ünnepesség honol s ahol már úgynevezett a »publikumhoz« lehetett szólni, sőt a lapoknak, elemében volt, szeretett tósztokat mondani, melyeknek mindenikében benne volt műzsájának varázslatos mosolyából valami.”⁴⁶

Milyen volt tehát az újságíró és lapszerkesztő Jókai? Vállalkozó szellemű és munkatársakat mozgósítani képes, bennük a karrierlehetőséget megsejtő és értékelő. Jól kiosztotta a szerepeket, és hagyta dolgozni embereit, de nem vezette őket. Egymás kölcsönös békén hagyását értékelte a legtöbbre. Így tudott dolgozni. Szeretett lapjai, élete végefelé mások lapjai számára írni, de nem volt saját szerkesztői elképzelése, arculata, amelyre formálni kívánta volna a többieket. Még amikor jelen volt, akkor is távolinak látszott, s annak ellenére, hogy a közönségnek tetsző, az azt szórakoztató sajtó létjogosultságát hirdette, és egész életében írt újságcikkeket, a sajtóélettől, az újságírástól idegen maradt. Ellentmondásosságával furcsa, arisztokratikus jelenség maradt, amit Krúdy Gyula így ragadott meg 1910-ben: „...most úgy tűnik fel nekünk, mintha nem egy évtized előtt, hanem valamikor száz esztendő előtt járt volna közöttünk.”⁴⁷

---

⁴⁴ György Aladár 1894 i.m. 762.p.

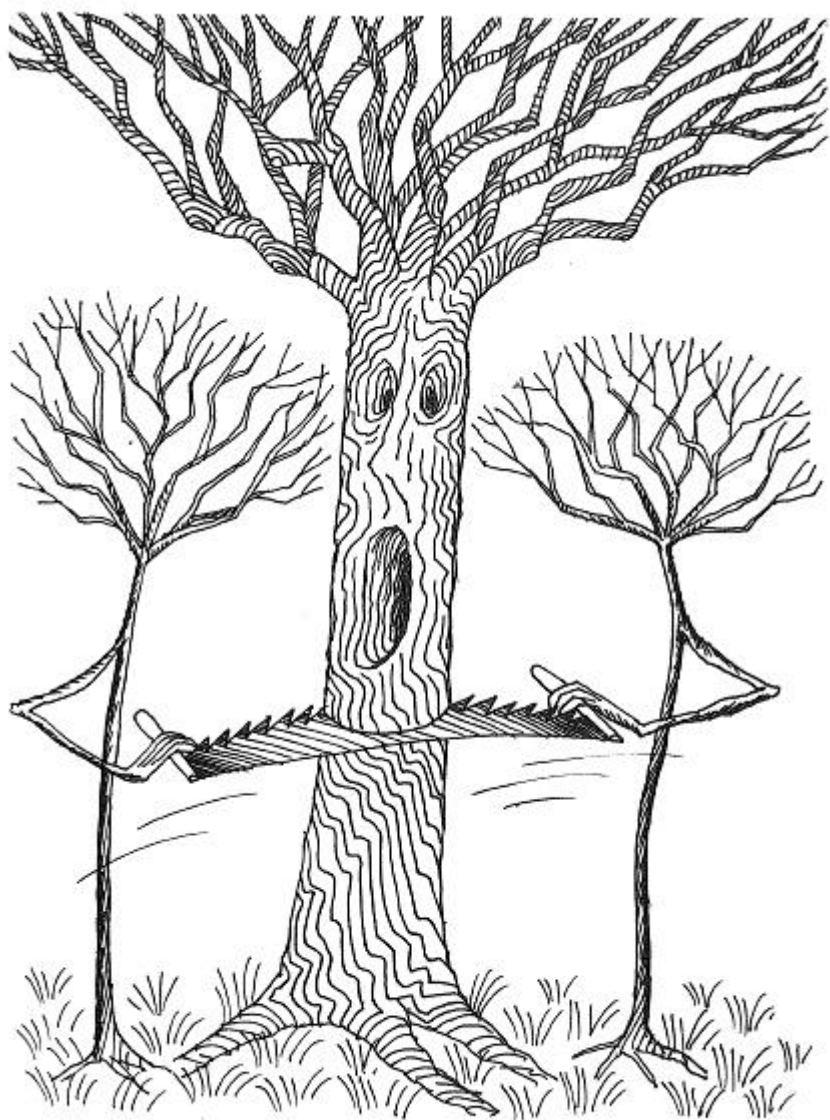
⁴⁵ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór* i.m. II. kötet, 44. p.

⁴⁶ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór* i.m. II. kötet, 9. p.

⁴⁷ Krúdy Gyula: Az öreg Jókai. In: Uő. *Irodalmi kalendárium. Írói arcképek*. Bp. 1985. 192. p.

Van azonban még egy értelmezési lehetőség különállására, amit sem Mikszáth, sem Krúdy (két kebelbeli újságíró) nem vett, vagy nem akart észrevenni: s ez Jókai távolságtartása az adott morális és szellemi állapotban lévő sajtótól.

Új generáció

Csépányi Zsolt

A SZÁMÍTÓGÉPES FÓKUSZCSOPORTOK GYAKORLATI ALKALMAZÁSÁRÓL

Az utóbbi években egyre több olyan csoportinterjúról hallani, és már Magyarországon is megjelent a fókuszok azon változata, amelyben a résztvevők egymással számítógépen keresztül kommunikálnak. Akadnak szakemberek, akik a virtuális csoport kifejezést használják velük kapcsolatban, vagy pedig internetes, online fókuszcsoportnak nevezik őket. Jómagam a *számítógépes fókuszcsoportok* elnevezés használata mellett döntöttem, mert ez kifejezi azt, hogy nem feltétlenül szükséges, hogy a számítógépes kommunikáció az interneten keresztül történjen, vagy a csoport virtuális legyen abban az értelemben, hogy a résztvevők különböző helyszíneken tartózkodnak. Egyfelől a számítógépes kapcsolat az internet helyett belső számítógépes hálózaton is létrejöhet, másfelől pedig léteznek olyan, a számítógép által közvetített csoportos interjúk, amikor egy teremben együtt ülnek a kérdezettek, viszont számítógépen keresztül kommunikálnak. Ha a kutatási témánk internetes jelenséghez kapcsolódik, akkor előnyös lehet az internetes módszer amiatt, hogy a mérési módszer hasonlít a kutatás tárgyának természetes közegéhez.¹ Weboldalak értékelésére egyesek különösen hasznosnak tartják a számítógépes csoportokat, amiatt, hogy a résztvevők így a csoport alatt is könnyen megnézhetik a kérdéses oldalt. Virtuális csoportokkal vizsgálták még az internetes jelenségek közül többek között a neten keresztüli távtanulást, (Burton-Goldsmith, 2002), a fájlmegosztást (Hughes-Lang, 2004), illetve a kibertérben megjelenő társas formákat.²

A cikk tehát a számítógép közreműködésével zajló csoportos interjúk jellemzőivel foglalkozik, összevetve azt a hagyományos, személyes kommunikációval operáló fókuszokkal.

Néhány gondolat a számítógépes fókuszcsoportok bemutatása elé

A fókuszcsoportos szakemberek egy része üdvözli a csoportos interjúk modern technológiát alkalmazó új verzióit, és úgy vélik, hogy ezek használata

---

¹ Gaiser, Ted, J. 1997 Conducting On-Line Focus Groups. A Methodological Discussion. Social Science Computer Review, 15, 135–144.

² http://130.195.95.71:8081/WWW/ANZMCA2002/papers/pdfs/p345_maulana.pdf

előnyösebb a hagyományos csoportokénál. Siklaci István azt a nézetet képviseli, hogy az internetes csoportok esetében az előnyök sokkal nagyobb mértékűek a hátrányoknál. Ezt arra vezeti vissza, hogy úgy véli ezekben az esetekben a tradicionális csoportokkal összevetve a csoportdinamikai „torzítások”, mint például a konformitás sokkal kevésbé jelentkezik.³ Ugyanakkor azonban Thomas Greenbaum azt mondja, hogy a számítógépes csoportok esetén sokkal többet veszünk, mint nyerünk. Szerinte ennek az egyik oka, hogy a metakommunikációs gesztusokat nem láthatjuk, ezért a csoport légkörét nem érezzük közvetlenül. Greenbaum szerint azt sem tudhatjuk, hogy a résztvevők mekkora figyelmet szentelnek a csoportnak, nem foglalkoznak-e közben mással is. Alapesetben a megbízók sem láthatják a kutatási alanyokat és reakcióikat élőben a helyszínen, hanem csak a válaszaikat követhetik nyomon; utólag és írott formában. A moderátor kevésbé tudja kontrollálni a kommunikációt, a stimulusanyagoknak csak egy szűkebb körét tudjuk alkalmazni.⁴

Mindezek ismeretében voltaképpen az mondható el, hogy az internet inkább használható kérdőíves, mint kvalitatív kutatásra, és az internetes csoportok nem helyettesíthetik a tradicionális fókuszcsoportokat. Úgy gondolom, hogy az interneten történő vizsgálódást nem kell pusztán a kvantitatív adatgyűjtésre korlátozni; csoportos interjúk céljából is értékes lehet. Ugyanakkor azt sem vallom, hogy a számítógépes csoportok valamiféle „csodafegyverek” lennének, melyek szükségképp előnyösebbek, mint a hagyományos csoportülések. Önmagában az, hogy a számítógépes esetben potenciálisan kevésbé jelentkezik a társas befolyás, nem szükségképp előny, sőt lehetnek olyan kutatási célkitűzéseink, amelyek szempontjából ez kifejezetten káros. De sok más tekintetben is különböznek egymástól a megközelítések. A tanulmányban részletesen bemutatom a számítógépes fókuszcsoportok jellemzőit, és ezek segítségével mindenki eldöntheti majd, hogy az adott esetben számára a tradicionális vagy a számítógépes csoport lesz-e a megfelelő.

A számítógépes fókuszcsoportok tulajdonságai

A számítógépes fókuszcsoportok jellemzőiről egyre több írás lát napvilágot. A jellemzők egy része *logikailag következik* a metódus kivitelezéséből, más részét különböző *empirikus vizsgálatok alapján* kísérelték meg feltérképezni. Egyes kutatások kizárólag csak számítógépes csoportokat alkalmaztak, és ebből vontak le következtetéseket. Olyan vizsgálatok is folytak, amelyekben párhuzamosan számítógépes és tradicionális csoportokat is végrehajtottak, majd ezeket hasonlították össze. Az összehasonlító elemzésekben gyakran operálnak számokkal: a különböző fajtájú csoportokra vonatkozólag szám-

³ Siklaci István 2008. Az implicit attitűdök nyomában. Online és személyes interjúk módszertani összehasonlítása. Előadás a Magyar Szociológiai Társaság konferenciáján, Budapest.

⁴ Greenbaum, Thomas L. 1997. Internet Focus Groups: An Oxymoron. Marketing News, március.

adatokat vetnek össze. A mennyiségi adatok egy részét klasszikus kvantitatív tartalomelemzéssel nyerik a csoportokon elhangzottak elemzésével. Az is előfordul, hogy kérdőívet töltenek ki a résztvevőkkel, azzal kapcsolatban, hogy mit tapasztaltak a csoporton, és aztán azokat elemzik statisztikai úton. Mindezek alapján pedig következtetéseket vonnak le a számítógépes és a hagyományos csoportok eltérő és hasonló jegyeiről. Fontos megjegyezni, hogy a kutatások zömét kis mintán végzik: ezért itt sem feledkezhetünk meg az általánosíthatóság korlátairól, vagy arról, hogy a mintát gyakran diákok, egyetemen-főiskolán tanulók alkotják. A fókuszcsoportok kvantitatív elemzésének korlátait figyelembe kell vennünk ezeknek az összehasonlító vizsgálatoknak az értékelésénél is. Mindezek alapján nem meglepő, hogy a számítógépes csoportok megkülönböztető jegyeivel kapcsolatban a kutatások eltérő következtetésekre jutottak. Igaz, *több* olyan jellemző is megállapítható, amelyekre a különféle vizsgálatok hasonló eredményt adtak, azaz megalapozottabban feltételezhetjük, hogy ezek a jegyek teljesülnek majd, ha számítógépes fókuszcsoportot tartunk.

A nem egy helyszínen történő számítógépes csoportoknak az egyik leglényegesebb tulajdonsága, hogy a *résztvevők bárhol lehetnek*, azaz egymástól távol levőkkel is végezhető. Ez egyes kutatások szempontjából rendkívül előnyös lehet. Vannak olyan vizsgálati populációk, amelyek eleve földrajzilag szétszórtnak helyezkednek el, tagjai távol laknak egymáshoz, vagy korlátozottan tudnak csak közlekedni (például betegek, mozgássérültek) (Turney-Pocknee), esetleg nagyon elfoglaltak és nehezen lennének rávehetőek, hogy egy időpontban egy megadott helyre elmenjenek. Virtuális csoport azonban velük is kivitelezhető, elképzelhető. Ha olyan személyekből képezünk fókuszcsoportot, akik különböző időzónákban tartózkodnak, akkor várhatóan az aszinkron variációval kell dolgozunk (Oringderff). Ennek előnye, hogy az egyén a megszabott időkereteken belül, a számára kényelmes időpontban kapcsolódhat be a vitába.

A számítógépes csoportok másik praktikus tulajdonsága az *olcsóság*. Sokan éppen emiatt döntenek mellette. Virtuális csoport esetén megtakarítják a terembérletet, a videofelvétel és a gépelés díját, az utazási költségterítést és a frissítőket. A részvételért általában kisebb összeget kell fizetniük, sőt több olyan kutatásról hallottam, ahol a részvételért egyáltalán nem járt térítés. Lényegében a számítógépekkel felszerelt speciális terem és a technikai munkatársakat kell csak fizetni. Igaz, ha speciális szoftvert alkalmazunk, akkor ez újabb költségeket jelent. A számítógépes csoportok sok *időt spórolnak meg* azáltal, hogy a hozzászólások rögtön rendelkezésre állnak írott verzióban. Hagyományos csoport esetén a különböző gépelők eltérő módon gépelhetik le ugyanazt a hanganyagot. Számítógépes csoportok esetében egyértelműbb, érvényesebb a szituáció, hiszen a *kutatási alanyok által megírtak őrződnek meg*.

Walston és Lissitz a különböző szakirodalmak áttekintése valamint saját számítógépes és hagyományos fókuszcsoportokat összehasonlító kutatásuk alapján levonják azt a következtetést, hogy számítógépes kérdés során az em-

berek inkább beváltak társadalmilag elítélt cselekedeteket, mint személyes interjú esetén.⁵ Síklaki ezen felül úgy véli, hogy a társadalmi és a helybeni csoportnormának való megfelelés is potenciálisan kisebb a számítógépes anonim szituációkban. Véleményem szerint egyetérthetünk azokkal, akik azt állítják, hogy a konformitás várhatóan kisebb mértéke miatt, a *vélemények, ötletek egy szélesebb skálájával* találkozhatunk itt, mint a tradicionális csoporton. Ez a jellemző a számítógépes csoportok előnyeként jelentkezhet, ha a célkitűzés az értékelések széles skálájának megismerése, belső, egyéni vélemények feltárása. Más célok esetében, például, amikor éppen a konformitást, illetve a társas befolyás egyéb fajtáit akarjuk vizsgálni, hátrányos lehet ez a jellegzetesség. Sokan az anonimitásra vezetnek vissza a konformitás kisebb mértékét a számítógépes lekérdezések esetében. A vélemények kisebb mértékű hasonulásának az is oka lehet, hogy a résztvevők sokszor egyszerre gépelik be a válaszukat, és csak miután már elküldték, szembesülnek azzal, hogy esetleg a többiek más nézetet. A számítógép által közvetített csoportokon kevésbé jelentkezhet a csoportgondolkodás jelensége, és a kisebbségi vélemények is nagyobb teret kaphatnak.⁶

Sokan azt feltételezik, hogy az anonimitás nagyobb nyitottsághoz és *őszinteséghez* vezet. Kérdés, hogy a teljesen anonim csoportokban nyílnak-e meg jobban a résztvevők, vagy az olyan esetekben, amikor bár nem tudják pontosan, hogy ki a többi csoporttag, de legalább bizonyos információkkal rendelkeznek róluk (például korukról, nemükről stb.).⁷ Taylor és MacDonald az e-mailes aszinkron csoportjaik során azt találták, hogy nagyobb volt a személyes, ismérv jellegű információk megadásának mértéke ott, ahol a kutatási alanyok kaptak egymásról információkat, és alacsonyabb azokban a csoportokban ahol ez nem történt meg.

Több szakember is azt a következtetést vont le kutatásai alapján, hogy a számítógépes csoportokon a *domináns emberek kevésbé uralják a vitát*. Ez viszszavezethető arra, hogy az alanyok nem rendelkeznek egymásról vizuális információval. A karizmatikus és magas státusú egyének befolyásának egyik forrása részben abból ered, amit látunk róluk: hogyan öltözködnek, milyen a külsejük, milyen hanghordozással, stílusban beszélnek és milyen nonverbális kommunikációt folytatnak. Számítógépes csoport esetén a csoporttársak nem tudnak azzal elbátortalanítani valakit, hogy közbevág, hogy a nonverbális kommunikáció bármely kódja révén azt jelzik, hogy nem értenek egyet vele. Ráadásul hiába vannak csoporttagok, akik sokat írnak, semmi nem zárja ki, hogy ez alatt mások ne legyenek képesek gépelni. Technikai szempontból tehát nem korlátozza a domi-

⁵ Walston, Jill T. – Lissitz, Robert W. 2000. Computer-Mediated Focus Groups. Evaluation Review, 24, 457–483.

⁶ Taylor, Jacqui – MacDonald, John 2002. The Effects of Asynchronous Computer-Mediated Group Interaction on Group Processes. Social Science Computer Review, 20, 260–274.

⁷ Montoya-Weiss, Mitzi M. – Massey, Anne P. – Clapper, Daniel L 1998 On-line focus groups: conceptual issues and a research tool. European Journal of Marketing, 7/8, 713–723.

náns író a többieket. Több szakember a számítógépes fókuszcsoporthoz sorolja, hogy ebben a környezetben a visszafogottabb, alacsonyabb státusú, csendesebb egyének potenciálisan többször szólnak hozzá, és bizonyos emberek kevésbé uralják a kommunikációt.⁸ Valójában kutatási célkitűzésünk függvénye, hogy ez számunkra előnyt jelent-e. A dominancia kisebb mértéke miatt sokan azt is feltételezik, hogy a számítógépes csoportokon *egyenletesebb a hozzászólások számának eloszlása*. Ez ellen hathat az a jelenség, amelyet egyes virtuális csoportok esetében megfigyeltek: előfordulhatnak olyan csoporttagok, akik nem veszik a fáradságot, hogy valódi részesei legyenek a kommunikációnak. Ezek a személyek tehát nem azért nem járulnak hozzá nagymértékben a csoporthoz, mert megfélemlítette őket egy hangadó, hanem mert nem fektetnek bele elegendő energiát. Vannak arra utaló jelek, hogy a szinkron csoportokkal összevetve az aszinkron csoportok esetében inkább előfordulhat, hogy egyes személyek alig vesznek részt a kommunikációban, illetve a hosszabb ideig tartó aszinkron fókuszcsoporthoz tartozók esetében eltérések lehetnek, hogy egyes időszakokban ki mennyire vesz részt, akár annak függvényében, hogy az adott időszakban mennyire leterhelt. Persze ezeknek a problémáknak az orvoslásában kulcsszerep jut(hat) a résztvevők megfelelő motiválásának.

A személyes fókuszcsoporthoz tartozók esetében az információk egy része elveszhet az adatrögzítés során. Elképzelhető, hogy többen egyszerre beszélnek, vagy akad, aki halkán beszél és ezért egyes hozzászólások nem kivehetőek a felvételen. Ilyen problémával nem szembesülünk a számítógépes csoportokkal kapcsolatban.

Az is előfordulhat, hogy egy-egy virtuális csoportunkat nem egy, hanem *több moderátor vezeti*, akár úgy, hogy megjegyzéseik egységesen moderátor címszó alatt jelennek meg a csoporton. Hagyományos csoport esetén is megtörténhet, hogy több vitavezetővel dolgozunk, de ott több nehézséget vet fel ennek koordinálása. Számítógépes csoport esetében az is könnyebben megoldható, hogy akár kettőnél többen moderáljanak. A moderátori csapat egyes tagjainak a feladata lehet például, hogy begépelve a megfelelő időben az előre meghatározott kérdéseket, vagy akár spontán kérdéseket, megjegyzéseket fogalmazzon meg a csoport menetétől függően. Össze is számolhatják, melyik résztvevő hányszor szól hozzá a vitához, hogy látni lehessen ki az, aki kevésbé aktív. Ezeknek a csoporttagoknak a véleményére azután külön rá lehet kérdezni. Ha több csoportot tartunk, és különböző moderátorok tartják az egyes alkalmakat, akkor ez potenciálisan kisebb mértékben okoz eltérést az adatokban, mintha a fókuszcsoporthoz tartozók hagyományos formáját választottuk volna. Hiszen a számítógépes kommunikáció során a kutatási alanyok csak azzal találkoznak, hogy a vitavezető miket ír be, de például vizuális információval nem rendelkeznek róla.

---

⁸ Manstead, A. S. R – Semin, G.R. 1995. Módszertan a szociálpszichológiában: az ötlettől a cselekvésig. In Hewstone, Miles – Stroebe, Wolfgang – Codol, Jean-Paul – Stephenson, Geoffrey M. (szerk.): Szociálpszichológia. Európai szemszögből. Budapest, KJK, 89–101.

Hacsak nem a hálózat- és számítógép-felhasználók a vizsgált populáció, akkor korlátot jelent kutatásunk szempontjából az, hogy számítógépes csoport esetében csak azok lehetnek a résztvevők, akik *valamilyen mértékben képesek használni a számítógépeket, az internetet*. Képesnek kell lenniük arra, hogy a felhasznált csevegő felület vagy a csoportot lebonyolító szoftver használatát elsajátítsák. Amikor a toborzás is az interneten keresztül történik, az eleve kizárja azokat, akik nem szokták használni a hálózatot. Még ha egyre nő is az internet felhasználók száma, az ő jellemzőik eltérhetnek a lakosság többi részétől. Különösen nagy lehet a különbség azokban az országokban, ahol a penetráció alacsony.

A csoporttagok között különbségek lehetnek abból a szempontból, hogy mennyire tudják használni a számítógépeket, *mennyire gyorsan tudnak gépelni*. Akik kevésbé, azok hátrányba kerülhetnek a csoport során: kevesebbet tudnak hozzászólni, mint a többiek. Franklin és Lowry kutatása során előfordult, hogy azok a felhasználók, akik gyorsabban gépeltek különbeszélgetéseket folytattak egymással, amíg a többiek még az eredeti témához írták be megjegyzéseiket. Több kutatás úgy kísérelte meg megoldani ezt a kérdést, hogy egységesen olyan embereket válogattak a csoportba, akikről feltételezték, hogy egyformán jól értenek a számítógépekhez. Amennyiben aszinkron csoportot tartunk, és sok idő áll a résztvevők rendelkezésére a begépeléshez, akkor a gépelési képességek közötti eltérések hatása csökkenhet.⁹

Több szakértő úgy véli, hogy könnyen előfordulhat, hogy csak *kevesen jelennek meg* az online fókuszcsoporton azok közül, akik megígérték. Ezt a problémát a toborzási folyamat bizonyos szervezési megoldásaival csökkenthetjük. Például, ha rendelkezünk a meghívottak telefonszámával, a csoport előtt újra felhívhatjuk őket, hogy tényleg vegyenek részt a csoporton. Egy másik többek által tapasztalt nehézség, hogy a résztvevők könnyebben *hagyhatják el a csoportot*, illetve elképzelhető, hogy *nem figyelnek oda* megfelelő mértékben a kommunikációra. Nem tudhatjuk, hogy a csoport közben nem csinálnak-e mást is az emberek? Henry Grady kutatása során az is megfigyelhető volt, hogy többször hiába szólítottak meg valakit a résztvevők vagy a moderátor, az illető nem reagált.¹⁰ Hughes és Lang úgy vélik, nem feltétlenül jelent problémát, hogy nem figyelnek elég intenzíven az emberek: ez a valódi életben is gyakran van így. A virtuális csoport esetében kisebb koncentrációs szint mellett is hatékonyan működhet a csoport, hiszen mindenki régebbi hozzászólása látható a képernyőn.¹¹ Úgy vélem, elvileg lehetnek kutatások, ahol nem okoz gondot a csekély figyelem amiatt, hogy modellez egyes hétköznapi jelenségeket. A kutatások zöme esetében azonban előnytelen, ha nem figyelnek oda kellő mértékben a résztvevők. Az sem oldható meg

⁹ http://130.195.95.71:8081/WWW/ANZMCA2002/papers/pdfs/p345_maulana.pdf

¹⁰ <http://www.grady.uga.edu/coxcenter/activities/activities0001/docs/virtualfgi.doc>

¹¹ <http://www.ejbrm.com/vol2/v2-i2/vol2-issue2-art5-hughes.pdf>

mindig könnyen, hogy aki egy ideig mást csinál, újra érdemben bekapcsolódjon (egész egyszerűen: ha azalatt míg mással foglalatoskodott, a többiek sok megjegyzést gépeltek be, nem lesz ideje mindet átböngészni).

A számítógépes csoportos felmérés közben egyes esetekben *technikai problémák* is adódhatnak. Ilyen lehet, hogy megszakad a hálózati hozzáférés, vagy meghibásodik a számítógép. Hacsak nem kimondottan a számítógépes kommunikációt tanulmányozzuk, hátránya lehet ennek a vizsgálati módnak, hogy ez sokkal kevésbé jelent *természetes szituációt*. A hétköznapi interakcióit a vizuális információk és a hangok is befolyásolják.

Amikor a különféle fókuszcsoportok közötti eltéréseken gondolkodunk, érdemes figyelembe vennünk két, egymással kapcsolatban álló fogalmat: az egyik a *közvetítő „gazdagsága”*, a másik pedig a *társas jelenlét*. A gazdagság koncepciója ebben a kontextusban arra vonatkozik, hogy a közvetítő médium mennyire teszi lehetővé az azonnali interakciót és reakciót. Mennyire biztosítja, hogy az egyének sokféle módon kommunikáljanak, több érzéküket bevonva tapasztalják a metakommunikációt is stb. A videokonferencia például információban gazdagabb, mint a telefonos kommunikáció, míg ez utóbbi többet ad az e-mailes kapcsolattartásnál. A társas jelenlét pedig annak a mértéke, hogy egy médium által közvetített szituáció mennyire közelíti meg a személyes beszélgetését: mennyiben érzik úgy az emberek, hogy fizikailag is egymás társaságában vannak. A gazdag médiumok rendszerint a társas jelenlét magasabb szintjével járnak együtt. A számítógépes fókuszcsoport során a közvetítő nem egy gazdag kommunikációs médium, és a társas jelenlét mértéke is kisebb, mint egy hagyományos fókuszcsoport során. Az emberek gyakran próbálják gazdagítani a különféle médiumokat, például a szmájlikkal az emailt és a csetet, ugyanakkor egy számítógépes fókuszcsoport során többnyire nincs mód és idő arra, hogy egy összetettebb, mindenki által értett gazdagító jelzésrendszert alakítsanak ki.¹² Bár egyes felhasználói csoportok számára létezhetnek bizonyos standardizált jelzések. Greenbaum kiemeli a nonverbális kommunikáció jelentőségét a kutatások számára. Szerinte a hagyományos csoportok során a moderáláshoz is fontos információt szolgáltat ez, illetve az elemzésben is értékes meglátásokat eredményezhet, ha figyelembe vesszük. A számítógépes csoportok hátránya szerinte az, hogy erre nincs lehetőség. A hagyományos csoportokon a moderátorok gyakran különféle indirekt technikákat alkalmaznak a beszélgetés menetének befolyásolására. (Például a csendes személyek felé néznek mosolyogva stb.) A számítógépes csoportokon ezeket nem tudjuk alkalmazni. Amiatt, hogy a számítógépes kommunikáció esetén a közvetítő gazdagsága csekély, és így a nonverbális jelzéseket sem észlelhetjük, a résztve-

---

¹² Schneider, Sid J. – Kerwin, Jeffrey – Frechtling, Joy – Vivari, Benjamin A. 2002. Characteristics of the Discussion in Online and Face-to-Face Focus Groups. Social Science Computer Review, 20, 31–42.

vők potenciálisan őszintébbek. Hiszen nem szembesülnek a többiek elutasító nonverbális jelzéseivel.

Többen is úgy vélik, hogy a számítógépes csoportok során az egyes *hozzászólások rövidebbek* lehetnek, mint a hagyományos csoportüléseken. Ezt több okra lehet visszavezetni. Egyrészt időigényes hosszabbat beírni, és ha valaki nem akar lemaradni a vitáról, akkor inkább rövidebben ír. Másrészt egyes felületeken (például csevegő helyek) kialakulhattak szokások, hogy az emberek rövidebben írnak. Schneider és munkatársai kutatásuk során azt találták, hogy az internetes csoport résztvevői kevesebb szóval járultak hozzá a vitához, mint a személyes üléseik tagjai: s mindez igaz lehet a csoport időtartamának egészére, percekre vetítve is, de hozzászólásonként is.¹³ Underhill és Olmsted azt állapították meg, hogy a személyes kommunikáció során a résztvevők jóval nagyobb szómennyiséget használtak, mint a számítógépes csoportok kutatási alanyai. Az, hogy ez teljesül, attól is függhet, hányan vannak a csoportban, hogy mennyire kell sietni, mennyi idő áll a csoport rendelkezésére, és az adott kommunikációs felületen milyen kommunikálási mód az elterjedt. Vélelmes, hogy aszinkron csoportokban hosszabb válaszokat írhatnak be, mint szinkron esetben. A gépelés beszédnél lassabb volta szerintük odavezethet, hogy ha ugyanannyi idő áll rendelkezésre a személyes és a számítógépes csoportra, ez utóbbiból kevesebbet tudhatunk meg az egyénekről, a személyek belső énjéről.¹⁴ Hughes és Lang ugyanakkor a virtuális csoportok védelmében kiemelik, hogy nem biztos, hogy a hosszabb válaszok mindig a jobbak. Akadnak tanulmányok, amelyek kimutatják, hogy a számítógép által közvetített csoportokon, bár rövidebben írnak, de az egyedi ötletek, gondolatok mennyisége nem kisebb, sőt.¹⁵

A számítógépes módszer egy kritikája szerint a leírt válaszok *nem spontánok*, a résztvevők *átgondolhatják*, mielőtt leírják, *átszerkeszthetik*, mielőtt továbbítják. Síklaki István ugyanakkor hangsúlyozza, hogy szinkron csoportok esetén a kommunikáló feleknek sokszor gyorsan kell reagálniuk, és beírniuk a hozzászólásukat, ez pedig korlátozza azt, hogy túlzottan átszerkesszék, újragondolják mondandójukat.

Több szerző is kiemeli, hogy a számítógépes csoportok *kevésbé ásnak mélyre*, ezekben felszínesebb a kommunikáció. Mivel ekkor a vizsgált személyek válaszaik sokszor rövidebbek. Kevésbé tárgyalják meg részletesen a témát, kevésbé indokolják meg véleményüket. Ezzel szemben Oringderff úgy véli, hogy különösen az aszinkron csoportok esetében ez nem szükségképpen igaz.

¹³ Schneider, Sid J. – Kerwin, Jeffrey – Frechtling, Joy – Vivari, Benjamin A. 2002. Characteristics of the Discussion in Online and Face-to-Face Focus Groups. *Social Science Computer Review*, 20, 60–65.

¹⁴ Underhill, Christina – Olmsted, Murrey G. 2003. An experimental Comparison of Computer Mediated and Face-to-Face Focus Groups. *Social Science Computer Review*, 21, 506–512.

¹⁵ <http://www.ejbrm.com/vol2/v2-i2/vol2-issue2-art5-hughes.pdf>

Attól is függhet a felszínesség és játékosság mértéke, hogy milyen számítógépes felületen tartjuk a csoportot. Vannak felületek, ahol többnyire felszínes és játékos módon kommunikálnak az emberek, és furcsa lehet nekik ettől eltérő stílusban írni.

Megfigyelték, hogy a személyes csoportokon jelentkező bólogatások, fejrázások és egyéb metakommunikációs jelek helyett a számítógépes csoportokon gyakrabban kifejezik írásban az egyének az *egyetértő* - *egyet nem értő* rövid véleményüket. Ezek csak az egyetértést/ellenvéleményt regisztrálják: például: „szerintem is”.¹⁶

Ellentmondásos eredményeket találhatunk arra vonatkozóan, hogy mennyire jelennek meg a beszélgetés *kérdésköréhez nem kapcsolódó témák* a kommunikáció során. Több szakértő is amellett áll ki, hogy a számítógépes csoportokon a tárgyhoz nem tartozó anyag potenciálisan kisebb. Ennek a lehetséges okai: a résztvevők nincsenek közös fizikai környezetben, amelyről beszélgethethének, pusztán csevegésre kevesebb a lehetőség, főleg ha időlimit is van. Schneider és munkatársai kutatásuk során a fenti feltételezésből indultak ki. Ugyanakkor eredményeik nem igazolták várákozásukat: nem volt szignifikáns különbség a különböző csoportok között abból a szempontból, hogy mennyire tértek el a kitűzött témától. Underhill és Olmsted azt találták, hogy inkább a számítógépes csoportokon fordultak elő nem a témába vágó megnyilatkozások. Azt is hangsúlyozzák, hogy ennek ellenére azonos mennyiségű egyedi ötlet jelent meg a csoportjaikon, mint a személyes fókuszcsoport során. Mindkét tanulmány kvantitatív elemzésen alapult.¹⁷ Érdekes lett volna kvalitatív szemszögből is megvizsgálni: milyen jellegűek a kutatási témába nem vágó megnyilatkozások a különböző típusú kivitelezések esetében, és a moderátor hogyan reagál ezekre.

Számítógépes esetben a kommunikáció *szétesettebb, bonyolultabb* lehet abból a szempontból, hogy elképzelhető valaki még a régi témára reagál, míg más már az új kérdésnél tart. Előfordulhat, hogy egyik csoporttag épp válaszol valakinek egy korábbi megjegyzésére, miközben a többiek már nem foglalkoznak azzal. Az *eredmények értelmezését* nehezítheti, hogyha olyan *rövid válaszokat* írnak csak a résztvevők, mint például „egyetértek”, és nem írják oda, hogy ez pontosan melyik hozzászólásra a reakciójuk. Hiszen közben lehet, hogy több más megnyilatkozás is megjelent a képernyőn.

Bár nem fejt ki részletesen, mit ért ez alatt, Greenbaum egyik kritikai észrevétele az internetes fókuszcsoportos kutatásokra vonatkozóan az, hogy ezeken *limitált a csoportdinamika*. A csoportdinamikára azt az esetet említi példaként, amikor egy valaki kétségbe vonja egy másik személy válaszát; ez és sok egyéb interakciófajta a számítógépes csoportokon is előfordulhat. Meg lehet figyelni

¹⁶ http://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_3/html/oringderff.html

¹⁷ Síklaki István 2008. Az implicit attitűdök nyomában. Online és személyes interjúk módszertani összehasonlítása. Előadás a Magyar Szociológiai Társaság konferenciáján, Budapest.

azt, hogy a résztvevők utalnak arra amit az előttük felszólalók írtak és reagálnak kijelentésükre, tehát van köztük interakció.¹⁸ A csoportdinamika abban az értelemben csakugyan limitált lehet, hogy például egy domináns személy kevésbé nyomja el a csoportot, és kevésbé jelentkezhetsz a konformitás. Ezek azonban kutatási célunk függvényében akár hasznosak is lehetnek számunkra. Az is igaz, hogy a csoporttevékenységek egy szűkebb körét tudjuk alkalmazni a számítógépes esetben, mint a hagyományos csoportokon.

Kérdés, hogy mennyire *élvezik* a kutatási alanyok a részvételt a számítógépes csoportokon. Többek közt Underhill és Olmsted is azt találta, hogy nincs különbség abból a szempontból az újfajta és a hagyományos csoportok között, hogy a résztvevők milyen mértékben számolnak be elégedettségéről a csoportra vonatkozóan.

Számítógépen keresztül *a moderátor nehezebben tudja irányítani a beszélgetést*. Egyrészt amiatt, hogy nem tud nonverbális jelzéseket nyújtani, kevésbé tudja a csoportot felélénkíteni, de azért is, mert mire leír egy kérdést, addigra lehet hogy megváltozott a beszélgetés témája. A Hughes és Lang kutatópáros azt találta egy vizsgálatuk során, hogy egy óra után fáradni kezdtek a (szinkron) virtuális csoportok résztvevői. Persze, feltételezhetjük, hogy ez amiatt van, hogy az egyéneknek folyamatosan olvasniuk és gépelniük kellett, vagy egyáltalán kifáraszthatta őket az is, hogy egy témára koncentrálnak hosszabb időn át. Ha hasonló egy szemtől szembeni csoportban történik, ott potenciálisan több eszköz áll egy moderátor rendelkezésére, hogy újra felélénkítse a légkört. Legalábbis eddig még nem fejlesztettek ki olyan technikákat a számítógépes fókuszcsoporthoz számára, amelyek vetekedhetnének a személyes jelenlétű csoporton tapasztaltakéval.¹⁹

Mindazok, akik – mint ebből az írásból is kitűnik – előszeretettel sorolják fel a virtuális csoportok különféle hátrányos jellemzőit, megemlítik még azt is, hogy ezeken a *stimulus anyagoknak csak egy szűkebb körét* tudjuk alkalmazni. A hagyományos csoportokon megoldható, hogy bemutassanak eredetiben termékeket, sőt ezeket akár ki is próbálhatják a résztvevők. Ez virtuális csoport esetében csak korlátozottan valósítható meg.

Tradicionális csoport vs. számítógépes fókusz?

Amikor *döntünk*, hogy személyes vagy számítógépes kommunikációt alkalmazó csoportot válasszunk-e, a fentiekben bemutatott sokféle szempontot vegyük figyelembe. A felvázolt jellemzők bizonyos kutatási célok szempontjából előnyt, hátrányt vagy közömbös tényezőt jelenthetnek. Végül az is előfordulhat, hogy úgy döntünk, hogy egy kutatáson belül mindkét típusra szervezünk csoportokat. Erdemes megfontolni, hogy virtuális csoportot tartsunk, ha kevés pénzünk

---

18 <http://www.ejbrm.com/vol2/v2-i2/vol2-issue2-art5-hughes.pdf>

19 <http://www.ejbrm.com/vol2/v2-i2/vol2-issue2-art5-hughes.pdf>

van a kutatásra, ha a vizsgálati alanyaink nehezen elérhető populációból vagy az internet felhasználók köréből kerülnek ki, ha internetes jelenséget kutatunk, és/vagy a konformitás és a domináns személyiségek kisebb hatását szeretnénk elérni. Ugyanakkor, azt se feledjük, hogy a személyes csoportokon is számos eszközzel segíthetjük az egyéni nézetek felszínre kerülését. Ráadásul a számítógépes fókuszcsoport esetében nem „gazdag” a kommunikációs médium és a társas jelenlét mértéke is alacsony. Amennyiben fontos számunkra, hogy amit megfigyelünk, az hasonlítson egy hétköznapi beszélgetésre, személyesen is meg akarjuk tapasztalni a légkört, látni akarjuk a résztvevők spontán, nonverbális reakcióit, vagy netán a társas befolyást is tanulmányozni szeretnénk, általában a hagyományos csoport a jó megoldás. A motivációk alaposabb, részletesebb megismerése is általában jobban megoldható tradicionális csoportokon, bár elképzelhető, hogy aszinkron számítógépes csoporttal is kivitelezhető.

Demeter Márton

ELKÉPEZÉSEK

Szisztematikusan félrevezető látszatok

Gilbert Ryle híres *Szisztematikusan félrevezető kifejezések* (Ryle 1932, 2009) című tanulmányában a természetes nyelvek (közelebbről: a hétköznapi angol nyelv) szintaktikai szerkezetét vádolja néhány filozófiai kérdés helytelen felvetésének ügyében. Érvelése szerint a nyelvhasználat tökéletlensége főként magukat a filozófusokat vezeti félre, a hétköznapi nyelvhasználó ugyanis általában pontosan tudja, mit szeretne mondani, sőt azt is pontosan érteni véli, amit neki mondanak. Ha a dolog így áll, csak remélni lehet, hogy a hivatkozott cikket Ryle nem mint filozófus, hanem mint hétköznapi nyelvhasználó jegyzi, bármit is értünk ez esetben e különbségen. Mindenesetre, mondja Ryle, egy összetett kifejezés akkor minősül szisztematikusan félrevezetőnek, ha a kijelentéshez használt mondat szintaktikai szerkezete nem felel meg a kijelentéssel leírandó tény(ek) logikai szerkezetének.

A rendszeres félreértések egyik jelentős halmazát a látszólagosan egzisztenciális (létezését vagy nemlétezését állító) kijelentések alkotják. Ilyen például a 'Nincsenek unikornisok' kifejezés, amely látszólag az unikornisokról szól. A látszólagosság abból fakad, hogy a 'Nincsenek unikornisok' mondat szintaxisa alapján egy negatív tényt kellene a mondathoz rendelni, minthogy azonban ilyenek nincsenek, a referált tény logikai szerkezete valójában ez: 'Semmi sincs, ami ló és egyszarvú'. Más szavakkal megfogalmazva: a grammatikai látszat ellenére az 'unikornis' kifejezés nem logikai argumentum, hanem predikátumok konjunkciója (x egyszarvú és x ló).

Egy másik esettípusba a kvázi-ontológiai állítások tartoznak. Az ilyen kijelentések gyakran tartalmaznak évezredes filozófiai terminusokat, mint például a 'valóságos', az 'entitás', a 'szubsztancia', az 'objektív' a 'szubjektív', az 'idea' vagy épp a 'logikai konstrukció'. Mármost Ryle szerint ezek a kifejezések csak látszólagosan utalnak valamiféle státuszra, valójában mindezek rejtett predikátumok vagy predikátumok konjunkciói.

Ha szigorúan logikai szempontból szeretnénk vizsgálni Ryle nagy hatású cikkét, akkor első nekifutásra érdemes lenne az általa használt, szerinte kvázi-ontológiai kifejezéseket kiirtani a szövegből, és megnézni a fennmaradó romokat. Az egyszerűség kedvéért vegyük észre, hogy – legalábbis az ő érvelése szerint – mind a 'látszólagos', mind pedig a 'valójában' kifejezések ilyenek, márpe-

dig ezek használata nélkül igen nehézkes lenne a félreértés bármely fogalmának felépítése. Ebben az írásban azonban nem Ryle nyelvelmélete érdekel bennünket, hanem az, hogy a gondolatmenet mögött meghúzódó, kétségtelenül értékes distinkciók használhatóak-e másfajta, nevezetesen képi kommunikációk elemzésére.

Tekintsünk tehát most úgy a képekre, mint kommunikatív, tehát legalább potenciálisan tudáshordozó struktúrákra, és firtassuk röviden e tudásfajták természetét. A képből kihámozható tudások leginkább kézenfekvő, s talán épp ezért a félreértésekre legalkalmasabb fajtáját a világról való tudások alkotják, nevezzük ezt a képek referenciális kódjának. A képeket referenciálisan dekódoljuk, amennyiben úgy hisszük, hogy valamely képi struktúra épp a kép által referált világ(darab) szerkezetének okán olyan, amilyen. Ryle szövegében a nyelvi félreértelmezések valamennyien e típusba tartoznak, s ez igencsak meglepő, hiszen épp a mindennapi nyelvünkről lehet legkevésbé feltételezni, hogy kizárólag, vagy legalább főként referálásra használjuk. Tipikusan nem-referenciális nyelvi funkciók például az expresszív, a konatív, a metanyelvi, az esztétikai vagy a fatikus funkció, de a Jakobsont követő nyelvészek és kommunikációkutatók ennél lényegesen több nem-referenciális nyelvhasználati kódot tételeznek fel. A képekkel azonban némileg más a helyzet, hiszen a képekről való filozófiai, s később a szemiotikai vagy épp a kognitív diskurzus is a képek hasonlóságon alapuló reprezentációs erejét hangsúlyozzák, leggyakrabban a szimbolikusan kódolt nyelvvel való oppozícióban. Márpedig ez a hasonlósági reláció egyértelműen a képi reprezentáció és a kép által reprezentált világ(darab) vonatkozásában érvényesül. Vagyis, ha valamely kódtól egyáltalán elvárható, hogy szerkezete a világ szerkezetét tükrözze, az biztosan nem a nyelvi, hanem a képi kód, mint azt a maga módján a proto-wittgensteini nyelvfelfogás is sugallja.

A képekkel kapcsolatos szisztematikusan félrevezető kifejezések (másképp: projekciók) tehát elsősorban abból fakadnak, ha – tévesen – egy képi kódot referenciálisnak tekintünk azokban az esetekben is, amikor egészen másról van szó. Hangsúlyozni szeretném, hogy a nyelvben állítólag fellépő rylei probléma, vagyis a referenciális izomorfizmus sérülése a képek esetében nem léphet fel, hiszen, a nyelvvel ellentétben, kizárólag a referenciális izomorfia okán reprezentálhatnak egyáltalán. Ennek ellenére a képek mindig leképezések, s ha a leképezés kód, akkor a referenciális működés mellett szükségszerűen valamiféle mediáció is történik. A mediáció következtében a képre kerülő szerkezeti elemek viszont nyilvánvalóan nem a világról, hanem magáról a kódról szólnak, s ha ezek az elemek referenciálisként vannak értve, akkor egyáltalán nincsenek megértve. Érdemes megemlíteni, hogy a leképezések elfajult eseteiben ez a mediális struktúraátvitel lehet praktikusán nulla, mint például halmazok absztrakt leképezései, vagy a digitális klónok esetében; a mindennapi képhasználatok során azonban a mediális tudáslenyomatokkal szinte mindig számolnunk kell. Röviden szólva, ezek azok a strukturális jegyek, melyek nem a világ okán, hanem a képi

projekció egy adott kódja okán mutatkoznak formaalkotóként. Kizárólag ilyen mediális kódként lehet megérteni például a lineáris perspektíva és a fordított perspektíva kódja szerint leképezett struktúrák közti különbséget azokban az esetekben, ahol a referencia tekintetében nem tudunk különbséget tenni. Hasonló félreértéseket okozna, ha valaki a karikatúrát színvonalatlan fotorealisztikus rajznak nézné, vagy a bizánci ikonokat elrajzolt perspektivikus festményeknek vélné. A fenti eseteket tekintsük úgy, hogy azok a szisztematikusan félrevezető kifejezések képi megfelelői: nevezzük ezeket *szisztematikusan félrevezető látszatoknak*. E szisztematikusan félrevezető látszatok első fajtájával kapcsolatos kérdés tehát valahogy így hangzik: mi az, ami a világ okán, s mi az, ami a leképezés kódja okán van úgy a képen, ahogy?

A szisztematikusan félrevezető látszatok egy további forrását adják azok az elemek vagy struktúrák, melyek a leképező szubjektum okán rendelkeznek egy adott item-vonással vagy szerkezettel. Ezek a jellegzetességek analitikusan leválaszthatók (az analízis egy speciális értelmében) mind a referenciáról, mind a projekció kódjáról (az úgynevezett projektív rajztesztek esetében például kizárólag ezeket a jeleket tekintjük struktúraalkotónak). Számos karakterisztikus vonás azért, és csak azért kerül a képre, mert a kép alkotója olyan, amilyen, s ha azt hisszük, hogy ezek a vonások a világ, vagy a leképezés kódja okán vannak a rajzon, akkor hiedelmeink következtében a szisztematikusan félrevezető látszatok áldozatává válunk. Kizárólag ilyen projektív kódként lehet maradéktalanul megérteni például egy hebefrén skizofréniás emberábrázolást, vagy, ha nem szeretjük a diagnosztikus címkéket, egy felhevült lelkiállapotú vagy épp egy szorongó szubjektum rajzai közt fennálló különbségeket (ahol természetesen beszélhetünk ugyanannak a szubjektumnak különböző időpontokban készült rajzairól is). A szisztematikusan félrevezető látszatok hasonló osztályát alkotják a képértelmező (az interpretátor) által a képbe belelátott struktúrák is, mivel azonban ezek – az eddigiektől eltérően - mentális reprezentációkra vonatkoznak, e helyütt nem tárgyalhatók részletesen.

A félreértelmezések következő eseteit a képaktus természetét figyelmen kívül hagyó értelmezések alkotják. Előfordulhat ugyanis, hogy egy bizonyos kép egyáltalán nem referál semmi létezőre, hanem például egy ígéret aktusára használják, mint a tervrajzokat. A képaktusokra vonatkozó irodalom (Horányi 2006) meglehetősen sokrétű leírását adja a kérdésnek, ezért ebben a diszkusszióban csak megemlítjük a problémakört, mint a szisztematikusan félrevezető látszatok egy további lehetséges forrását.

Legalábbis gyanítható, hogy a szisztematikusan félrevezető látszatok forrásának leírása a fenti kezdeményezésnél jóval szélesebb körű lehet, mivel számolhatnánk – egyebek közt – a kommunikációs zajok, a kontextuális-pragmatikai vektorok vagy éppen az észlelési kódok következtében fellépő ambivalenciákkal is. Ez utóbbiakkal foglalkoznak például az optikai illúziók kutatói, akik, jelen sorok szerzője szerint, maguk is szisztematikus félreértésben vannak legalábbis

diszciplínájuk szóhasználatát tekintve, hiszen ezek az illúziók éppen, hogy nem optikaiak, hanem pszichések és/vagy neuronálisak. Minthogy az 'optikai' predikátum valamilyen fizikai entitásokon érvényesülő fizikai törvényszerűsége utal, eleve kérdéses, hogy van-e itt egyáltalán valami, ami illúzió vagy helyes percepció szubjektuma lehet. S minthogy a dolgok optikailag legfeljebb megtörténnek, a megértés vagy a félreértés (illúzió) nyilvánvalóan csak pszichésen és/vagy neurológiailag kísérten gondolható el. Mindazonáltal jelen írás nem kívánja a szisztematikusan félrevezető látszatok teljes palettáját adni, megelégszik annyival, hogy néhány valóban jellegzetes fajtáját megemlíti.

A fenti teoretikus állítások explikációjaképp a következő diszkusszióban egy, a szisztematikusan félrevezető látszatok kutatását célzó kísérletről fogok beszámolni. A kísérlet voltaképp a projektív rajztesztek (Vass 2006, Sehringer-Vass 2005) egy célirányosan módosított változatának tekinthető. A projektív rajztesztek természetesen egészen más célból, nevezetesen pszichodiagnosztikai eszközként használják, esetünkben azonban a személyiségről szóló kód értelmezése csak az elemzés egy adott szintjének, s nem az elemzés elsődrendű céljának tekinthető.

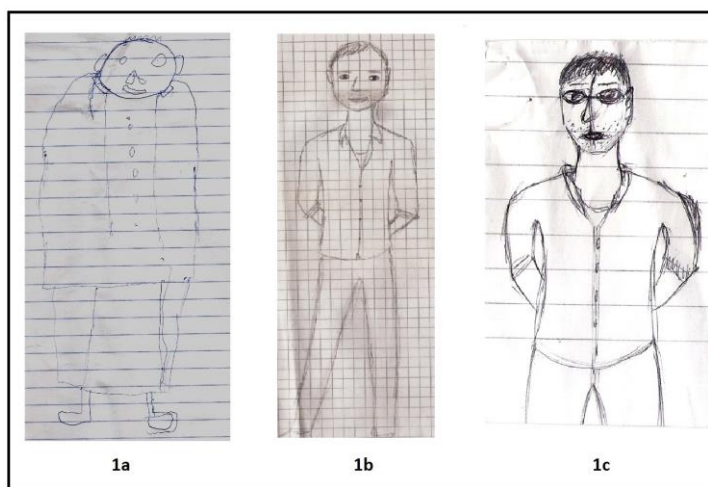
A kísérletben arra kértem *Kép és bizonyosság* néven futó kurzusom résztvevőit, hogy rajzoljanak le engem egy általuk preferált pozitúrában. A referencia rögzítése itt azért volt szükség, hogy a valóságábrázolás, a referencia megragadásának érdekében kiválasztott projektív kód valamint annak adekvát használata is vizsgálhatóvá váljék. A szokásos projektív rajztesztekben ugyanis általában a 'Rajzoljon egy embert' kérés vezeti be a feladatot, ahol a referencia nincs rögzítve. Ennek nyilvánvaló előnyei vannak, amennyiben a vizsgálat elsősorban a rajzoló személyiségstruktúrájának feltérképezésére irányul, azonban ezen a módon a referenciális funkció vizsgálata nem, vagy csak rendkívül spekulatív módon tehető meg. Módosított tesztünkben tehát én játszottam a külső valóságdarab egyébként igen megtisztelő szerepét.

Mindenképp érdemes megemlíteni, hogy már maga a testhelyzet megválasztása sem volt ötlészerű, amit a diákok instrukciói alapján fel kellett vennem, sőt nagyon racionális döntés eredményének látszott: a kezeimet hátra kellett tennem, mivel, állításuk szerint, kezeket nagyon nehéz rajzolni. A tanulmány elméleti részében felvázolt kategóriák alapján ezt a döntést úgy koncipiálom, hogy a leképező a rendelkezésére álló projektív kód alkalmazására való képességét felmérve úgy dönt, hogy a referenciát kódoló képességéhez igazítja. Az tehát, hogy a létrejött alkotásokon a kezem nem látszik, tulajdonképpen csak másodlagos értelemben tulajdonítható nekem, mint világdarabnak, hiszen a pozitúra felvételében a rajzolóképző vélt rajzi képességei oksági szerepet játszanak.

Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy az elkészült rajzok idioszinkráziákra is kitérő részletes elemzését adjam, azonban a diszkusszió szisztematikusan félrevezető látszatokról szóló feltételezéseinek alátámasztására az is elegendő, ha néhány jellemző középszintű strukturális képletet bemutatok.

Ugyanezen oknál fogva néhány olyan általános és rendszeres félrevezető leképezést sem fogok tárgyalni, melyek alapvetően észlelési-kognitív torzítások és a nem professzionális rajzolóknak szinte valamennyien elkövetik (tipikusan ide tartoznak a kulcsinger-típusú alakzatok, mint például az arc vagy a szemek túlméretezése, illetve az információszegény területek, mint például a halánték vagy a homlok alulméretezése). Ugyancsak nem teszek említést a kódra (és ez bármilyen kódhasználat esetén fennáll) inherens módon jellemző karakterisztikára, amely szükségszerűen átalakítja a referenciát oly módon, hogy egyrészt már az észlelés szintjén is a priori keretül szolgál (vagyis nincs *tabula rasa*), másrészt pedig a reprezentáció sosem lehet az észlelet klónja, tehát mindig transzformált. Tipikusan ilyen szükségszerű transzformációk működnek a háromdimenziós mozgó testek kétdimenziós rajzi reprezentációinak esetében.

Mindenféle leképezésről szólva érdemes megjegyezni, hogy a szisztematikusan félrevezető látszatok felfedéséhez (minimumfeltételként) a rajzolóknak a kódot többé-kevésbé ismernie kell. E nélkül egyszerűen nem lehet eldönteni, hogy a referencia mely tulajdonságai jelennek meg a képen, hiszen a leképezéshez – a függvényekhez hasonlóan – nem csak a reprezentáció és a referencia, de a kettőt rendező kód is inherens módon hozzátartozik. Az alább közölt képen a kód különböző fokú birtoklásának projekciói jól láthatóak.

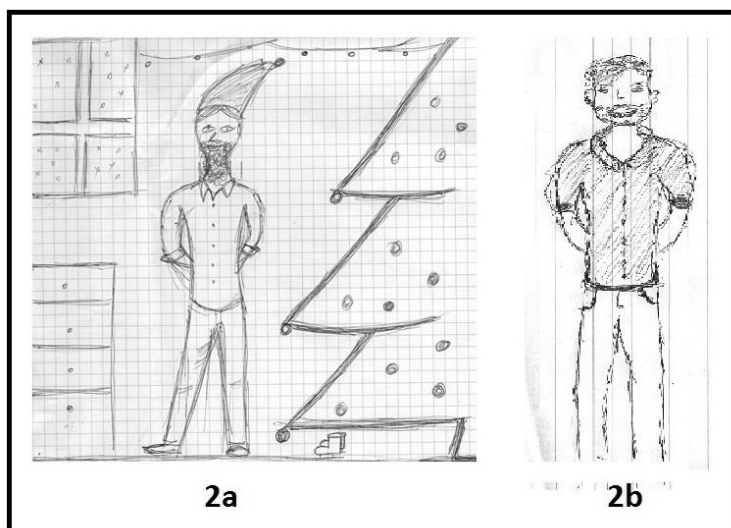

1. ábra

Noha az 1. ábrán látható képek egyikéről sem feltételezhető, hogy magas fokú projektív kódbeli jártasság mellett jött létre, némi fokozati különbség azért fellelhető. Míg az 1a jelzésű kép befogadásakor talán még ahhoz is jóindulat szükséges, hogy egy (ép) ember képének tekintsük, az 1b esetében ez min-

den további nélkül megtehető, sőt az 1c talán már a referenciaként szolgáló egyed korára is enged következtetni. Mindemellett referenciaként határozottan visszautasítom, hogy a fenti képek az én individuális referálásomra használhatóak lennének, sőt több, mint valószínű, hogy ezekkel a reprezentációkkal a rám való referálás úgy ahogy van lehetetlen. Az ilyen, viszonylag alacsony kódbeli jártassággal készült képeket joggal tekintjük a Goodman-féle fajta-képek osztályához tartozónak, vagyis ezek tulajdonképpen referenciafüggetlen emberábrázolások, s aki ezeket referáló képeknek tekinti, az a szisztematikusan félrevezető látszatok áldozatává válik. Az Olvasó talán már észrevett egy érdekességet ezzel kapcsolatban, nevezetesen azt, hogy az egyetlen kontextuális információ, amely a képeket a feladathoz köti, az éppen a csoport által választott pozitúrával kapcsolatos, hiszen az 'eldugott kezek', mint a csoport által választott jegy, mindhárom képen megjelenik. Az a priori kognitív struktúra valóságkonstrukcióban játszott szerepének ereje tehát még az igen korlátozott kódok esetében is meghatározó.

A 2. ábrán látható képek már tágabb keretet adnak a szisztematikusan félrevezető látszatok kutatásának, mert a bazális kód alkalmazásának készsége – ha nem is egyenlő mértékben – itt megteremti a referenciális olvasatok elvi lehetőségét.

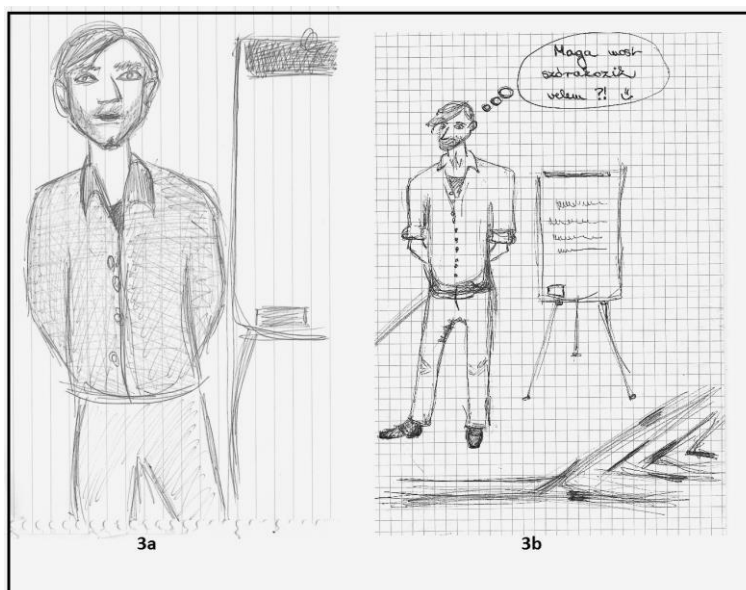

2. ábra

Ezek az ábrázolások első ránézésre lehetnének reprezentálóak, hiszen a kódhasználat színvonala megengedi az individuáló itemek azonosítását, mint például a ruházat vagy az arcvonások. Ennek ellenére alig hiszem, hogy ezen alkotások alapján bárki azonosíthatna engem, mint a képek referenciáját, legalábbis nem

könnyebben, mint azt az 1. ábrán látható képek segítségével tehetné (leszámítva talán az 1a jelzésűt). A 2a jelzésű kép esetében, talán az öltözetet és a testalkatot leszámítva, semmi nem a referencia okán került a képre. A kísérlet felvétele októberben történt, így a képet uraló karácsonyi hangulat nyilvánvalóan nem az eredeti környezet folyománya, de a kódban sincs semmi, ami a szükségszerűség vagy legalább a valószínűség erejével az itt megmutatkozó irányba terelné a projekciót. Mivel mind a referenciális, mind a mediális értelmezés kizárható, valószínűsíthető, hogy a képet leginkább az alkotó mentális állapota határozza meg, s nem a valóság vagy a képi ábrázolás kódja. A 2b esete még furmányosabb, mivel – mint arra az individuáló itemek megjelenéséből következtethetünk – a kép kétségkívül reprezentál *valakit*, csak épp nem engem, a direkt referenciát, hanem valaki mást (sőt, nyilván véletlenül, de faktuálisan sokkal jobban hasonlít egy hajdani filozófus évfolyamtársamra, mint rám). Így tehát az, aki ezeket a képeket mint referenciális képaktusok vehiculumait szándékozta megérteni, úgy a képaktusokkal szembeni szisztematikusan félrevezető látszatok áldozatává válna. Az egyetlen, amire ezekkel a képekkel referálni lehet itt is a rajzolók által meghatározott pozitúra.

Végül, a 3. ábrán látható képek testesítik meg a voltaképpeni referáló képaktusokat. Mint azt korábban már említettem, mindennek az előfeltétele a kód feletti kontroll. Az alább közölt két példány mindenestre alkalmas lehet a rám való referálásra, ha nem is egyenlő mértékben.

3. ábra

A 3. ábra mindkét példányával lehetséges volna a referencia azonosítása, sőt, a korábban közölt képektől eltérően, itt a helyszín beazonosítása is kivitelezhető, legalábbis könnyű észrevenni az oktatási szituációra utaló referenciális jegyeket. Mindez azt is jelenti, hogy a referáló képaktus és a megfelelő kódhasználat a kép teljességén érvényesülni látszik.

A diszkusszió elején közölt elméleti fejtegetésekből és az ezt követő néhány illusztratív példából remélhetőleg kiderült, hogy nem csak a természetes nyelvek, de a képi ábrázolások esetében is feltételezhetünk szisztematikusan félrevezető reprezentációstruktúrákat. Az sem meglepő, hogy a képekkel kapcsolatban az ikonikus, vagyis szerkezeti hasonlóságon alapuló szignifikációs kód okán ezek a félrevezető látszatok elsősorban nem szintaktikai természetűek, mint a nyelv esetében, hanem vagy mediálisak (a kódra vonatkozóak), vagy a szó szűkebb értelmében projektív természetűek (a kódolóra vonatkozóak) vagy pedig pragmatikaiak (a végrehajtott képaktusra vonatkozóak). Emellett, megfigyeléseink szerint, a képek estében a leggyakoribb félreértés abból származik, hogy a képi reprezentáción fellelhető itemeket és itemstruktúrákat az interpretátor automatikusan a referenciára vonatkoztatja, akár pozitív, akár negatív értelemben, miközben – mint a szövegből remélhetőleg kiderült – a referenciális olvasatot a mediális és a projektív jellemvonások a legtöbb esetben pszichológiai és episztemikus értelemben egyaránt megelőzik. Egyrészt igaz, hogy a kép bizonyos tekintetben olyan, mint a referenciája, másrészt ez az 'olyanság' csak ideális leképezési feltételek (a kód birtoklása, az alkotói intenció és a referáló képaktus együttes megléte) esetében tud megmutatkozni. Minden egyéb – a képnek a referenciával való relációját tekintve – csak látszat.

Hivatkozott irodalom:

- Horányi Özséb (2006): *Jel, jelentés, információ, kép*. Bp. General Press.
- Ryle, Gilbert (2009): Systematically Misleading Expressions, in: Collected Papers, Vol 2. Routledge. [A tanulmány eredetileg a 'Proceedings of the Aristotelian Society', vol. XXXII, 1932]-ben jelent meg]
- Sehringer, Wolfgang – Vass Zoltán (2005): *Lelki folyamatok dinamikája. A képi világ a diagnosztikában és terápiában*. Bp. Flaccus Kiadó.
- Vass Zoltán (2006): *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai. Projekció, kifejezés, mintázatok*. Bp. Flaccus Kiadó.

Fekete Emese

**BANKÁRKORMÁNYOK, OLIGARCHÁK,
STRÓMANOK ÉS POLIPOK A
KÖZÉPKORBAN**

A Mediciek és a Fugger-család esete a politikával

A 2008-ban kibontakozó gazdasági válság óta kiváltképp szeretik előhúzni a világ politikusai a bankellenes kártyáikat. Legyen szó a baloldali François Hollande-ról Franciaországban vagy a magát jobboldalinak valló Orbán Viktor-ról idehaza, a politikusi üzenet világos: a bankárok szükségképpen uzsorások, kiszipolyozzák az embereket, könyörtelenek, csak a saját zsebükre dolgoznak, s mindeközben roppant gazdagok, akiknek károsan nagy a befolyásuk. Ezek a megállapítások jobbra termékeny talajra hullnak – hogy ebben mekkora szerepük van a jelenlegi gazdasági nehézségeknek, és mekkora az évszázados beidegződésekből táplálkozó zsigeri reflexeknek, az külön kutatást igényelne. Az biztos – és ezt próbálom két hatalmas bankárdinasztia példájával alátámasztani –, hogy nagyhatalmú, kivételezett helyzetben lévő bankárok minden korban voltak, és bár a mai Magyarországon is érezzük bizonyos üzleti körök, ha tetszik, oligarchák bántóan nagy befolyását, azért a XXI. század bankárai és üzletemberei eltörpülnek a korábbi gigászok mögött.

Durván ötszáz évvel ezelőtt, az itáliai Mediciek és a sváb Fuggerek ugyanis valóban mindent a kezükben tartottak, nemcsak saját országukban, hanem a XIV–XVIII. századi Európa legnagyobb területén. Szavuk és pénzük nélkül nem azok a királyok és császárok uralkodtak volna Európában, akiket végül megkoronáztak, nem azok ültek volna a pápai trónusra, akikről a történelem ma megemlékezik, és közbenjárásuk nélkül másképp végződhettek volna a fontos csaták és a háborúk.

Természetesen az is lehet, hogy az ő ténykedésük nélkül kisebb közutálatnak örvendenének a mai kor bankárai, és kevesebb volna a világot a háttérből irányító pénzügyi elitről szőtt összeesküvés-elmélet is, de azért a mérleg másik serpenyője sem üres. Ha a Mediciek és a Fuggerek nem lettek volna azok, akik voltak, akkor ma szegényebbek volnánk néhány hihetetlen műalkotással, Michelangelo, Leonardo vagy Boticelli műveivel, nem gazdagodott volna a magyar szókincs egy bizonyos szóval (majd kiderül, melyikkel), és soványabbak volnánk néhány elrettentő példával arról, hogy hová vezet az állam és a pénzügyi körök végtelen

összefonódása. E két család, a középkori Európa leghíresebb bankárdinasztiáinak jórészt párhuzamosan futó életében ugyanis minden benne van: tehetség, kivételes üzleti és diplomáciai érzék, szerencse, korrupció, de még a hírszerzés és az üzleti újságírás gyökerei is.

A Mediciek kettős könyvelése

Firenze, Via Cavour 3. A család politikai és gazdasági jelentőségéhez, egykori pompájához és hatalmához mérten meglepően visszafogott épület a Palazzo Medici-Ricardi a Dómtól északra eső egyik szűk utca elején. A vastag falak, az erődszerű, zárt homlokzat mögött Firenze egykor leghatalmasabb urai laktak, s éltek jobbára kicsapongó életet. A Medici család – amely majd négyszáz éven át Firenze legbefolyásosabbja és leggazdagabbja volt – négy pápát adott a katolikus világnak. Továbbá a városállam számos nagyhercege, később a francia és az angol királyi család több tagja is Medici volt, akik mindenkinél jobban segítették az itáliai reneszánsz kibontakozását.

Minden azzal kezdődött, hogy Giovanni di Bicci de' Medici 1397-ben bankot alapított, és – a kortól szokatlan – nagy precizitással igazgatta azt. Nem azért szoktuk emlegetni a Medicieket, mert állítólag ők találták ki a mai modern számvitelben is alkalmazott kettős könyvelést, pedig ez is a család nevéhez fűződik. A krónikák szerint az eszközöket és a forrásokat egymással összevetve, a bevételeket és a kiadásokat zárt rendszerben könyvelve először ők tartották nyilván a náluk elhelyezett betéteket és az általuk adott kölcsönöket, és majdnem olyan kiterjedt ügyleteket folytattak, mint a mai bankok. A betéteken és hitelekön kívül váltókat kezeltek, pénzt váltottak, nemzetközi hálózatuk volt, és rendkívül gyorsan növekedtek. Az 1400-as évek közepén kilenc fiókjuk volt Firenzén kívül (egyebek mellett Velencében, Rómában, Brugge-ben, Lyonban és Avignonban), valamint több, úgynevezett partnerbankjuk. Ez, számosságát tekintve, ugyan elmaradt más nagy olasz bankházak (a Bardi vagy a Peruzzi) hálózatától, de a kor legnemzetközibb banksoportja volt. Száz évvel később pedig egész Európa legismertebb pénzügyi vállalkozása.

Már a bankalapító Giovanni tekintélye sem volt kicsi Firenzében, de valójában a fia volt az, aki – miután 1434-ben átvette a bank irányítását – az egész városállam nem hivatalos vezetőjévé nőtte ki magát. Ahogy a Múlt-kor történelmi portál egy tanulmánya fogalmazott, Cosimo de' Medici (1389–1464) révén vált a gazdag bankár- és kereskedő család politikai dinasztiává. Cosimót befolyásos üzletfelei, támogatói kétszer is megválasztották a városállamot irányító legfőbb testület, a Signoria tagjává. Bár a firenzei klánok között erős könyöklés ment a formális pozíciókért, és ebben e Medici átmenetileg alul is maradt, és néhány évre száműzték a városból, végül csak sikerült megszilárdítania a család hatalmát és politikai beágyazottságát. Hiába, az üzleti partnereket jól kell tudni megválogatni: a Medici bank legfontosabb ügyfele kezdettől fogva a Vati-

kán volt. A bevételek több mint a fele attól a speciális római fióktól származott, amely voltaképpen a pápai utazásokat kísérte és „könyvelte”. A banki alkalmazottak elkísérték az egyházfőt a körútjain, így a Medici bankon keresztül folytak be az egyházi tizedek és más adók, és majd száz éven át kizárólagos joggal intézte a pápák pénzügyeit. Ez nagy kiváltság és busás üzlet volt, amelyet tetézett az is, hogy II. Pius pápa a családra ruházta a közép-olaszországi Tolfa timsóbányáinak a monopóliumát. Márpedig Firenze virágzó textiliparához nélkülözhetetlen volt a timsó, a megszerzett monopólium így óriási értéket képviselt.

Látványos gazdagodása ellenére Cosimo de' Medici még nem afféle utálatos bankár volt. Nem élt vissza a hatalmával, a Mediciek nivójához képest szerényen élt, és szorult belé szociális érzékenység is. Olyan adótörvényt fogadtatott el például a Signoriával, amely a gazdagok vagyonát nyirbálta meg a köz érdekében – nem csoda, ha a kevésbé tehetősek körében széles támogatottsággal rendelkező, népszerű vezető volt. Nehezen lehetett volna ráfogni azt is, hogy a korabeli Itália legnagyobb uzsorása, hiszen akkoriban – az egyház tilalmára – kamatot még nem is szedhettek a bankok. Persze naivitás volna azt hinni, hogy ezt nem játszották ki, például azzal, hogy összekapcsolták a pénzügyi műveleteket a kereskedelmi tranzakciókkal. Ha egy angol birkatenyésztő kölcsönt kapott a Mediciektől, akkor ő cserébe olcsóbban adta nekik az árut, a diszkont valójában a kamat volt. Leszedték a sápot a devizaügyleteken is: amikor a bank elfogadott egy váltót valamely pénznemben, majd az adósságot egy másik pénznemben hajtotta be, akkor az átváltáson húzott hasznot.

Cosimo tehát az első igazán tehetséges politikus, viszont majdnem az utolsó ügyes Medici bankár volt, hiszen magának a banknak a gyarapodása az ő halálával gyakorlatilag be is fejeződött. Nemcsak azért, mert – mint később látni fogjuk – Európa egy másik bankárdinasztiája, a Fuggereké megjelent, majd polip módjára behálózta az egész kontinenst, és szép csendben maga alá gyűrte a konkurenseket – hanem, mert a következő Medici utódok tehetségtelen pénzügyi szakembereknek bizonyultak.

Cosimo unokáját, a quattrocento leghíresebb Medicijét, a „Fenséges” Lorenzót (1449–1492) például szinte kizárólag a nagypolitika és a művészetek érdekelték, nagyobb kedvét lelta a pénz költésében, mint gyarapításában, a bevételek és a kiadások precíz könyvelése pedig végképp hidegen hagyta. Ahhoz viszont remekül értett, hogy hogyan növelje tovább a család politikai erejét. A még Cosimo által létrehozott Százak Tanácsának létszámát hetvenre csökkentette, hogy könnyebben manipulálhassa vagy korrumpálhassa a tagokat, és elérte, hogy e politikai testületbe csak az ő feltétlen hívei kerülhettek. Átvitt néhány számára kedvező alkotmánymódosítást is, így, bár Fenséges Lorenzónak nem volt nemesi rangja, és nem vette fel a hercegi címet sem, Firenze határain belül és kívül mégis őt tekintette mindenki a városállam urának. Még hozzá karizmatikus, ám pazarló, hedonista és zsarnoki urának, akit az irigyei 1478-ban a húsvéti

mise után meg is próbálták ölni a firenzei Dómban. Gyermekei és unokái pedig joggal róhatták fel, hogy kis híján csődbe vitte a családi bankházat.

Ötszáz évvel később mégis éppen a megosztó személyiségű Lorenzónak lehetünk a leghálásabbak a sok Medici-sarj közül. Saját hatalmának bebetonozása mellett a dinasztia legjelentősebb tette ugyanis a művészetek és az építészet pártolása volt, s e téren a „Fenséges” minden rokonát felülmúlta. Hogy jótékonykodásból vagy kereskedésből-e, mindenesetre ő áldozta a legtöbbet a reneszánsz kiemelkedő tehetségeire – lehet, hogy nem olyan szervezett módon, mint ma Csányi vagy Demján Sándor alapítványai teszik a szerintük tehetségesekkel, viszont jóval több pénzből. Lorenzo jó szemmel felismerte, és felkarolta a kor zseniális művészeit, igaz, erre nemcsak a család vagyona, de később a közpénzek egy része is ráment. Fra Angelico és Donatello még Cosimo Medicinek köszönhette a megélhetését, de Michelangelo, Leonardo da Vinci, Boticelli és Brunelleschi, egy sor más mester mellett már mind Lorenzótól kapta a megbízásokat. Legkedvesebb festője és egyben jó barátja Boticelli volt, aki számos képen (például a Háromkirályok imádásán) megörökítette Lorenzót, az ő testvérét, Giulianót, és a család több tagját. Leonardo da Vinci is bejáratos volt a Medici palotába, sőt, éveken át Lorenzo asztalánál étkezhetett. Michelangelo pedig – akit Lorenzo kamaszként ismert meg, és szinte fiaként kezelt – olyannyira komolyan vette a Mediciektől kapott felkéréseket, hogy legfantasztikusabb művei közül többet a Medici templomként is emlegetett San Lorenzo vastag falain belül alkotta meg. Ezt a templomot, Firenze egyik legrégebbi templomát még a bankalapító Giovanni hozatta helyre egy 1423-as nagy tűz után, a terveket Brunelleschivel készítette el, és végrendelete szerint – ahogyan később a legtöbb Medici is – ide temetkezett.

A családi kripták sokat elárulnak az egymást követő generációkról: Cosimo sírhelye, egész életéhez hasonlóan, szerény, a főoltár előtt a padló egy kőlapján egyszerű felirat tanúskodik csak arról, hogy itt nyugszik a „haza atyja” – amely címmel a Signoria kitüntette őt. Lorenzo, és a család elleni merényletben 1478-ban elhunyt öccse, Guiliano, továbbá az őket követő Mediciek kriptája viszont pompás és grandiózus – a megbízáson 14 évig dolgozó Michelangelo talán legremekőbb szobrai ezeket a sírhelyeket díszítik. Ezt akkor sem nagy merészség kijelenteni, ha egyes darabok állítólag nem élethű másai az egykori Medicieknek. H. W. Janson *History of Art* című terjedelmes munkájában például azt írja, a merényletben megölt Guiliano síremlékén ülő szobor még csak nem is hasonlít az ifjan elhunyt Medicire. Ezzel a felismeréssel egyébként állítólag még idejekorán Michelangelót is szembesítették, a mester azonban nem zavartatta magát. „Ezer év múlva ki tudja majd, hogy néztek ki?” – vágott vissza a neki tulajdonított szavak szerint, és, ha így volt, teljesen igaza volt.

Lorenzo halálával véget ért a Mediciek első fényes korszaka. A bank csődbe ment, a közhangulat – Savonarola, a fanatikus szerzetes kíméletlen prédikációi hatására – a Mediciek és kicsapongó életmódjuk ellen fordult, miáltal „a rene-

szánsz keresztapái” majd húsz évre száműzettek Firenzéből. Európa legnagyobb hitelezőjének státusát örökre el is veszítették (majd látni fogjuk, hogy a nagy konkurens Fuggerek közül pontosan ekkor emelkedik Jakob csillaga), a politikai befolyásukat azonban mindez csak átmenetileg csorbította.

Ha valakinek olyan mély a beágyazottsága, olyan kiterjedt a kapcsolatrendszere, annyi világi és egyházi támogatója van, mint a Medicieknek, azt nem lehet egykönnyen félreállítani. A Vatikán támogatását hosszú időre biztosította az a tény, hogy négy pápa is a Mediciek közül került ki. X. Leó (a Fenséges Lorenzo fia), VII. Kelemen (a Fenséges unokaöccse, aki törvénytelen gyermekként született), IV. Pius és XI. Leó a bankárcsalád pénzén és közbenjárásával jutott a pápai trónusra, így természetesen ők is mindent megtettek, amikor a Mediciek ellen szervezkedő konkurenssekkel szemben egyengetni kellett a família helyzetét. De jól működött az érdekközösség a spanyol és a francia királyi udvarral is: az utóbbit Medici Katalin, majd később Medici Mária beházasítása erősítette, a spanyol udvarral pedig az országot először egyesítő Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd révén volt gyümölcsöző a kapcsolat. Mindehhez persze szükség volt az egymást követő nagy Mediciek zseniális diplomáciai érzékére, hiszen folyamatosan lavírozniuk kellett az egyébként sokszor egymással szembe kerülő spanyol és francia uralkodók között.

Cosimo és Lorenzo után – több, kisebb jelentőségű és rövid ideig kormányzó Medicit átugorva – egy újabb Cosimót még mindenképpen meg kell említeni, aki a húszéves száműzetés után történetesen spanyol segítséggel tudott a városállam élére visszatérni. Nagy Cosimo (Cosimo I de' Medici 1519–1574) idejében a korábbinál is nagyobbá vált a család hatalma, immár Sienával együtt egész Toszkánára kiterjedt. Nagy Cosimo nem volt ambíciók híján, gyakorlatilag felszámolta a köztársaság intézményeit, majd Toszkána nagyhercegévé kiáltotta ki magát. Ez a cím akkoriban nagyjából ugyanakkora rangot jelentett, mint valamely európai monarchia uralkodójának születni. Nem csoda, ha a királyi párkeresések alkalmával többször is a Mediciekre esett a választás. A már említett Medici Katalin (a Fenséges Lorenzo lánya) II. Henrik francia király felesége lett, így négy fia közül három is elfoglalta idővel a francia trónt, Medici Mária pedig Nagy Cosimo lányaként lett IV. Henrik felesége, francia királyné (csak mellékesen, állítólag Rubens modellje is).

Hogy a belső politikai manőverekkel, külső diplomáciai játékokkal, örökölt vagyonnal és az egyházfők stabil támogatásával megerősített gazdasági és politikai hatalom ritkán jár együtt a népszerűséggel, arra Nagy Cosimo is remek példa. Alattvalói zsarnoknak – Lorenzónál is nagyobb zsarnoknak – tartották, akit, bárhová ment, testőrök kísértek, hogy ne essék bántódása. Egyetlen alagút volt Firenzében, amelyen át gárdisták nélkül is mert közlekedni: a kormányzati hivatalként funkcionáló Uffizi épülete és a család akkori rezidenciája, a Pitti Palota között húzódó átjárót Vasarival, a kor egyik legnagyobb építészével építették meg.

Talán nem érdemes minden további Medici herceget sorra venni ahhoz, hogy belássuk, a család kisebb megszakításokkal majd négyszáz évig uralta Firenzét, majd egész Toszkánát, illetve házasságok révén a kontinens egy részét is. Sorukat végül éppen az pecsételte meg, amely a felemelkedéshez is elengedhetetlen volt: aki uralkodók és pápák kegyeiből él, az óhatatlanul bukik, ha új rendszer jön. A Habsburg birodalom előretörésével és túlterjeszkedésével, I. Miksa, I. Ferdinánd hódításaival, majd V. Károly német-római császárra választásával a Mediciek szerepe fokozatosan gyengült. A Habsburg házhoz volt más, aki erősebb szálakkal kötődött, és aki ráadásul erősebb pénzügyi pozíciókkal, kivételes hitelezői adottságokkal rendelkezett. Ez már egy másik család volt, egy másik dinasztia, teljesen más előélettel, de hasonló vágyakkal. Sokan közülük példaként tekintettek a Mediciekre.

Fukar Fuggerek

A XXI. század multinacionális cégbirodalmainak és szűkebb térségünk multimilliárdos oligarcháinak világában is nehéz elképzelni azt a gazdagságot, befolyást és szervezettséget, amellyel egykor az augsburgi Fugger família uralta, s bankján keresztül finanszírozta Európát. Történetük meseszerűen, egy szegény, ám szorgos takács felemelkedésével indult, majd sok ravaszsággal, ügyes kapcsolatépítéssel és strómanokkal folytatódott, hogy végül éppen azoknak a szoros politikai kötelékeknek essen áldozatul, amelyek nélkül sikereik is elképzelhetetlenek lettek volna.

A Fugger-dinasztia alapítását 1367-re teszi a családi krónika, amikor Hans Fugger a jobb megélhetés reményében vidékről a városba, a XIV. századi délnémet kereskedelmi központba, Augsburgba költözött. Ő maga még éppen csak megcsillantotta a Fuggerek legendás pénzügyi és kereskedői zsenialitását: hamar rájött, hogy takácsként nem viszi különösebben sokra, ezért átnyergelt a textilkereskedelemre. Velencében megvette a távoli Egyiptom gyapotját, áthozta az Alpokon, lennel keverve kelmévé szőtte, majd jóval drágábban eladta. Előbb csak a saját pénzét, majd másokét is befektette, és szép haszonnal megforgatta – ezek voltak az első sikeres ügyletei a későbbi Fugger banknak.

1397 – akárcsak a Mediciek életében – fontos dátum. Amikor pár száz kilométerrel délebbre, Giovanni di Bicci de' Medici megalapította a család firenzei bankját, Hans Fugger éppen megvásárolta a Fuggerek első igazi augsburgi rezidenciáját a város központjában. A család lassú építkezésének folyamatában ez nagy lépés, a gyarapodás első kézzelfogható jele volt, de még csak annyira volt elég, hogy a Fugger név Augsburg határain belül kezdett ismertté válni. Egy 1462-es augsburgi vagyoni leltár szerint az akkor már halott Hans Fugger utóda-it, Andreas és Jakob családját csupán három őshonos patrícusus família előzte meg a városban, de 10 390 guldenjükkal nemzetközileg még nem rúgtak labdá-

ba. Cosimo Medici ugyanekkor ennek huszonhatszorosa, 270 000 gulden után adózott Firenzében.

A nemzetközi elismertség sem sokat váratott már magára, a Fugger fiúk és unokák ugyanis roppant becsvágyók voltak. Egymáson is túl akartak tenni, s e szüntelen belső versengésnek meg is lett az eredménye. Előbb fűszerrel, se-lyemmel, gyapjúval, majd rézzel, más ércekkel és nemesfémekkel kereskedtek szerte Európában, céghálózatuk – az úgynevezett faktoriák révén – Velencétől Antwerpenig egyre több várost lefedett, és egyre professzionálisabb holding-struktúrában működött. A központ mindig is Augsburgban volt, a Weinmarkton ma is álló Fugger-házban. Az évek során többször átépített, bővített és reprezentatív palotává alakított székházból, annak is „arany írószobájából” úgy irányították az országhatárokon és monarchiákon átívelő birodalmat, mint ahogy például David de Rothschild báró – egy harmadik nagy európai bankalapító családfő szépunokája – ma is teszi ezt a londoni City kellős közepéből, egy néhány éve átadott, az egykori Rothschild-rezidencia helyén álló üvegfalú toronyházból.

A testvérek és a távolabbi Fugger-sarjak törtetéséből végül a később Gazdag Jakobként híressé vált (II. Jakobként is ismert) Fugger-fíú emelkedett ki, aki 1525-ös haláláig mindent elért, amit annak idején karrierben, befolyásban és gazdagságban el lehetett érni. Egy 2010-ben összeállított, minden idők 10 leg-gazdagabb emberéről szóló listán – amely nyilván nélkülözi a cáfolhatatlan tudományos módszertant – Jakob Fugger a negyedik helyen szerepelt, 277 milliárd mai dollárra becsült vagyonával. Csak az olajmágnás John D. Rockefeller, to-vábbá a már emlegetett, néhány száz évvel később nyitott bankház egyik alapító-ja, Nathan Mayer Rothschild és Marcus Licinius Crassus ókori római hadvezér előzte meg. De azt például nem tudjuk, hogy a Fuggerek kapcsolati tőkéjét egyáltalán felmérték-e a lista készítői. Mindenesetre Jakob Fugger példátlanul sikeres üzletember volt, aki a korabeli jegyzetek, visszaemlékezések szerint csu-pán saját otthonának falain belül szenvedett olykor kudarcot: feleségének szere-tét, gyengédségét és nagyrabecsülését soha sem sikerült elnyernie.

Gazdag Jakob, s így az egész Fugger dinasztia életében az igazi ugródeszkát a Habsburg-ház jelentette. III. Frigyes, I. Miksa és V. Károly német-római csá-szárokat, I. Ferdinánd főherceget (később magyar és cseh királyt), valamint Zsigmond osztrák főherceget sikerült rászoktatnia, hogy költséges kedvteléseik-hez, élvhajász életmódjukhoz, háborúikhoz és terjeszkedéseikhez a Fuggerektől kérjenek kölcsönöket. Ezekben a kapcsolatépítésekben Jakob elképesztően te-hetségesnek bizonyult: sokáig a háttérben megbújva, a királyi udvarok bennfen-tesei, például az innsbrucki polgármester és más strómanok révén mozgatta a szálakat, így került közel a pénzéhes uralkodókhoz. Beszédes momentum, hogy Jakob még a halálos ágyán is I. Ferdinánd pénzügyi tanácsosával alkudozott, amikor az osztrák főherceg még utoljára kölcsönért folyamodott a legtekintélye-sebb Fuggernél. 1525. december 28-án Jakob jóváhagyta a hitelkérelmét, majd két nappal később, december 30-án hajnali négykor örökre lehunyta a szemét.

Az utolsó – általa odaítélt – Habsburg-kölcsönig azonban számtalan nagyszabású manőveren át vezetett az útja. Zsigmond, Tirol grófja, Európa legértékesebb ércelelőhelyeinek ura például remek ügyfélnek bizonyult. Állandó pénzzavarral küzdött, akkor volt a legelégedettebb, amikor újabb és újabb kastélyokat építtethetett, Jakob Fugger pedig szíves örömet bocsátotta vagyonát a rendelkezésére. Minden egyes kölcsönadott guldenért tiroli ezüstöt kért és kapott, és bebiztosította magát arra az esetre is, ha a fejedelemség netán csődbe menne. Az adóslevelekben igen precízen lefektették, hogy fizetési képtelenség esetén Tirol leggazdagabb ezüstműveit a Fuggerek tulajdonába kerülnek, és ez bizony be is következett. Miként Günter Ogger, A Fuggerek – császári és királyi bankárok című könyvében írja, az 1488-as esztendő végén Jakob Fugger már Tirol titkos ura volt. Az alpesi tartomány valamennyi ezüstműve a felügyelete alatt állt, az aknákból felszínre hozott érc teljes mennyisége felett ő rendelkezett, és miközben ő 5 guldenért fizetett egy márka ezüstért a részvényeseknek, 8 guldenért adta azt tovább a szintén vezetése alatt álló halli állami pénzverednek.

Az üzlet tehát virágzott, és Zsigmond után virágoztak a kapcsolatok I. Miksával is, akinek hadviseléseit lelkesen – nyilván nem teljesen önzetlenül – pénzelték az augsburgi kereskedőcsalád. Fugger-ezüstökből fizették a Habsburg zsoldosok bérét, amikor nyugatra vezényelték őket, de ugyanúgy jutott a Fugger-vagyonból a Miksával szemben állóknak, még az ősi ellenségnek tekintett francia királyoknak, VIII. Károlynak, majd XII. Lajosnak is. Sőt, ha a francia és a Habsburg uralkodó átmenetileg éppen szövetségben állt, akkor biztosra lehetett venni, hogy az itáliai városnak is jut némi támogatás. Jakob Fugger ugyanis mindig tudta, hogy mikor, ki mellé érdemes odaállnia, lojalitását azonnal felülírta az üzleti érdek, és ezt nagyban elősegítette, hogy ő építette ki a kor legfejlettebb hírszerző hálózatát. Erre csak egy példa, amikor 1513-ban II. Gyula pápa súlyos betegen ágyban esett, és világosan lehetett látni, hogy hamarosan össze fog ülni a pápaválasztó konklávé, azt a Fuggerek több nappal korábban megtudták, mint ahogy a császári futárok eljuttatták a hírt az innsbrucki udvarba. A Fugger faktóriák gyorsan és hatékonyan működtek, Jakob pedig legalább olyan ügyesen sáfárkodott az információval, mint a kibányászott ércekkel. És mivel a könyvnyomtatást már éppen feltalálta Johann Gutenberg, a kontinens első – sajnos, később megsemmisült – gazdasági újságjait is a Fuggerek szerkesztették azokból az üzleti vagy közéleti információkból, amelyeket kevésbé bizalmasnak ítélték.

A Fuggerek megítélése sohasem volt egységes, és pláne nem feltétlenül pozitív. A család diszkréciójában abszolút meg lehetett bízni, ilyen szempontból ugyanúgy működtek, mint manapság a nagy zürichi vagy genfi bankok, a legnagyobb titoktartás mellett őrizték a rájuk bízott óriási összegek titkát. Ami Jakob Fuggert illeti, beosztottjai, a kiterjedt európai faktoria hálózat emberei tisztelték és talán kedvelték is, mert állítólag korrekt volt, és néha nagyvonalú tudott lenni, de a legtipikusabb jellemzés szerint nagyon kemény ember volt. Albrecht Dürer

1518-ban festett portréja is erről árulkodik: szigorú nézésű, keskeny ajkát erősen összeszorító szikár férfi néz ránk a vászonnól (a festmény a müncheni Alte Pinakothekben látható). A Fuggerek pénzére vágyó, magas rangú adósok első-sorban a kiszolgáltatottságot érezték, és félve tisztelték hitelezőjük kimeríthetetlennek tűnő pénzeszsákját. A született nemesek nehezen bocsátották meg nekik, hogy polgári származásuk ellenére a fejükre nőttek, nemesi levelet, grófi címet és hűbértokot kaptak. Augsburg és a német-római császárság számos városának népe pedig gyűlölte az egész családot. Nem azért, mert annyira nagylábon éltek (Gazdag Jakob éppenséggel nem kérkedett a vagyonával, legfeljebb, ha diplomáciai érkeke ezt diktálta), hanem, mert e nélkül is világosan látták, micsoda monopóliumokat szerzett.

Amelyik üzletágba a Fuggerek betették a lábukat, ott nem maradhatott talpon a konkurencia. A versenytársakat eladósították, majd bedöntötték, a piacukat elvették, a nyereséget egyedülként zsebre tették. Kiváltképp Magyarországon gyűlölték a polipként mindent behálózó társaságot, amelynek vezetőjét – miután egy bizonyos Thurzó János bányamérnök szakértelmét kihasználva pár évtized alatt az összes magyar rézbányára rátette a kezét – uzsorásnak tartották, és az árak emelkedéséért is őt okolták. Ahogy német nyelvterületen a „fuggern” szó egyet jelentett a csalással, a „Fuggerer” pedig a zsebtolvaj, a fősvény és a rablólovag egyfajta keveréke volt, úgy a mi fukar szavunk is a családhoz fűződő aszociációkat őrzi, nem kimondottan pozitív képzetekkel.

Jakob Fugger nagyon is jól érezte, hogy több az ellensége, mint a barátja. Talán épp ezért határozta el, hogy Augsburgban megépíti a Fuggereit, a világ legelső szociális lakótelepét. A több mint száz egyszerű, de kényelmes háromszobás lakásokból álló komplexum ma is áll, és működik: a becsületes, katolikus, dolgozó, ám szegény augsburgiaknak kínál lakhatást jelképes összegért. Ma már nehéz megállapítani, hogy ezt mennyiben motiválták PR-szemponok, és mennyiben az őszinte szociális érzékenység, de valamelyest biztosan javított a dinasztia imázsán. A Fuggerei főbejárata mellett ma is ez olvasható, latinul, kőbe vésve: „1519. Az augsburgi édes testvérek, Ulrich, Georg és Jakob Fugger szilárdan meggyőződve arról, hogy a város javára születtek, és hogy tekintélyes vagyonukat mindenekelőtt a Magasságos és Jóságos Úristennek köszönhetik, jámborságból és a különleges adakozókedv példájaként, 106 lakást minden tartozékával és berendezésével egyetemben ajándékoztak, általadtak és szenteltek azon polgártársaiknak, akik jó szándékúak, de szegénységtől sújtottak”.

Teljesen mást gondolt a Fuggerekről Luther Márton, a reformáció atyja, aki a német nemzet legnagyobb szerencsétlenségének, sőt az ördög ötletének tartotta a pénz- és kamatügyleteket, és nem fukarkodott a becsmérő szavakkal, amikor magáról a sváb kereskedőházról beszélt. Különösen az váltotta ki a haragját, amit a svábok a búcsúcédulákkal műveltek az 1510-es években. A pénzért megvásárolható bűnbocsánatra a pápa adott engedélyt, s a pénzek behajtásával a Fuggereket bízták meg. Sziléziában, Magyarországon és Lengyelországban Fug-

ger-alkalmazottak kísérték a búcsuprédikátorokat, ők kezelték az így koldult pénzt, és egy részét alighanem zsebre is tették. Luther 1517-es téziseiben vehemensen kikelt az efféle akciók ellen, a Fuggerekről pedig azt mondta: „Isten és a jog ellen való, hogy egy emberélet alatt valakinél ennyi királyi tulajdon halmozódjon fel”. A prédikátor hatására az 1520-as években tüntetések kezdődtek, majd hivatalos vizsgálat is indult a Fuggerek ellen, V. Károly azonban – akit 1519-ben nem koronáztak volna császárrá Gazdag Jakob kenőpénze nélkül – kiállt a kereskedő mellett. Írásba adta, hogy a család „tisztességes, becsületesen keresztény és istenfélő életet folytat”, továbbá „nem híve a lutheri eretnekségnek, szektának és tévelygésnek”.

V. Károly – a mindenkori legkiterjedtebb Habsburg-birodalom fejének – támogatása természetesen fontos záloga volt a további gyarapodásnak, ám egyre nagyobb kockázatot és terhet is jelentett. Míg egykor Gazdag Jakob lényegében a markában tartotta Miksa császárt, az 1500-as évek közepén egyértelműen V. Károly volt az, aki kihasználta Anton Fuggert, a nagy Jakob unokaöccsét, és nem fordítva. Miközben a császár, birodalmának szinte minden frontján hadat viselt, keleten mind jobban előrenyomultak a törökök, nyugaton terjedtek a protestáns eszmék, a Németalföldön pedig feltűnt egy új banki, kereskedői erőközpont, a konszern császárok és királyok játékszere lett. Anton Fugger egyre inkább úgy érezhette, csupán két rossz választása van: vagy tűri a már nehezen viselhető függést a Habsburgoktól, vagy elveszíti vezető pénzügyi pozícióját Európában.

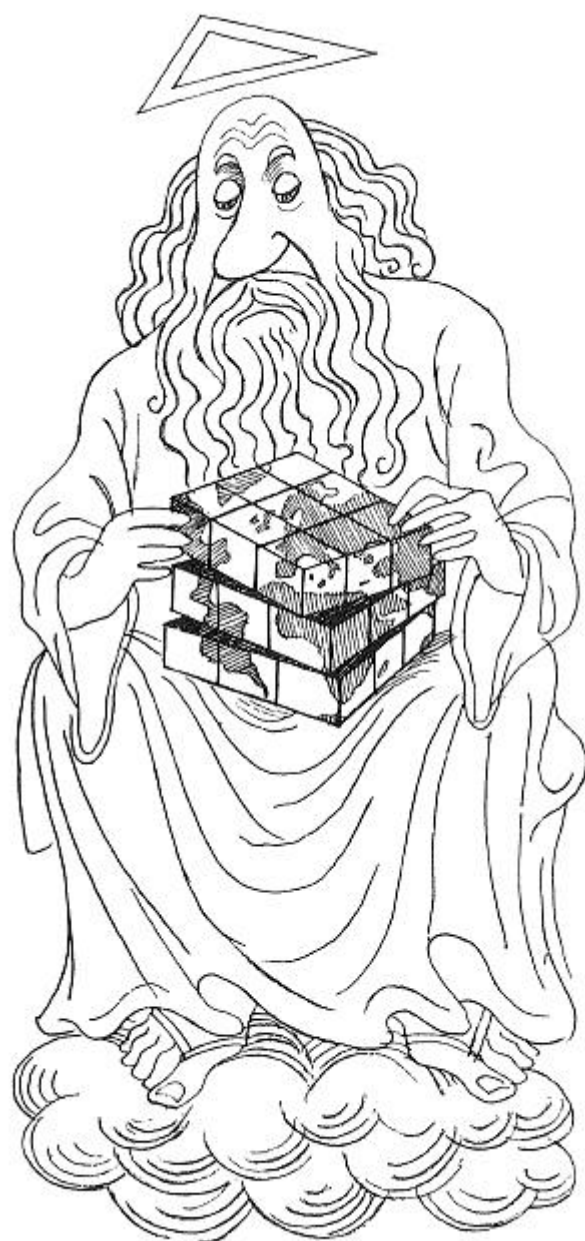
Anton nem volt olyan határozott személyiség, mint Jakob Fugger, de a keménykezű nagybácsi nem véletlenül bízta rá a cégbirodalmat. A legnagyobb Fuggerek között tartják őt is számon: okos volt, fegyelmezett és előrelátó, de végül kicsúszott a kontroll a keze közül. Valószínűleg nem történhetett ez másképp. Egy emberként irányítani és egyben tartani Európa messze leghatalmasabb vállalkozását a kor akkori eszközeivel – kudarcra ítélt vállalkozás volt. Anton Fugger hasonló problémákkal küzdött, mint a német-római császár az ő túlságosan nagyra duzzadt birodalma élén. Míg korábban egymást erősítették Habsburgok és kedvenc kalmárjaik, a XVI. század közepén együtt indultak meg a lejtőn. V. Károly kérlelhetetlenül szipolyozta ki a Fuggerek vagyonát, de már nem tudta elkerülni birodalma gazdasági és politikai szétesését. 1556 januárjában bejelentette lemondását – miként ma egy európai uniós csúcsvezető tenné – Brüsszelben. Spanyolország, Németalföld, Burgundia és a közben már felfedezett és leigázott amerikai területek Fülöpnek, Ausztria és a császári korona pedig Ferdinándnak jutott. Habsburg Fülöp ugyanúgy rájárt a Fugger-kasszára, mint elődei, de már nem tudott kikecmeregni az adósságokból. 1557 júniusában bejelentette a történelem első hivatalos államesődjét. És bár nem tették semmissé a Korona összesen hétmillió dukátos tartozását, a hitelezőknek durván 30 százalékkal kevesebbet érő értékpapírokkal, adóslevelekkel kellett beérniük. Tehát mint látjuk, a módszert, amellyel szűk fél évezreddel később, 2012-ben a csődbe sodródott

Görögországot megmentették az európai nagybankok (és amelyet a szakirodalom „haircut”-nak, a követelések megnyirbálásának nevez), először 450 évvel korábban, a Fuggerekkel és konkurensikkal, a Welserekkel, Tucherekkel és Imhofokkal szemben alkalmazták. A végeredmény: Anton Fugger, aki 1550-ben az egész német-római birodalom becsült vagyonának 10 százalékával, körülbelül 6 millió guldenes vagyonával egyértelműen a kontinens leggazdagabb emberének számított, azonnal veszített egymilliót. Fülöp módszerére ráadásul Ferdinánd is szemet vetett (még egy párhuzam: a görög „haircut” után is nagy volt annak a kockázata, hogy más, nehéz helyzetben lévő dél-európai állam is hagyja magát csődbe menni, hogy leírathassa adóssága egy részét a hitelezőivel), de végül Anton, az utolsó nagy Fugger idejében, már nem következett be újabb államcsőd. A későbbi utódok azonban így sem tudták megőrizni a családi vagyont, újabb és újabb kölcsönöket adtak, amelyeket sohasem tudtak behajtani.

A családi krónikák mind a mai napig tekintélyes, soha vissza nem fizetett Habsburg-hitelek tartanak nyilván. Egy 1978-ban készített interjúban az akkor 82 éves Josef Ernst Fugger von Glött herceg mosolyogva meg is jegyezte, hogy „főleg a Habsburgok kerültek nekünk nagyon sokba”. Ha a követelések nem évültek volna el, akkor 1978-ban 250 milliárd márkára tarthattak volna igényt, de azért e nélkül sem panaszkodhattak. Mivel a két legnagyobb Fugger-zseni a dinasztia pénzének egy részét mindig is ingatlanokba fektette, Anton Fugger pedig végrendeletében határozottan megtiltotta, hogy az utódok bármit is eladjanak a megszerzett területekből, néhány százmillió márka (ma már euró) így is maradt a későbbi leszármazottaknak. Ennek köszönhetően kétkezi munkából soha egyetlen Fuggernek sem kellett boldogulnia.

Azért a leckét valószínűleg így is megtanulták. Hiszen ahogy a Fuggerek, sőt, példaképeik és vetélytársaik, a Mediciek évszázadokon át ívelő története fényesen igazolja: kevés kockázatosabb dolog van annál, mint amikor az állami és az üzleti szféra elválaszthatatlanul összefonódik.

A bűvös
kocka

Földvály Miklós István

RÉGIÓK, TÖRTÉNELEM ÉS ÖNAZONOSSÁG A KÖZÉPKORI EURÓPÁBAN*

A liturgiátörténet tanúsága

I.

Guillelmus Durandus (1230–1296) a középkori kultúra egyik legnagyobb összegzője volt. A kánonjog és főleg a liturgia terén jelentősége olyan, mint Aquinói Szent Tamásé a dogmatikában. Ő állította össze a XIII. század végén azt a püspöki szertartáskönyvet, amely a liturgikus műfajok közül elsőként vált nemzetközivé, majd a XVI. század végétől kezdve kizárólagossá „római pontifikále” címen. Mindaddig és részben utána is helyi változatok beláthatatlan sokasága alkotta azt a vallási, művészi és szociokulturális jelenséget, amelyet összefoglalóan római rítusnak nevezünk.

Durandus művének elterjedéséhez nemcsak egyébként vitathatatlan belső erényei járultak hozzá. XXII. János pápa (1249–1334) tette előbb a kúria hivatalos könyvévé, majd sikeres nyomtatott kiadások után (1485-től) VIII. Kelemen pápa kötelezte használatára az egész latin hagyományú katolikus egyházat (1595–1596). Joggal gondolhatnánk ezért, hogy Durandus az összefoglaló értelemben vett római rítus Róma városán belül, a pápai kúria természetes környezetében gyakorolt változatát kodifikálta, és e neki ismerős anyagot karolta föl azután a pápaság. A részletes elemzés azonban nem ezt igazolja. A szertartáskönyvből kétségtelenül következtetni lehet a szűkebb értelemben vett római rítus ismeretére, de rajta kívül és nála határozottabban érvényesül két további forráscsoport, illetve szerkesztői elv. Az egyik, hogy a Durandus-féle változatban benne van mindaz, amit Európa belső, gall–germán területein akkor otthonosnak, természetesnek tartottak, de amihez képest maga Róma a középkorban sokszor külön úton járt. A másik, hogy a Durandus-féle változat jelentős mértékben „spanyol” – azaz olyan szövegeket, gesztusokat tartalmaz, amelyek akkor Európa nagyobb részén kifejezetten egzotikusnak számítottak, és használatuk az Ibérfélszigetre és szomszédságára korlátozódott.

---

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatásokat az OTKA K 109058 programja támogatja.

Durandus nem volt spanyol, és az említett pápák sem. Azok a liturgikus jellegzetességek viszont, amelyek első látásra spanyolnak tűnnek, megtalálhatók a Pireneusok túloldalán és a Földközi-tenger francia partszakaszán is, amiért helyesebbnek látszik esetükben iberoprovenszál jellegzetességekről beszélni. És valóban, Durandus a languedoci Béziers-ből származott, püspöki székhelye pedig a szintén dél-francia Mende városa volt, jóllehet sikeres diplomataként keveset tartózkodott „otthon”. Nem volt ismeretlen ez a táj a Cahors-ból való, Montpellier-ben tanult és Avignonban székelő XXII. Jánosnak sem. Joggal merül föl tehát a gyanú, hogy személyes kötődések és valamiféle lokálpatrióta érzület vezették őket: Durandust abban, hogy az iberoprovenszál elemeket ötvözze a fősodorhoz tartozókkal, János pápát pedig abban, hogy ezt az egyveleget egyetemes jelentőséggel ruházza föl.

Mégis hihetetlennek tűnik, hogy két provanszál „összeesküvő” a következő mintegy 700 évre meghatározza a legünnepelesebb szertartások menetét, és „spanyolosítsa” a liturgiát, tekintet nélkül arra, hogy akár Skandináviában vagy Dalmáciában végzik. Azt sem értjük, hogy mi motiválta volna őket. Az egyházi elit, különösen a diplomataik rendkívül mozgékony, mai fogalmaink szerint kozmopolita réteg voltak. Egymással latinul érintkeztek, már egyetemi éveikben megszokták, hogy bárhol otthon érezzék magukat, és sokszor azonosultak a középkori pápaság központosító törekvéseivel. Egy püspöki székhely legfőljebb jóvedelmeik forrását jelentette. Ehhez járul, hogy az önazonosságnak azok a területhez, etnikumhoz és nyelvhez kötődő formái, amelyek ma természetesnek hatnak, a középkorra egyáltalán nem jellemzők. Helyettük inkább személyekhez, családokhoz és intézményekhez fűződő lojalitás érvényesül.

A „spanyolosítás” tehát kétségtelen tény, de magyarázatra szorul. Ahhoz, hogy a jelenséget megértsük, körül kell határolni, mit jelentettek a liturgia és annak helyi változatai a középkori társadalomban, milyen eszközökkel dolgozhatók föl és értelmezhetők, végül pedig milyen következtetésekre adnak alkalmat az európai identitások tér- és időbeli alakzataival kapcsolatban.

II.

Egy hagyományos társadalom vallási élete az orthodoxia és az orthopraxis kettősségén nyugszik. Hagyományosnak itt azokat a társadalmakat nevezem, amelyeket erős közmegegyezés, úgynevezett *sensus communis* hat át. Ezekben a gondolkodási és viselkedésmintákat nem elsősorban fölérendelt ideológiai és erőszakszervezetek egységesítik, hanem a társadalom mintegy alulról termeli ki őket, együttműködve saját elitjével. Az, hogy valaki kívül reked a közmegegyezésen, rendellenesség, amelyet a társadalom igyekszik lehetetlenné tenni vagy megtorolni, de a nonkonformizmusra való hajlam átlagos körülmények között eleve gyenge. Nemcsak a negatív következményektől való félelem miatt, hanem azért sem, mert a közmegegyezéshez való alkalmazkodás belátható erkölcsi és

gyakorlati előnyökkel jár, és mert a közmegegyezésszerű keretek még mindig nagy játéktérrel engednek a társadalmon belüli kisebb csoportok önszerveződésének. Ez különbözteti meg a hagyományos társadalmakat azoktól a totalitárius rendszerektől, amelyek – meglehet, részben sokszor nosztalgiából – a közmegegyezést mesterségesen próbálják létrehozni. Ez éppen ellenkezőleg hat: a társadalmi szolidaritás gyengül, az önszerveződés elsorvad.

Az orthodoxia fogalma kevésbé szorul magyarázatra, hiszen az európai kultúra vallásai ma alapvetően doktrinálisan határozzák meg magukat, és a külvilág is így tekint rájuk. Ez azt jelenti, hogy az adott valláshoz való tartozás egy eszmerendszer elfogadását jelenti, amelyből bizonyos következmények hárulnak az egyéni életvitelre és a társadalmi értékekre nézve. A rítusok ehhez képest külsőségek, amelyek mintegy megerősítik vagy kidíszítik az eszmei lényegét. Ez azonban még ma is csak látszólagos. Egyrészt azért, mert a felekezetek, vallási közösségek vagy maguk relativizálják saját tanításukat, vagy gyakorlatilag szemet hunynak afölött, hogy híveik többsége csak részlegesen vallja a doktrínát, illetve vállalja annak következményeit. A közösség önazonossága és megtartó ereje mindazonáltal megmarad, azaz a hívek valamiért továbbra is azonosulnak vele. Másrészt azért látszólagos a doktrína elsőbbsége, mert a külvilág az adott valláshoz való tartozást bizonyos rituális jegyekhez köti: így templomba járáshoz, étkezési tilalmakhoz, megkülönböztető öltözetekhez, sőt az elvileg erkölcsi természetű magatartásmódok is rituális-szimbolikus többletjelentést kapnak, mint például az átlagon felüli gyermekvállalás, az imádság, az alamizsnálkodás, vagy a fegyverviselés tilalma.

A kultusznak és az életmódnak ezeket a rögzült, kívülről és belülről is számon tartott jellegzetességeit nevezem összefoglalóan orthopraxisnak. Az orthopraxis jelentősége a mai Európában sem csekély, de ennél is nagyobb a hagyományos társadalmakban, amelyekben az orthodoxia gyakorlatilag vitán felül áll. Ezekben a rítus, a liturgia a vallásosság teste, tapasztalati valója, az a tulajdonképpeni megnyilvánulási mód, amelyben a társadalom tagjai találkoznak, és amelyről fölismerik egymást. Minden egyéb vagy ebben találja meg a helyét, vagy megmarad kivételes rétegek – misztikusok és teológusok – belügyének.

A liturgiának ez a központi szerepe két jellemző folyamatot indít meg. Az egyik, hogy a kultusz nagyszabású, összegző alkotássá válik, amely integrálja az adott társadalom teljesítményeit. Ez valamiféle szívó hatás, amelynek következtében a kulturális javak (pl. technikai tudás és művészi alkotóerő) megindulnak a kultusz felé, és a közvetlen vallási funkciókon kívül létrehozzák az illető kultúra emlékművét. Természetes, hogy ez a folyamat a liturgia körüli kulturális javak főlhalmozódásához és centrumok képződéséhez vezet. Az eredmény kézenfekvő, ha végigsétálunk Európa történelmi városrészein, bejárjuk katedrálisait, múzeumait és könyvtárait, megismerkedünk a preklasszikus kor zenetörténetével vagy akár a paraszti folklór szokásrendjeivel.

A másik folyamat ellenkező irányú. A közmegegyezés fönmaradásához nélkülözhetetlen az a mozgási szabadság, amely a közmegegyezésen belül áll rendelkezésre. Olyan ez, mint maga a játék a játékszabályokhoz képest vagy a kreativitás a formai kötöttségekhez képest: a szigorú keret inkább katalizálja, semmint hátráltatja a képzelőerőt és a lehetőségek kihasználását. Így a kultusz is minél gazdagabb, kidolgozottabb, annál inkább ad lehetőséget arra, hogy ne csak a kultuszközösség egésze, hanem egyes kisebb csoportjai is megkülönböztessék magukat általa. Ez a folyamat a liturgia körüli kulturális javak szóródását és decentralizációt hoz magával. Míg a szívó, centralizáló folyamat szempontjából Európa és a római rítus egyet jelent, addig a szóró, decentralizáló folyamat az Európán belüli csoportokra és alcsoportokra világít rá az identitásképzés premodern viszonyai közepette. A következőkben ezeket vizsgálom.

III.

A liturgia változatait érintő kérdés lényege, hogy a források és a bennük foglalt szertartások azonosságai és különbségei rendszerszerűen viselkednek-e. A két szélsőséges álláspont szerint ugyanis vagy „minden rítus egy kaptafára ment”, amint egy jeles középkortörténészünk fogalmazott sok pályatársa véleményét kifejezve, vagy ahány forrás, annyi változat különböztethető meg – ez manapság a forrásokkal behatóan foglalkozó kutatók gyakori álláspontja. Mindkét állításnak van igazságtartalma. Egyfelől lenyűgöző az a lényegi állandóság, amely a nyugati liturgia első egzakt forrásától, Szent Benedek (480–547) Regulájától a XX. századig követhető. Másfelől tudunk olyan angol püspökről, aki egy apátság meglátogatása után azért róttá meg a szerzeteseket, mert ugyanazon a templomon belül sem használtak azonos tartalmú misekönyveket.

A probléma nem egyedi. Szinte minden területen azt tapasztaljuk, hogy a jelenségek egyszerre tűnhetnek nagyon hasonlóknak vagy végtelenül sokfélének, attól függően, hogy az érzékelési tartományt hogyan állapítjuk meg. Az ember által kiadható beszédhangok az elvileg lehetséges hangingerekhez képest nagyon szűk tartományban mozognak, ebből a szempontból tehát minden emberi beszéd hasonló. Ugyanakkor nincs két ember, aki minden hangot pontosan azonosan ejt ki, így ha objektív mérőeszközökkel dolgoznánk, azt kellene megállapítanunk, hogy minden ember által kiadott hang különbözik. Érzékelésünk mégis fonológiai sávokat állapít meg, és azokon belül képes elkülöníteni az értelmes beszéd jelentést elemeit a bábeli zűrzavarban. Hasonlóan működik a zene, a színek és a formák, szagok, tapintási ingerek befogadása, és explicit leírásként is helyesnek bizonyul például az élővilág vagy a nyelvek rendszertana. Mindezekben az a közös, hogy a beérkező információk jelentős részét ki kell szűrni mint érdektelent, és egy szűkebb halmazukat kell dekódolni mint jelentéshordozót. A kiszűrhető információk egyik részét olyanok alkotják, amelyek túlságosan általánosak, mint például az alapzaj egy előadás hallgatása közben, másik részüket olya-

nok, amelyek túlságosan egyediek, mint például az előadó enyhe beszédhibája. A jelentést egy köztes tartomány hordozza, amelyet a hallott hangokat megszűrve és elemezve a tudatunkban rekonstruálunk.

A liturgiaváltozatok esetében ez a köztes tartomány az úzus. Úzus alatt a szertartások összességének egy olyan, leírható végzési módját értjük, amely tartósan jellemző valamely egyházi intézményre. Az úzus mint segédfogalom azért is használható biztonsággal, mert számos középkori forrás kifejezetten hivatkozik rá. Szerintük a székesegyházaknak, apátságoknak, központosított szerzetesrendeknek úzusa van, azaz liturgiáik egyéni vonásai nem véletlenszerűek, hanem rendszert alkotnak, és ez a rendszer kifejezi és fölismerhetővé teszi a liturgiát gyakorló intézményt. Az úzusok elvileg összefoglaló kategóriaként kellene, hogy viselkedjenek. Magukba foglalnák egyrészt ugyanazon intézmény különböző korú és típusú forrásait, másrészt az intézmény alá rendelt további intézmények liturgiáit. Az úzusok ugyanis büszkén hivatkoztak tekintélyes múltjukra, képviselőik pedig törvényileg is megfogalmazták azt a kívánalmat, hogy minden egyházmegye saját székesegyházának szokásához alkalmazkodjék. A szerzetesrendek szintén megkövetelték, hogy tagjaik, bárhol működnek, az egy-
eséges rendi gyakorlatot kövessék.

Ez a szint mintegy az úzusok „alatt” helyezkedik el. De maradnak kérdések az úzusok „fölött” is. A hordozó intézmények tudniillik további összefoglaló kategóriákhoz tartoznak. Minden püspökség része egyfelől egy érseki tartománynak, másfelől egy politikai alakulatnak, azok pedig további földrajzi, kulturális, nyelvi, etnikai vagy politikai tömbökhöz tartoznak. Ezen túlmenően vízi és szárazföldi közlekedési útvonalak, anyaintézmények és alapításaik, kereskedelmi, dinasztikus és egyházi kapcsolatok sűrű hálózata szövi át a korabeli Európát, és veti föl az úzusok csoportosításának, halmazokba rendezésének kérdését.

Az anyag kicsúszni látszik a kutató keze közül. Az azonos intézményhez tartozó források történelmileg nem mindig változatlanok, az alárendelt intézmények forrásai nem mindig követik a fölérendelt intézményekéit, az egy egyháztartományhoz vagy politikai alakulathoz tartozó források nem mindig hasonlítanak egymáshoz jobban, mint a többiekhez, és ahol úzusok közti kapcsolatra derül fény, ott ez nem mindig értelmezhető a hordozó intézmények közti történelmi kapcsolat révén. Az eredmény tehát látszólag kiábrándító, de éppen ezért kecsegtet azzal a lehetőséggel, hogy olyan mintázatokra lehet belőle következtetni, amelyek máskülönben rejtve maradnának.

Hogy ezek a mintázatok nem jelentéktelenek, azt a liturgia központi szerepe szavatolja. Mielőtt azonban továbblépnénk, tisztázni kell, hogy egyáltalán milyen adatok teszik megragadhatóvá, leírhatóvá és összevethetővé a liturgiaváltozatokat. Ez azért is nélkülözhetetlen, mert történészek és kodikológusok a XX. század második feléig a liturgikus könyveknek olyan adatait részesítették előnyben, amelyeknek kevés közük volt a liturgiához, és ez a hozzáállás mára sem veszett ki. Ilyen adatok voltak a forrásokban előforduló szentek nevei, amelyek-

ből egy-egy helyi kultuszra lehet következtetni, illetve azonosítható földrajzi és személynevek. Hogy a liturgia mint liturgia is leírható és hordozó intézményekhez köthető, az az elmúlt évtizedek szemléletváltásának még nem kellőképpen méltányolt eredménye.

IV.

Maga a liturgia olyasféle alapelemekből áll, amelyeket egyes gondolkodók manapság mémeknek neveznek. A rendszerezhetőség kedvéért ezeket három csoportba sorolom: (1) szövegek, (2) dallamok, (3) ceremóniális elemek.

A szövegek a liturgia hangzó anyagát alkotó tételeket és a tételek rendezett egymásra következéséből megszülető kompozíciót jelentik. A tétel egy tovább nem osztható egység, amelynek nemcsak szövege meghatározott, hanem műfaja is – ez megszólalásának mikéntjét és a struktúráján belüli helyét, kontextusát határozza meg. Egy ima, egy ének vagy egy olvasmány mint szöveg azonos lehet egy másik, például bibliai szöveggel, de mint liturgikus tétel önálló, független valóság, csak rá jellemző tulajdonságokkal. Sokszor támad az a benyomásunk, hogy a tulajdonképpeni szöveg másodlagos ahhoz a többletjelentéshez képest, amelyet a tétel a liturgiában fölvesz. Körülbelül olyan jelentésmódosuláson megy keresztül, mint amikor egy mondatot kiveszünk eredeti szövegösszefüggéséből, és megteszünk egy másik szöveg mottójának.

A dallamok azt a tág értelemben vett hangzásmódot jelentik, amellyel a szöveg megszólal. Mivel a középkori liturgia akusztikusan mindig átalakítja a szöveget a prózai kimondáshoz, fölolvashoz képest, dallamnak minősül csöndben vagy halkan való elmondása is, de az átmenetek egész sora lenne leírható a különböző mértékig egyénített recitációkon keresztül a teljesen egyedi és kidolgozott szöveg-dallam kombinációkig, amelyeket már mai értelemben vett zenedaraboknak nevezhetünk.

A ceremóniális elemek összefoglalóan a szertartások nonverbális vetületét jelentik. Ide tartozik mindaz, ami a liturgia hogyanjára: szereposztására, terére, tárgyi környezetére, mozgásaira, gesztusaira vonatkozik.

Habár a történeti liturgiákban ezek az elemek egymástól elválaszthatatlanul érvényesültek, elsősorban írott forrásokból ismerjük őket. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a megismerhető anyag szempontjából a szövegek kerülnek túlsúlyba. A szövegeket tartalmazó forrásoknak csak egy szűkebb köre tartalmaz hangjelölést, és ezeknek is csak egy része értelmezhető. Még kevesebben vannak azok a források, amelyek a ceremóniális részletekről szólnak, és ezek sem teljesek, jóllehet kiegészíthetők a rájuk maradt képi információkkal. További nehézség, hogy az adatok rögzítettsége fordítottan aránylik a gyakoriságukhoz. A középkorban éppen azt volt fölösleges leírni, amit rendszeresen és széles körben gyakoroltak, és éppen azt írták le, ami kivételes volt. Mindez elégségesen érzé-

kelteti, hogy a vizsgált valósághoz képest a történész egy heterogén és aránytalanul dokumentált emléktanulmányt kénytelen szembenézni.

A változatok elemzése csak az ismert adatokra épülhet. De az ismert adatokat is rendezni és válogatni kell ahhoz, hogy érdemi eredményre jussunk. Más, működőképesnek bizonyult rendszertanok példáival élve: az állatok osztályozása szempontjából nincs nagy jelentősége egyébként szembeötlő tulajdonságoknak, hogy például egy élőlény vízben él vagy repül, milyen a színe és a mintája, ragadozó vagy mindenevő, míg fontosak lehetnek kevésbé szembeötlő tulajdonságai, hogy például gerinces, szoptat vagy kérődzik. Közismerten nem jártak és járnak sikerrel azok sem, akik hasonló hangzású szavak alapján igyekeznek nyelvrokonságra következtetni.

Az összehasonlító elemzés tárgyai ezért azok az adatok lesznek, amelyek kellő mennyiségben, térben és időben arányosan állnak rendelkezésre, tartósnak és jellegzetesnek bizonyulnak. Itt is segítségünkre van a köztes tartomány módszertani elve. A hordozó intézmények között a székesegyházak azok, amelyek eléggé, de még nem túlságosan sűrűn helyezkednek el, és értékelhetően vannak dokumentálva. Kevesebb adat felületes, több adat áttekinthetetlen, és a kiegyenlített forrásanyag miatt aránytalan eredményt hozna. Az európai székesegyházak gyakorlata viszont olyan tipológiai háló megalkotását teszi lehetővé, amely nem terjed ugyan ki minden részletre, de elhelyezhetővé teszi az újabb adatokat. Az állatrendszertan példájánál maradva: fölfedezhetünk ismeretlen fajokat, de ezeket nagy biztonsággal beilleszthetjük a már ismert rendszerbe.

A tulajdonképpeni adatok között a liturgikus tételek, közülük is az úgynevezett propriumok, tehát a szertartások saját, bizonyos ciklusokban változó szövegei képezik a köztes tartományt. Ezek két szempontból vizsgálhatók: a készlet és a szerkezet szempontjából. A liturgikus tételek készlete ugyanis egy-egy úzusra vetítve afféle szöveggyűjteményként viselkedik. Minden úzusnak van egy bő, de nem végtelen repertoárja: azoknak a tételeknek az összessége, amelyet ismer. Fontos itt megjegyezni, hogy a középkor még elsődlegesen szóbeli kultúra, azaz a készlet valóban a közösségi tudatban őrzött és hagyományozott, rendelkezésre álló anyagot jelenti. A liturgikus készletek Európa egészére vetítve halmazokként ábrázolhatók: egyes tételek a közkincs részei, mindenütt használatosak, mások tágabb, ismét mások szűkebb területen mutathatók ki, egyesek szórtan, zárványokban élnek, mások egészen lokálisak. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb jelentősége itt is a köztes tartománynak: a nem általánosan elterjedt, de nem is teljesen egyedi tételeknek van.

V.

A tételkészlet szerkezetbe épül. Ilyen szerkezet nemcsak egy-egy szertartás, hanem a teljes liturgikus nap vagy az egyházi év is. De a kompozíció nemcsak „függőlegesen”, a rítus időbeli előrehaladásának megfelelően ragadható meg,

hanem „vízszintesen” is, különböző szertartások analóg helyei alapján. Így például ádvent első vasárnapjának az evangéliuma egyfelől ádvent első vasárnapjának miséjébe, másfelől a miseevangéliumok éves ciklusába illeszkedik. A szerkezet akkor is lehet jellemző, ha a tételkészlet nem az. Ha egy úzus egyébként közismert tételeket csak rá jellemző válogatásban és sorrendben alkalmaz, akkor a készlet nem tekinthető az úzus jelölőjének és az összehasonlítás alapjának, de a szerkezet igen.

A szerkezeti jellegzetességeket akkor lehet megérteni, ha tisztázzuk, milyen nagyformákba épülnek be a tételek. A keresztény liturgia szertartásai tartalmi alapon és a hordozó források szintjén három csoportba sorolhatók: (1) mise, (2) zsoltosma, (3) egyéb. A mise az eucharisztikus áldozatot, leíró értelemben a köré szerveződő szöveg-, dallam- és gesztuskészletet jelenti; a zsoltosma a hét napszakot megszentelő ima-istentiszteletet és annak készletét; az egyéb kategória pedig a további, kisebb vagy nagyobb formátumú szentségkiszolgáltatásokat, szenteléseket, áldásokat és drámai-mimetikus rítusokat. Ilyen például a keresztelezés, a templomszentelés vagy a virágvasárnap körmenet.

Szerkezeti értelemben ez a három csoport csak kettő. A mise és a zsoltosma közös vonása, hogy a liturgikus év „szuperstruktúrájához” tartoznak, hogy szerkezetük úzusok fölött állóan kötött, és hogy szöveganyaguk állandó (ordinárium) és változó (proprium) tételek összekapcsolódásából jön létre. Az egyéb szertartások nem föltétlenül kapcsolódnak a liturgikus évhez, szerkezetük képlékeny és úzusonként változik, szöveganyaguk pedig teljes egészében saját. Ez utóbbi megállapítás az előbbiekből következik, hiszen állandó és változó részeket csak akkor lehet megkülönböztetni, ha ugyanaz a szertartástípus valamilyen „szuperstruktúra” keretein belül periodikusan ismétlődik.

A kötött szerkezetű rítusok ezért egységesen leírhatók, és statisztikai módszerekkel vizsgálhatók. El lehet készíteni olyan adatsorokat és az adatsorokat kezelni képes rendszereket, amelyek az állandó szerkezetbe illeszkedő változó tételeket készletként és a tételeknek a szerkezetben elfoglalt helye alapján is földolgozhatóvá és összevethetővé teszik. A helyes munkamódszer fölismerése után csak a hatalmas forrásanyag értelmes megválogatása és pontos, egységes elveken nyugvó bevitele jelent kihívást. Bonyolultabb megközelítést igényelnek a kötetlen szerkezetű rítusok, ezeknél ugyanis a szerkezet nem eleve adott, hanem éppen az összehasonlítás során körvonalazódik. A szertartás különféle változatainak egymásra montírozása során ismeri föl a kutató azokat a szervező elveket, amelyek a zavarba ejtően heterogén anyagot egységes szempontok szerint feldolgozhatóvá és összevethetővé teszik.

Ez a módszertani fejtegetés talán furcsának, egyesek számára akár elidegenítőnek is tűnik. Kiindulópontunk egy olyan fennkölt, szellemtől és szépségtől áthatott terület, mint a vallási szertartások. Kérdéseink egy olyan, szintén magaslatos területre irányulnak, mint az európai identitások. A kettő között mégis mintha egy hidegen technikai tevékenység: tételkezdetekből álló adatsorok rögz-

zítése és rendszerezése alkotná a hidat. Ez azonban téves benyomás. Nemcsak azért, mert az adatsorok mögött élet van, ahogyan egy telefonkönyv, egy könyvtári katalógus vagy egy múzeumi leltár is személyeket, műveket, tárgyakat jelent. Hanem azért is, mert az elemzői tapasztalat megmutatja: az adatsorok gépi-es összevetése nem hoz jelentős eredményt.

A szertartások nem öntudatlan folyamatok eredményei, hanem tudatos, emberi alkotómunka termékei: művészi alkotások, és éppen ezért csúsznak ki gyakran a rendszerező igyekezet kezei közül. A rítusok és az úzusok soha nem lesznek olyan következetességgel megragadhatók, mint a természeti tények és folyamatok, mert állandóan közbeszól az emberi tényező. Nagyobb léptékben azonban az emberi tényező sem teljesen autonóm: egy stílus, egy motívum, egy technika is leírható tér- és időbeli korlátok között terjed el, azonosíthatóvá teszi azokat, akik alkalmazzák, és azokat, akik nem. A liturgia „mémjei” is így viselkednek. Habár megismerésükhöz és rendszerezésükhöz nem lehet nélkülözni nagy mennyiségű adat elemzését, az igazi végeredmény nem egy adatbázis vagy egy táblázat, hanem annak az alkotói munkának a megragadása, amelynek során az úzus és az adott szertartás létrejött és alakult. Ezt pedig végső soron narratív eszközökkel lehet csak kifejezni.

Az egyes rítusok nagy forrásbázisra épülő, de a műelemzéshez hasonlóan intuitív, történeti-összehasonlító megismerése és megismertetése életre szóló kutatási program, amelyet lehetetlen esszéisztikusan összefoglalni. Azokra a következtetésekre térek tehát, amelyeket számos részlettanulmány után sikerült levonnom az úzusok történetéről és földrajzáról.

VI.

Előre kell bocsátani, hogy az úzusoknak van ugyan karaktere, de ez a karakter utólagos tulajdonítás eredménye. A liturgia elemei nemzetköziek, egy-egy szövegből, gesztusból erőltetett volna bármiféle nemzeti, regionális vagy helyi karakterre következtetni. Habár egyes liturgikus jegyekből még ma is divat pl. római szigorúságra, spanyol szertelenségre, kelta misztikára vagy germán aggyalosságra következtetni, a pontosabb történelmi elemzés szinte mindig rácsafol erre. Ha egy liturgikus megoldás lengyelnek vagy angolnak mutatkozik, az nem azért van, mert a lengyel vagy az angol néplélekből éppen ilyen liturgia fakad föl, hanem azért, mert Lengyelországban vagy Angliában – történelmi esetlegeségek és egyéni kezdeményezések folytán – éppen ezt a megoldást követték széles körben és hosszú ideig, így idővel „a szívükhöz nőtt”. Hasonlóan a felhasználát számos más esetéhez, a jelet nem immanens tulajdonságai predestinálták arra, hogy egy bizonyos jelentést hordozzon, hanem a használat „töltötte föl” az adott jelentéssel.

Az úzus a történelemben jön létre, de keletkezése nehezen ragadható meg. Egyrészt azért, mert a latin Európa legfiatalabb egyházai sem későbbiek a XIV.

századnál, míg éppen a XIV. század előtti forrásanyag viszonylag szűkös és egyenetlen eloszlású. Akkor sem sokkal jobb a helyzet, ha bizalommal vagyunk a szórványosabb, korai emlékek iránt. Értékelhető források ugyanis először a VII–VIII. századból maradtak fenn, míg Európa jelentős részén ekkor már több évszázada folyt a liturgikus élet. A status nascendi tehát általában homályban marad.

Segítségünkre van viszont a szertartások alapvetően konzervatív természete. Habár a liturgia valamikor kénytelen megszületni, és olyankor képlékeny állapotban van, hamar megszilárdul, és onnantól kezdve hajlamos megmerevedni. A liturgia a survival-jelenségek melegágya: holt nyelveket képes szent nyelvként konzerválni, divatból kiment ruhadarabokat szertartási öltözetként alkalmazni, korszerűtlenné vált technikákat (pl. olajméceses, kéziratosság) fölértékelni. A liturgia konzervatív jelenéből ezért következtetni lehet arra a múltra, amikor mindezek természetesnek számítottak.

A tételek és a szerkezet nem survival-jelenségek, ezért ilyen értelemben nem köthetők korhoz. A jelenségek csoportosításával mégis földrajzi mintázatokat kapunk, amelyek megfeleltethetők egy-egy tényleges történelmi korszak politikai-kulturális térképének. Azt az állapotot, amikor egy liturgikus jelenség a később tapasztalható alakját elnyerte, formatív periódusnak nevezem. Ha nem is tudjuk a jelenséget más eszközökkel datálni, változatainak elterjedéséből következtetni lehet arra a korra, amikor létrejött és elterjedt. Ilyen formatív periódus több is lehet. A szertartástípusok nem egykorúak, hanem rétegeket alkotnak. Egy-egy réteg nem változik számottevően, miután megszilárdult, de a változatok által kirajzolt térképek különbözhetnek az adott liturgikus elem formatív periódusának függvényében.

Némileg leegyszerűsítve négy ilyen történelmi réteget különíthetünk el. (1) Az első a latin úzusok közös alapja, a római réteg. Ennek formatív periódusa a VII–VIII. század, amikor az érett Róma-városi liturgia előbb magánkezdeményezésre, majd a frank uralkodók döntése nyomán elterjedt az Alpokon túli Európában. (2) A második a frank réteg. Ez onnan ismerhető föl, hogy jellegzetességei szokatlanok Itáliában, viszont egyszerre jellemzők a mai belga, északkelet-francia és nyugat-német területeken, vagyis a frankok eredeti szállásterületén, Austrasiában. A formatív periódus itt Nagy Károly ideje, amikor az egyházi értelmiség kodifikálta és továbbfejlesztette a római alapokra épülő liturgikus rendet. (3) A harmadik réteget német–rómainak nevezhetnénk. Formatív periódusa az Ottó-kor, a X. század. Jellegzetessége, hogy Európát egy nyugati és egy keleti térfélre osztja a Rajna, illetve az Alpok vonalában. (4) Végül a negyedik réteg az új egyházaké a XI–XIV. században. Itt nincs egyetlen formatív periódus, hanem az újonnan keresztény hitre tért (közép-európai, skandináv, balti) népek egyházszervezetével párhuzamosan születnek meg a helyi úzusok, a politikai és kulturális helyzettől függően azonnal vagy némi késéssel. Magyarorszá-

gon például a helyi úzus megalapozása István kori fejleménynek tűnik, míg Prágában csak a XIII. század végétől mutatható ki a később jellegzetes hagyomány.

VII.

Az első tájékozódást leginkább a harmadik formatív periódus során kialakult állapot segíti. Ekkor körvonalazódtak Európa nagy liturgikus tájai, amelyek maguk is egyfajta köztes tartományt alkotnak: jellegzetességeik már nem olyan általánosak, mint a római és a frank rétegei, de még nem is olyan egyediek, mint az új egyházakéi. Ebben az értelemben négy nagy liturgikus tájról beszélhetünk, köztük egy széles és összetett átmeneti sávval. A tájakat olyan fantáziánevvel láttam el, amelyek emlékeztetnek az adott területre, de nem felelnek meg egyházi vagy politikai alakulatoknak.

(1) A legnagyobb, keleti táj a Rajnától és az Alpoktól keletre helyezkedik el. Ez a Német-Római Birodalmat és annak határörvidékét foglalja magába, illetve kiterjed a szomszédságában létrejött új egyházakra. Mivel eredetileg a birodalmi egyházszervezet része vagy annak missziós területe volt, ezt a tájat összefoglalóan germánnak nevezem. (2) A nyugati rész – tekintélyesebb múltjával összhangban – nem ilyen egységes. Központi területét Franciaország északkeleti és belső területei alkotják, ezt hívom gall tájnak. (3) Normandia azonban a Brit-szigetekkel együtt az anglonormann tájhoz tartozik. Ide sorolható még az angol missziók és egyházszervezet hatása alatt állt Norvégia, és a szintén normann Szicília. (4) Dél-Franciaország pedig – mint már szó volt róla – az Ibérfélszigettel mutat közös jellegzetességeket. Ezt a területet nevezem összefoglalóan iberoprovanszál tájnak. (5) Az átmeneti sáv a Rajna, az Alpok és az Appenninek vonalát követi. Északon Dél-Németalföld és Lotaringia tartozik ide. Ezen a részen gall és germán vonások keverednek úgy, hogy az előbbiek vannak túlsúlyban. Délen Burgundia, Svájc, Itália és Dalmácia tartozik az átmeneti sávhoz. Itt szintén gall és germán vonások keverednek, de túlsúlyban az utóbbiak vannak, az alpesi és itáliai úzusokban pedig gyakran megjelenik valamiféle közös mediterrán színezet, amely részben az iberoprovanszál tájjal rokonítja őket.

A tájakon belül többnyire hiába próbálunk meg további úzuscsoportokat körülhatárolni. Rokoni kapcsolatok kimutathatók, de ezek nem térségenként szerveződnek. A tájakat azért is nevezem tájnak, mert az emberi beavatkozástól érintetlen természeti adottságokra emlékeztetnek. A táji jelleg alól nincs kivétel. A tájakon belül azonban, a liturgikus jellegzetességeknek egy következő szintjén egy olyan jelenség tűnik föl, amelyet mesterséges diverzitásnak neveztem el. Ez azt jelenti, hogy a változatok száma nagyobb, mint amennyi a rendelkezésre álló rítuselemek spontán variálódási lehetőségeiből fakadna. A változatok tehát nem maguktól, természetes szétfejlődéssel jöttek létre, hanem valakik, valamikor tudatosan dolgoztak azon, hogy az úzusok egymástól elkülönbözzenek. Így a szomszédos úzusok nemhogy nem állnak össze térségekké vagy kistérségekké a

tájon belül, hanem sokszor még inkább különböznek egymástól, mint térben távolabbi rokonaiktól. Így az egyes úzusok a tájhoz „lojálisak”, de közvetlen környezetüktől szigetszerűen elválnak.

Ez a tény a középkori térképzetnek a maitól való alapvető eltérésére figyelmeztet. A mai ember a közigazgatási rendszerekkel összhangban territoriálisan fogja föl a teret: a tér folytonos, és az egyes territóriumok halmaz–részhalmaz viszonyban állnak egymással. Így tartozik össze egy kontinens, egy államszövetség, egy ország, egy megye, egy szűkebb körzet és egy település. Ennek a térképzetnek az alapja az, hogy a világ egésze az emberi uralomnak alávetett, meghódított, „házasított” tér, amely ismerős, és amelynek „van gazdája”.

A középkori ember térfelfogását nem az összeérő, folytonos territóriumok tapasztalata határozza meg. Számára a káosz–kozmosz kettősség a döntő. A világ alapvetően ismeretlen és veszélyes vadon, amelyből az emberi civilizáció tereit ki kell hasítani. A természettől többé-kevésbé elhódított térből is szigetszerűen emelkedik ki a település, különösen a fallal körülvett város, közepén a székesegyházzal. Ez a térfelfogás elkötelezetten urbánus. Hasznos itt figyelmeztetni arra, hogy a városiassággal szemben meglévő és a vidékre, a paraszti életformára vágyakozással tekintő „bukolikus” életérzés késői fejlemény, amely az újkor eltömegesedett városainak ellenhatása – a hagyományos kultúrákban a város és a városi életforma vallási presztízse nagyobb a vidékiénél. A város egyszersmind kultikus középpont, míg a vidék legfőljebb a város kisugárzási köre. Az egyik városhoz ezért szorosabban kapcsolódik a másik város, mint a környező vidék, a tér pedig úgy jelenik meg, mint a pontszerűen kiemelkedő városok, és az őket vonalszerűen összekötő kapcsolatok hálója, amelyet a köztes tér fölé feszítettek.

Egyes, a hálóhoz tartozó városok között szorosabb a kapcsolat, mint mások között, de ez nem függ a földrajzi közelségtől. Szintén középkori adottság, hogy a javak mozgatása nehezebb, mint az embereké, és hogy a hatalomgyakorlás és a szellemi befolyás feltétele a fizikai jelenlét. Részben ebből fakadóan a középkori elitek tagjai utazó életmódot folytattak: a világiak váraik és kastélyaik, az egyháziak székesegyházak, kolostorok, egyetemek között. A nekik közömbös vidékeken, településeken egyszerűen áthaladtak, mint manapság az Intercityvonatok, a hozzájuk tartozó településeken viszont tartósan berendezkedtek. Szintén szórva helyezkedtek el a birtoktestek a birtokoshoz, a szerzetesi alapítások az anyaházhoz képest. Ez a rendszer kellőképpen megmagyarázza, hogy a liturgikus kapcsolatok – amikor egyáltalán vannak – miért nem régiókat, hanem egymástól viszonylag távoli, elszigetelt pontokat fognak össze. A legtöbb kapcsolódás a tájon belül olyan, mint amilyen egy anyavárosé a gyarmataihoz.

Ez magyarázza meg azt is, hogy miért nem felelnek meg mindenben a „falusi” úzusok a városiaknak. Elvileg ugyan kötelességük lenne az illetékes székesegyház úzusát követni, de a kultusz a maga legtisztább formájában csak a székesegyházban elérhető. A szertartáskönyvek hibásabb, igénytelenebb változatai jutnak vidékre, és mivel a könyv drága és nehezen előállítható, használatban

tartják azokat is. Olyan ez, mint amikor egy háztartásból a rosszabb minőségű, de még működőképes tárgyakat a nyaralóba számúzik.

VIII.

Van néhány terület, ahol mégis kimutatható az úzusok regionális összetartozása egy tájon belül. Norvégiában és Lengyelországban a XVI. századi liturgikus könyvek már országos szokásra hivatkoznak. Angliában és Itáliában a sarumi (Salisbury), illetve a római úzus fokozatosan szintén országos jelentőségre tesz szert – legalábbis a fennmaradt források mennyisége és a tőlük különbözők hiánya alapján erre lehet következtetni. Ezek azonban késő középkori fejlemények, amelyek nem vezethetők vissza az előző századokra. Csak Magyarországon látszik kivételesnek annyiban, hogy kezdettől fogva országos úzust követ: ilyen mértékű egységesítés ekkora területen és ilyen hosszú időn át sehol másutt nem tapasztalható.

Mégis figyelemreméltó, hogy a tendencia legalábbis a középkor végén az országos úzusok felé mutat. Ha a liturgikus tájakat összevetjük az érsekségek határaival, azt tapasztaljuk, hogy nem felelnek meg egymásnak, illetve csak ott, ahol az érseki tartomány egybeesik az országhatárokkal. Ahol nem esnek egybe, ott nagyobb a jelentősége az országhatároknak, mint az egyháztartományok határainak, tehát az úzus – bármilyen különösen hangozzék – nem kifejezetten egyházi jelenség. Mivel szerepe elsősorban az, hogy a nyugati keresztény oikumenén belül hordozza kisebb csoportok önazonosságát, nem a keresztény oikumené saját közigazgatási rendszeréhez, az egyházszerkezethez, hanem a politikai-kulturális határvonalakhoz igazodik. Az is jellemző, hogy a tájak részben megelőlegezik az újkori nemzetállamokat. Nagy Britannia, Spanyolország, Franciaország és Németország liturgikusan érvényes kategóriák akkor is, amikor éppen független vagy lazán összefüggő államok működnek a területükön. De a tájakon belül is vannak jellegzetességek, amelyeket joggal lehetne katalánnak, svájcinak, sőt belgának nevezni.

Ezek a jelenségek ma is ismerősnek tűnnek, de hangsúlyozni kell, hogy kisebbségben vannak. A liturgikus tájak – Franciaországot kivéve – nagyobbak a későbbi nemzetállamoknál: az iberoprovenszál táj magába foglalja nemcsak Aragóniát vagy Baszkföldet, hanem Portugáliát és Provence-t is, az anglonormann táj nemcsak Skóciát és Wales-t, hanem Írországot és Normandiát is, a germán táj pedig Európa egész keleti és északi részére kiterjed. Ezek többnyelvű, többkultúrájú, sokszor politikailag szétagolt területek. A középkorban is voltak ugyan függetlenségi törekvések, mégsem merült föl, hogy a tájra jellemző liturgiát az elnyomó hatalommal asszociálták volna, és ezért meg akarták volna változtatni. Olyan adottság volt, mint ahogy a szomszédok azonos levegőt szívnak.

Ezzel szemben a nyelvileg, kulturálisan és politikailag valóban összetartozó térségek csak nagyritkán feleltethetők meg úzusoknak vagy úzusok összetartó csoportjának. A „régiónk Európájának” nincs nyoma a liturgiátörténetben. He-lyette inkább a mesterséges diverzitás érvényesül, amelynek következményét így lehetne elkeresztelni: a „testvérvárosok Európája”. A jelenség egyik magyaráza-ta a már kifejtett középkori térfelfogásban rejlik. Ez választ ad arra a kérdésre, hogy miért nem kapcsolódik föltétlenül a városhoz a környező vidék, de nem ad választ arra, hogy miért nem alkotnak az egymással szomszédos városok egysé-ges tömböt.

Ha egyértelmű magyarázat nincs is, egy gondolat kísérletet erejéig hadd utal-jak két párhuzamos antropológiai fölismerésre. Az első nagyon egyszerű: az önazonosságnak nélkülözhetetlen gesztusa az elhatárolás, vagyis annak megállá-pítása, hogy kik azok, akik nem mi vagyunk. Ezt a gesztust minden csoport a tényleges környezetéhez képest teszi meg, így érthető, ha elsősorban a hozzá legközelebb állóktól akar különbözni. A dolog önmagában természetes, habár hamar eszünkbe jut róla az etnikai vagy vallási feszültségek megannyi pusztító következménye. A másik párhuzam viszont kifejezetten pozitív. A hagyományos rokonsági rendszerek alapfogalma az exogámia, azaz a kívülről való házasodás. Ennek lényege nem a génállomány frissen tartása (ilyesmiről az emberiségnek sokáig nem volt fogalma). Az exogámia és a vele rokon jelenségek éppen azzal biztosítják a társadalmi vagy a társadalmak közti szolidaritást, hogy kötelezően kiléptetik az egyént a „mi” közegeből a „nem mi” közege felé. A távoli úzusokat összekötő kapcsolatrendszer valami ehhez hasonló kohéziót biztosít.

IX.

Térjünk végül vissza kiindulópontunkhoz, a Durandus-féle püspöki szertar-táskönyv „spanyolságának” kérdéséhez!

Történelmi szempontból Durandus a negyedik formatív periódusban, az új egyházak időszakában alkotott. Ez az időszak viszonylag későinek tűnik ugyan az utóbb megalkotott középkorfogalomhoz képest, de nem késői abból a szem-pontból, hogy az „úzusteremtő készség” még jellemző volt rá: a liturgiát bizo-nyos mértékig alakíthatónak fogta föl. Durandus ezért nemcsak összegezte és rendszerezte a rendelkezésére álló örökséget, hanem alkotó módon bele is avat-kozott. Ez az alkotómunka mégsem jelentett önkényes ötletelést: a hagyomány-ban rendelkezésére álló tételkészlet és szerkesztési elvek újszerű kombinációját jelentette, mint egy játék, amelynek eszközei kötöttek és szabályai szigorúak.

Célja föltehetően nem az volt, hogy római, és különösen nem, hogy egyete-mes pontifikálét alkosson. Mende püspöke volt, szimbolikus értelemben életre szólóan eljegyezve egyházmegyéjével. Ez valószínűleg többet jelentett neki, a languedoci nemesembernek, mint karrierista kortársai jelentős részének, mert bár nagyrészt Itáliában élt, visszautasította, amikor Ravenna érsekévé akarták

kinevezni. Pontifikálóját tehát elsősorban saját katedrálisának írta, talán éppen kárpótlásul, amiért alig szolgált benne. Az ő szemében a pápai primátus még nem kapcsolódott össze a római úzus primátusával; ott egyébként is a pápa volt a „megyéspüspök” akihez rendhagyó szertartások és rendhagyó szertartáskönyvek tartoztak. Ha meg is fordult benne, hogy pontifikáléja esetleg nemzetközi sikert arat, akkor nem római, hanem valamiféle „multikulturális” jellegre kellett törekednie, ez pedig a látókörében lévő iberoprovenszál, gall–germán és római elemek ötvözésével volt megvalósítható.

XXII. János avignoni pápasága alatt ez az egyveleg időszerű üzenetet kezdett hordozni. Iberoprovenszál volt maga a pápa, és székhelye, Avignon. Gall, azaz francia volt a politikai hatalom, amelynek támogatását élvezte – a germán különállás a Durandus-pontifikáléban szereplő szertartásokra kevésbé jellemző. Végül pedig Róma eszméje biztosította a pápaság tekintélyét, akár Rómán kívül is.

A XV. század végére, amikor az első nyomtatott kiadás megjelent, majd még inkább a XVI. század végére, amikor jelentéktelen változtatással kötelezővé tették, ez a történelmi helyzet rég feledésbe merült. De mivel a pápák régóta ezt a pontifikálét részesítették előnyben, egyszerűen a „szívükhöz nőtt”. Így és ezért lehetett a rómaiság emblémájává, holott eredetileg elsősorban nemzetközi, másodsorban pedig jellegzetesen provanszál volt.

Az ember
teremtése

Gagyi Ágnes

HÁLÓZATI TÁRSADALOMHOZ HÁLÓZATI MOZGALMAT:

*a 90-es évek második felének hálózati paradigmája a
„globális társadalom” kutatásában és a
globalizációkritikus mozgalomban*

A kilencvenes évek egyik meghatározó diskurzusa a „globalizáció” folyamatról szólt. Az alábbiakban nem a diskurzus mögött álló valós folyamatokról lesz szó – ezek, a diskurzus újdonság-gondolatával ellentétben, korábbi globális folyamatokon alapultak – hanem arról, hogyan jelent meg a globalizációs diskurzus hálózati paradigmája a „globális társadalom” kutatásában és egy az ezredfordulóra kiépülő újfajta hálózati mozgalom, a globalizációkritikus mozgalom saját ideológiájában. A kettő közti megfelelés egy rövid visszacsatolási körként működött az alapvetően intellektuális indíttatású mozgalom és a mozgalom akadémiai értelmezése között, egy időre megerősítve azt a meggyőződést, hogy a globalizációkritikus mozgalom az új, hálózatos társadalomfejlődésre adott legadekvátabb reakció, és egyben ennek az újfajta társadalomszerveződésnek a pontos, társadalomtudományi leírásokat visszaigazoló kifejeződése. Az ezredfordulónak ezt a hálózati paradigmáját a 2008-as válság, a mozgalom szempontjából pedig a globalizációkritikus akciók relatív sikertelensége lebontotta, ugyanakkor a válságra reagáló mai fejlett világbeli mozgalmak repertoárja sokban alapul ennek a paradigmának a hagyományain. Ebből a szempontból érdemes visszanézni arra, hogyan alkottak ezek az elképzelések egy közös – akkor univerzálisnak látszó, mai szempontból történeti – kozmológiát.

Manuel Castells és a „hálózati társadalom”

Manuel Castells 1998-ra befejezett háromkötetes monográfiájában (Castells 1996, 1997, 1998, magyarul 2005, 2006, 2007)¹ a globális társadalom szerkezetét a hálózati áramlások logikája szerint próbálta megragadni. Tematikus szinten ennek mibenlétét az információs technológia (mint a hálózati társadalom infrast-

---

¹ A hivatkozásokban a második angol nyelvű kiadás oldalszámait használom, Castells 2000 (I.), 2004 (II.) és 2000 (III.).

ruktúrája), a gazdaság és a munka átalakulása, a „létező virtualitás”, a nemzetállam meggyengülése és az identitás hatalmának megnövekedése kapcsán bontja ki.

Castells meghatározása szerint az információs technológia az információs társadalom materiális infrastruktúrája, amelynek logikája azonban mélyen meghatározza a társadalmi struktúrákat is. Az információs technológiai paradigma lényege, hogy magára az információra irányul, nem az azt hordozó fizikai termékekre, s így az egyéni és kollektív egzisztencia valamennyi folyamatát érinti. Az információs technológiára épülő kapcsolathalmazok pedig hálózati jellegűek, s így a korábbi szervezeti logikák helyét mindenütt az információ alapú, végtelenül rugalmas, a hálózati kapcsolatok növelésére törekvő logika veszi át.

Az információs gazdaság lényege eszerint a leírás szerint, hogy a fő termelőerővé és hozzáadott értéké a tudás, a szimbólumok átalakításának képessége válik. A kommunista tömb bukásával egységesülő globális gazdaságot Castells úgy konceptualizálja, mint amiben megvan az intézményi, szervezeti és technológiai képesség arra, hogy globális léptékben, valós időben (vagy választott időben) egységként működjön a gazdaság. Az ebben információként keringő tőke függetlenedik az adott helyi gazdaság teljesítményétől, s elsősorban a globális pénzpiacok függvénye lesz. Az így előálló bizonytalan gazdasági környezet a gazdasági szereplők számára a hálózati beágyazottság és rugalmasság maximumát írja elő. Ami azonban a vállalat oldaláról nézve a flexibilitás növelése és a munkafolyamat integrációja, a munkás szempontjából bizonytalanságot és dezintegrációt jelent. A tőke mobilitását követő emberi migráció egyrészt egy szűk globális elit áramlását jelenti, másrészt, nagyobb részben, kényszermigrációt: a munkaerő egyre inkább polarizálódik a tőkévé váló tudást megtermelő és a szakképzetlen, alacsony bérű „rendelkezésre álló munkaerő” rétegeire (I. 296–296.).

A nemzetállam meggyengülése mellett a globalizációról szóló diskurzusban nem ritka érveket, a kereskedelmi és a katonai döntések szintjeinek megsokszorozódását, a határokon átszivárgó globális maffiahálózatokat, a jóléti állam krízisét, a decentralizáció kényszerét és az információs politizálás miatti legitimációs válságot hozza fel. Érdekesebb azonban, hogy a meggyengülés eredményét úgy foglalja össze, hogy az identitás és az instrumentalitás elválnak egymástól, nem épülnek össze egységgé a nemzetállam testében. Az instrumentalitást globális hálózatok határozzák meg, az identitás ezek logikájától függetlenül, saját szimbolikus alapokon építkezik, s a nemzet és a nemzetállam nem jelent átviteli és stabilizációs rendszert közöttük. A nemzetállam, mondja Castells, a globális szerveződés áramlásai és a lokális kötöttségek közé van beszorulva (II. 308.), s ez a pozíció kizárja, hogy a globális információs társadalom meghatározó szubjektuma lehessen. Ezen a ponton a politika jövője szempontjából Castells egy olyan helyi politizálás lehetőségét vetíti előre, amely egyrészt képes egy rugal-

mas hálóban különböző befolyási erőforrásokat megmozgatni, másrészt az a lokális érdek, amit képvisel, elég „kicsi” ahhoz, hogy homogén legyen (II. 354.).

Összefoglalva, a társadalom hálózati, információs jellege Castellsnél azt jelenti, hogy létrejött egy olyan globális összekapcsoltság, amelynek logikáját a hálózatokban keringő információ határozza meg, egyre nagyobb egyenlőtlenséget hozva létre a hálózati áramlás résztvevői és az abból kimaradó lokális valóságok között. Ennek az egyenlőtlenségnek a társadalmi kezelésére, azaz a globálisan összekapcsolt társadalom hálózatot és lokalitásokat egyaránt magába foglaló globális társadalommá alakítására vonatkozó politikai akarat nincsen jó helyen a nemzetállam keretei között, amely már nem gazdája sem az infrastrukturális folyamatoknak, sem az identitás szimbolikus folyamatainak. Hol lokalizálhatjuk tehát az információs társadalomban a hatalmat és a hatalom kezelésére képes politikai szubjektumokat?

Castells azt mondja, az információs globális társadalomban a hatalom nem szűnt meg, de többé nem is koncentrálódik stabilan intézményekbe (állam), szervezetekbe (vállalat) vagy szimbólum-kontrolláló testületekbe (tömegmédia, egyházak), hanem a gazdaság, a hatalom, az információ és a szimbolikus ábrázolás globális hálózataiban van szétszórva. „A hatalom, bár reális marad, immateriálissá válik” mondja. (III, 367). A fentiek értelmében ez azt jelenti, hogy nem tagadva a hatalom anyagi és lokális eszközeit és hatásait, figyelmünket arra a „szoftverre” kell irányítanunk, amely ezeket irányítja. Ez pedig „az információ kódjai és a reprezentáció képei, amelyek köré a társadalmi intézmények, s az emberi életvitel és viselkedés elrendeződik. A hatalom terepe jelenleg az emberek tudata” (II. 425). Mivel az információáramlás által szervezett globális társadalomban minden folyamatosan átalakul, a hatalom tétjei az emberek tudatában dőlnek el; semmilyen külső intézmény nem számíthat stabil győzelemre a környezetüket és eszközeiket folytonosan újjászervező „elmék mobilizációjával” szemben (uo.). Az identitás, a második kötet címadó témája azért kerül a hatalom kérdésének fókuszába, mert ez az, ami az érdekeket, az értékeket, a projekteket és a tapasztalatot egy időben ellenálló struktúrává képes összerendezni, lehorgonyozva az információs hálózatokban kerengő jelentéseket. Az információ korának hatalmi harcai kulturális küzdelmek lesznek, amelyek az identitások megragadása körül fognak zajlani, mondja Castells (III. 368). Ennek megfelelően az információs társadalom adekvát politikai szubjektumának az identitás és a kulturális jelentések átalakításával foglalkozó társadalmi mozgalmakat tekinti.

Hogyha a hatalom többé nincsen a hagyományos intézményekbe rögzítve, a hatalomban való részvétel ipari társadalomból öröklött formái, a pártok vagy a szakszervezetek sem relevánsak már a globális társadalom struktúráira. A globális társadalom politikai szubjektumai azok a társadalmi mozgalmak lesznek, amelyek maguk is a hálózati és információs logika mentén szerveződnek, mint Castells írja, egyszerre tükrözik azt és szállnak vele szembe. (II. 362). Ezek a mozgalmak azon dolgoznak, hogy újra áthidalják a hálózatban zajló áramlások

és a lokális valóságok közti szakadékok: nem más ez, mint a globalizáció vissza-politizálásának meghatározása. Erejüket abból merítik, hogy lokális életvilágok jelentéseit globális hálózatokban kapcsolják össze, s dolgozzák ki a globális társadalom jelentéseivé.

Az új globális politikának ezek az aktorai láthatatlanok a politika hagyományos optikája számára, hiszen már egy másik logika szerint tevékenykednek; tevékenységi terepük kívül esik a formális politika intézményein, s a hatalom centralizált intézményeiben való részvétel helyett identitásközösségek decentralizált hálózatanak a létrehozásán dolgoznak. Eredetük nem a politika vagy a civil társadalom hagyományos formáiban, nem is a hálózat domináns kódjaiban keresendő, hanem olyan autonóm társadalmi logikákban, amelyeket az információs társadalommal szemben, de annak szabad hálózati terében dolgoznak ki politikai identitássá. Az ebben a térben zajló társadalmi változás „szubtilis, decentralizált jellege az, ami miatt az újonnan kifejlődő identitásprojekteket annyira nehéz észrevenni és azonosítani. Történeti látásunk hozzácsokolt ahhoz, hogy a társadalmi változás rendezett sorokban, színes táblákkal és világos jelszavakkal érkezik, s így most zavarba jövünk annak láttán, mennyire finom, de visszafordíthatatlan átalakulásokon mennek át a szimbólumok ezekben a többrétegű hálózatokban, a hatalom termeinek hallótávolságán kívül. Itt, a társadalomnak ezekben a sikátoraiban, legyenek azok alternatív elektronikus hálózatok vagy a közösségi ellenállás grassroots hálózatai, itt fedezhetjük fel az új társadalom csíráit, amely a történelem talajából az identitás ereje révén szökken szárba” (uo.). 2009-es, *Communication Power* c. könyvében ezen hálózatoknak a web2 által még inkább felszabadított hatalmát igyekszik megragadni, amelyet továbbra is a globális társadalom alakulását meghatározó kulestényezőként kezel. (Castells 2009)

Castells a globalizáció következményeire hálózatosodással reagáló közösségi projektek között megkülönbözteti a legitimáló, a reaktív és a proaktív változatokat, s ezeket a globális politikára tett javaslatuk szempontjából hierarchikusan osztályozza (II. 8.). Míg a legitimáló identitás a status quo igazolásával foglalkozik, a reaktív identitás már elutasítja, de el is határolódik tőle („a kizárók kizárása a kizártak által”, II. 9.). A globális politika valódi előhírnöke a proaktív identitás lehet, amely a status quo elutasításán túl olyan alternatíva kidolgozásán fáradozik, amely potenciálisan a társadalom egészére vonatkozhat.

A proaktív identitás, s így az eljövendő globális politika tökéletes példája Castellsnél a zöld mozgalom. A zöld mozgalom témái egy az egyben megfelelnek az új, hálózati társadalmi berendezkedés alapvető strukturális dimenzióinak, amelyeket úgy azonosított, mint a helyhez kötött valóságoktól elszakadó hálózati áramlásokat. A zöld mozgalom éppen olyan ellen-hálózatokat hoz létre, amelyek újra összekapcsolják a helyek használati értékét és az azt felszámoló hálózati áramlásokat: ez lenne az új, globális világ egységének releváns formája. A nemzetállam meggyengüléséről beszélve Castells a lokális politikák hálózatosodására utalt (II. 354.): a zöld mozgalom éppen ezt teszi.

A zöld mozgalom jellemzésében Castells az új globális politikára vonatkozó ideálját írja meg. Bár az továbbiakban idézett részek többségében expliciten csak a zöld mozgalmak globális, single issue mozgalmából egy baloldali-anarchista politikai mozgalommal váló változatról beszél, az, amit elmond, pontról pontra bekerül a globalizációkritikus mozgalom önjellemzésébe, többek közt Jeffrey Juris kutató és aktivista szövegei révén, aki PhD-kutatását Castells irányításával végezte barcelonai globalizációkritikus mozgalmárok között, s az új globalizációkritikus mozgalmat ugyanazokban a kategóriákban jellemzi, mint Castells a zöld mozgalmat (vö. Jeffrey Juris *Társadalmi mozgalmak hálózata – globális mozgalom a globális igazságosságért* c. cikkével a Castells által szerkesztett *Hálózati társadalom kultúráközi perspektívában* c. könyvben, Juris 2004). Másutt Castells maga is a globalizációkritikus mozgalomról beszél úgy, mint az új politika hírnökéről, elhatárolódva a mozgalom egyes elemeitől, de hangsúlyozva, hogy a mozgalom alapstruktúrája egy új globális demokrácia alapstruktúrája lehet.

„Az antiglobalizációs mozgalom, akár azonosulunk vele, akár nem, a társadalmi és politikai vita olyan terét teremtette meg, amely korábban nem létezett. És ez annak köszönhető, hogy a környezetvédő és más csoportok kapcsolatba léphettek egymással az interneten, megszólíthatták a közvéleményt a médiában, s saját lokalitásukat globális folyamatokkal hozhatták összefüggésbe egy-egy esemény vagy tüntetés alkalmával” – mondja egy 2001-es interjúban (Castells 2001). A trilógia második kötetében erről így ír: „Az antiglobalizációs mozgalom sokféle identitása implicit módon a világ népeit foglalja magába, emberi és szociális jogaikat, de a természeti környezetük és speciális kulturális identitásuk védelméhez való jogukat is, azaz az antiglobalizációs mozgalommal kapcsolatban az az igazán lényeges, hogy identitások és érdekek hálózatából áll” (II. 162). Emiatt, bár egy-egy résztvevő csoport saját, homogén identitással rendelkezhet, „az antiglobalizációs mozgalom, bár alapvetően a vállalati globalizációval való szembeszegülés közös alapjáról indul, az alternatív globalizáció projektjét hangsúlyozza. Ez az alternatíva alapvetően a globális demokrácia intézményeit jelenti. A globalizációnak különféle projektjei léteznek, szétszórva a mozgalom komponenseiben. Az antiglobalizációs mozgalom ennek nyomán átalakult egy sokféle identitással rendelkező ellenálló mozgalmából egy a globális demokrácia politikai projektje köré szerveződő mozgalmammá, egy olyan új demokratikus térré, amelyben ezeket a különféle társadalmi modelleket meg lehet vitatni.” (uo.)

Nézzük tehát, mi jellemző Castells szerint erre a jövőbe mutató mozgalmi struktúrára. Elsősorban az, hogy tökéletesen megfelel a hálózati globális társadalom szerkezetének, a lokalitás és a hálózat közti kapcsolat újrakonstrukciójával megadva a releváns politikai választ a társadalom globális átalakulására. Ez az identitás szempontjából azt jelenti, hogy ötvözi a lokalitáshoz való kötődést és a hálózati összekapcsoltság globális dimenzióját. A zöldek egyszerre lehetnek lokalisták és globalisták, mivel az általuk javasolt ökológiai makrokeret, amelyen belül min-

den lokális valóság értékessé válik, a mozgalom hálózata révén pedig globálisan megvédhetővé, „az egyetlen érvényes globális identitás, amely minden emberi lényt magába foglal. A zöld kultúra az ellenszer a létező virtualitás kultúrájára” – írja Castells (II. 185).

A technika és infrastruktúra szempontjából ez azt jelenti, hogy a hálózati kommunikáció eszközeivel a mozgalom egyszerre tud jelen lenni globálisan, „azon a szinten, ahol a problémák generálódnak”, és lokálisan, azon a szinten, ahol a problémák a mindennapi élet gyakorlataiban és jelentéseiben lecsapódnak. A lokalitás fölötti ellenőrzést a zöld mozgalom úgy követeli vissza, hogy közben épp hogy kapcsolatba lépni, és nem elhatárolódni kíván a globális folyamatoktól.

Mindez egy olyan politikai rendszer képét vetíti előre, ahol a döntések minél kisebb, lokális szinteken történnek, s ugyanakkor ezek a lokalitások egy horizontális, rugalmas hálózatban folyamatosan kapcsolatban is vannak egymással – épp úgy, ahogyan Castells a jövő politikáját elképzei. A „grassroots demokrácia” nem egy jelszó vagy ügy, hanem a zöld mozgalom alapvető politikai logikája. Mint mondja, a mozgalom „leginkább kidolgozott alternatíváiban a tér fölötti kontroll visszakövetelése, a hely jelentések forrásaként való kezelése és a lokális kormányzás igénye az anarchista hagyomány önrendelkezés-ideáljához kötődik, beleértve a kisleptékű termelést, gazdasági önállóságot, amely a lemondást is magába foglalja, a mértéktelen fogyasztás kritikáját, s azt, hogy az élet használati értékét fölérendelik a pénz csereértékének” (II. 182). Castells azt mondja, ez a fajta anarchizmus nem az egyes zöld mozgalmi csoportok explicit ideológiáját vagy identifikációját jelenti, hanem a mozgalom legalapvetőbb, belső logikáját, ami jelen pillanatban a globális társadalom politizálódásának egyetlen érvényes útja is. „Maga az érvelés belső logikája, az, hogy összefüggést teremt a helyeknek az áramlások terével szembeni megvédése s a lokalitás gazdasági és politikai alapjainak megerősítése között, ez teszi lehetővé, hogy ezek a kapcsolódások egy-egy szimbolikus esemény (például egy atomreaktor létesítése) alkalmával a köztudatban létrejöjjenek. Így születik meg annak a lehetősége, hogy a mindennapi élet problémái és a társadalom alternatív berendezkedésének projektjei konvergáljanak egymással: ez az, ahogyan társadalmi mozgalmak megszületnek”.

A politikai cselekvés módja szempontjából mindez a zöld mozgalom hálózati és direkt akciót ötvöző technikájában jelenik meg. A direkt akció sajátossága, hogy nem szakad ki a lokális viszonyok és jelentések környezetéből (mint ahogy azt egy nemzetközi szervezetknél, azok szókinsének átvételével lobbizó civil szervezet tenné), ugyanakkor jelentését a hálózatban közlekedő globális értelmekből is nyeri. A másik oldalon a hálózat rugalmassága és horizontális jellege garantálja, hogy a mozgalom általános szintjére felemelkedve nem vész el az akció helyi értéke. Nem mellékes, hogy a direkt akció globális értékeknek a helyi cselekvésben való, etikai tételekkel telített alkalmazása, s ugyanígy a globá-

lis és lokális identitás konkrét, személyes helyzetekben való gyakorlása is. Ez a technika „a rendszerszintű problémákat hatékonyabban hozza haza, mint bármely hagyományos ideológiai diskurzus”, mondja Castells (II.187).

Végül, a mozgalomban érvényesülő értékek szempontjából Castells itt egy olyan etikai világkép lehetőségét pillantja meg, amely szinte túl is lép a globalizáció és hálózatosodás folyamataira adott válaszon, s az egész emberiség önmagához való politikai viszonyának az ideálképét testesíti meg. „Ami a zöld mozgalomban történik, az túlmegy a taktika kérdésén” – írja (II. 191.). „Az élet, gazdaság és társadalmi intézmények ökológiai megközelítése az anyag és információfeldolgozás összes formáját holisztikus egységgé kapcsolja össze. Így minél többet tudunk, s minél inkább megérezzük a technológia lehetőségeit, annál inkább ráébredünk a saját megnövekedett termelőképességünk és primitív, tudattalan és végsősoron destruktív társadalmi berendezkedésünk között ásitó, vészjósló szakadékra. Ez az az objektív szál, amely egyre inkább összeköti a zöld mozgalom körül megjelenő társadalmi megmozdulásokat”. Ez a szál garantálja, hogy bár a zöld mozgalom megjelenése még nem jelenti egy új, globális állampolgárság faktuális elterjedését, „a környezeti igazságossággal kapcsolatos grassroots mozgalmak és szimbólumorientált mobilizációk alternatív társadalmi projektek jegyét viselik. Ezek a projektek túlmutatnak az ipari társadalom kifáradt társadalmi mozgalmain, hogy történelmileg adekvát formában foglalják össze hatalom és ellenállás, reálpolitika és utópia, cinizmus és remény régi dialektikáját.” (uo.)

A mozgalom mint hálózat

A hálózati info-kommunikációs technológiának a demokrácia új lehetőségeivel, illetve mindkettőnek a globalizációkritikus mozgalommal való összefüggésével az internet elterjedése óta olyan kutatási irányok is foglalkoznak, amelyeket ez az összefüggés nem az általános globális politika univerzális ügyeként, hanem valamilyen más, diszciplináris 'részprobléma' miatt érdekel. Ezeknek a kutatási irányoknak több állítására a globalitást és mozgalmat azonosító paradigma és mozgalmi önreflexió is hivatkozik. Ilyen Mario Diani operacionalizálási javaslata a mozgalomkutatás Tillyék-féle paradigmáján belül, amely a társadalmi mozgalmat nem metaforikusan kívánja hálózatként megérteni, hanem a mozgalom kiterjedésére, a közös jelentések kidolgozásának módjaira, a különböző mozgalmi szervezetek közti együttműködésre kíván a hálózatelemzés módszereivel rákérdezni (Diani 2003).² Diani 'társadalmi mozgalom mint hálózat' meghatározása a globalizációkritikus mozgalmat a globális politika jövőjével azonosító megközelítésekben azonban már úgy tűnik föl, mint a globalizációkri-

---

² Mario Diani: Social Movements, Contentious Actions, and Social Networks: 'From Metaphor to Substance?', in Mario Diani – Doug McAdam (eds.): *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*, Oxford University Press, 2003

tikus mozgalom hálózati társadalomra adott hálózati válaszában adekvátsága melletti akadémiai érv (pl. *Juris* 2008, 316).

Arturo Escobar kolumbiai születésű antropológus, aki a globális fejlesztési politikák kritikája után a társadalmi mozgalmak és az info-kommunikációs rendszerek kulturális hatása közti összefüggés kutatása felé fordult, a társadalmi világfórumot egyenesen úgy írja le, mint a kibertér megjelenése révén önszervező hálózattá váló globális társadalom dinamikájának természetes eredményét. (Escobar 2004) A kibertér fluid architektúrája, mondja, megnyitja az utat a társadalmi szerveződés olyan mikropolitikai előtti, amelyek a tudást és a szolidaritási kapcsolatokat anélkül szortírozzák, használják fel és kombinálják újra, hogy szervezett egységek nagy, homogén konglomerátumait hoznák létre. Az autopoietikus hálózatok és az emergens 'rajintelligencia' fogalma a kibernetikában (Beni-Wang 1989) elgondolhatóvá teszi az önszerveződés és intelligencia olyan elosztott fogalmát, amely nem feltételez sem egy centrumként működő, az egész rendszerre reflektáló tudatot, sem a rendszert maradéktalanul leíró programot. A hálózati info-kommunikációs rendszerek használatában formálódó mozgalmi struktúrák éppen ezt a rajintelligenciát, a globális öntudat elosztott, hálózati minőségét valósítják meg, mondja Escobar. A globalizációkritikus mozgalom előnye a neoliberais globalizációval szemben éppen az, hogy a 'köz'-nek ezt a hálózati formáját kitermelő mechanizmusok kizárólag a tulajdon és kisajátítás logikájával szemben, a megosztás, a hálózatban felhalmozódó, s így közössé váló felesleg logikája szerint működhetnek. „A globalizációellenes mozgalmakat egy decentralizált intelligencia kiépüléseként gondolhatjuk el, ami legalábbis részben az info-kommunikációs technológiák nem gyarmatosítható logikájára, elsősorban a kibertérre támaszkodik. Az adaptív önszerveződés a legjobb elképzelhető alternatíva itt. Az emergenciának ez a politikája megmutatja, hogyan termel az önszervező viselkedés kollektív identitást és (a hatalom szempontjából vett) 'valós eredményeket'. Ha igaz, hogy a globális kapitalizmus és az információs társadalom átalakulóban van a hálózati forma felé, a mozgalom akkor cselekszik a legjobban, ha ugyanerre a logikára épít, s ebben kerül az élre. A mozgalom eleve előnnyel indul, hiszen a kapitalizmus képtelen a kollektív intelligencia stratégiáira, esélye sincs egy olyan globalizációellenes mozgalommal szemben, amely megtanult rajként gondolkozni” (Escobar 2004, 16). A mozgalom a társadalmi öntudat eddig nem látott szintjeit érheti el, de nem a hierarchikus képviselői rendszerek révén, hanem az elosztott intelligencia hálózataiban, ahol minden cselekvés és minden politikai gesztus az alternatív világ felépítésének közös folyamatához járul hozzá.

A mozgalmi kommunikáció és önreflexió hálózati módjára az indymédia-hálózat a legegyszerűbb, s ilyen kontextusban leggyakrabban is elemzett példa, amely az 1999-es seattle-i események független közvetítőjéből néhány év alatt a globalizációkritikus mozgalom egyik legelterjedtebb és legkönnyebben felis-

merhető, helyi médiumok hálózatából álló színterévé nőtte ki magát.³ Az indymédia hálózat koherenciáját tíz „egység-elv” (principles of unity)⁴ adja, amelyek a szabad cikkfeltöltéstől és szabad forráskódú szoftverek használatától (vö. Arnison 2003) a rasszista, szexista, xenofób stb. elemek kizárásán keresztül a szolidáris és bázisdemokratikus kollaboráció tágabb elvéig a globalizációkritika általános gondolatával összhangban határozzák meg az egyes helyi indymédia-kollektívák működését. A helyi indymédiák általában fel is tüntetik, hogy mely egység-elveket tartanak a maguk számára kötelezőnek, vagy esetleg melyeket kritizálják. Az indymédia-hálózat alapgondolata a „ne gyűlöld a médiát, te magad légy a média” elve, amely a sokaság grassroots tudását szegezi szembe a mainstream média által közvetített hegemon tudással. A „te magad légy a média” elve azt is jelenti, hogy az indymédia bármiféle centrum befolyásolása helyett közvetlenül és alulról kívánja megnyitni a reflexió olyan közös tereit, amelyekben a globális társadalom másik minősége épülhet ki. Mint ’független média’ nem annyira az ellenállás, mint inkább a konstitúció eszköze; inkább a dencentralizált globalizációkritikus mozgalom része, mintsem önálló intézmény. Amikor a web2 elterjedésével az önkéntes együttműködéssel előállított szabad szoftver alapján, beküldött cikkekből építkező indymédia már kevésbé számított progresszívnek, a továbbgondolás kérdésében a vita nem az indymédia-hálózat mint intézmény megőrzése, hanem a grassroots globális kommunikáció mint funkció előmozdítása körül forgott.⁵

Az indymédia konkrét hálózata a mozgalomban tehát inkább a hálózati ideál egyik leképeződéseként s nem önmagában, mint hálózatos kommunikációs eszköz érdekes. Jeffrey Juris *A jövő hálózati felépítése* c. könyve, amely a globalizációkritikus mozgalom antropológiai szempontú leírását kívánja adni, az 1999-es seattle-i eseményektől a prágai, barcelonai és genovai tüntetésig, a köré a fő állítás köré épül, hogy a mozgalomban egy olyan radikális politikai kultúra van kialakulóban, amely a hálózatosodást nem pusztán szerveződési taktikaként, hanem a mozgalom politikai ideáljaként tartja számon. Juris ennek az ideálnak és a neki minden szinten megfelelő szerveződésnek a legelőrehaladottabb példaként a People’s Global Action-t elemzi. A PGA, mondja, a legélesebb formában fejezi ki a transznacionális mozgalmak dinamikáját abban a korszakban, amikor a digitális technológiák nyomán új, hálózati típusú társadalmi kapcsolatok és nekik megfelelő politikai elképzelések vannak születőben. Azt, hogy a PGA az állami hatalom megszüntetése helyett a pártpolitikától elfordulva egymással egyenrangú grassroots kezdeményezések transznacionális hálózataként gon-

---

³ www.indymedia.org

⁴ <http://docs.indymedia.org/view/Global/PrinciplesOfUnity>

⁵ Vö. pl. GarconDuMonde javaslatával, amely az indymédia megerősítését az indymédia mint kommunikációs hálózat teljes szétszórásától várja a mozgalom személyes, kollektívákra alapuló hálózatában. GarconDuMonde: *The Independent Media Centre Network - what future?*, 2005. http://docs.indymedia.org/pub/Global/ImcEssayCollection/imc_future-v0.2.pdf

dolja el magát, nem egy absztrakt anarchista ideálhoz való ragaszkodásként kell elgondolnunk, hanem ennek a hálózathoz mint politikai ideálnak a PGA szerveződésében is megvalósuló tartalmaként. A PGA azonban Juris belső szempontú leírásában nem pusztán a kialakulóban levő hálózatos globális társadalom megfelelője, hanem az ennek a megvalósításért küzdő mozgalom egyik egysége. A PGA létrehozásán és fenntartásán dolgozó aktivisták perspektívájából nézve a kérdés éppen az, hogy a globális társadalom hálózati ideáljának mintáját hogyan tudják megjeleníteni egy még nem e szerint a minta szerint működő világban. A PGA hálózatiságának ezt a pozitív, projektív jellegét Juris Ned Rossiter 'szervezett hálózat' (organised network) fogalma segítségével azonosítja (Rossiter 2006).

A hálózati forma önmagában, hangsúlyozza Rossiter, nem a globalizációkritikus mozgalom vívmánya, hanem a globalizáció jelenlegi működésének a terméke. A mozgalom számára a kérdés az, hogyan lehet az információs körülmények között intézményesedő hálózati politikát a demokrácia folyamatának a szolgálatába állítani. A 'szervezett hálózat' ennek a munkának az eredménye volna: a lehetőség intézményesített formája. A szervezett hálózat sajátossága, hogy kizárólag a hálózati logikán alapszik: a hálózatosodó szervezettől (networked organisation) eltérően nem eleve adott létezőként lép hálózati kapcsolatokba, hanem ő maga is teljes mértékben a hálózatban zajló folyamatokból tevődik össze. A szervezett hálózat önmagán belül organikusan összefügg, kifelé azonban jól elhatárolható. A mozgalom szervezett hálózatként úgy hozhat létre jelen időben egy másik társadalmat, hogy közben fel sem lép a kultúra és politika formális intézményeinek a térképére. Ez a másik társadalom önszerveződő és önfenntartó, az erőforrások teljes disztribúciójára törekszik, a hálózat elemeinek egymáshoz való viszonya pedig nem-lineáris, szituatív, projekt-alapú. A szervezett hálózat az a forma, amelyben az emberi cselekvés 'valamire való' hatalma úgy oszolhat el, hogy mindenki szabadságának a javára válik. Rossiter szavaival: az a szerveződési forma, ahol a közös erőforrás birtoklása és kezelése a legteljesebb mértékben közös maradhat. (Rossiter 2004)

Összefoglalva, a hálózati paradigma az ezredfordulón egyszerre jelent meg a társadalom szerkezetéről és működéséről szóló befolyásos társadalomtudományi elméletekben, az ezredforduló globalizációs mozgalmainak a szerkezetében, ideológiájában és gyakorlatában, valamint a mozgalmakról szóló társadalomtudományos leírásokban. Ezt az eszmetörténeti együttállást egy adott társadalmi, gazdasági és politikai konjunktúra tette lehetővé, ami mára átalakult. A hálózati paradigma egyes elemei az új folyamatokban is fennmaradtak, az a teljes kozmológia azonban, amit a fenti példák illusztrálnak, mára dezintegrálódott. Mind a globális folyamatok, mind a bennük keletkező mozgalmak, mind a társadalomtudományos reflexió szempontjából érdemes ezt az eszmetörténeti pillanatot a maga összefüggéseiben megismerni, mint az univerzalizáló megértés pillanatát

egy olyan korszakban, ami másfelől a nagy narratívák és az univerzális megértés korlátait hirdette.

Felhasznált irodalom:

- Castells, Manuel 1997, second edition, 2004. *The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II.*, Blackwell, Cambridge, MA; Oxford, UK.
- Castells, Manuel 1998, second edition, 2000. *End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III.*, Blackwell, Cambridge, MA; Oxford, UK.
- Castells, Manuel 2001. Interview, *Conversations with History*, Institute of International Studies, UC Berkeley, May 9, 2001.
- Castells, Manuel 2005. *Az információ kora, A hálózati társadalom kialakulása: Gazdaság, társadalom, kultúra I.*, Gondolat-Infonia, Budapest.
- Castells, Manuel 2006. *Az identitás hatalma, A hálózati társadalom kialakulása: Gazdaság, társadalom, kultúra II.*, Gondolat-Infonia, Budapest.
- Castells, Manuel 2007. *Az évezred vége, A hálózati társadalom kialakulása: Gazdaság, társadalom, kultúra III.*, Gondolat-Infonia, Budapest.
- Castells, Manuel 2009. *Communication Power*, Oxford University Press.
- Castells, Manuel 1996, second edition, 2000. *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I.*, Blackwell, Cambridge, MA; Oxford, UK.
- Diani, Mario 2000. Simmel to Rokkan and Beyond: Towards a Network Theory of (New) Social Movements, *European Journal of Social Theory*, Vol. 3., 387–406.
- Diani, Mario 2002. Networks and Social Movements: A Research Program, in Diani, Mario – McAdam, Doug (eds.) 2002. *Social Movement Analysis: The Network Perspective*, Oxford University Press.
- Diani, Mario 2003. *Social Movements, Contentious Actions, and Social Networks: 'From Metaphor to Substance'?*, in Diani, Mario – McAdam, Doug (eds.) 2003. *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*, Oxford University Press.
- Escobar, Arturo 2004. *Other Worlds Are (Already) Possible: Self-Organisation, Complexity, and Post-Capitalist Cultures*, in Escobar, Arturo – Sen, Jai – Anand, Anita (eds.) 2004. *The World Social Forum: Challenging Empires*, Viveka, Delhi.
- Juris, Jeffrey 2004. *Networked Social Movements: Global Movements for Global Justice*, in Castells, Manuel (ed.) 2004. *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective*, Edward Elgar, MA, 341–362.

- Juris, Jeffrey 2007. *Practicing Militant Ethnography with the Movement for Global Resistance (MRG) in Barcelona*, in Biddle – Shukaitis – Graeber 2007, <http://stephen.mahost.org/PracticingMilitantEthnography.pdf>
- Juris, Jeffrey S. 2008. *Networking Futures*, Duke University Press.
- Lovink, Geert 2004. *A Grammar of Free Cooperation*, freecooperation.org, March 2004.
- Lovink, Geert 2005. *The Principle of Notworking*, Amsterdam University Press.
- Rossiter, Ned 2004. *Organised Networks*, presentation at The Life of Mobile Data: Technology, Mobility and Data Subjectivity Conference, April 15-16, 2004, University of Surrey, England, <http://info.interactivist.net/node/3069>
- Rossiter, Ned 2006. *Organized Networks: Media Theory, Creative Labour, New Institutions*, NAI Publications, Rotterdam.

Herzog Csilla

A MÉDIAMŰVELTSÉG ÉS A MÉDIAOKTATÁS TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE

Arra, hogy egy téma az adott társadalom számára mennyire fontos, abból is következtethetünk, hogy az elmúlt években milyen szinten (nemzetközi vagy az országos aktuálpolitika vagy szakpolitika szintjén), milyen mélységben, milyen gyakorisággal, és kik (oktatáspolitikusok, pedagógiai kutatók) foglalkoztak vele. A vonatkozó szakirodalmak szerint a médiaműveltség témával az unió legmagasabb szintű intézményeiben is – pl. az Európai Parlamentben (*a továbbiakban EP*) és az Európai Bizottságban is (*a folytatásban EU Bizottság*) – évente napirendre tűzték. A tudásterület vonatkozásában hazánkban jelentős tartalékok mutatkoznak. Pedagógiai kutatások csekély számban foglalkoznak a médiaműveltség téma vizsgálatával, így hazánkban ritkán olvashatunk ezzel kapcsolatos publikációkat. Jelen tanulmány folytatásában azokat a médiaműveltséggel kapcsolatos közleményeket tekintjük át, amelyek főképp ajánlások formájában jutottak el az uniós tagállamokhoz.¹

A médiaműveltség európai megítélése

Az EU Bizottság 2007. december 20-án közleményt fogadott el „*A digitális környezethez igazodó médiaműveltség európai megközelítése*”² címmel. Ennek célja, hogy felhívja az európai uniós tagállamok és az állampolgárok figyelmét a médiaműveltség elterjesztésének fontosságára. A közlemény kitér arra, hogy fejleszteni szükséges azokat a képességeket, amelyek a kereskedelmi kommunikáció (pl. a reklám), és az egyéb audiovizuális művek kritikus értelmezésével és kreatív médiaszöveg alkotásával kapcsolatosak. Elő kell segíteni továbbá, hogy növekedjen az európai filmek iránti érdeklődés. Felhívja a tagországok figyelmét

---

¹ A tanulmány alapját Herzog Csilla: A médiaműveltség és a médiahasználat vizsgálata 14–18 éves tanulók körében című – a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola keretein belül 2013-ban megvédett – PhD-értekezésének alfejezetei képezik.

² COM (2007) 833 végleges: Az EU Bizottság Közleménye az Európa Parlamentnek, az Európa Tanácsnak, az európai gazdasági és szociális bizottságának és a régiók Bizottságának a digitális környezethez igazodó médiaműveltség európai megközelítéséről (2007. 12.30) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0833:FIN:HU:PDF> Utolsó letöltés: 2014. 03. 29.

továbbá arra is, hogy támogassák azokat a fejlesztéseket, és kezdeményezéseket, amelyek célja az online tartalmak és internetes keresőmotorok hatékonyabb felhasználása, az állampolgárok adatainak védelme, és a digitális bűnözés megállítása. Az Európai Bizottság szerint a médiaműveltség azért is fontos, mert ennek révén biztosítható az uniós polgárok számára a teljes körű, demokratikus közösségi részvétel, továbbá az egész életen át tartó tanulás folyamatában való aktív részvétel.

2008-ban az EP-ben is napirendre került a médiaműveltség téma. „*A médiaműveltségről a digitális világban*” című jelentésében a parlament arra ösztönözte az EU Bizottságot, hogy az európai intézményekkel és a helyi és regionális hatóságokkal együttműködésben terjessze ki szakpolitikai stratégiáját a médiaműveltség ügyének előmozdítására.³

Az EU Bizottság 2009-ben újabb ajánlásokat tett a tagállamoknak arra vonatkozóan, hogy miként kellene a médiaműveltséget minél szélesebb körben elterjeszteni.⁴ A javaslatok szerint a tagországokon belül törekedni kell az olyan együttműködésekre, amelyekben az audiovizuális és elektronikus hírközlési szabályozó hatóságok, illetve adatvédelmi felügyeleti szervek közösen fejlesztenek és hajtanak végre olyan társszabályozási kezdeményezéseket, amelyek eredményeként a médiaiparban érdekelt magatartási kódexeket, önszabályozási kezdeményezéseket, és iránymutatásokat fogadhatnak el. Az EU Bizottság azt ajánlja, hogy a tagállamokban a jelenleg folytatott, vagy a jövőben tervezett – a médiaműveltség különféle szempontjaira kiterjedő – kutatások esetében vegyék figyelembe „*Az európai médiaműveltségi szintek értékelésére vonatkozó kritériumok*” című tanulmányt (Celot, López és Thompson, 2009), és ezzel összhangban vizsgálják a médiaműveltség szintek alakulását.

Az EU Bizottság felveti javaslatai között azt is, hogy érdemes lenne szakmai konferenciákon és egyéb nyilvános rendezvényeken vitát kezdeményezni arról, hogy – felülvizsgálva a 2006. december 18.-i európai parlamenti és tanácsi ajánlásban megállapított, az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákat – szükséges-e a médiaműveltséget kötelezően beemlíteni az iskolai tantervbe.

---

³ 2008/2129(INI): Az Európai Parlament Jelentése A médiaműveltségről a digitális világban (2008. 12. 16.) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2008-0461+0+DOC+XML+V0//HU> Utolsó letöltés: 2014. 03. 29.

⁴ COM (2009) 6464 végleges: Az EU Bizottság Ajánlása egy versenyképesebb audiovizuális és tartalomipar, továbbá egy befogadó tudásalapú társadalom érdekében a digitális környezethez igazodó médiaműveltségről (2009. 08. 20.)
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:227:0009:0012:HU:PDF>
Utolsó letöltés: 2014. 03. 29.

1. táblázat. A médiaműveltség Európai Unió fejlesztéséhez kötődő ajánlások

<i>Terület</i>	<i>Stratégiai cél</i>	<i>1. prioritás</i>	<i>2. prioritás</i>
Politika	A médiaműveltségi politika kidolgozása	Indikátorok fejlesztése Kutatás és monitoring	Minőségi szabványok Szabályozó hatóságok Európai médiaműveltségi hálózatok
Technológiai innováció	A médiaműveltség összekapcsolása a technológiai és gazdasági innovációval	Technológiai innovációk elterjesztése Minőségi tartalom előállítása Vita az oktatási licenccokról	Fogyasztói szervezetek média és kommunikációs szolgáltatásokért
Kreativitás	A médiaműveltséggel kapcsolatba hozható kreativitás fellendítése	Médiatartalmak előállítására vonatkozó kezdeményezések gyerekek és fiatalok számára Médiaműveltségi erőforrás-központok	Médiatermékek előállítása az oktatási intézményekben
Aktív állampolgárság	Az európai közsférőben a médiaműveltség az aktív állampolgárság egyik eszköze	Lakossági figyelemfelkeltő kampányok Fórumok a médiaműveltségről Európa audiovizuális örökségének médiaműveltségi promóciója Elemzés és vita a kereskedelmi kommunikációról	Közvetítés a média és az állampolgárok között Viselkedési kódexek Szabályozás, önszabályozás és társszabályozás
Oktatás	A médiaműveltség és az oktatás kapcsolatát feltáró kutatások támogatása	A tanárok és képzők továbbképzése a médiaműveltség terén Médiaműveltség a médiában Médiaműveltség a tananyagokban	Médiaműveltség az egész életre kiterjedő tanulásban

Forrás: Mlinarics József és Horváth Noémi (2010): Médiaműveltség – Media Literacy, a XXI. század írástudása.
www.matisz.hu/uploads/media/dr_Mlinarics_Jozsef_mediamuveltség.doc

Ugyanebben a dokumentumban olvashatjuk azt is, hogy a tagállamoknak javasolt fokozni azokat az erőfeszítéseiket – ismeretterjesztő kampányok segítségével –, amelyek a nemzeti és az európai audiovizuális örökséggel kapcsolatos ismeretek bővítésére irányulnak. Ezeken túl az államok képzések, információs napok és tájékoztató csomagok terjesztésének révén – különösen a fiatalok, a tanulók és a tanárok számára – tegyék lehetővé azon ismeretek bővítését, amelyek a személyes adatok információs és kommunikációs hálózatokban történő feldolgozásával kapcsolatos kockázatokra vonatkoznak.

Az EU Bizottság a 2009-es ajánlásában konkrétan meg is nevezte azokat a célokat, illetve rövid (1. prioritás) és hosszú távú (2. prioritás) feladatokat, amelyeket fontosnak tart fejleszteni az Európai Unió országaiban a médiaműveltség kapcsán (lásd a 6. táblázatot). A tennivalókat öt fontosabb terület köré csoportosította, melyek a következők: politika, technológiai fejlesztések, az állampolgárok médiaszövegekkel kapcsolatos kreativitása, a médiaműveltség az aktív állampolgárság egyik feltétele és jellemzője, az oktatás.

Szintén a médiaműveltség minél szélesebb körű megszerzését támogatja az Európai Bizottság által indított EURÓPA 2020 „Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégia”.⁵ A dokumentumban három célkitűzés kapcsolatos a médiaműveltséggel: a tagállamok (1) törekedjenek a tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítására, (2) biztosítsák a fenntartható növekedést; a hatékonyabb erőforrást, a környezetbarát és a versenyképesebb gazdaságot, (3) a stratégia harmadik eleme az inkluzív növekedés, mely gazdaság jellemzője a magas foglalkoztatás, a szociális és területi kohézió. Ezen célok megvalósulását hét kiemelt kezdeményezés segíti, közülük kettő kötődik szorosabban a médiaműveltséghez: az „Új készségek és munkahelyek menetrendje” a munkaerőpiacok modernizálását célozza, támogatja az élethosszig tartó tanulást annak érdekében, hogy közeledjen egymáshoz a munkaerő-piaci kínálat és kereslet. Az „Európai digitális menetrend” a nagy sebességű internet bővítésének felgyorsítását célozza meg, illetve el akarja vinni a háztartásokba és a vállalkozásokhoz az egységes digitális piacot.

Az EU Bizottság által 2010. április 27-én kibocsájtott „ZÖLD KÖNYV”-e a médiaműveltség kapcsán a következő állásfoglalást teszi: „A polgárok kreativitásának és a társadalom kulturális életében való részvételének támogatásához szintén fontos a médiaműveltség oktatása. Manapság rendkívül nagy a média jelentősége a kulturális tartalom elosztásában és az európai kulturális identitások közvetítésében, ezért erősíteni kellene az európai polgárok azon képességét, hogy médiafogyasztói szerepükben tájékozott és változatos döntéseket tudjanak

---

⁵ COM (2010) 2020 végleges „Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája”
http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/eu2020/em0028_hu.htm
Utolsó letöltés: 2014. 03. 29.

hozni.”⁶ Az idézett dokumentumok igazolják, hogy az Európai Unió intézményei fontosnak tartják az állampolgárok médiaműveltségének fejlesztését, amit számos akadály nehezít: (1) a tagállamok szintjén a *media literacy* tudásterülettel kapcsolatban nincs közös jövőkép, (2) az európai hálózatok kiépítését megnehezíti a területhez kötődő nemzeti, regionális és helyi kezdeményezések ismertségének hiánya. Következésképpen jelentős tartalékok vannak az érdekeltek közötti koordinációnak.⁷

A civil szervezetek és a médiaműveltség kapcsolata

Minthogy a médiaműveltség elsajátításának egyik lehetséges színterét az oktatási folyamat jelentheti, ezért Európában és Európán kívül is egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a médiaismeretekkel kapcsolatos ismeretek átadására, mivel a média helyes használata és értelmezése, a tömegkommunikációs eszközökben rejlő potenciális pozitív hatások kiaknázása, és a negatív tartalmak elkerülése a jelenben is alapvető „kulturális készségnek” tekinthető (László, 2010). Egyes országokban kötelező, másutt ajánlott formában került be a médiaműveltség fejlesztése az iskolai képzésbe, de találunk olyan gyakorlatot is, amikor a médiaoktatást civil, illetve egyházi kezdeményezések vállalják, és segítik.

A civil szervezetek⁸ tevékenysége – a világ számos pontján – jelentős részben arra irányul, hogy sikerüljön ne csupán a politikában, hanem a tömegtájékoztatásban is napirenden tartani a társadalmi sokszínűség témát. A társadalmi sokszínűségnek számos arca van, gondoljunk itt az etnikumokra, a vallásra, a nemre, nemzetiségre, korosztályokra, a társadalmi helyzetre, a szexuális orientációra, vagy éppen a különböző fogyatékosokra. A civil szervezetek célja, hogy a sok, egymástól is különböző helyzetben élő egyén, csoport, kisebbség ne egyenlőtlenségként, vagy kirekesztődésként élje meg „másságát”. Jelen tanulmány folytatásában – a teljesség igénye nélkül – olyan civil szervezetek bemutatására vállalkozunk, amelyek multimédiás projektjeik révén kívánják elősegíteni, hogy a fiatalok jobban értsék a média működését, továbbá azt, hogy a tizenéves korosztály is felismerje, a tömegkommunikációban lehetőség adódik a saját hang hallatására is.

Hazánkban is egyre nagyobb számban találkozunk azokkal a civil kezdeményezésekkel, amelyek – mintegy kiegészítve a formális, iskolai keretekben folyó

⁶ COM (2010) 183 végleges „ZÖLD KÖNYV, a kulturális és kreatív iparágak potenciáljának felszabadításáról” http://ec.europa.eu/culture/documents/b-154-i-hungarian_experts_hu.pdf
Utolsó letöltés: 2014. 03. 29.

⁷ Az uniós jogszabályok összefoglalói. Audiovizuális és médiaügyek. A digitális környezethez igazodó médiaműveltség http://europa.eu/legislation_summaries/audiovisual_and_media/am0004_hu.htm
Utolsó letöltés: 2014. 03. 29.

⁸ Civil szervezetek pl.: fogyasztói szervezetek, kisebbségi szervezetek, szakszervezetek, pedagógus szervezetek, vallási intézmények, lobbicsoportok, kulturális és szakmai egyesületek stb.

médiaoktatást – új, és izgalmas lehetőségként segítik a médiaértés kialakulását, fejlődését. Ezek a projektek a tanulók és a tanárok számára is jellemzően digitális formában elérhető játékos foglalkozások, amelyek célzott irányban gyakorolnak fejlesztő hatást a gyerekek digitális írástudására, tudatos médiahasználatára, és médiaértésére. Egyik legismertebb példája ennek a MédiaSmart program, melynek célja fejleszteni a tanulók médiaértését, médiatudatosságát és segíteni a médiumok hatékony használatát. Jelenleg is fejlesztés alatt áll a program Digitális Világ I. számú modellje, mely a 6–12 éves gyerekek médiaoktatását szolgálja. Ebben már nagy hangsúlyt kapott az internet, a digitális média, a mobilkommunikáció, a kereskedelmi üzenet, az internetes reklám és a blog készítése és a kreatív online tevékenységek. A projekt sikeréhez széles körű társadalmi összefogás szükséges, ebben partnernek kell lennie a média különböző szervezeteinek, az oktatásnak, a szakhatóságoknak, a szakmai és egyéb civil szervezeteknek is.

A civil szervezetek közé tartozó Magyar Gyermek- és Ifjúsáért Közhatalom Alapítvány is fejlesztett egy interaktív honlapot (www.egyszervolt.hu). Ez a felület a NAT elvárásaihoz igazodva 6 tantárgy digitális oktatási segédanyagait tartalmazza. A játékos oktatás lehetőségét az 1–4. osztályban tanító tanárok számára teszi lehetővé. A feladatgyűjtemények tankönyv függetlenek, ezek tanórákon és azon kívül is használhatók, egy-egy tárgyhöz legalább 5 feladatciklust rendelve. A pedagógusok számára rendelkezésre álló módszertani segédanyagok alkalmassak arra, hogy a feladatgyűjteményeket hatékonyan használják, és komplett óravázlatok is letölthetők az online felületről. A weboldal számos egyéb foglalkoztatási lehetőséget nyújt az érdeklődők számára. A „*microsul*” a Microsoft céggel közösen fejlesztett ki egy olyan oldalt, melynek célja, hogy olyan programok játékos elsajátítását könnyítse meg a felhasználó gyerekek számára, mint az excel, a word, vagy mint egy csillagvizsgáló program. De lehetőség nyílik arra is, hogy a kiskorú játékos formában ismerkedjen a biztonságos közlekedéssel, vagy 7 mérföldes digitális országjárás keretében hazánk tájegységeivel, városaival, lakótelepüléseinek érdekességeivel, és nevezetességeivel. Itt a felhasználóknak arra is van lehetősége, hogy újabb adatokat töltsön fel egy-egy város, helység már szereplő adatbázisába, kiegészítve azokat további hasznos információkkal, tudásanyaggal (www.egyszervoltalapitvany.hu).

A Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA) és a filmtortenet.hu együttműködésével 2007. januárjában indult az első magyar online filmklub a középiskolai médiaoktatásban részt vevő diákok számára. Az audiovizuális kötelesepéldány-gyűjtő archívum célja, hogy a nyilvánosság számára visszakereshető és hozzáférhető legyen az elektronikus médiában keletkezett kulturális érték. A filmpremierek utáni kétéves időszakban szakmai fórummoderálás segíti a téma feldolgozását, és egy a filmhez kapcsolódó kvízzátékkal zárul az adott filmklub anyaga. A filmeket az úgynevezett NAVA-pontokon lehet elérni, amelyek garantálják, hogy a felhasználók kizárólag oktatási céllal – azaz a szerzői jogok megsértése nélkül – tekintsek meg őket. A NAVA-pontok oktatási intézmények-

ben, nyilvános könyvtárakban, és múzeumokban működnek. 2008-ban számuk átlépte a 650-et (www.nava.hu).

Az előzőekben felsoroltak azt tükrözik, hogy a civil társadalom alulról építkezve is hozzájárulhat a médiaműveltség ügyének előmozdításához. Ugyanakkor a hagyományos kiadók is viszonylag hamar felismerték, hogy a nyomtatott sajtó piaci részesedésének visszaesése ellen oly módon is érdemes védekezni, hogy programokkal, projektekkel, pályázatokkal szólítja meg a jövő újságolvasóit, felhasználva rendkívül széles körű kiadói tapasztalataikat. Ezek segítségével nem csupán újságolvasókat és előfizetőket tudnak nevelni, hanem lehetőség adódik tehetségek felfedezésére és – nem elhanyagolható módon – közvetett hatást gyakorolhatnak a tanulók családjára, iskolájára és tágabb környezetére is. A dolgozat folytatásában olyan civil kezdeményezéseket mutatok be, melyek interaktivitásuknak köszönhetően vonzzák a 14–18 éves tanulókat és a médiaoktatókat. Kutatásunkban a tanári interjúk keretében kérdeztünk rá arra, hogy a mozgóképkultúra és médiaismeret oktatók csatlakoztak-e valamelyik kiadói projekthez.

Egy ilyen program a *Sajtó és Tanulás* (továbbiakban SÉTA). A *WAZ német lapkiadócsoport* – melynek magyarországi tagja a *Pannon Lapok Társasága* – Németországban 1997-ben indította el az azóta is sikeresen működő *Zeitung und Schule* (ZEUS), azaz Újság és Iskola médiapedagógiai projektet (www.zeusteam.de). A magyarországi SÉTA 2003-ban indult, és a német adaptációjának tekinthető (www.seta.hu). Célja, hogy a magyar közoktatásban az újság, mint oktatási eszköz jelenjen meg, a diákok azáltal, hogy újságcikkeket írnak, aktívan résztvesznek egy társadalom életében. Kezdetben 7000 tanuló vett részt ezeken a speciális médiakurzusokon, a szám ma már 45.000 főre tehető. A programban érintett tanulók írásai heti rendszerességgel olvashatók a megyei napilapok hasábjain. Ezekben az iskolák diákéletéről, rendezvényekről, tanulmányi és egyéb sikerekről számolnak be az olvasóknak. Az újságíró diákok több alkalommal is találkoznak a helyi lapok munkatársaival, akik segítséget nyújtanak nekik az újságírás alapjainak elsajátításában. A Pannon Lapok Társaságának egy másik projektje a „*Lapot a diákoknak*” program (a továbbiakban *LADIK*), melyet először a 2006/2007-es tanévben rendeztek meg. Ez egy médiavetélkedő általános iskolás 13–14 éves tanulóknak, és a szervezők főképp azt tartják fontosnak, hogy a tanulók megismerjék a helyi napilapok nyomtatott és online formáját, a lapszerkesztés és a terjesztés menetét és működését, illetve ezen túl a tanulók megértsék az újságolvasás lényegét. A tanulók elindulnak az Axel Springer és az Inform Média kiadók által szervezett városi, megyei és országos szintű médiaismereti vetélkedőn is, melyre az iskola mozgóképkultúra és médiaismeret szakos tanára készíti fel őket (<http://www.plt.hu/hu/projects/ladik/>).

A „*Hírlapot a diákoknak!*” – olvasásra nevelés programot (a továbbiakban *HÍD*) a Magyar Lapkiadók Egyesülete indította el. Az iskolai médiaoktatást kívánja színesíteni azzal, hogy a félévenként a programhoz csatlakozó intézmé-

nyek médiapedagógusai számára sajtótörténettel, műfajelmélettel, sajtópiaci áttekintéssel foglalkozó szakmai anyagokat, projektsablonokat, feladatlapokat, munkafüzeteket és szöveggyűjteményeket biztosít (www.olvasasraneveles.hu). Újdonság, hogy a Lapkiadók Egyesülete elindította a *Sajtó és Nyilvánosság (SANYI)* programot is, mely a teljes középiskolai tanulmányi időszakra képes átfogó médiapedagógiai programot nyújtani, és önálló vagy modultárgyként a tantervbe építve érettségi vizsga is szervezhető belőle.⁹

Összegzés

A ma emberének egyik legfontosabb jellemzője az információfeldolgozás, amely egyesek szerint az összes többi tulajdonságát maga alá rendelheti, ugyanakkor azt is látjuk, hogy milyen óriási egyéni különbségek vannak a felhasználók információkezelő képességei között.

Az Európai Bizottság ezért is hangsúlyozza: „Európa számos állampolgára lemaradhat napjaink high-tech információs társadalmában, ha nem „okosodik ki” valamelyest a médiák használatában, azaz nem tudja, hogyan férjen hozzá, értelmezzen, vagy értékeljen képi, hang- vagy szöveges információkat, hogyan használja fel a hagyományos és modern kommunikációs eszközöket saját céljaira, hogyan hozzon létre médiatartalmat” (*Barát*, online).¹⁰ Jelen tanulmányban az európai uniós – médiaműveltséggel kapcsolatos – javaslatok és állásfoglalások ismertetésén túl igyekeztünk bemutatni olyan „jó gyakorlatokat”, mely kezdeményezések nem csupán a médiatechnológiák gyakorlati kezelésében, hanem az információk értelmezésében és értékelésében is segíteni tudják a felhasználókat, így teremtve meg a lehetőségét annak, hogy az állampolgárok tudatos és kritikus médiafogyasztóvá váljanak.

---

⁹ <http://www.olvasasraneveles.hu/felhivasok-hirdetmenyek/sajto-es-nyilvanosság-erettsegi-2012>

¹⁰ Barát Tamás: Média és Társadalom – társadalmi (közösségi) média. http://bestcco.com/index.php?option=com_content&view=article&id=173%3Amedia-es-tarsadalom-tarsadalmi-koezoességi-media&catid=30%3ASzervezeti-kommunikacio&Itemid=37&limitstart=4

Horányi Özséb

SZÖSSZENETEK A JÓ EMBERRŐL ÉS A LEGJOBB GYAKORLATRÓL

A 70 éves Martin Józsefnek¹

(0) Hogy *ki a jó ember?* – ennek a kérdésnek szakálla van; és ki ne találkozott volna vele saját gyermekkorában: *legyél jó, fogadj szót a maminak, este jövök érte!* És mindannyian saját pubertás korszakunk előtt pontosan tudtuk, mit kért tőlünk anyánk vagy apánk. A problémák utóbb kezdődtek, ha kezdődtek: *mikor is vagyok jó? miért legyek jó? miért jó az nekem, ha jó vagyok? és mi van akkor, ha nem vagyok jó (ma délután)? és ha általában (vagyis egyáltalán nem)?*

Ezekről a kérdésekről lesz szó a következőkben. Először a mindennapokban maradvány nyelvhasználatunkra tekintek rá: mit viszünk be ítéleteinkbe, adott esetben semmit sem tudván felfogásaink forrásairól. Ebből csak-csak az derül ki, hogy szinte érthetetlenül nagy a bizonytalanság; hogy ne mondjam káosz van arra vonatkozóan, ki is a *jó ember*. Ezért, másodszorra, belenézünk – igaz ropyant elnagyoltan – annak történetébe, hogy miként védekeztünk e káosz ellen, durván Európa elmúlt két ezer évében, vagyis rátekintünk az etika néhány alapeszméjére, mert hiszen a *jó ember* kérdése, etikai kérdés. Sajnos, nem igazán lehetünk boldogabbak ezzel, mert inkább probléma probléma hátán, mint megoldás, amiről be lehetne számolni. Mai szemmel nézve nem is csoda, hiszen az elmúlt sok évszázadban mindig egyetlen kiindulópontból építettek etikát, monológikus kiindulópontból. Ezt ma már nem igazán lehet megtenni. A mai társadalomtudományok dialógikus kiindulópontot sürgetnek. Erről a harmadik részében lesz szó. De azt mindvégig világosan kell látnunk, hogy a *ki a jó ember?* kérdést csak feltenni lehet (jobban vagy kevésbé szerencsésen), a végleges válasz (ha van ilyen egyáltalán) még várat magára. Lehet, hogy még sokáig.

(1.1) Ha kezdésként megelégszünk azzal, hogy csak a mindennapokra szerzünk felkészültséget arra vonatkozóan, hogy ki is a *jó ember*,

---

¹ Eredetileg előadasként hangzott el a Thalassza Ház fennállásának tizedik évfordulóján tartott nemzetközi konferencián, 2013. június 7-én. Korábban nyomtatásban nem jelent meg.

- akkor nem nagyon kell mást tennünk, mint azt észrevenni, hogy a *jó ember*, ez a névszói szerkezet mondatok állítmánya (predikátuma) lehet: *Pista jó ember*. Vagyis a *jó ember* kategória. A *jó ember* kategória arra való, hogy egyes embereket megcímkezzünk vele; másoktól pedig megtagadjuk ezt a címkét. Akitől megtagadjuk azzal kapcsolatban talán azt mondjuk, hogy *nem jó ember*. Ez is kategória. De nem volna alaptalan, ha bármelyikünk is azt gondolná, hogy sokkal kevesebbet mondott ezzel, mint a *jó emberrel*. Ugyanis, látszólag, ezerféleképpen lehet valaki *nem jó ember*. Na, de ne szaladjunk előre!
- Már csak azért se, mert a *jó ember* kifejezésnek van egy másik szisztematikus megjelenési helye is a mondatokban: amikor nem predikatív funkcióban jelenik meg, hanem alanyi funkcióban, pontosabban ágensi tematikus szerepben, így például *A jó ember áldozatkész* mondatban. Nem csak a precízkedés kedvéért jegyzem meg, hogy amikor nem predikatív funkcióban jelenik meg a *jó ember*, akkor nem csak ágensi lehet a szerepe, de lehet patiens (vagy másik szokásos megnevezésével: kontraágensi) szerepű is, mint például *István szólt, hogy segíteni kellene annak a jó embernek* mondatban. Ezzel az esettel azonban most nem foglalkozom (már csak azért sem, mert ez az eset a *jó ember* kifejezés szemantikájához – az ágensi vizsgálatban feltárhatóhoz képest – semmi többlettel nem járulna hozzá). Ha azokat a mondatokat gyűjtjük össze (legalábbis egy részüket), amelyeknek a *jó ember* az alanya, akkor semmi más nem történik, minthogy több-kevesebb adatot gyűjtünk a *jó ember* tartalmáról, hogy ilyen egyszerűen szóljak. Azt tudhatjuk meg, mit lehet állítani erről az ágensi funkciójú névszói kifejezés lehetséges referenciájáról: *áldozatkész, állhatatos, becsületes, derék, dolgoz, figyelmes, egyenes, együtt érző, empatikus, gerinces, hűséges, igazmondó, jellemes, jóérzésű, jószívű, készséges, lelkiismeretes, megbízható, megértő, nyílt, önfeláldozó, őszinte, ragaszkodó, rendszerető, segítőkész, szavahihető, szolidáris, tiszta*, és így tovább. Nem csináltam mást, mint felütöttem Bartos Tibor 2002-ben a Corvinánál megjelent *Magyar Szótár. Egymást magyarázó szavak és fordulatok tára* című fantasztikus két kötetét és kiírtam belőle néhány *jó embert* magyarázó szót. Ezek nem szinonimák, inkább azt mondanám operacionalizálják a *jó embert*; vagyis ezek azok a predikatív terminusok, mások mellett, amelyek állítmányi funkciót tölthetnek be a *jó ember* alanyú mondatokban. Az előzőekben szót ejtettem arról, hogy a *nem jó ember* jelentése mennyivel bizonytalanabb, mint a *jó emberé*: most akkor már mód van arra, hogy árnyaljuk ezt a képet; amikor valakire a *nem jó ember* címkét akasztjuk, olyasmit mondunk, hogy *állhatatlan, érzéketlen, gerinctelen, gonosz*, és így tovább. Pontosan úgy járunk el, mint a *jó ember* címke esetén, csak éppen tagadóan.

Igazság szerint, ha teljes körűen akarnánk felderíteni a *jó ember* tartalmát, vele együtt vizsgálnunk kellene a *nem jó ember*ét is.

- Az eddigiek azt érzékeltették – remélem sikerült –, hogy amint nem használni akarjuk a *jót*, hanem gondolkozni a *jóról* (mint annak idején Szent Ágoston az *időről*), arra kell rájönnünk, hogy jóformán semmit sem értünk, nagy káosz van körülötte. És ez még csak a kezdet, mint-hogy például egészen másként jó az *alma*, mint az *ember*, ha egyáltalán; noha mind a kettő tényleg lehet jó. És megint másként, egymástól különböző módokon értjük a *jót* a *jó borban*, a *jó konyhában*, a *jó alkalomban*, a *jó hírben*, a *jó szerencsében*, a *jó iskolában*, a *tartsa meg jó szokásátban*, a *jó időt úszottban*, a *jót eszikben*, a *jó esztendőik járnakban*; aztán itt van a *jóban-rosszban*, a *jót tesz valakinekben*, a *jók és gonoszokban*, a *jótól kérdiben*, a *jóban vannakban*, a *jóból is megárt a sokban* és még sorolhatnám *jó ideig* a többé-kevésbé eltérő értelmeket rögzítő kontextusokat (közben pedig ne feledkezzünk meg a morfológiai változatokról sem, mint például a *jav* alakról, hiszen a *huszár a javábólban* éppen azt jelenti, hogy 'jó huszár'). Ezek két vagy több tagú kollokációk: olyan szószerkezetek, amelyeknek elemei gyakran szerepelnek együtt és magának a kifejezésnek a jelentése nem feltétlenül következik az összetevőkből; mint sajátos egésznek önálló jelentése van (például a *mély álomban* semmi nincs a *mély víz* mélységéből; a *jó időt úszottban* nincs semmi a *jót eszikből* és így tovább).

Végeredményben érdemesnek mutatkozik a kollokációktól eltekintünk, pontosabban jobban járunk, ha azokat elemezhetetlen lexikai egységnek tekintjük. És ha felismerjük, hogy nem egyszerűen a *jó* használatát érdemes vizsgálnunk, hanem azokat a kontextusokat, amelyekben használjuk, akkor már láthatunk tisztábban. Egyébként a kontextusok vizsgálatára az amerikai Zellig Harris (Noam Chomsky mestere a nyelvészetben, ha ezzel mondok valamit is) dolgozott ki módszert, 1947-ben publikálta, a *disztribúciós elemzést* (és teljesen hasonló eredményre jutott Ludwig Wittgenstein is a *Filozófiai vizsgálódásokban*, 1945, de csak halála után, 1953-ban publikálták; az egyes lexikai egységek értelme csak azon nyelvjátékon belül tárható fel, amelyben az adott lexikai egység honos): vagyis a vizsgálandó lexéma szemantikája két egymást kiegészítő úton tárható fel,

- egyrészt, a lexéma eredeti kontextusának elemzésén túl mindazon kontextusok elemzésével, amelyekben az adott lexéma az anyanyelvi beszélők szerint helyesen van használva és mindazon kontextusok elemzésével, amelyekben az adott lexéma nem használható helyesen;
- másrészt, az elemzendő lexéma mi más lexémával helyettesíthető a lexéma eredeti kontextusában úgy, hogy az anyanyelvi beszélő a megváltozott kifejezést, mint az adott nyelv helyes kifejezését elfogadja és

miféle lexémákkal nem helyettesíthető az elemzendő lexéma a lexéma eredeti kontextusában, mert az anyanyelvi beszélő a megváltozott kifejezést, nem fogadja el az adott nyelv helyes kifejezéseként.

Ez a módszer, a disztribúciós módszer a strukturális nyelvészet alapját adja, mindmáig, bár a nyelvről való felfogásunk éppen Chomsky munkássága alapján gyökeresen megváltozott.

Mindazonáltal már egy nem túl elmélyült elemző pillantás is arra a kavalkádra, amit itt bemutatam, meggyőzheti a kérdésben tisztán látni óhajtó embert, hogy a káoszban még is csak van valami rend: vagy arról van szó, hogy az, ami jó 'valami kielégítésére alkalmas' (mint például a *jó bor* estében, a *nem jó borral* ellentétben), vagy pedig az, ami jó, 'erkölcsi értelemben jó', így például a *jó ember* esetében (és a *nem jó ember* erkölcsi értelemben hibádzik, hogy ne mondjam, hogy *erkölcsi értelemben nem jó*).

Az elemzés pedig éppen azt mutatja meg, hogy ezekben a kontextusokban a jó értelmét a kontextus többi eleme determinálja, szóval *nem a „jó” hordja a kalapot*. Egyébként pontosan úgy, ahogy az *igaz* sem meg a *szép* sem hord kalapot.

(1.2) De már megint előre szaladtunk! Pedig csak tovább lépünk érdemes: nyelvünk (a magyar, ha anyanyelvi beszélők vagyunk) lexikájának az a része, amit tehát képviselhet a *jó* vagy a *jó ember*, kategóriákat foglal magába, amelyeket primer szocializációnk során, tanulva anyanyelvünket, sajátítunk el. És ez a primer szocializáció nagyon mélyre megy: ezek a kategóriák lesznek ugyanis azok, amelyek egyeseket életük végéig elkísérnek és ha életünk során váltunk is nyelvet (akár többször is), gyakorta a nem anyanyelvi beszélő nyelvhasználatán áttetszik az anyanyelv kategóriarendszere. Nem túl szerencsés kifejezéssel *nyelvi relativizmus*nak nevezik ezt a jelenséget (szokás még Sapir–Whorf hipotézisként is említeni) és két állítást foglal magába: (a) kategóriáinkat, amelyekkel a körülöttünk levő világot tagoljuk és elrendezzük a magunk számára, a nyelvből származnak, alapvetően anyanyelvünkből; (b) az egyes nyelvek kisebb-nagyobb mértékben különböző módon kategorizálják a világot körülöttünk,

- például nekünk egyetlen szavunk van a hó különféle formáira, az eszkimóban külön szó jelöli a *hulló havat*, a *földet takaró havat*, a *jéggé tömörültet*, a *latyakosat* és még van néhány;
- ha a látható színskálán elhelyezzük a szín-neveket: a walesi kelta nyelvjárásában hiányzik az angol nyelv *kék* és *szürke* szavai közötti határvonal; ahogy az angol *szürke* és *barna* közötti határvonala is; amit viszont az angolban a *szürke* szó fed le, a walesiben ketté van osztva oly módon, hogy egyik fele ahhoz a sávhoz tartozik, amit az angol *kék* szava fed le, a másikat pedig az angol *barna* szava fedi le;

- vagy a hopiban, amerikai indián nyelv, hiányzik a dimenzióknak tekintett idő fogalma, nem léteznek az angol igeidőeknek megfelelő alakok; léteznek viszont olyan alakváltozatok, amelyek a beszélő szempontjából lehetővé teszik a különféle időtartamokról való beszédet. Úgy tartják, hogy egy angol fizikus és egy hopi fizikus csak nagy nehézségek árán tudná egymás gondolkodását megérteni a két nyelv óriási különbsége miatt;
- és akkor még nem ejtettünk szót a naváhoról: az amerikai hadsereg a II. világháborúban naváho indiánokat vetett be a távol keleti fronton kódbeszélőként, mert a navahó szerkezetileg oly távol áll jóformán minden más nyelvtől, például nincsenek benne szubsztantívumok, nincs például *asztal* vagy *szék* jelentésű szavuk, hogy képtelenség megfajtenni: tény, hogy a japánoknak annak idején nem is sikerült.

Ezek a példák az érzékeltetik, hogy *interkulturális* helyzetben a kategorizálások azonossága minden csak nem magától érthető. Valójában az *intrakulturális* helyzetek sem könnyebbek – gyakran; mondhatnám így is: a *saját társadalmon belül* sem természetes a kategorizálások azonossága. *Szociolektus*nak hívják a nyelvészek a nyelven belül azoknak a szisztematikus különbségeknek egy-egy csoportját, amelyek a társadalom szerkezetével vannak kapcsolatban (hasonlóan a *dialektus*okhoz, amelyek viszont a nyelvhasználók térbeli elhelyezkedéséből eredő szisztematikus különbségeket nevezik meg). Gyakran egy-egy társadalmi szerkezetbe tömörülő nyelvhasználók *szubkulturákat* alkotnak az adott *kultúrán* belül.

Három – vizsgálódásom szempontjából – fontos szociolektust említek:

- a Basil Bernstein által az 1960-as évektől kezdődően feltárt *kidolgozott kód* vs. *korlátozott kód*ot, amely különbségek minden nyelvben jelen vannak (a korlátozott kódban beszélés a társadalmi státussal összefüggő iskolázottság következménye, nagyon világos grammatikai és lexikai jegyei vannak és a korlátozott kommunikációs teljesítményben jelenik meg, például): csak az *itt és most* szituációban tudnak beszélni és ha a beszélgető partnerük nincs ebben jelen; vagy ha ők maguk nincsenek jelen abban a szituációban, amiről beszélni óhajtanak; csak nagyon korlátozottan tudják megértetni magukat és így tovább.
- A másik a *női nyelv*: ennek kutatása immáron világszerte nagy hagyományokkal rendelkezik; Magyarországon viszont szerényekkel (Huszár Ágnes, Sándor Klára): mi jellemző a női szövegalkotásra, miféle stratégiákkal dolgoznak és gondolkoznak például a világ tagolását illetően, ellentétben a férfi nyelvhasználókkal. Nagyon jelentős különbségeket lehet feltárni és egyre több neurolingvisztikai tapasztalat van arra vonat-

kozóan, hogy a különbségek jóformán genetikus különbségekből erednek.

- Az egyes *foglalkozási csoportok saját (szak)nyelve* a harmadik szociolektus fajta. Ha nem vagyunk orvosok, nem értjük a kifejezéseiket; ha nem vagyunk jogászok, csak kerekre meredt szemmel hallgatjuk, amit mondanak; ha nem vagyunk járatosak a hegesztésben, meg se értjük, amint a hegesztő-szakember elmagyarázza, hogy miként valósítja meg, amit kértünk tőle. És így tovább.

Ezekkel a szociolektusokkal sokan, sokféle kutatási hagyomány keretében foglalkoznak: az antropológiai nyelvészet, a dialektológia, az etnolingvisztika, a feminista nyelvészet, az interkulturális kommunikáció kutatása, a kulturális antropológia (saját társadalom vizsgálattal), a szociolingvisztika és még lehetne említeni másokat is.

Tagadhatatlan tehát, hogy léteznek a kultúrák, illetőleg a szubkultúrák között olyan fogalmi különbségek, amelyek a nyelvek, illetőleg a nyelvhasználatok különbségeire vezethetők vissza. Ez azonban nem jelenti azt, hogy eleve lehetetlen a kölcsönös megértés. Ez volna a nyelvi relativizmus erősebb változata, amit manapság csak kevés kutató vall magáénak. Tény viszont, hogy valamely nyelvben több szóra van szükség valamely tartalom kifejezésére, mint egy másikban, amelyben kevesebbre vagy éppen egyetlen egyre. Ez utóbbi anyanyelvi beszélőjének természetesebb lesz a világnak az a tagolása (taxonómiája), amit anyanyelve sugall, mint valami más. És ez a természetesség az, ami még is csak megalapozza a nyelvi relativizmus gyengébb változatát, amit jóformán valamennyi, a kérdésben járatos kutató elfogad.

Nos, ezzel jutunk el a jelen megfontolások fő kérdéséhez: mikor is alkalmazzuk helyesen (jól) ezt a kategóriát, a *jó embert*, és mikor nem? A kérdés teljesen jogosnak tűnik, hiszen számtalanszor találkozunk olyan esetekkel, amikor valaki egy *nem jó emberre* azt mondja, hogy *jó* vagy fordítva. Sok okból történhet így, amelyek közül csak az egyik az, hogy téved a helyzet megítélésében (és ki az, aki időnként nem téved?); de tévedhet például azért is, mert rosszul tudja (Platon a *Cratylóban* azt fejtegeti, hogy a szavaknak van eredeti, igazi jelentésük, amelyek az idők során elhomályosulhattak és ez okozza a zavart). Az okok között szerepelhet aztán az is, hogy félre akarja vezetni, azt, akinek mondja, amit mond, aki mondja: tudjuk, van ilyen (*ha sokat mondják, a végén még elhisszük*); vagy cinizmusból (manapság sokszor gyaníthatunk meglepő állítások mögött cinikus beszélőt és rövid távon meglehetősen kiszolgáltatottnak és tehetetlennek érezhetjük magunkat). Van azonban még legalább egy további ok – lehet, hogy a jelen vizsgálódás szempontjából a legfontosabb –, amikor magából a nyelvből, a nyelv valódi természetéből következik a (látszólagos) zűr-zavar. A szavak jelentése, használatuk ugyanis számtalan bizonytalanságot tartalmaz és ez okozza az állítások bizonytalanságát (legalábbis azon esetekben, amikor nem a beszélő

huncutsága vagy egyenesen rossz szándéka az ok). Ez a bizonytalanság, mintha hozzá tartozna a mindennapi nyelv szokásos, normális működéséhez.

Az utóbbi évtizedekben értettük meg, hogy a tudományos értelemben vett pontosságnál fontosabb a mindennapi kommunikáció hatékonysága, amit akadályozna az a nyelvhasználat, amely a precíz, *clear-cut* mondások elérésére törekedne minden esetben és képtelen volna pozitívan kezelni a nyelv terminusainak használatában a határok mentén megmutatkozó homályosságokat (az európai művelődéstörténeten végig húzódik az a törekvés, hogy alakítsuk nyelvünket tökéletessé, vagy éppen ideálissá a nyelvhasználat precizitásának értelmében, legutóbb Umberto Eco foglalta össze az ide vonatkozó küzdelmeket *A tökéletes nyelv keresése* címen, eredetileg 1993-ban; ma már azt is tudjuk, hogy logikai okokból ezek a küzdelmek szükségszerűen kudarcra voltak ítélve).

(2) Ezzel párhuzamosan más irányban is folyt (és folyik) küzdelem a *jó*, illetőleg a *jó ember* használatának mindenki által elfogadható megalapozására. Ha ugyanis nem elégszünk meg azzal, hogy csak a mindennapokban legyünk tájékozottak (felkészültek) a *jó ember* ügyében, akkor olyan összefüggések, közvetlenül nem kimutatható kapcsolatok után kell kutatunk, amelyek esetleg) meghatározzák, hogy például mikor *jó ember* a jó ember. Ez a tudomány dolga.

És ekkor évszázados probléma bukkan elő, az *értékeké*; a *jóé*, az *igazé* és a *szépé*, amelyekről az értékelmélet(ek) igen sokfélét állítottak már (néha többről, mint e háromról, néha kevesebbről); noha az is igaz, hogy ezekkel a sajátos melléknevekkel (*jó*, *igaz*, *szép*) való foglalatosságban a (filozófiai) értékelméletek mellett nagyon sok másféle tudományos diskurzus is részt kér. Maradéktalanul felsorolni is nehéz volna őket: így aztán semmi csoda nincs abban, hogy a káosz nem csökken a tudóskodás révén. Sőt.

Már a régi görögök is gondolkoztak a *jóról*. Tudjuk jól, hogy az ógörög filozófia fő témája az erkölcsös élet kérdéseinek boncolgatása volt: hogyan kell eljutni a boldog életre – így tematizált Szókratész és nyomában Platon és a válasszuk az volt, hogy a *jó ember* egyúttal boldog is. Arra kell törekednünk, hogy *jó emberek* legyünk, cselekedeteink által és akkor boldogok is leszünk.

Az *erkölcsös élet* problémájáról való gondolkodás megjelenése az életről való gondolkozásban (a reflexióban) azonnal maga után vonta, hogy valójában az ember cselekedeteinek és cselekedeteik következményeinek megítéléséről kell beszélni. Arról, hogy miféle etikai értékek valósulnak meg a cselekvésekben és hogyan lehet ezeket felismerni. Az etikai reflexió kiindulópontja semmit sem változott az elmúlt évezredekben. Ma is így gondolkoznak az etika kutatói.

Két olyan kérdés vetődik fel, amelyre még egy ilyen elnagyolt áttekintésben is kell valami választ adni: mi az *érték*, mit tesz erkölcsi értelemben a *jó*? És honnét van az érték: mi adja azt a *normativitását*, amely okán követjük, miután felismertük?

- Azok, akik az értékről, mint az emberi életet megalapozó entitásról gondolkoznak (jobb híján mondom az entitást) világosan különbséget tesznek aközött, ami felfedezhető a körülöttünk levő világban és aközött, ami nincs benne a körülöttünk levő világban, de mércéje mindennek, ami (emberi cselekvésként) benne van. A világban nincs benne a *Jó*, mint érték csak a *jó ember*, aki többé vagy kevésbé megvalósította magában a *Jót* (vagy ahogy még mondjuk: a *jóságot*). Nyilvánvaló, hogy aki erre képes, bármit is kellett ehhez tennie, döntéseiben szabadnak kellett lennie, hiszen, ha nem volt az, tetteinek nem is volna erkölcsi értéke. Ha csak korlátozottan szabad, mint mindannyian általában, akkor csak korlátozottan tudja megvalósítani életében az erkölcsi értéke(ke)t: annyira amennyire. A megvalósítás pedig éppen azt jelenti, hogy az erkölcsi érték (a *Jó*) számára mint *viselkedésminta* jelenik meg, amelyet megvalósít, ha megvalósítja. Amikor korábban a *jó* operacionalizálásáról volt szó, éppen ilyen viselkedésmintákat említettem fel, mint például: *áldozatkész, állhatatos, becsületes*, és így tovább. Tudjuk mikor áldozatkész valaki; mikor állhatatos; hogyan kell becsületesnek lennünk: és éppen ezeket teszi. Azt hiszem, ezeket viszonylag könnyű belátnunk.
- Nem így azt, ha az értékek normativitásáról gondolkozunk. Miért legyen jó? Mi értelme van erkölcsös életet élnem? És ha a mai mindennapokban egy kicsit is belemerülünk (amúgy nem volt ez korábban sem másként), jogosnak, sőt ésszerűnek tűnnek ezek a kérdések. Az elmúlt évezredek során se szeri, se száma az etikai normát igazolni-megalapozni törekvő válasz-kísérleteknek: több féléves egyetemi kurzusra volna szükséges az áttekintésükhöz. Vagyis ebben a rövid áttekintésben ennek esélye sincs. Mindazonáltal néhány szóval még is megemlítek néhányat, olyan választípusokat, amelyek a további diszkusszió kiindulópontjai lehetnek (még ha elnagyolt és hiányos is a bemutatott tipológia):

(2.1) naturalista megalapozással

(2.1.1) a szokásos, reduktív értelemben

Azt feltételezi, hogy egyrészt a körülöttünk levő világ minden részletében, maradéktalanul megérthető a fizika, a kémia, a biológia és a naturalista módon felfogott pszichológia segítségével. Ebből következően a(z erkölcsi) *norma* is a körülöttünk levő világba bele van dolgozva.

Mit is jelent ez? például annak a felismerésnek a kiterjesztését, ahogy a fizikai világban a matematika nyelvén írt természettörvények érvényesülnek.

Az erkölcsi normáknál maradvá: *természetjognak* nevezik azt a felismerést, hogy nem áll szabadságunkban bármit megtenni (gyakran *etológiai*lag megalapozva); elegendő csak arra gondolnunk, hogy a másik ember megölése nem lehet része az erkölcsös életnek, hiszen ennek szabadsága előbb-utóbb az emberi faj kihalásához vezethetne.

Ez a felfogás az erkölcsi normákat (az ókori görögök, például Arisztotelész: az erényeket) immanensnek tekinti és az erkölcsi lények, mi emberek ezt az immanenciát konstatáljuk.

Mindazonáltal több a nyitott kérdés, mint a megválaszolt. Például hogyan tudjuk beleilleszteni ebbe a naturalista világképbe a pozitív erkölcsi tartalommal telítettnek vélt *önfeláldozást*? Amit erről az etológia mondani tud, roppant szűknek mutatkozik az adatolható társadalmi tények mellett. Ennek a mostani vizsgálódásnak biztosan nem célja az utolsó szó kimondása, de a nyitott kérdések közül legalább néhány feltevése annál inkább.

(2.1.2) kiterjesztett értelemben

(2.1.2.1) humanista mentalitással

Ezek a felfogások az erkölcsi normákat – ha más-más módokon is, de – immanensnek tekintik és az erkölcsi lények, mi emberek ezt az immanenciát konstatáljuk.

(2.1.2.1.1) Ha a *humanizmus* szerint mindennek mértéke az ember, akkor az a jó, ami az ember javára van.

(2.1.2.1.2) Az *utilitarizmus* azt ajánlja, hogy az emberi cselekedetet szigorúan a következményei szerint ítéljünk meg: ekkor az erkölcsi értéket a hasznosság helyettesíti; hasznos az, ami hozzájárul az emberi szükségletek és érdekek kielégítéséhez, vagyis ami növeli az individuum gyönyörét és a boldogságát (akár mások kárára is); a cselekedet tehát akkor jó, ha növeli a haszon összegét: a cselekvés előtt hasznossági számítást kell végezni, ez a hedonista kalkulus; amelyet a mérsékelt utilitaristák kiegészítenek azzal, hogy nem csak magának a cselekvőnek a boldogságáról van szó, hanem mindenkiéről. Az utilitarizmus azonban még ebben a megengedő szemléletben is problematikus, hiszen így meg nem tud kalkulálni az individuummal, hanem csak a többséggel. Márpedig számomra elsődlegesen az én, individuális boldogságomról van szó.

(2.1.2.1.3) Kant nevéhez köthető leginkább a *kötelesség-etika*. Az emberi cselekvés akkor erkölcsös, ha rögzített szabály szerint kötelességtudatból hajtják végre (és nem hajlamból vagy félelemből). Az erkölcsi törvények minden gyakorlati megismerést megelőznek, *a priori*ak.

(2.1.2.1.4) A német szociológus, Weber ajánlotta az etikai értékek megalapozására a *felelősség-etikát* (az *éthoszra* alapozott érzület-etikával szemben, amely például így adható meg: a hívő keresztény ember spontán jóindulattal cselekszik és Istenre bízva az eredmény megállapítását); a felelősség-etika maximája viszont: felelnünk kell cselekedeteink következményeiért. Például a szülő vagy az államférfi mivolta éppen felelősségéből adódik. A felelősség hármas vonatkozás: *valakinek* az illetékessége *valamiért*, *valakivel* vagy *valamivel* szemben.

(2.1.2.2) *spiritualista mentalitással*

Feltételez valamifajta transzcendenciát. A világunkban felfedezhető (erkölcsi) normák, legalább részben, transzcendens forrásból (vagyis e világon kívülről) származnak. Mindazonáltal ez a típusú felfogás az erkölcsi normát – ha más-más módokon is, de – immanensnek tekintik (a világba bedolgozottnak) és az erkölcsi lények, mi emberek ezt az immanenciát konstatáljuk.

Ennek a választípusnak a megfontolásához nem szükséges konfesszionálisan vallásosnak lenni (de lehetünk) vagy éppen Isten-hívőnek (noha lehetünk Isten-hívők is). Például Platónt, amikor a *Jóról* mint ideáról (formáról) gondolkozik, nem kell a mai értelemben Isten-hívőnek, különösen nem egyistenhívőnek elgondolnunk.

Reduktív analízisnek (gyakran transzcendentális analízisnek) hívják azt a lépéssorozatot, amellyel a *kontingens*ből (a körülöttünk levő világ esetlegességeiből) el lehet jutnunk az *apriori*ig, amely nem függ a világunk kontingenciáitól, viszont szükségesnek mutatkozik a dolgok megértésében.

(2.2) *transzcendens megalapozással*

A normák isteni kinyilatkoztatásból származnak. Normativitásuk is transzcendens forrásból származik. A személyes isten(ek) létének elismerése feltétel. A kinyilatkoztatásnak csak egy része verbális (Szentírás); számtalan más formája is lehetséges.

Legyen ennyi elég ahhoz, hogy beláthassuk: ezekre a súlyos kérdésekre nincs megnyugtató (és főként: *egy* megnyugtató) válasz. Pontosabban: a válaszkísérletek ugyanazon, egyetlen kérdésbe futnak bele: van-e és ha van, mitől van autoritása az erkölcsi normáknak? Vagy egy kicsit leegyszerűsítve: miért kell (de legalábbis kellene) jónak lennem? Az egyik típusú válasz ezt az autoritást alapvetően a természetben, illetőleg a társadalomban találja meg, a másik túl mutat ezen és transzcendens (a mi világunkon kívüli) forrásokra mutat. Mindkettő lehetséges.

Ha eddig érthető voltam, akkor talán azt is könnyű belátni, hogy ennek a *jó emberre* vonatkozó sokfelé ágazó megoldás-keresésnek van egy közös (de eléggé rejtett) kiindulópontja: ugyanazon keretben keresi az alapkérdésre: *ki a jó ember?* a választ: a kereső ember (én, de akár mindannyian) áll(unk) szemben a (megismerendő) világgal és azt kérdezzük éppen: miért normatív, ami normatív? Ha bele tudunk nyugodni bármelyik előző válaszba (hivatkozzon az a világra vagy valami világon kívüli), akkor egy *monológikus etika* alapjait fogadjuk el.

De azt egyúttal nem kell elfogadnunk, hogy nincs más utunk, csak ez. Noha az etika megalapozásának problémátörténetében sokáig valóban nem is volt, de a 20. század második felének társadalomtudománya rámutatott arra, hogy van a konceptualizációnak más útja is. Hatalmas, de remélem, problémátörténetileg még is csak elfogadható ugrással, Niklas Luhmann és Jürgen Habermas hangsúlyokban némiképpen egymástól eltérő felfogására utalok és az etikával kap-

csolatban a *kommunikatív* (vagy *dialógikus*) etikára (és nem *dialektikus*ra, amit sajnos mifelénk lejárattak egy-két évszázadra; mert ezt a szót kellene használnunk egyébként).

Ezért az előző áttekintéshez hozzá kell tenni még egyet:

(2.3) *kommunikatív* (vagy *dialógikus*) megalapozással

Ez a válasz-típus azt feltételezi, hogy szociális konstrukcióként kell mindazokra a dolgokra gondolnunk, amelyeknek nincs naturalista magyarázata sem a reduktív, sem pedig a kiterjesztett változatban.

Ha megengedünk magunknak némi, bár nem kevés egyszerűsítést, akkor a következőket lehet mondani a kommunikatív etika megalapozását illetően: kiindulunk a társadalom egy csoportjának tagjaiból, akik ágensként kommunikációban vannak egymással. Ilyen volt Habermas esetében az 1970-es években a német munkavállalók és munkáltatók összessége (lehetett, természetesen, kimeradni), akik azt a célt tűzték ki, hogy a német társadalmi béke érdekében összefognak (jelentősen különböző érdekeket képviselve) és kidolgozzák azt az országos kollektív szerződést, amellyel mindenki meg tud békélni és nem hagyják abba a tárgyalást addig, amíg ez mindenki megalégedésére meg nem születik. Sok kínlódás volt, de végül is létrejött. Igaz, azt mondják a német világot értők, hogy időközben, ennek hatására, maga a német társadalom is átalakult. Mi történt? Habermas tanácsára a tárgyalásokon résztvevő delegációk mindegyike kifejtette és írásba foglalta, hogy mik a céljai, mihez ragaszkodik és hol lát lehetőséget a kompromisszumokra a saját álláspontján belül. Ezeket a dokumentumokat alaposan megtárgyalták; egészen addig tárgyaltak, amíg minden résztvevő azt nem mondta, hogy a maga részéről érti, mi van a dokumentumokban. Például valamilyen adat mit is jelent; mit jelent és mi a következménye valamilyen eljárási szabálynak, amit a tárgyalásban résztvevők egyike javasolt. És így tovább. Ezt nevezte Habermas a tárgyaló felek részéről az érvényességi igények bejelentésének. Minden tárgyalófélnek komolyan kellett venni saját érvényességi igényeit (vagyis tudnia kellett érvelnie mellettük) és komolyan kellett vennie a partner(ek) érvényességi igényeit is, vagyis nem lehetett azt mondani, hogy például a második igényt elfogadom, a harmadikat pedig ignorálok. Az érdemi tárgyalások csak ez után kezdődtek: megállapodtak abban, hogy kinek-kinek mi elfogadható a másik igényei közül; megtárgyalták és megállapították, hogy mely igények harmonizálnak egymással: ezeknek közös, egységes megfogalmazását adták. Aztán átmenetileg félre tették azokat az igényeket, amelyek annyira szemben álltak egymással, hogy esélye sem volt gyors harmonizálásuknak, vagyis megegyezésnek velük kapcsolatban. Ez után került sor az ellentétes érdekeket mutató igények megtárgyalására, az ellentétek csökkentésére és így tovább.

Végeredményben minden résztvevő aktív közreműködéssel megtalálta a számítását abban az értelemben, hogy józan kompromisszumok kötettek, amelyek mérlege minden oldalon pozitív volt. Ebben a kompromisszumba belefért az egyetértés (konszenzus) mellett az az egyet-nem-értés is, amelyet a résztvevők képesek tolerálni. És a kompromisszumos megegyezés megtartását mindenki kötelezőnek ismerte el magára nézve. A normativitás forrása ekkor a megegyezés lett.

Ez bizony nagy áttörés volt abban az értelemben, hogy nem egy előre normává tett célt kellett konstatálni és nyomában követni, illetőleg megvalósítani, hanem a kölcsönös egymásrautaltság felismerésén keresztül meg lehetett találni (sőt, konstruálni) a pillanatnyilag legjobb optimumot. Azóta ez az EU-n belül az egyik legfelkapottabb módszertanná vált: megtalálni az adott problémára a bevált gyakorlatot (*the best practice*). Ebben a jónak valami egészen másféle értelme mutatkozik meg, az *összemérhetőség*, a *kommenzurabilitás* (hiszen a *legjobb* vagy *bevált* egyáltalán nem biztos, hogy egyúttal *jó* is).

Igen fontos, hogy az egyezkedő partnerek (ágensek) tudják egymásról, hogy egyezkedésben vannak; valamely ügyben egyezkedni óhajtok mindegyike legyen bevonva a folyamatba; az ágensek lehessenek meggyőződve arról, hogy mindenki komolyan veszi a másikat, a másik érvényességi igényeit. Ez végeredményben egy olyan nyilvánosságot konstituál és tételre tesz fel, amely nyitott ugyan, de mégsem parttalan. Habermas hozzájárulását a konstruktivista társadalomelmélethez éppen a közösségre alapuló dialogicitásban kell látnunk.

Egy ilyen definit nyilvánosság esetén ugyanúgy megjelenhetnek a nyilvánosság horizontján például

- a *jóra*, illetőleg a *jó emberre* vonatkozó koncepciók, vagy
- a korábban nem említett *igazságosságra* vonatkozó koncepciók (például Rawls), vagy
- a *transzcendens megmutatkozások*, vagy akár
- az *abszolútnak* tekintett *értékek*, mint a monológikus esetben, de másként.

Példaként álljunk meg néhány mondat erejéig az *abszolút értékek*nél. Mondhatnánk, ez a tesztje lehet az elmélet helyénvalóságának: tudja-e kezelni az abszolút érték problémáját. Egyelőre induljunk ki egy közelebbről meg nem nevezett kultúrából, amelynek minden felvetődő kérdésre van válasza és maga a kultúra elegendően zárt. Ekkor ebben a kultúrában valamely érték, akkor tekinthető abszolútnak, ha sem történetileg, sem pedig bármely más módon nem tekinthető érvényessége megkérdőjelezhetőnek. Ha mármost van egy olyan másik kultúra, amelyben nincs meg ez az érték sem abszolút értéként, sem másként, akkor könnyen belátható, hogy adódhatnak olyan interkulturális kommunikációs helyzetek, amelyben esélye sincs a kölcsönös megértésnek, vagyis a kommunikáció sikerének. Természetesen az mindig mondható, hogy ugyan mi szükség van ilyen körülmények között átbeszélni a másikba vagy egyezkedni a másikkal

kölcsönösen. Ha most már azt is gondoljuk, hogy a kettő közül az egyik volta-képpen szubkultúra a másikban, netán mindkettő szubkultúráként van jelen egy harmadik(kultúra)ban, akkor az is belátható, hogy vannak esetek, amikor a sikeres kommunikációnak nincs alternatívája. De hogyan lehet akkor ez mégis?

Ha monologikusan építkező etikában gondolkoznánk, akkor a válasz az volna, hogy sehogyan sem. A kommunikatív módon építkező etikában annyi a konceptuális különbség ehhez képest, hogy a nyilvánosságnak lehet (sőt, van) olyan szerkezete, amely megengedi, hogy a résztvevők egy részének legyenek külön alkui, vagyis beengednek például transzcendens elemeket, ezeket ők normáknak tekintik, vagy éppen abszolút értékeknek; ezekről a többiek tudnak, tiszteletben tartják őket, de nem tekintik magukra nézve érvényesnek.

Ebben az esetben nem kell az adott abszolút értéket magáénak valló kultúrának (szubkultúrának) erről az értékről lemondania, csak arról a meggyőződésről, hogy saját kultúrájában jelenlevő abszolút érték – minden további reflexió nélkül – mindenki más számára is abszolút érték.

Az úgynevezett *ökumenikus párbeszéd* a különböző keresztény konfessziók között példázhatja ezt a kulturális konstrukciót. Ebben kölcsönösen elismerik azt, amit kölcsönösen magukénak tekintenek és ennek keretében együttműködnek, miközben tiszteletben tartják mindazt, amiben konfesszionálisan eltérnek egymástól és ezen különbségek keretében nem kezdeményeznek együttműködést. Jó példáját adja ennek a Római Katolikus Egyház és a Lutheránus Világszövetség 1999-ben Augsburgban kötött egyezménye a *megigazulás tanának* alapvető igazságait illetően. De ugyancsak elgondolkoztató példáját adja ennek a keleti katolikus egyházak (például a bizánci szertartású Görög Katolikus Egyház) egysége a Római Katolikus Egyházzal. Akinek van némi jártassága az egyháztörténetben, tudja, hogy milyen nagy türelem és kitartás szükséges akár csak a legkisebb előrelépéshez is. És mily sok prozelitista árny vetült és vetülhet rá még ma is! Sokan gondolják azt viszont, hogy ennek az útnak nincs alternatívája; ugyanakkor látni való az is, hogy mások (nem kevesen) azt gondolják, hogy a számukra ortodox konfesszióknak nincs alternatívája. Vagyis elutasítják (akár tudatában vannak ennek, akár nem), hogy kommunikatív színterük tagolt, amelyben a határokon való átjárás a magától érthető (csak az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy például Ghislain Lafont, francia teológus meggyőződése, hogy a kereszténység szükségképpen különböző konfessziók, különböző kommunikatív szubkultúrák konglomerátuma; vagyis bármiféle egységtörekvésnek (a sikeres kommunikáció érdekében) nem egyszerűen az eredetihez, az autentikushoz való visszatérést kell szorgalmaznia, hanem a különbségekről való meg-egyeztetést.

Ami ugyanis egészen másként jelenik meg a kommunikatív etika esetében, az az eredetiség kérdése: hiszen minden, ami a nyilvánosságban jelen van, az ebben a nyilvánosságban konstituálódik. Az adott nyilvánosságban résztvevő ágens számára nincs külső, nincs máshonnan, vagy megjelenik a nyilvánosságának

horizontján és akkor úgy van, ahogy megjelenik (eredetiként, romlatlanként pace Platon), vagy nem jelenik meg és akkor az adott nyilvánosságban nincs is. Nem csak, hogy nem kell azzal számolni, ami nem jelenik meg, de nem is lehetséges, hiszen az adott nyilvánosságban nincs értelmezve.

Az ökumenikus párbeszéd szóba hozása csak azt a célt szolgálta, hogy márkás (és sikereivel, illetőleg kudarcaival együtt nyilvánosan dokumentált) példákra hivatkozzak a kommunikatív etika kidolgozásával kapcsolatban. A hit kérdéseiben ugyanis nyilvánvalóan nagyok az elköteleződések. De vannak más példák is, ilyennek tekintem egyes pszichiátriai kórképek csoportterápiás kezelését is. Míg az ökumenikus párbeszéd színterei mutatnak stabilitást, a csoportterápiás kezelésben esetről-esetre kell ismételten kialakítani az adott színtér normái: ez azonban már igen messze vezet a *ki jó ember?* kérdésétől, de annyi következik belőle, hogy alighanem másként kell a *jó ember normáját* kidolgozni az egyikben, mint a másikban.

Azt is gyanítom, továbbá, hogy a kommunikatív etikai normák azon közösség számára, amely számára normák, illetőleg amely által ki van dolgozva, nagyobb erőfeszítést, illetőleg részvételt igényelnek, mint a monológikus esetben. A nagyobb erőfeszítés hozadékát viszont láthatjuk a tisztább és átláthatóbb viszonyokban és abban, hogy az egyes normák elfogadottsága már csak azért is lehet nagyobb, mert elfogadása participatív alapon történt. Megújításuknak, illetőleg módosításuknak ugyancsak így kell történnie.

(4) Azt ígértem, hogy portörlésre vállalkozom. Remélem nem okoztam csalódást azzal, hogy törekedtem leporolni a port mindennapi erkölcsi ítéleteink szerkezetének egynéhány problémáját szóba hozva. Remélem nem okoztam jóvátehetetlen megrökönyödést azzal, hogy kétségeket jelentettem be az elmúlt nagyon hosszú időszak erkölcsi reflexióival és etikáival kapcsolatban. De azt is remélem, hogy a kommunikatív etika – bár elnagyolt – bemutatásával sikerült megmutatnom, hogy a korábbi intellektuális erőfeszítések nem vesznek kárba: az erkölcsi ítéletek nyelvének elemzése és a monológikus erkölccstanok eredményeinek szóba hozása megmutathatta, hogy ezek nem csak összeépíthetők (kognitív értelemben), de a korábbinál sikeresebb rendszer konstruálásának reményét is megadják. Minden nyilvánvaló nehézségével együtt.

Javorniczky István

A NEMZET ÉS MI

Szubjektív töredékek egy szép közös múltból

1976. október elsején teljesült akkor már erős vágyam: az akkor legtekintélyesebb magyar napilap, a *Magyar Nemzet* pályakezdő újságírója lettem.

A *Magyar Nemzet*nél dolgozni akkoriban rangnak számított. A szakmán belül és kívül egyaránt másképp néztek az emberre, ha azzal kért interjút valakitől, hogy ettől a laptól jött. A *Népszabadság* a hatalmat jelképezte, a *Magyar Nemzet* a szelíd, de határozott másságot. Korántsem a nyílt szembenállást a fennállóval szemben, de a nüanszbeli különbséget a hivatalos szemlélettől. A nüanszokat azonban akkor nagyon is érzékelte és értékelte az ember. „Olvassa el a Magyar Nemzet minden sorát!” – a háború idején választott jelszó tovább élt, és tovább élt annak rejtett üzenete is, hogy olvasson a sorok között, keresse a sorok, a szavak mögötti jelentést, célzást, utalást is. S az olvasók keresték és meg is találták a finom hangsúlybeli különbségeket. (Soltész István főszerkesztői kinevezésével a nyolcvanas évek elején ez a jellemző vonás gyengült. Sokáig őriztem a nyomdászokról szóló riportom kefelevonatát, telefirkálva Soltész oldalszéli megjegyzéseivel, például amit a nyomdászszakma felszabadulás előtti privilegizált, egyben családias helyzetéről szóló bekezdéshez fűzött, ekképpen: „ne kérdőjelezzük meg az államosításokat!”)

A családunk érdekes módon nem rögtön lett a *Nemzet* olvasója. Keresztapám, a Horthy-hadsereg tisztje, aki keresztanyámmal és unokabátyámmal együtt velünk élt egy családi társbérletben, megfejthetetlen módon a *Népszavát* járatta (talán a Hajó- és Darugyár miatt, ahova a katonaságtól való eltávolítása után került osztályidegenként és dolgozott villanyszerelőként), míg apám a hatvanas évek közepéig a *Népszabadságot* hozta haza, s csak ekkortájt fizetett elő a *Magyar Nemzetre*. Ettől kezdve én is, ő is ezt a lapot olvastuk.

Az egyetemet befejezve a Lapkiadó vállalat újságíró stúdiójának hallgatójaként fél éven át külsőztem a *Nemzet*nél. Az első komolyabb írásom, ami még véglegesítesem előtt jelent meg a *Nemzet*ben, a vastüdősökről szólt. Azokról a már huszonévük körüli fiatal felnőttekről szólt, akik Budán az Ali utcai intézetben éltek az ötvenes évek végi magyarországi gyerekparalízis járvány következményeitől megnyomorított életüket. Azok, akiknek a betegség a tüdejét károsította súlyosan, csak néhány órát tudtak szabadon gép nélkül élni., napjaik nagy

részét egy ormótlan vashengerben, a vastüdőben kellett tölteniük. Voltak, akiknek a végtagjai korcsosultak el, ennek ellenére derűsen, nagy életakarással viselték ezt a létet. Büszkeség volt látni a cikket.

Amikor októberben hivatalosan is a szerkesztőség tagja lettem, a titkárság munkatársa körbevitt a szobákban és bemutatott a kollégáknak. Két jellegzetes arcra emlékszem: egy bodorított ősz hajú idős hölgy bottal a kezében, kedélyes méltósággal kívánt sok szerencsét. Előkelő úriasszonynak, a lap egyik vezető újságírójának gondoltam. Az elsőben nem tévedtem, Fodor Ágnes báró Wesselényi Miklós özvegye volt, több regény és tévéjáték szerzője, de a *Nemzet*ben akkoriban inkább már csak kisebb színes írásokkal jelentkezett. (Újságírói pályája roppant színe volt, a 1934-ben kezdte pályáját a *Pesti Napló*ban, s talán elég, ha itt most felsorolom, hol mindenhol jelentek meg írásai, hol dolgozott: *Esti Kurír*, *Haladás*, *Nők Lapja* és végül 1957-től haláláig a *Nemzet*.)

Asztalom még nem lévén gyakran várakoztam a szerkesztőség tágas halljában, s feltűnt egy magas, szemüveges öregúr, aki egyenes derékkal, büszke fejtartással vonult át a termen, nagyon fontos embernek tűnt. (Malonyai Péter, egyetemi barátom, aki kicsit előttem került a laphoz, ugyanígy járt, ő egyenesen ezt hitte, ez az ember a főszerkesztő.) Herceg Gyuri azonban, mint kiderült, az Érdekességek a nagyvilágból című rovat színes rövidkéit írta és szerkesztette, afféle jótékonyaságból megtűrt rovat volt ez, ő viszont úgy fontoskodott körülötte, mintha a lap húzórovata volna. Állítólag kidobó emberként kezdte a háború előtt valamilyen lokálban, hogy miként keveredett az újságok világába, nem tudom, ő mindenestre franciás raccsolással, negédes stílusban, elbűvölőnek hitt mosollyal és végtelen önérzettel beszélt mindenkivel.

A *Magyar Nemzet* átlagéletkora a hatvanas években valahol negyven-ötven év körül lehetett. Mi sem mutatja ezt jobban, minthogy a lap egyik népszerű riportsorozatát (Utazások a fekete Malibun) író három szerző közül a két, 1945 előtt is aktív kolléga, Apó alias Baróti Géza és Galamb (Ruffy Péter) mellett a harmadik: Kristóf Attila, a K. az ifjú hírlapíró titulussal szerepelt a szövegekben. Az ifjú hírlapíró akkoriban már igen közel járt a harminchoz, de a szerkesztőségben alig voltak hasonló korú társai. Egy-egy ifjonc mindig érkezett, (a hatvanas évek végén éppen Martin József, Ortutay Gyula, Lócsei Gabi), de az „öregek” dominanciája alig módosult. Ám a hetvenes évek közepén a *Magyar Nemzet*nél elkezdődött egy fiatalítási hullám. A negyvenes évek legvégén, az ötvenes évek legelején született korosztályból Szényi Gábor, Kartal Zsuzsa, Láng Tamás, Gyulay Zoltán, Futász Dezső, Vértessy Péter voltak az első fecskék, aztán velem egy időben egész sor ifjú titán került a szerkesztőségbe. Egy részük a már említett stúdióból (Bogácsi Erzsi, Blahó Miklós, Malonyai az első évfolyamból, Hajdú Éva, Lambert Gábor, Boros István, Józsa György a másodikból), mások kisebb lapoktól már némi újságírói előélettel, de még szintén innen a harmincon: Császár Nagy László, Fehér Béla, Kapuvári Gábor.

A huszonévesek csapata leginkább a belpolitikai rovat ifjaiból állt, különböző felállásokban, de alapvetően a hall utáni folyósóról nyíló két szoba valamelyikében volt a mi helyünk, hogy aztán a nyolcvanas évek végén a 214-es szoba legyen valóban a „kömény mag” törzshelye, ekkor már szintisztán a mi generációnké, kiegészülve az akkor már jócskán középkorú, de tiszteletbeli fiatalembert leginkább közénk tartozó Kristóf Attilával. (A New York palota főbejárat fölötti második emeleti, széles erkélyes szoba ma a Boscolo luxushotel ékessége, egy lakosztály díszje. Csak hogy aki lakja, nem tudja, valaha újságírók ültek a szobában: Császár Nagy, Fehér, Boros, Kristóf, Szényi, s a Kristóf-kortárs, de a pályára később érkező Kertész Péter) Azt, hogy egyre komolyabban kezdték venni a szűkebb társaságunkat, mutatta az is, hogy időről időre együtt mentünk vacsorázni az akkori főszerkesztővel, Pethő Tiborral. Pethő a Németvölgyi úti családi villájukban lakott, közel az Ezüst Ponty vendéglőhöz, ahol Gyuri, a séf kitűnő füstölt csülökkel szolgált a beszélgetésekhez. Egészen Pethő 1982-es nyugdíjazásáig folytak ezek a közös, számunkra sokat nyújtó vacsorák.

Ha már megidéztem az épületet, a Lenin körút 9/11-es számát, állon itt néhány sok az egykori sajtópalotáról is. A New York palota még a hetvenes években is megőrzött sok mindent egykori szépségéből, eleganciájából. A lépcsőház márvány lépcsői és oszlopai között örömmel sétált föl az ember másodikra, ahol a *Nemzet* lakott. Az első emeletet a kiadó irodái foglalták el, fölöttünk volt a *Magyar Hírlap* szerkesztősége, a lépcsőházból nyíló belső udvari helyiségekben több folyóirat szerkesztősége (*Új Írás*, *Szovjetunió*, *Muzsika*, *Új Tükör*) a negyedik, a Szépirodalmi Könyvkiadó, a sarokban pedig az ebédlő.

A *Magyar Nemzet* szerkesztősége a Lenin körúti épület második emeletének a körút és a Dohány utca felé eső szárnyát foglalta el. Az L hosszú szárának végén levő hallból nyíltak a *Film Színház Muzsika* szobái, az Osvát utcai szárny a legvégén volt az orvosi rendelő, ahol a kedélyes, diszkrét idős Lax doktor (dr. Lax László) minden betérő betegnek azt tanácsolta: *Úsni, úsni, úsni!* Később volt egy-két szobánk az Osvát utcai fronton is, beékelve a *Film, Színház, Muzsika* szerkesztőségébe, a levelezési, majd a tudományos rovat lakott itt, illetve Kovács Judit és a nyolcvanas évek elejétől Bodor Pál, alias Diurnus, az egyszemélyes rovat.

A díszes lépcsőházból az ember egy viszonylag tágas, kibugyrosodó hallba lépett. Földrajzilag is ez volt a szerkesztőség központja, régi fotelekkel volt berendezve, itt fogadhattuk az interjúalanyokat, vendégeket, olvasókat, s itt tartottuk az össz-szerkesztőségi értekezleteket is. Ilyenkor a főbejáratot bezárták, néhány érkező idegesen rázta a bezárt ajtót, hallatszott, amint zsörtölődik, hogy miért nem tud bejutni, végül valaki kajánul kikiáltott, hogy „Zárva, hátul tessék bejönni”. A hátul a belső udvarra néző nyitott folyósóról nyíló bejáratot jelentette, persze, aki először járt itt, az tanácstalanul toporgott még egy ideig.

A hallban a bejáratnál átellenben volt a szerkesztőségi titkárság, a munkatársak első útja minden nap idevezetett, mert itt voltak a saját fakkok, ide tették be

az érkező leveleket, újságokat. Minden újságíró megkapta a négy országos napilapot, s lehetett igényelni elég nagy számban más magyar újságot, folyóiratot is. Ezt a lehetőséget igyekezett is az ember kihasználni, amíg a kerete engedte. A nap a szerkesztőségben úgy indult, hogy az ember magához vette a napilapokat, bent a szobájában átlapozta őket, elolvasta, ami jobban érdekelte, vagy ami a témáiba vágott, információkat, ötleteket gyűjtött belőlük. Természetes volt mindenki számára, hogy naprakésznek kell lenni a hazai és a külföldi ügyekben.

A szobák berendezése meglehetősen egyhangú volt, a hatvanas években készült sárgásbarna, nehéz íróasztalokon püföltük a sok újságíró kiszolgált írógépeket. (Péter egy ujjal gépelt, mint a sas, roppant gyorsan és nagy erővel csapott le a betűkre, sokat zrikáltuk, hogy szétveri és majd – katonai műszóval élve – ráhátékázzák a kárt.) Kivételként Keserű és Baróti Géza közös szobájában állt a háború előtti időkből megmaradt koloniál garnitúra, amit Baróti vásárolt meg és vitt el biatorbágyi nyaralójába, amikor a nyolcvanas évek közepén lecserélték a régi asztalokat, székeket, s „modern”, fémlábas, középkék színű asztalokat kaptunk, úgy nézett ki a szerkesztőség, mint egy kistafirozott kerületi rendőrőrs.

A szerkesztőségi titkárságra bekkukkantás után a munkatársak útja jobbra vagy balra vezetett. A balra nyíló folyosó legvégén volt a kulturális rovat három szobája, utána következett két tágasabb rovatvezetői szoba, a gazdasági és a belpolitikai rovatvezetőé, aztán egy kisebb beugróból nyílt a belpolitikai rovat két szobája. Ezen a szárnyon volt még három kisebb szobácska, itt ültek a gépírók, akiknek a munkatársak a cikkeiket diktálták. A hallból a másik irányba indulván balra jött a főszerkesztői szoba, majd a folyosó derékszögben jobbra fordult, itt ültek a főszerkesztő-helyettes, a külpolitikai rovatvezető, aztán jött a napos és az „előrés” olvasószerkesztő szobája, szemben velük a tördelő szerkesztőé, végül kétoldalt, az utca és az udvar felé a külpolitikuskok, a „külös urak” szobája zárta a sort. A legutolsó két helyiségben állt a telexgép, s itt ültek a telexeket, illetve a kéziratokat hozó-vívó hivatalsegéddek. (A külpolitikuskok előbb említett ragadványnevét éppen egyikük, a kissé lelketlenül Madonnának elkeresztelt, sűrű fekete hajú, pizskafa formájú csúnyácska hölgy adta, aki első munkanapjai egyikén izgatottan kereste a Köles urat. Félreértett egy utasítást, azt, hogy „Vigye ezt az anyagot a külöshöz azaz az ügyeletes szerkesztőhöz”.)

A hivatalsegéddek egyébként ugyanúgy a szerkesztőség nélkülözhetetlen és természetes részei voltak, mint a gépírónők, a titkársági alkalmazottak, vagy éppen a sofőrök. Nehéz pontosan leírni a segédek és az újságírók viszonyát, semmiképpen nem jellemezte ezt lekezelés, lenézés. Nagyon is tudtuk becsülni azt a segítséget, amit ők nyújtottak, még ha olykor kajánul évődünk is egyikükön-másikukon. Rengeteg történet, anekdota fűződik hozzájuk is. Én már nem ismertem a legendás Pipást, az idős hivatalsegédet, aki évtizedeken át dolgozott a szerkesztőségben, s az idősebbek úgy emlegették, hogy néha jobban tudta, kinek mi a dolga, mint maga az illető.

Érkeztünkkel a szerkesztőség addigi bohém, régi idők kávéházi hangulatát idéző hangulata is megváltozott. Korábban, ha elhangzott a folyosón a mondat: „Helyzet van” – a kollégák már mentek is a megadott szoba felé, ahol vígan ünnepelték éppen valakinek a születés- vagy névnapját, s nem fukarkodtak leereszteni a torkukon jelentősebb mennyiségű innivalókat. Mi sem voltunk karót nyelt, sőtlan emberkék, de a társaságunkban nem akadt igazi nagyívó, a továbbra is meg-megtartott Zoltán, Ernő és egyéb napokon módjával fogyasztottunk, inkább beszélgettünk, mintsem részegeskedtünk. Dolgunk végeztével sem volt jellemző, hogy a környékbeli kocsmákban vagy az Osvát utcai Kulacs étteremben folytattuk volna a munkát, ahogy azt régebben az elődök, vagy például az egy emelettel feljebb lakozó *Magyar Hírlap* ifjú kollégái, akkor is tették. Jót derültünk a nyolcvanas évek elején a laphoz ejtőernyőzött Gál Zolin, akit több idősebb nemzeti korábbi időkből már jó ismert, s akinek pálinkától kicsattant piros arca megerősítette saját vallomását a liftben, felfelé menet dél tájban: apám, én ilyenkor már túl vagyok a harmadik felesen... (Gál Zoli mindig elegánsan, igazi régivágású úriemberként öltözött és viselkedett – a kilencvenes évek közepén közzétett ügynöklistán az ő neve is ott díszelgett.)

Az újság munkarendje, tempója nem igazán hasonlított a maihoz. A szerkesztőség csak déli egy óra tájban kezdett benépesülni, délelőtt az ember vagy riporton volt, vagy sajtótájékoztatón ült vagy otthon gépelte a másnapi cikkét. Három órakor kezdődött az úgy egy órán át tartó lapindító, ahova a szerkesztők és a rovatvezetők voltak hivatalosak, s ami az állandó részvevőknek rangot adott. Az értekezlet végeztével Pethő többnyire végigsétált a szerkesztőségben, benézett a szobákba, hogy vagyunk, hogy vagyunk, kérdezte kedélyesen. Nálunk többnyire Szényivel váltott közvetlenül is néhány szót, Gábor papájával ugyanis együtt szolgált tűzértisztként, így elnézően mosolygott, amikor a vicces kedvű riporter a nyitott ablakból befelé duzzadó nejlonfüggönyökkel küzdve annyit mondott: egy pillanat, főnök, csak kikötök.

A főnök megszólítást és a kedélyeskedést Malos barátom is hamar átvette, néha olyan beszélgetéseket is megengedve magának, amiket más aligha kockáztatott meg, de Péter ezeket a csípős megjegyzéseket olyan váratlanul és olyan sármosan tudta mondani, hogy aki azon megsértődik, magát teszi nevetségessé, ezért – ha kényszeredetten is, de – mindenki csak mosolyogni tudott. Malost irigyeltük ezért a schlagfertiségért, nekem mindig csak percekkel, órákkal később jutott szembe, hogyan is kellett volna riposztotnom egy-egy helyzetben. A főnök szót sem tudtam soha senki vezetőnek mondani, Pethőt – aki régi polgári család Ludovikát végzett sarjaként sosem volt párttag, csak a hatalommal kiegyezők népes táborának egy jellegzetes alakja – nem kevés gonoszkodással, kicsit gyerekes lázadozással gyakran Pethő elvtársnak szólítottam.

A 214-es szobát mi afféle központi helynek tekintettük, bolondoztunk, diskuráltunk mindenféléről, de bejöttek ide más kollégák is, be-benézett barátkozni a Pethőt követő főszerkesztő, Soltész István is. Soltészt rendet tenni, a renitens

lapot megfegyvelmezni tették ide Pethő helyére. Akkoriban a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettesként dolgozott, s került közeli viszonyba Mária nénivel, azaz Kádár Jánosnéval, aki évtizedek óta a *Tájhiv* osztályvezetője volt. Soltész fiát (aki tanácsi és pártközpontos karrier után a rendszerváltás idején az Országgyűlés főtitkára lett és maradt egészen a legutóbbi időkig) az egyetemről jól ismerem. Nagyon okos, művelt fiú volt. Magát Soltészt is ismerem néhány röpketálalkozás erejéig stúdiós-gyakornok koromból, amikor a *Magyar Hírlap*nál próbálkoztam, ahol ő volt a belpolitikai rovat vezetője. Nem emlékszem, szóba került-e valaha is ez az évekkel azelőtti ismeretség. Jól ismerte viszont Kertész Pétert, aki nem sokkal öelötte került a laphoz. Neki panaszkolta aztán, hogy akárhányszor bejön hozzánk, a Boros elkezd fütyörészni, a Javorniczky meg egy idő után kimegy a szobából. Ezt a történetet tudva később mosolyogva hallgattuk, amikor más kollégák felhánytorgatták, hogy de hiszen a Soltész mindig nálatok ült...

Első *nemzetes* napjaimról, bemutatásomról a szerkesztőség tagjainak már esett szó. Mindenkiel illedelmesen kezett fogtam, de hogy, hogy nem, egyvalaki kimaradt a sorból, mégpedig a külpolitikai rovat nagyhatalmú és félelmetes hírvézetője, Matolcsy Károly. Ha jól emlékszem, a párttitkár, Sziládi János (később évekig a Nemzeti Színház igazgatója) szölt néhány nap után, hogy te, menjél már oda Matolcsyhoz, nehezményezi, hogy nem mutatkoztál be neki. Károly – semmi Karcsi, pláne Karesz, szigorúan csak Károlynak szólíttatta magát – gyorsan megbocsátotta nekem ezt az udvariatlanságot, s bár a közvetlen beosztottai-val kíméletlenül rideg és gonosz, sérelmeit nem felejtő tudott lenni, velem mindig szívélyes volt. Sok közünk persze a munkában nem volt egymáshoz, de néhány évvel később egyszer odajött és csak annyit mondott: Ráthonyi János beszélt a családról, nagyon rendes ember volt az apád. Ezt magam is így gondoltam, de Matolcsytól valahogy mégsem estek annyira jól a dicsérő szavak, kezdtem gyanakodni, mi lehet az apám általam nem ismert múltjában, amivel kivívta Matolcsy elismerését. (Ráthonyi János 1945 előtt is újságíró volt, a háború alatt haditudósítóként ismerte meg apámat, aki tartalékos tisztként szintén a haditudósítóknál szolgált időről időre. Ráthonyi a hetvenes években nyugdíjasként gyakran írt Pálffy József népszerű és a többinél szabadabb szellemű lapjába, a *Magyarország*ba, de „főállásban” a Vegyész vállalat üzemi lapját szerkesztette, ahova stúdióként én is maszekolhattam, innen lett az ismeretségem vele.)

Egy-két éve lehettem a *Magyar Nemzet*nél, amikor hazajött a lap washingtoni tudósítója, Zala Tamás. Zala okos, tudós férfiú volt, zsidóságot elég nyíltan vállaló férfiú, főszerkesztői ambíciókkal. Erre származása miatt a *Magyar Nemzet*nél az akkori káderpolitikának megfelelően alig volt esélye. Sziládi éppen akkoriban ment át a Nemzeti Színház élére, még mint miniszteri biztos, Zala lett a párttitkár. Nyílt szellemű, újító hajlamú emberként elég mar megnyerte magának többünk rokonszenvét. Voltak ambíciói, csinálni akart valamit, elég nagy volt a kontraszt közte és a meglehetősen tétova Pethő között. Mi, ifjak szerettünk vol-

na változást, élénkülést, újítást látni, Zala habitusa ez ígérte. Ő jóban volt Futász Dezsővel, rajta keresztül ő is kereste a mi támogatásunkat. Megpezsdítette a meglehetősen langyos szerkesztőségi életet, háttérbeszélgetéseket szervezett tudósokkal, jeles szakemberekkel, emlékszem például, egyszer Bácskai Tamás közgazdász jött el és beszélt igen érdekes dolgokról.

Egyszer Zala szólt nekem, hogy volna lehetőség plusz pénzt keresni. Mi lenne az? – kérdeztem. Beszédet kellene írni vállalatvezetőknek ünnepi alkalmakra. Megköszöntem a lehetőséget, de mondtam, hogy én nem akarok ünnepi beszédet írni. Először nem is értette, mi a bajom ezzel, aztán megérezhette, hogy én ezt nagyon nem tartom méltó és vállalható dolognak, meg is neheztelt kicsit rám.

A *Magyar Nemzet*nél a pártalapszervezet meglehetősen kis létszámú volt, lehetek vagy tízen abban az időben, a hatvanfős szerkesztőségben. (Sajátos módon, mint később kiderült a rendszerhanyatló nyolcvanas években nőtt a duplájára nőtt a párttagok száma. Akkoriban jött sok új kolléga, s belülről is jelentkezett egy-két karriert remélő munkatárs. Se Pethő, se Matolcsy nem volt párttag, egyedül Rajcsányi Károly főszerkesztő-helyettes, régi szocdem volt az. Mellette párttag volt még Kovács Judit főmunkatárs, a *Nők Lapja* első főszerkesztője, (a kilencvenes években egy szobában, a kegyvesztetteknek asylumként létrehozott riportrovatban vegetálgattunk és lettünk jóba, a *Nemzet* 2000-es csúfos beolvasztása után néhányszor otthon is meglátogattam, legutoljára flódnit vittem neki a Daubner cukrászdából), a mi rovatunkból Komor Vilma és Rácz Judit, Keszler Ernő, a belpolitikai rovat vezetője, a stúdióvezető Barta András, a régi munkásmozgalmi harcokból ittmaradt Ránkiné, aztán a *Krónika* oldal szerkesztője: Vass Éva, a tördelészerkesztő, Somorjai József, alias Somi, Köves Rózsa, a levelezési rovat vezetője, (mindkettő szintén régi, háború előtti szocdem), Víg István, a gazdasági rovat vezetője, majd az utóda, Tóth Gábor főszerkesztő-helyettes, majd a rendszerváltásnak hála nyolc éven át főszerkesztő (a *Szövetkezet* című lap főszerkesztői székéből került a *Nemzethez*, Csaszi szerint ő fedezte fel a sárbogárdi áfész-vezetőségből Demján Sándort, az első szocialista modern áruházlánc vezetőjét, ma Magyarország egyik leggazdagabb emberét. Tóth volt közben párttitkár is (messze a rendesebb fajtából, bár a *Nemzet*nél a többiek, Sziládi, Zala, Köves Rózsa, Barta sem voltak ártó szándékúak, a legkevésbé sem). Őt kivéve mind ötven fölöttiek, vagy annál is idősebbek voltak párttagok, egyedüli ifjoncként a nálunk nyolc-tíz évvel idősebb Rácz Jutka járt még a taggyűlésekre. Úgy emlékszem, akkortájt lépett be Futász Dezső is, akinek az ötvenes években magasrangú pártvezető volt az apja, később a lapkiadó vállalat személyzetise, de Dezső leginkább a washingtoni tudósítói poszt elnyerése miatt lett párttag, amit aztán meg is kapott.

Közülünk senki nem dédelgetett efféle tervet. Szényitől egyszer az ebédlőben megkérdezte Vass Éva: Gábor, maga mikor lép be a pártba? – Majd ha a húgom belépett, felelte Szényi, aki tudvalevőleg egyke volt.

Az ökörködésnek, az ugratásoknak a *Magyar Nemzet*nél komoly hagyományai voltak, amiben aztán az ifjabb nemzedék sem maradt le az öregek mögött. Az „ifjak csapata” egy időben elérte, hogy saját oldalt szerkeszthetett, ahol könnyedebb írásokat publikáltunk. Hétről hétre más írta a *Virág az ecetfán* című humoros tárcasorozatot. Az olvasók is betelefonálhattak mindenféle jópofa dolgról hírt adva, ezeket megadott időpontban telefonon fogadtuk. Egyszer Borossal tartottunk ilyen telefonügyeletet, amikor csöngött a telefon, a vonal túlsó végéről valaki elkezdte magyarázni, hogy magyar tudósok új állatfajtát kísérleteztek ki, s a macska és a nyúl keresztezéséből létrejött szüleményt nyucskának keresztelték el. Szépen feljegyeztük a mondottakat, majd átmertünk a szomszéd szobába, ahol éppen valamilyen névnapot ünnepeltek a többiek. Amikor elmeséltük a legutolsó hívt, kitört a röhögés: kiderült, hogy a jeles tudós, a nyucska szülőatyja nem más, mint Szabó Dodó kollégánk vendégként betoppant fia, akinek nem ismertük fel a hangját. Ő bolondított minket hosszasan a nyucska történetével, miközben a többiek a hasukat fogták a nevetéstől.

Pethőnek szokása volt úgy kiadni feladatot, hogy egy-egy újsághírré vagy olvasott cikke, amit kivágott, ráfirkantotta, hogy vezércikk, folyóírással ráírta: *Pe*, s betette a kijelölt kolléga titkárságon levő fakkjába. Csálvány Margit idősebb kolléganőnk, az egészségügy gazdája, egymás után írta a szakzsargon kifejezéseitől hemzsegő, hosszú és nem túl olvasmányos cikkeit különböző betegségekről, orvostudományi újdonságokról, Pados és Schultheisz professzorokkal állt rendszeres kapcsolatban. Szobatársa, a nagy tréfamester Illés Sándor, alias Illés Mackó volt, akivel kölcsönösen nem szívelték egymást. Illés egyszer talált az orvosi lapban egy szakcikket, amely a staphylococcusról szólt, kivágta, ráfirkantotta: vezércikk – *Pe*, s betette Margó fakkjába. Margó csodálkozva nézte az „utasítást”, ezt azért ő sem értette, de ott volt, hogy *vezércikk – Pe*, hát napirendre tért fölötte. Aztán egy idő után, mégiscsak bement Pethőhöz, hogy Te, Tibor, tényleg a staphylococcusról akarsz vezércikket?

A legnevezetesebb élc és tréfa azonban Szász Pistához fűződik. Pista életének elmesélésére és helyének leírására oldalak kellenének, most csak annyit, hogy akkoriban elég labilis volt az állapota, sokat ugratták a többiek. Egy nap hívatta Pethő, s egy hivatalos külsejű, sok pecséttel ellátott levelet adott át, amely Moszkvából érkezett, és amelyben tudatták István Szász újságíróval, hogy haditudományokban való jártasságára és egyéb érdemeire tekintettel őt érte az a megtiszteltetés, hogy első magyar újságíróként egy Szojuz úrhajó fedélzetén látogatást tegyen a világűrben. Pista repeső arccal jött vissza a szobába, elújságolva, hogy egy hónap múlva utazik Bajkonurba, az orosz űrközpontba, s addig mindenféle orvosi vizsgálatot kell elvégeztetnie. Becsülettel végig is járta a megjelölt helyeket, gyűjtötte a leleteket, s nap mint nap beszámolt úti előkészületeiről. Igen nehezünkre esett komoly arccal végighallgatni Pista lelkesült beszámolóit, hiszen a levelet Kristóf Attila fogalmazta, Vértessy Péter kollégánk fordította angolra, Pethő pedig vállalta a hitelesítő szerepét a bohózatban. Pista azonban

annyira beleélte magát leendő úrutazásába, hogy egy idő után aggódni kezdtünk, s Kristóf szólt Pethőnek, le kellene állítani Pistát, mert még baj lehet a mókából. Pista, amikor meghallotta, hogy csak ugratás volt az egész, csak annyit mondott. Kezdetől fogva tudtam... aztán mintha mi sem történt volna, beállt a hátsó traktuson pöcificizók közé.

Pethő első főszerkesztősége 1982-ben – érdemei elismerése mellett – véget ért. Emlékszem, a New York palotával szembeni lámpánál álltunk Németh Petivel, akkor a *Magyar Hírlap* sportújságírójával. Eltűnt az utolsó írni tudó főszerkesztő is – kommentálta a leváltást Németh, aki ráadásul ismerte is Soltészt korábbi hírlapos életéből.

Igaz, ami igaz, Pethő minden óvatossága, határozatlansága, kompromisszum-készsége mellett európai kitekintésű, műveltségű és széles tájékozottságú valaki volt, aki sok érdekes, új dologra felfigyelt, s szívesen írt szombati publicisztikáiban olyan semleges, de fontos témákról, mint a kvarkok felfedezése vagy a fekete lyuk. Harcosnak a legkevésbé sem volt nevezhető, ugyanakkor a legkevésbé sem kellett tartani tőle. Ha egy kéziratot politikai okokból kényesnek, veszélyesnek ítélt, egyszerűen betette a fiókjába: ezt nem közöljük, s az ügy ezzel le volt zárva. Nem tudok olyan esetről, hogy bárkinek is ártott volna, vagy akár csak szemrehányást tett volna, ha utóbb őt marasztalták el egy-egy, a pártközpont által kifogásolt írás miatt. Miattam egy letolást kapott, de a pontos történetét ennek is csak jóval a rendszerváltás után ismertem meg magam is, amikor Murányi Gábor pártközponti dokumentumok alapján rekonstruált néhány ilyen esetet.

Történt, hogy rövid publicisztikát írtam kissé ironikus hangnemben annak a régóta húzódó építkezésnek a visszasságairól, amely a Roosevelten téren a Gresham palota mellett telken zajlott. Megemlítettem a cikkben, hogy a népnyelv Spenótpalotának keresztelte el ezt a meglehetősen otromba, az Akadémia és a Gresham palota között éktelenkedő, oda nem illő spenótzöld épületet, amelybe végül a Tervhivatal költözött. Az ártatlan kis írásból úgy lett, Pethő feddő hangú levelet kapott a pártközpontból, kiderült, egy korábbi főszerkesztői eligazítón mondták a főszerkesztőknek, hogy egyelőre ne foglalkozzanak ezzel az épülettel és az építkezés elhúzódásának okaival. A letolásról én mit sem tudtam, így arról is csak Murányi későbbi múltidézésből értesültem, hogy Pethőt arra utasították, hogy a cikkért felelős személyeket vonja felelősségre. Pethő levelet írt az illetékes elvtársnak, melyben közölte, hogy a szerzőt és a cikket leadó rovatvezetőt figyelmeztetésben részesítette. A pártközpontban azonban nem érték be ennyivel, „az ügy súlyosságára tekintettel” szigorúbb büntetést követeltek. Ekkor hívatott be Pethő és közölte, hogy megvonja a havi prémiumomat. Döntéséről tájékoztatta a pártközpontot is, ahol ezzel napirendre tértek az ügy felett. Azt csak Pethő és én tudtuk, hogy vagy nagyrészt szabadságon voltam vagy nem teljesítettem a prémiumhoz szükséges flekkmennyiséget, a lényeg, hogy abban a hónapban nekem nem járt prémium, amit Pethő büntetésként megvont tőlem.

A *Nemzet*nek sok jeles újságírója volt abban az időben. Közülük sokan még a háború előtt kezdték pályájukat. A kulturális rovatot Mátrai Betegh Béla vezette, színikritikái eseményt jelentettek abban az időben. (Arról az ötvenes évekbeli Hamlet-kritikájáról, amely abban az időben felért egy rendszerbírálattal, éppen Martin Jóska közölt nemrég részletes elemző-értékelő tanulmányt, felhasználva levéltári és kéziratári forrásokat is.) A rovat főmunkatársa volt Ruffy Péter, ugyancsak a régi veretes zsurnaliszta-stílus reprezentánsa. A belpolitikai rovat főmunkatársa volt Baróti Géza, több színpadi darab szerzője és az ötvenes évek végén indult, közkedvelt rádiósorozat, a *Szabó család* egyik írója.

A szerkesztőség egyik oszlopa a két olvasószerkesztő volt, Antalffy Gyula és Csátár Imre. Felváltva dolgoztak, egyik nap az egyikük, a másik nap a másikuk volt az ügyeletes. Az ügyeletesek kezén az összes kézirat keresztülment, ezért is voltak kulcspozícióban. Kettejük életútja meglehetősen különbözött. Antalffy a háború után a kigazdák lapjainál volt újságíró, Csátár viszont munkáscsaládból származott, hithű kommunistaként egészen a *Szabad Ifjúság* című hetilap főszerkesztőségéig vitte, de 1956 után súlyosan meghasonlott önmagával és a párttal is. A testvérét ellenforradalmárként kivégezték, ő sose lépett vissza a pártba, de rövidebb szilencium után, afféle parkoló pályát találtak számára és a *Magyar Nemzet*hez került. Majd húsz éven át alkottak ők igen színvonalas párost, kitűnő szerkesztők voltak. Antalffyról nekem már csak futó benyomásaim lehettek, az én odakerülésemmel szinte egy időben vonult nyugdíjba, néha be-beugrott szerkeszteni. Csátár viszont egészen a 2000-es beolvasztásig a lapnál dolgozott, az utolsó években már nem szerkesztőként, csak népszerű hétvégi rovatát, az Útközben írt rendszeresen, nem lankadó buzgalommal, akkor is, amikor már erősen megromlott látása miatt nagyítóval olvasta az újságot és fejből diktálta szílas, szikár mondatait a gépirónőnek.

Csátárhoz valamelyest hasonló politikai múlttal került a *Nemzet*hez az ötvenes évek végén egy másik főmunkatárs, Kovács Judit, de ő egy pesti zsidó polgárcsalád kommunistává lett gyermeke volt. Már említettem, hogy a *Nők Lapja* alapító főszerkesztője volt, 1956-ig állt a lap élén. Tisztán látó, érzékeny, művelt asszony és újságíró volt, de ő nem fordított hátat a pártnak, s aktív részvevője maradt a nőmozgalomnak is. Bár a *Nemzet*nél semmilyen tisztséget, funkciót nem kapott, nem egyszer írt vezércikket, s a szerkesztőségben belül is volt szava és befolyása. Olyannyira, hogy a rendszerváltás után az egyik, újsütetű demokratává lett harcias kollegina a folyosón neki vetette oda: „Eddig ti mondtátok meg, mi legyen, most majd mi mondjuk meg, mi lesz”.

A lapon belüli hierarchiát, s az egyes újságírók helyzetét, rangját hüen tükrözte, hogy ki milyen műfajú cikkeket írhatott, és azok mikor jelentek meg. A hétvégi szám és a karácsonyi lap kitüntetett helyét már említettem, ezekben megjelenni megtiszteltetés volt. Egy szűkebb kör írta a lap nagy vezércikkeit is és a hétvégi *kilencedik oldal* publicisztikáját. Pethő újítása volt az úgynevezett *minivezér*. Hétköznaponként a korábbi kéthasábos vezércikk helyett két feleak-

kora terjedelmű mini jelent meg, amelyek sem tartalmukban, sem művességükben nem érték el a nagy vezércikkek szintjét. Letudta őket az ember, de senki nem szerette, így ezt gyakran osztották a fiatalabbakra. Különösen sok *miniveért* jegyzett egy idő után Malonyai Péter, aki gyorsan és kulturáltan tudott írni szinte bármiről, ezért gyakran őt bízták meg ezzel. Néhány hónap után Péternek elege lett ebből a nagy megtiszteltetésből és morgolódva megjegyezte: hogy jön ő ahhoz, hogy huszonhat évesen, csekély élettapasztalattal bölcselkedjen, elmélkedjen a világ ilyen-olyan dolgairól.

Az említett neves kollegák mellett a lapnak számos rendszeres külső szerző is hozott kéziratot. Az említett szombati kilences oldal legkedveltebb írása a tárca volt, amit hosszú éveken át felváltva írt két ismert író, Csurka István és Görgey Gábor. Csurka volt az erőteljesebb, a markánsabb, a kritikusabb, ő sokszor elment addig a határig, amíg akkoriban el lehetett menni. Különösen megmaradt emlékezetemben a *Sasok és varjak* című írása, amelyben a büszke sasok és a káráló, szürke varjak világát állította szembe egymással. Minden *Nemzet* törzs-olvasó érthette, miről, kikről beszél.

Más akkori írók is dolgoztak külső szerzőként a lapnak, például Karinthy Ferenc, akinek korábban rendszeres rovata is volt, vagy Bor Ambrus, akinek olykor dagályos, kellemkedő, modoros stílusát mi, fiatalabbak nem sokra értékeltük. S a karácsonyi lap fényét növelte Illyés Gyula. Híres kolumnás írása a határon túl élő magyarokról dühödt reakciót váltott ki Romániában, egy Ion Lăcrănján nevű szerző intézett egészen durva támadást ellene. Illyés válaszolni akart, de a magyar pártvezetés – nem akarván élezni a felszín alatt egyébként sem feszültségmentes viszonyt a román kommunista párttal és Ceaușescuval – ehhez nem járult hozzá, amit Illyés mély sértettséggel, de tudomásul vett.

A hetvenes évek végének egyik másik, botrányt okozó írása egy következő karácsonyhoz fűződik. A lap közölte Ördögh Szilveszter novelláját, amelyben az író Máriát illette profán jelzővel, kiváltva ezzel a katolikus egyház, illetve a hívő olvasók rosszzallását és – a pártvezetés elmarasztaló reagálását, mondván megsértjük hitükben a vallásos embereket, akiket az „aki nincs ellenünk, velünk van” jelszó jegyében a párt nem akart ellenséggé tenni. Ez a két ügy is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Pethőt nyugdíjazták, s a helyére kinevezték a megbízható Soltesz Istvánt. Egybeesett mindez a párton belüli harcok és a nagypolitikai helyzet alakulásával is, utóbbiak közül főként a lengyelországi események, a Szolidaritás fellépése erősítettek fel a magyar párton belül is egy keményvonalasabb irányt, amelynek folyományaként a nyitottabb szellemű Pozsgay Imrét a kulturális miniszteri posztból felmentették és a Hazafias Népfront főtitkárának választva félreállították. Mivel a *Magyar Nemzet* (formális) lapgazdája a népfront volt, a vonalasabb pártvezetők úgy vélték, nem volna szerencsés, ha a puhább, kevésbé megbízható Pethő maradna a lap élén, s így esetleg egy saját újságot kapna Pozsgay.

Soltész tökéletesen beváltotta az e tekintetben hozzáfűzött reményeket, a következő hét évben Pozsgay leginkább csak protokolláris események alkalmával szerepelt a lapban, reformista nézetei kifejtésére nem kapott módot, s miközben a népfront a reformista szárny különböző képviselőinek szervezett megjelenési formát nyújtott, s több reform-anyag elkészítését támogatta, ezekről a lap alig adott hírt. (A nevezetes és később sokat emlegetett Pozsgay-interjú, amelyet Tóth Gábor készített, s amelynek szenzációja a Magyar Demokrata Fórum megalkulásának nyilvános bejelentése volt, már a rendszerváltás előtti hónapok belső pártcsatározásainak és helyezkedéseinek eredménye volt.)

A belpolitikai rovat vezetője odakerülésem idején és még vagy tíz éven át Keserű Ernő volt. Ernőt egyszerű falusi gyerekként az ötvenes években emelte fel a párt és jelölte ki számára az újságírói pályát a Lenin-iskola elvégzése után. Korántsem tartozott az legjelesebb írásművészek közé, ezt ő is tudta magáról. Jó kádernek számított, ezért került egyre magasabb beosztásokba, a nyolcvanas évek második felében már főszerkesztő-helyettes volt. Valószínűleg soha nem voltak benne különösebb érvényesülési ambíciók, egyszerűen kellően átlagos, ugyanakkor rendes ember volt ahhoz, hogy különféle elvárásoknak megfeleljen, felfele is, lefele is. Tisztességgel, korrektül tette a dolgát, de igazán otthon balatonszéplaki nyaralójában és a karádi szőlőjében érezte magát. Roppant ügyes, praktikus ember volt, kiváló építőmester lett volna belőle, ha a néphatalom nem szán neki más sorsot. A nyaralóját, majd később a családi házát is szinte maga építette. Rovatvezetőként közvetlen, emberséges volt, aki megtanulta, meddig lehet elmenni, tudta, mi a dörgés, de nem volt benne rosszindulat. Ha fel is horkant néha egy-egy kritikusabb mondat olvastán, amit aztán szépen kihúzott, nem haragudott meg a szerzőre, nem tett rosszat neki. Kétségtelen, hogy a szocialista lapszerkesztő ideális képviselője volt, megbízható elvtárs, ugyanakkor velünk szemben csöppet sem volt vonalas. Külön hálás lehetett neki a mi fiatal társaságunk, hogy az úgynevezett musz-vezércikkek megírását érzékeny nagypolitikai témákról, a sátoros ünnepek alkalmával történő kötelező tiszteletköörök megtételét – november 7. május 1. április 4., a soros párt- vagy népfrontkongresszus – magára vállalta, és az ilyenkor szokásos paneleket, frázisokat évről évre variálva írta meg a cikket, mentesítve minket az alól, hogy véleményünkkel ellentétes, nehezen vállalható tirádákat vessünk papírra a szocializmusról.

Folytatom az emblematisz munkatársak sorát Antal Gáborral, a Tanár úrral. Antal tagbaszakadt, tekintélyes hasú, kövér ember, illett rá a tohonya jelző. Csozogva járt, szivarfüstjének illata messziről jelezte jöttét vagy ott jártát, kicsit dörmögő hangon, jellegzetes hanghordozással beszélt. Akkoriban főleg folyóirat-kritikákat, ismertetőket írt, meg interjúkat készített *Min dolgozik...?* címmel jeles társadalomtudósokkal, irodalmárokkal. Balassa Péter, akivel jó barátságban voltunk, s aki egyébként a hatvanas évek végén egyetemistaként egy-két nyarat a *Nemzémél* gyakornokoskodott, egyszer említette, hogy nagyon szeretne bekerül-

ni a „meghívottak” közé, örülne, ha Antal őt is meginterjúvolná a munkájáról ebben a sorozatban. Emlékeim szerint erre nem került sor, pedig Péter kritikusként, esztétaként akkor már a „posztmodern” fiatal írók, Esterházy, Nádas fő mentorának számított. Nem tudom, hogyan ragadt rá a Tanár úr megszólítás, de ha valakire, rá illett: igen nagy tudású, művelt, okos és szellemes ember volt, két lábon járó lexikon. Mélyen megmaradt bennem egy jelenet: karácsony előtti nap volt, kevesen lézengtek már a szerkesztőségben, én egyedül ültem a szobánkban, amikor bejött Mátrai Betegh és Antal, együtt vagy egymás után, nem tudom. Antal egyszer csak arra terelte a szót, hogy ő mennyi rossz dolgot csinált életében. Mátrai kedves együttérzéssel és megértéssel szelíden ellenkezett vele, s az érdemeit, erényeit hozta fel az önmarcangolással szemben. Megérintett, de zavarba is hozott ez az őszinte hang, hiszen bár kedveltük egymást, de nem voltunk bizalmas viszonyban, hogy ilyen nyíltan kitárulkozzon előttem. Később tudtam meg, hogy Antal fiatal zsidó értelmiségiként az ötvenes években lelkes sztálinista volt, dogmatikus kommunista hevületében talán ártott is sokaknak, aztán a hatvanas években a Hungária (volt New York) kávéházban törzsasztala volt, sok fiatal értelmiségi ült oda és hallgatta az előadásait, Kenedi János az emlékezéseiben talán említi is ezeket az éveket. (Azt pedig még később, hogy III/III-as ügynök volt.)

Nyomdászok lehettek a szerzői annak a viccelődésnek, hogy az újság megjelenéséhez nem kell újságíró, csak nyomdász legyen. (Ennek fontossága a Magyar Nemzet kilencvenegyes sztrájkjakor újra beigazolódott: a tulajdonosok akkor ültek komolyan a tárgyalóasztalhoz, amikor az öt tördelő közül hárman szintén letették a munkát.) A Magyar nemzetnél azonban ezt a mondást biztosan ki kell egészíteni azzal, hogy a lap megjelenéséhez kell a nyomdász – és a Rajcsi...

Rajcsányi Károly főszerkesztő-helyettesnek volt ez a beceneve. Rajcsányi szociáldemokrataként a *Népszavánál* dolgozott sokáig, majd az ötvenes évek végétől lett a *Magyar Nemzet* mindenese. Alacsony, köpcös emberként idegesen fújtatva ingázott a szerkesztőség és a nyomda között. Ő volt a lap lelke és motorja. Félrevezetően hangzik, ha azt mondom, hogy nem tartalmi ügyekkel foglalkozott elsősorban, hiszen de mennyire tartalmi kérdés egy lapnál, hogy az oldalak hogyan néznek ki, hogy a cikkekben ne legyen elütés, értelemzavaró mondat stb. Rajcsányinak fantasztikus szeme és érzéke volt, hogy a legapróbb hibát is azonnal kiszúrja. A tekintete villámgyorsan átpásztázta a kefelevonatot, s rögtön észrevette, ha hiányzott egy betű, egy vessző vagy bennmaradt egy gépelési hiba. Más újságíró percekig nézheti az oldalt, átsiklik a szeme az ilyen hibák fölött, Rajcsival ez nem fordulhatott elő. Ha valami nem tetszett neki, dühösen felpattant, kifakadt, villámokat szórt a szeme, hogy öt perc múlva a legkedélyesebben szóljon hirtelen haragja „tárgyához”. Sohasem emberekre haragudott, ezért is felejtette el könnyen a mérgét, hanem a lapért aggódott. Hogy az újság jó, a *Magyar Nemzet*hez, a szakma többnyire íratlan törvényeihez méltó legyen.

Munkásköltőként indult a negyvenes években, mindebből nekünk már csak rím-faragó hajlama jutott, szövicceihez huncutul mosolygott. *Ma-Lónyai*, de mi lesz honlap? – kacsintott Péterre, akit egyébként is kedvelt. Az, hogy messze több a lap egyszerű technikai levezenylőjénél, hogy vérbeli szerkesztő a szó tartalmi értelmében is, nekem akkor derült ki, amikor egyszer Ernő távollétében ő tartotta a rovatértekezletet. Egymás után jöttek az ötletek, a témajavaslatok, mindegyikhez volt egy jó észrevétele, hivatkozott megjelent írásokra, amelyeket fel lehet használni, okos éccákat adott. A szerkesztőség volt az igazi otthona, késő éjszakáig maradt bent, akkor is, amikor nem ő volt az ügyeletes főszerkesztő-helyettes.

A szerkesztőségben lett rosszul 1983 forró augusztusában, innen vitte el a mentő, akkor talán még élt. Mindenkit megdöbrentett a halála, különösen mert másfél évvel előtte halt meg ugyanilyen hirtelenséggel, szívrohamban Mátrai Betegh, akit előtte – a pártközpontból delegált Lőkös Zoltán főszerkesztő-helyettesével vívott bátor csatározása miatt – néhány hónappal előbb megalázó módon elbocsátottak.

Kik is dolgoztak a *Magyar Nemzet*nél a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján? A kulturális rovatban Zay Laci volt a rovatvezető-helyettes, ide tartozott Ruffy Péter főmunkatárs, aztán Vértessy Péter, Lőcsei Gabriella, Barta András, Gábor Pista, Kartal Zsuzsa, Hajdú Éva, Józsa Gyuri, Berkes Erzszi, később Marafkó Laci, Dénes Pista, Mátraházi Zsuzsa. Mátrai Betegh helyére egy jóindulatú, de meglehetősen közép-szerű kádert hoztak, Szalontay Mihályt, aki megmaradt „idegennek”, őt néhány év után Vértessy Péter váltotta. A belpolitikai rovatot Keserű Ernő vezette, itt dolgozott főmunkatársaként Baróti Géza, Kovács Judit és Kristóf Attila, aztán a derékhad: Komor Vilma, Gyulay Zoltán, Rácz Jutka, Csákváry Margó, Illés Sándor, Sárvári Márta, Fehér Béla, Szényi Gábor, Boros István, Malonyai Péter, Javorniczky István, Kertész Péter, Császár Nagy László, Murányi Gábor, Kurcz Béla. A külpolitikában Matolcsy mellett Várkonyi Tibor, Martin József, Lovas Gyula, Blahó Miklós, Futász Dezső, Zsigovits Edit, Lambert Gábor és a nagyszerű Szalay Hanna. A gazdasági rovatot Víg Istvántól a hetvenes évek végén Tóth Gábor vette át, s duzzasztotta fel, munkatárs lett Weyer Béla, Kapuvári Gábor, Faludi András, később Bognár Nándor, Gergely Laci, Mélykúti Attila. Zsolt Róbert sokáig egyszemélyes sport-rovatába besegített Gyulay, később a *Belből* hivatalosan is sikerült átsoroltatnia magát Malonyainak. Somorjai József és H. Barta Lajos volt a két egymást váltó tördelőszerkesztő, Csátár és Nagy Pista, Ember Mária az olvasószerkesztők. Köves Rózsa vezette a levelezést, itt dolgozott Dezső felesége, Baranyai Jutka. 1982-ben települt át Magyarországra és jött a *Nemzethez* Bodor Pál. Soltész hozta a laphoz a *Tájhiv*ből Búza Pétert a tudományos rovat vezetőjének.

Az volt a szokás a *Nemzet*nél, hogy amikor az adott oldal összes cikkét kiszedték a nyomdászok, az oldalt az aznapi rovatügyeletes tördelte be, pontosabban ő mondta meg, hogy milyen sorrendben jöjjenek a cikkek, a tördelőszerkesztő.

tő pedig az összképre ügyelt.. Ezért a pályakezdőknek meg kellett ismerkedniük a tördeléssel, a munkájuk mellett jó néhány alkalommal a tördelőszerkesztővel együtt lementek a szedőterembe is. Somorjai József, Somi szívesen vállalkozott arra, hogy szakmája rejtelmeibe bevezesse az ifjoncokat. Engem valami miatt eléggé megkedvelt, s mivel első cikkeim nem árulkodtak különösebben becses újságírói kvalitásokról, a lapnál a helyemet úgy látta biztosítotttnak, ha tördelőszerkesztő leszek. Nekem ugyan semmi ingerenciám nem volt ehhez a munkához, de megbántani sem akartam, a dolog végül aztán el is felejtődött.

A nyomda külön világ volt. A szerkesztőségből a külső folyosón átmenve az ember egy fehérre mázolt vasajtóhoz ért. Csengetni kellett, és ha a nyomdai portás az üvegfülkéből konstataulta, hogy nem illetéktelen érkezett, kinyitotta az ajtót. Néhány lépcsőn lemenve az ember egy hosszú terembe jutott, amelynek keskenyebb részében a tördelők dolgoztak, az üvegfal másik oldalán meg a nyomdagépeken a kéziszedők. Az újságírók a túloldalra csak ritkán mentek, inkább a szedő jött ki, ha egy kéziratban nem értett valamit, vagy nem tudta kiolvasni a sok javításból, hogy akkor melyik is az igazi. Közülük egyedül Gönczi úrra emlékszem, a testes középkorú férfi ült a nagy szedőgép előtt, a klaviatúrán nyomkodta a billentyűket, az ólombetűk meg szépen potyogtak egymás mellé. A kiszedett anyagot vastálcára tették, aztán az első térben a betűket bekenték kefével festékkel, papírt tettek a szedésre, majd áthúztak felette egy hengert, így született meg a kefelevonat, négy-öt példányban. Ezeket a hivatalsegédek felvittek a szerkesztőségbe, a szerzőnek, a szerkesztőknek. Ezen lehetett kijavítani az elütéseket, vagy a tartalmi hibákat. Ugyanígy készült kefelevonat a betördelt oldalakról is. Egy újságoldal méretű tálcát a vasasztalra tett a tördelő, odahozta a külön tálcákon levő anyagokat, amelyek a lapterv szerint arra az oldalra kerültek, majd a rovatügyeletes instrukciói szerint négyesével-ötösével szépen beemelte a kiszedett sorokat a tálcára. A kefelevonatokból és az oldalakból a nyomdában ülő korrektorok is kaptak.

Az, hogy egy újság hány ember összehangolt munkáját igényli, hogy mennyire csapatmunka az újságcsinálás, s hogy minden részvevőnek megvan a maga fontos helye és szerepe, talán ebből is látható azoknak is, akik ezt a világot, a lapkészítésnek ezt a divatból rég kiment, múzeumi módját csak hírből ismerhetik.

A nyomdászok és az újságírók viszonya mindig és mindenütt meglehetősen ambivalens, összetett. A nyomdász-öntudat legendásan nagy volt, nem véletlenül nevezték őket munkás-arisztokratáknak. Ez a megkülönböztető státusz a hetvenes–nyolcvanas években sem tűnt el. Az a már idézett mondás, hogy ha van nyomdász, lesz újság is, visszaad valamit ebből az önérzetből. A nyomdászok többnyire intelligens, értelmes, olvasott, tájékozott emberek voltak, akik ugyanakkor mégiscsak másokat, az újságírókat „szolgálták”. Éppen ezért szívesen vették észre, ha egy firkász hibát vétett, csacsкасágot írt, rosszul tudott valamit. Azt is szívesen fitogtatták, hogy ők a szakmájukban mennyire járatosak. Szíve-

sen évődtek, ugratták a zöldfülüket, akik kissé megszeppenve mozogtak ebben a számukra ismeretlen, idegen közegben.

A szedőteremben a főmettőr volt az úr. Amikor én a *Nemzethez* kerültem, már Tanduri Gyuri töltötte be ezt a posztot. Nemrég lépett előre, akkoriban negyven körül járhatott, s megelőzött a ranglétrán jó néhány régebbi kollegát, akik nehezen törődtek bele, hogy egy ifjonc lepipálta őket. Tanduri sovány, kopaszodó ember volt, agglegény, az édesanyjával lakott valahol a hetedik kerületben. Utoljára a kétezres évek közepén, a Lehel piacon találkoztam vele, ráérő nyugdíjasként sétálgatott a kofák között, s gyakorlott „háziasszonyként” vásárolta a maga főzte ebédhez a hozzávalókat. Nem sokkal később jött a hír a haláláról. Elnyújtva, sajátos akcentussal beszélt, ahogy a szavakat húzta el, úgy hajózott végig a teremben is, az asztaltól a kéziszedőig, a korrektorokig és vissza, mikor hol volt dolga. Nagyon értette a mesterségét, s ezt az idősebbek is kénytelenek voltak elismerni. A vicemettőr Görög Jani volt, vagy egy tízessel idősebb Gyurinál, köpcös, kicsit busafejű emberke, aki rácáfolt a nyomdászokról fentebb mondottakra, nem az eszével tűnt ki a többiek közül, talán ezért volt benne igazán irigység és méltatlankodás Gyuri főnökké avanzsálása miatt. Nagyon megbízható, szorgos, jó iparos volt, precízen tette a dolgát, villámgyorsan rakosgatta a betűket és a léniaikat. Kissé együgyű ember volt, de jóindulatú. Az egyik karácsonykor a nyomdászok szinte hajnalig dolgoztak, hogy a lap időben elkészüljön. Délelőtt Pethő szobájában koccintottunk a sikeres befejezésre, Tanduri helyett valami miatt Görög Jani jött fel a nyomdából, holtfáradtan és kicsit ittasan, lányos zavarában belefogott egy hosszú, befejezetlen monológba arról, hogy az újságírók és a nyomdászok összetartoznak és többet kellene így együtt találkozunk...

Az akkori csapatból Szekeres úrra emlékszem, ő külsejében is a régi nyomdászokra emlékeztetett, művelt, okos ember volt, maliciózus, fanyar megjegyzéseket tett mindenre és mindenkire, intellektuálisan csillogó szemüvege mögül enyhe lekezeléssel szemlélte az embereket, de a mesterségét nagyon értette.

Homályosan emlékszem csak tördelő-inaskodásom heteire, s a későbbi idők-ből is inkább benyomások maradtak meg. Rovatügyeletesként hetente megfordult az ember a nyomdában, mert a rovatoldalak betördelésének irányítása a mindenkori ügyeletes dolga volt. Odaálltunk a nyomdász mellé, aki szépen az oldaltepsi mellé készítette a külön tálcákra szedett és az oldalra szánt anyagokat, majd szépen odatette – közepes méretű bekezdésenként megfogva – a szedett sorokat, ahova az újságíró mondta. Évek távolából a lexikonból kell felidézmem az ott röpködő szakszavakat, nyomdai kifejezéseket is, akárcsak a különböző betűméretek nevét, a lapnál használatos legkisebb nonpareille-től a petit, az antikva, a borgiszon át a tizenkét pontos ciceróig. Ugyanilyen gyakori kifejezés volt a lénia, a cikkeket vagy az íráson belüli hasábokat elválasztó vonal, különböző vastagságban, vagy a fattyúsor, azaz a hasáb tetején levő fél vagy egész sor.

A betűfajták közül a hetvenes években még igen sokfélét használtak a lapnál, az alapfajta a *Bodoni* volt, de például az ötödik oldalon megjelenő, kéthasábos publicisztikákat – ma is hallom, ahogy Somi szinte áhítattal ejti a jelzőt – a kecses *Campaniléből* szedték. Mátrai Betegh színikritikáit mindig érdekes, egyedi hangulatú betűből szedette Gyuri, Béla ezt olykor egy üveg finom itallal honorálta.

A korrektúrák elolvasása és a hibák javítása fontos része volt az írásnak. a különböző jeleket a gyakorlatban tanulta meg az ember, illetve azt a néhányat használta, amit látott másoktól. Míg nem egyszer Ember Mária megajándékozott a MÚOSz naptárából kitépett korrektúra jel-jegyzékkel, mondván, ne csak a jobbra meg a balra hajló derékszöveget, meg a vonal végén és telején levő köröcskét variáljam. A z egyik fontos jelzés volt a görög *deleatur*, aminek kacskarin-gós írását sem tudtam elsőre, a mai *delete* őse.

Említettem már, hogy a poilitikailag érzékeny vagy éppen szigorúan tabu-témák korában nagy hangsúlyt kapott a *Nemzetnél* az igényes stílus, a szakmai-lag korrekt megformálás. Érvényes volt ez a tördelésre is, arra, hogyan néznek ki a címek, vagy, hogy véletlenül se szerepeljen egy oldalon címben ugyanaz a szó. A címadás fontossága egyike volt azoknak a szakmai értékeknek, amelyek a *Magyar Nemzetnél* sokat számítottak. Nem mindenki tud címet adni, vagyis jó címet. Külön tudomány ez, érzék kell hozzá. Vannak szerkesztőségek, ahol a szerző nem is adhat címet, az egy külön munkatárs dolga. A *Nemzetnél* direkt erre a célra nem volt ember, kivéve a kilencvenes évek végének rövid időszakát, amikor a tördelésből kilépő H. Barta Lajosnak ezzel a megbízással találtak munkát. Írásokat ritkán vitattunk meg egymással a rovatban, címeket annál inkább. Az ember ott gyötrődött negyedórán át a cikke fölött, próbálkozott ezzel is, azzal is, ez se tetszett, az s tetszett. Mondjatok már egy jó címet, fordult oda a szobatársaihoz. Miről szól, kérdezték, vagy belenéztek a szövegbe, s kiragadtak egy jól hangzó, találó mondatot, fordulatot. Gyulay Zoli például, akit egyébként se a jelleme, se az írásai miatt nem becsültünk túlságosan, kimondottan jó címekkel tudott segíteni a bajbajutott szerzőn.

A címnek nemcsak tartalmilag kell stimmelnie, nemcsak jól kell hangzania, magára vonnia a figyelmet, felkelteni az érdeklődést, hanem passzolnia kell a lap általános hangvételéhez, stílusához, s nem utolsósorban az írás terjedelméhez, a betördelt cikk méretéhez, ahhoz, hogy hány hasábra tördelik, hiszen nem elég blickfángosnak vagy tárgyyszerűen lényegsűrítőnek lennie és még ráadásul ki is kell férnie a hasábok fölé. S hogy még mi minden befolyásolhatja egy cím sorsát, hatását. Egyszer Bogács község fürdőjének hányattatásairól készítettem riportot, aminek a Bogácsi furcsaságok címet adtam. Nemsokára odajött hozzám Zay Laci, aki szerkesztőként olvasta a cikket, s kért, hogy találjak ki másik címet, nehogy kolléganőnk, Bogács Erzszi megbántódjék miatta! (Egyébként bevett dolog volt az újságból kivágott címekkel ugratni egymást: Ernő névtáblája

fölé odabiggyesztették a *Keserű a szőlőt*, Illés Sándor megkapta a *Mit keresett a Mackó a málnásbant* stb.

Zay Laci szintén a lap jellegzetes alakjai közé tartozott. Testes, magas ember volt, ritkuló hajjal, jellegzetes kásás beszéddel, papos kenetteljességgel. Ez utóbbi nem véletlenül: református pap volt az ötvenes években, nem tudom, hogyan lett újságró. Óvatos, aggodalmaskodó ember volt. Főleg filmkritikákat írt és ő volt Mátray Betegh helyettese, a rovat gyakorlati irányítója, plusz a lap szakszervezeti titkára. Ebbeli minőségében valamikor a nyolcvanas évek közepén a szakszervezeti bizalmi-helyettesi funkcióra próbált rábeszélni, s nem igazán értette, mért nem akarom ezt sem elvállalni. A rovatban a kollegái gyakran idézgették mosolyogva egyik gyakori mondását: én ezt már nem bírom tovább, fogom magam és kiugrom az ablakon...

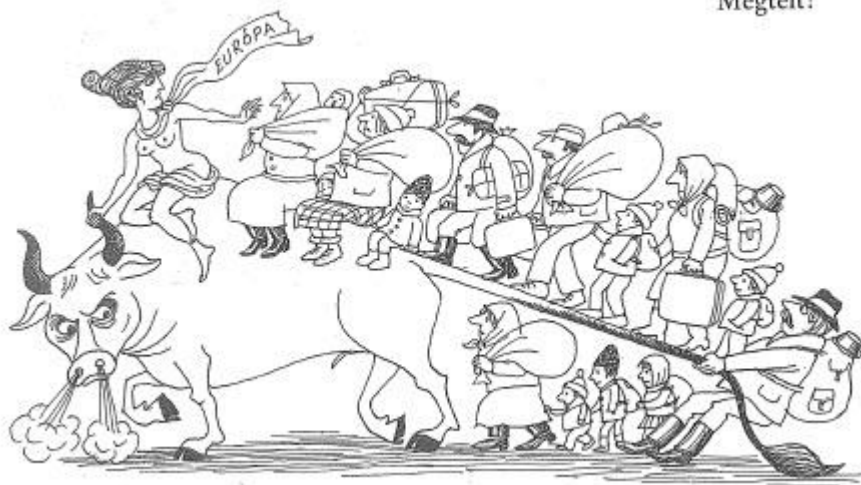
Kiugrott pap volt, de az ablakon nem lépett ki, sőt, a szerkesztőségi ranglét-rán lépegetett előrébb, a kilencvenes évekre szerkesztő bizottsági tag lett. Jóval halála után került nyilvánosságra a belügynek dolgozó III/III-as újságírók listája, amelyen néhány más nemzetessel együtt az ő neve is szerepelt. Anélkül hogy ismerném beszervezésének és „ügynökösködésének” részleteit, azt gondolom, esetében az előkelő származás és a papi múlt éppen elegendő okul szolgálhatott arra, hogy megzsarolják. Eszembe jutott viszont egy régebbi epizód: valamikor a nyolcvanas évek elején Gyulay Zoli büszkén újságolta, hogy a Lottó tárgynyeremény játékán, ahol a szelvényt vásárlók között sorsoltak ki különféle árucikkeket, nyert egy Skoda gépkocsit. A folyosón Zay Laci odasúgta: tudod, hogy így jutalmazták az ügynököket... Furcsállom ma is, hogy tisztességes erkölcsös ember léteére hogyan tudta ezt mondani, miközben ő is ugyanoda tartozott.

Bármilyen furcsán is hangozhat, nem igazán foglalkoztunk azzal, vajon ki a spicli. Tudtuk, hogy vannak, egyik-másik kollegáról sejtettük is. Zoli esetében ez be is igazolódott, másról, aki mindig ott sertepertélt, odasündörgött a beszélgetőkhöz, nem derült ki. Mindegy volt. A lista nyilvánosságra hozatala, amely korántsem sem volt teljes, azért szolgált néhány meglepetéssel. A hetvenévesen is snájdig kedélyes Gál Zolról el tudtam képzelni, Zay Laci esetét meg tudtam érteni, Gyulay tuti egyes volt. Szabó Gyuri, a művelt latinista már kicsit kilógott az elképzelt névsorból. Egyébként kezdettől fogva mélyen elhibázottnak és félrevivőnek ítélem az egész ügynökökdi-játékot. A besúgók jó része sokkal kevésbé volt véleményem szerint ártalmas és rosszat tevő, mint azok, akik nyíltan tisztségüknél fogva szolgálhatták kollegáik, embertársaik kárára a szocializmust. Emlékszem arra a jelenetre, amikor a hallban a szerkesztőségi értekezleten bemutatott Soltész egy új kollegát. Az intrikus Matolcsy nem állta meg, hogy kajánul Malonyaihoz ne hajoljon, megbökte: „Szerinted melyiküké a nagyobb sarsi”?

A *Nemzet* szerkesztőségére egyébként egyfajta *laissez fair* hangulat nyomta rá bélyegét. Különböző színvonalon író, dolgozó emberek, de néhány kivételtől eltekintve alapvetően önálló egyéniségek, individuumok dolgoztak a lapnál. S a

szerkesztők is csak a szükséges mértékig telepedtek csak rá a munkatársakra. Jó néhány érdektelennek, unalmasnak talált téma a papírkosárban végezte. Persze, a számon kérhető, fontosnak ítélt megbízásokat teljesíteni kellett, de elég széles volt a mező, melyen a munkatársi szabadságnak tág tere nyílt.

Megtelt!

Martin József Péter

PRAGMATIZMUS, IDEOLÓGIA, SZKEPSZIS
*A magyar politikai elit és a közvélemény viszonyulása
az Európai Unióhoz*

Az utóbbi években megváltozott Magyarország viszonyulása az Európa Unióhoz. A magyar politika korábban szinte axiómaként kezelte, hogy az országnak az uniós tagság előnyére válik: 2004 előtt ezért követett el mindent a mielőbbi EU-csatlakozásért. És a belépést követően is viszonyítási pontként szolgált az Európai Unió, fontos volt, hogy mit mondanak az unió intézményeiben, vagy a magyar média kedvenc szófordulatával, „mit gondol Brüsszel”. Ebben a hozzáállásban egyszerre több minden fejeződött ki: a Nyugathoz tartozás (évezredes) igénye, illetve ennek az EU-csatlakozás utáni intézményes beteljesülése; az uniós támogatások iránti igény; az EU-nak a hazai modernizációban betöltött szerepe; továbbá a fegyelmező „civilizátor-tanár” iránti enyhe félelemmel vegyes tisztelet.

Az alábbi írásban arra keresem a választ, hogy mi és miként változott meg az uniós politikában 2010 után, amikor a Fidesz-kormány kétharmados többséggel hatalomra került? Milyen jellemzőkkel írható le a magyarországi euroszkepszis, melyek az okai és a következményei? Továbbá médiaelemzéssel áttekintem azt is, hogy a Fidesz és Orbán Viktor kormányfő retorikája mennyiben változott az elmúlt két évtizedben. Fordulat következett-e be 2010-ben az unióval kapcsolatos kommunikációban, avagy a mai szóvirágoknak – „szabadságharc”, „keleti szél”, „nem leszünk gyarmat”, amelyek mind az EU-val szembeni távolságtartást, néhány esetben az ellenséges érzületet kívánják demonstrálni, illetve szítani – megvoltak-e az előképei a Fidesz korábbi retorikájában és politizálásában? Leegyszerűsítve: Orbán Viktor tette euroszkeptikussá a magyar társadalom egy részét, avagy a társadalom attitűdváltása alakította a kormányfő véleményét? És végül megvizsgálom azt is, hogy mi végre kritizálja és ostromozza a Fidesz és Orbán Viktor szinte megállás nélkül az EU-t? Mi lehet ennek a hozadéka, ha van egyáltalán, Magyarország számára? Érdemes-e arra apellálni, hogy a 2008 óta tartó, az uniót minden eddigi krízisnél jobban sújtó válság maga alá temeti a csaknem hatvan éves integrációt, vagy legalábbis megtöri az egységesülés folyamatát? Tényleg lemarad-e Európa és a Nyugat a Kelet mögött?

Mégis, kinek az euroszkepszise – a magyar népé vagy a kormány(fő)é?

A magyar euroszkepticizmus összetett, időben változó és társadalmi csoportok szerint szegmentált jelenség. A korábbi, a 2010-es kormányváltás előtti vizsgálatok a „puha” jelzővel írták le (*Lengyel–Göncz 2010*).

A kemény és a puha euroszkepticizmus (*Szczerbiak–Taggart 2008*) közötti különbség abban ragadható meg, hogy az előbbi ideologikus, érzelmi és érték-alapú, s a (mélyülő) integrációt elvileg ellenzi. Ennek legfőbb példjaként Nagy-Britanniát szokás említeni. A britek a belépéstől kezdve vonakodó tagjai az EU-nak. A brit közvélekedés az EU-ból legfeljebb az egységes piacot fogadja el, a fiskális és politikai unió irányába mutató lépéseket szinte egyöntetűen ellenzi.¹ A „keménnyel” szembeállított „puha” euroszkepticizmus haszonelvű és pragmatikus szempontból bírálja az integrációt – nem lát benne elegendő hasznót –, miközben annak intézményi kereteit nem kívánja felrúgni, de még szűkíteni sem feltétlenül. Ez az EU-pesszimizmus inkább a „legyünk/maradjunk tagok, de kevés hasznunk származik belőle” érzése. A válság nyomán inkább a „puha” euroszkepticizmus hódít az EU-ban, bár a társadalom bizonyos szegmenseiben az értékelvű és ideologikus ellenállásra is van példa, néhány más ország² mellett éppen Magyarországon.

A 2010 utáni magyar kormányzati politika valahol a puha és a kemény euroszkepszis között található. Egyfelől ugyanis a tagságot magát kormányzati politikusok még retorikai szinten sem kérdőjelezték meg, másfelől viszont az EU-t a magyar politikusok, és elsősorban Orbán Viktor miniszterelnök részéről nemcsak pragmatikus, hanem erős ideológiai kritika is éri. Formálisan ugyan Magyarország eleget tesz számos alaki, az integráció mélyítésének irányába mutató követelménynek – így az ország csatlakozott az eddignél koordináltabb gazdaság- és szigorúbb fiskális politikát célzó intézmények többségéhez –, a

¹ Ezért maradt ki Nagy-Britannia az euróövezetből, a schengeni megállapodásból, és eddig – a minden EU-tagállam számára kötelező „hatos csomagon” és az Európai Szemeszteren kívül – nem csatlakozott a gazdasági kormányzást új alapokra helyező egyetlen paktumhoz sem, továbbá távol marad a bankuniótól is. Egy 2013. májusi közvélemény-kutatás szerint a britek 46 százaléka lépne ki az Európai Unióból (<http://www.telegraph.co.uk/news/politics/10066273/Lets-quit-EU-say-46-per-cent-of-voters-in-poll.html>). Az euroszkeptikus UKIP párt egy 2014. januári közvélemény-kutatás szerint 26 százalékat kapna, többet, mint a kormányzó konzervatívok (<http://uk.reuters.com/article/2014/01/16/uk-britain-poll-idUKBREA0F0DP20140116>). David Cameron kormányfő 2013-ban megígérte a választóknak: amennyiben 2015-ben megnyeri a választásokat, újra kívánja tárgyalni a csatlakozási szerződést az EU-val, és népszavazást írna ki a „menni vagy maradni” kérdésről.

² Ide sorolható még egyes részkérdésekben Svédország és Csehország is. E három ország Nagy-Britanniával együtt jelezte, hogy kimarad a bankunióból, és korábban a gazdasági kormányzás reformja érdekében létrejött Euró Plusz Paktumhoz sem csatlakozott egyikük sem (egyébként ez utóbbitól, negyedikként, Magyarország is távol maradt). Emellett Nagy-Britannia és Csehország a gazdasági kormányzás egyik pillérének számító fiskális paktumtól is távol tartja magát.

kormányzat, főképpen a kormányfő azonban, eközben folyamatosan ostromozza az uniót.

Egy másik megközelítés az EU-val szembeni ellenérzéseket négyes tipológiába sorolja, két dimenzió mentén. Kopecky és Mudde (2002) modelljében a két dimenzió az EU értékelvű, általános támogatása vagy elutasítása (e szerint megkülönbözteti az „eurofiliát” és az „eurofóbiát”), illetve az utilitarista viszonyulás az EU éppen aktuális politikájához való (e szerint tesz distinkciót az „euro-optimizmus” és az „europessimizmus” között). Ez a modell tehát négy csoportra osztja a politikai szereplőket: eurorajongó, europragmatikus, euroszeptikus és EU-ellenes. Az utóbbi kettő közötti hasonlóság az, hogy az értékelvű dimenzióban mindegyik kritikus az EU-val szemben, az europragmatikus azonban haszonelvű megfontolások miatt mégsem utasítja el teljesen az integrációt. Ebből is látszik, hogy az izmosodó magyarországi euroszepticismus nem könnyen sorolható be, valahol az „eurofób pragmatizmus” és az „eurofil szepticizmus” között helyezkedik el.

Az unióval kapcsolatos pesszimizmust a politikai ideológiák oldalától is osztályozni lehet. Ez alapján megkülönböztetjük a szabadpiaci és a populista-nacionalista viszonyulást Európához. A „keményen” euroszeptikus országok, mindenekelőtt Nagy-Britannia, EU-kritikájának jelentős részét eredetileg a szabadpiaci ideológia határozta meg, amely elsősorban a thatcherista hagyományra épül. Mára azonban a britek is piacvédők lettek, az egységes piacot alkotó „négy szabadság” közül a munkaerő-áramlást korlátozni kívánják.³

Ha a szepticizmus az EU kevésbé tehetős országaiban, közkeletű kifejezéssel, a „periférián” üti fel a fejét, szinte biztosak lehetünk abban, hogy populista-nacionalista, de legalábbis szuverenista, vagyis vélt vagy valós nemzeti érdekeket védelmez a szupranacionális, összeurópai szempontokat megjelenítő szemlélettel és politikákkal szemben. Magyarországon sincs ez másként.

Mit mutatnak a közvélemény-kutatások, mit gondol a magyar lakosság az európai integrációról?

A felfokozott várakozások utáni illúzióvesztés ugyan valamelyest természetes magyarázattal szolgálhat, mégis furcsa, hogy az EU megítélése a 2004-es csatlakozás óta trendszerűen romlott Magyarországon. Az Eurobarometer adatai szerint 2004-ben a magyarok 46 százaléka „vélekedett pozitívan”⁴ az EU-ról, míg az unió megítélése 2012 tavaszán az eddigi mélypontra süllyedt: akkor az unióról pozitív képet alkotók aránya 25 százalék volt, ez a mutató soha korábban nem állt ilyen alacsony szinten. Tavaly valamelyest javult az EU megítélése, és a

³ A múlt év végén nagy felzúdulást keltett, és az Európai Bizottság ellenkezését is kivívta, hogy London az újabb bevándorlási hullám miatt kilátásba helyezte az „új” (vagyis keleti) tagállamokból érkezők számának korlátozását.

⁴ Az Eurobarometer kérdése így hangzik: „Milyen képet ébreszt önben az EU?” A lehetséges válaszok: nagyon pozitív, inkább pozitív, semleges, inkább negatív, nagyon negatív. Az elemzéshez a nagyon pozitív és az inkább pozitív kategóriákat összevontan kezeljük.

2013. tavaszi Eurobarométer-vizsgálat szerint 31, az őszi szerint pedig 35 százalék vélekedik pozitívan az EU-ról, de ez még mindig alacsonyabb, mint a 2011 előtti értékek.⁵ Új, és nyilvánvalóan a 2010 utáni kormány unióellenes retorikájával (és részben politikájával) összefüggő fejlemény, hogy egy 2013. nyári magyarországi felmérés szerint a lakosság harmada „ellenségnek” tekinti az EU-t, ha metaforikus módon is, de „szabadságharcot vívna” az EU ellen.⁶

Még mielőtt levonnánk azt a következtetést, hogy Magyarország, vagy akár csak a Fidesz-szavazók döntő része euroszeptikussá vált, ezt árnyalandó, álljon itt néhány adat. Magát a tagságot egy 2013-as közvélemény-kutatás szerint az emberek kétharmada (65 százalék) pártolja, vagyis ennyien támogatják, hogy Magyarország tagja maradjon az EU-nak. Egy esetleges népszavazáson 59 százalék szavazna a bennmaradás mellett.⁷ Ráadásul e felmérés szerint a Fidesz szavazói semmivel sem kevésbé pártolják a tagságot, mint a többi párt szavazói. Sőt, a tagság támogatottsága – legalábbis 2012-ben – a Fideszben magasabb volt az átlagnál, valamint annál, mint amennyit a szocialista párt szavazói között regisztráltak.⁸

A képet tovább árnyalja, hogy az Európai Bizottságban bízók hányada ugyan csökken, de 55 százalék körüli értékével még mindig jócskán az uniós átlag (36 százalék) felett van, és jóval magasabb a magyar kormányban bízók arányánál (31 százalék) is. Az EU-ról alkotott kép a csatlakozás óta megfigyelhető negatív (egyre kevésbé pozitív) tendenciájú változásának fényében meglepő az a tény is, hogy a részben európai identitással rendelkezők köre – vagyis azoké, akik identitásuk meghatározása során az európaiakat is említették – a csatlakozás idején, 2004-ben regisztrált 35 százalékról 2013-ban 55 százalékra, tehát jelentős mértékben szélesedett. Sőt, az eurónak az országra gyakorolt hatását 2013 tavaszán valamennyivel kevesebben ítélték meg pozitívan (42 százalék), mint negatívan (46 százalék) – a közös valuta elmúlt években Magyarországot is érintő válsága dacára. Mindemellett az is igaz, hogy a csatlakozástól 2011-ig mindvégig többségben voltak azok, akik az eurót az ország szempontjából pozitívnak értékelték – azóta viszont az ellentáborban vannak többen, nyilván megint csak nem függetlenül az euróválságtól, valamint a kormányzat euroszeptikus retorikájától.

Az euroszepticismus okairól korábbi vizsgálataink (*Martin 2013, 2014*) azt is megállapították, hogy az részben politikai tényezőkre, de nem csupán azokra vezethető vissza. A gazdaság helyzete, illetve annak megítélése is komoly szerepet játszik. Nemcsak nálunk, de számos, az EU-hoz csatlakozott közép- és kelet-európai országokban összefügg egymással a gazdasági helyzetről és az EU-ról

⁵ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm

⁶ <http://www.median.hu/object.8a6eab8d-ef69-4c3e-a040-7c75d6877b32.ivy>

⁷ <http://www.median.hu/object.0b5065b6-2560-4a4b-9422-cb74f140624d.ivy>

⁸ Egy 2012. februári Medián felmérés szerint az uniós tagság támogatottsága a következőképpen alakult a pártok szavazótáborában: LMP – 78%, Fidesz – 77%, MSZP – 69%, Jobbik – 41%, teljes lakosság – 67%.

való vélekedés, mégpedig úgy, hogy a lakosság a „hazai” gazdaságról alkotott véleményét vetíti ki az unióra, amikor az EU-ról véleményt formál. Magyarország és Lengyelország 2005 és 2011 között különösen (de 2005 és 2013 között is szignifikáns módon) ennek a jelenségnek a két „végpontja” volt. Lengyelországban a gazdaságról alkotott pozitív vélemény kedvező(bb) uniós képpel társult, míg Magyarországon a gazdaságról alkotott előbb lesújtó (később lassan javuló) vélemény negatív EU-s képpel párosult.⁹ (Elemzésünk azt mutatja, hogy a két ország között a gazdaság kemény mutatói között is óriási a különbség – Lengyelország javára.)

Az unióval kapcsolatos vélemények polarizációját mutatja, hogy egy elemzés¹⁰ szerint Magyarországon a szorosabb integrációt pártoló „föderalisták” aránya 28 százalékról 41 százalékra nőtt 2006 és 2011 között. Az látszik tehát, hogy a végletesebb és ennek következtében átpolitizáltabb lett a kétezres évek második évtizedében az unióról kialakult kép: nőtt az EU-t ellenségnek tartók, de a „föderalisták” aránya is. Az „átlagos” magyar euroszeptikus – miközben elégedetlen és pesszimista az EU jövőjével kapcsolatban – továbbra is az unióban látja Magyarország jövőjét: az uniót folytonosan ostromozó kormányzati retorika tehát egyelőre nem tudott áttörni a közvéleményen.

Orbán Viktor viszonyulása az unióhoz – régi vagy új lemez szól?¹¹

A hazai politikai elitnek az Európai Unióhoz való viszonyulása a rendszerváltás utáni másfél évtizedben egyszerre mutatott egységet és megosztottságot. A csatlakozásról, mint nemzetstratégiai célról konszenzus volt, és a 2004-es belépést követően sem merült fel – a szélsőjobboldali Jobbikot, illetve „elődjét”, a MIÉP-et leszámítva –, hogy Magyarországnak el kellene hagynia az uniót. A nyugati politikai közösséghez, így az EU-hoz szubsztantív értelemben vett tartozás nem kérdőjeleződött meg.

A parlamenti pártok teljes konszenzusával létrejött csatlakozás után a Fidesz, az MSZP, az SZDSZ és az MDF vezetői közös nyilatkozatban jelentették ki: „Az uniós csatlakozásban nemzeti történelmünk nagyszerű hagyományai érvényesülnek. (...) A közösség erejét egymás céljainak és érdekeinek megértése, a

---

⁹ Vizsgálatunkat az Eurobarometer vonatkozó kérdései alapján végeztük. A kérdések: „Milyen képet ébreszt önben az EU?” és „Hogyan vélekedik a hazai gazdaság állapotáról?” A lehetséges válaszok: nagyon pozitív(an), inkább pozitív(an), semleges, inkább negatív(an), nagyon negatív(an). Az elemzéshez a nagyon pozitív és az inkább pozitív kategóriákat összevontan kezeljük.

¹⁰ A Republikon intézet elemzése:

http://www.republikon.hu/upload/5000319/EUfederalista_republikon.pdf

¹¹ Ehhez a fejezethez médiaelemzést alkalmaztam. A Google keresőjébe „Orbán, EU, [évszám]” címszavakat írtam, és a számítógép első képernyőjén („first screen”) megjelenő találatokat, cikkeket vettem vizsgálat alá. A tanulmány szempontjából releváns cikkeket az alábbiakban hivatkozom.

kisebbségek tisztelete, a kompromisszumok keresése és a megállapodások betartása adja. Az európai uniós tagság kivételes esélyt nyújt az egész magyarság számára.”¹² Persze, itt is találunk egy „de”-t, mivel a Fidesz részéről nem Orbán Viktor pártelnök, hanem Áder János, akkori frakcióvezető írta alá a nyilatkozatot. Sőt, mint az akkori beszámolókból kiderül, Orbán Viktor a csatlakozási szerződés megszavazásakor jelen sem volt a magyar Parlamentben¹³.

Mégis, akkor még nem látszott, hogy nemcsak a jobboldal egyes ideológusai, hanem maga a miniszterelnök – aki egyébként tíz éven keresztül volt az Európai Néppárt egyik alelnöke, valamint egy korábbi időszakban a magyar Országgyűlés integrációs bizottságának elnöke – hamarosan az uniós „gyarmatosítók” elleni küzdelemre és a „keleti nyitásra” buzdít majd. Hogy még pár év, és kitör a „szabadságharc”.

Pedig e szövirágok magjait már korábban elvetették. A manapság tomboló „keleti szél” már 2000-ben is fújdogált. Orbán Viktor első kormányfői ténykedése alatt, marokkói látogatásán úgy fogalmazott, hogy „az 1990-es években a magyar külpolitika minden erejét az euroatlanti integrációra összpontosította, a többi térség háttérbe szorult, az arab világhoz fűződő viszony meggyengült. Magyarországnak viszont határozott arab kapcsolatrendszerrel kell rendelkeznie.”¹⁴ És ekkor, 2000-ben mondta, hogy „az EU-n kívül is van élet”, igaz, ezt akkoriban, a csatlakozási tárgyalások kellős közepén egyszerű *bon mot*-ként is lehetett értelmezni.

Az uniós taggá válás konszenzusos támogatottsága mögött a magyar politikai elit megosztottsága a csatlakozás értelméről és az EU lényegéről már a kilencvenes évek óta tetten érhető. Orbán az EU-t nagyon régóta érdekérvényesítési terepnek, sőt nemegyszer – és az idő előrehaladtával egyre inkább – harcmezőnek látja. Míg a baloldal mindig is inkább az „alkalmazkodást” tűzte a zászlajára, addig a magyar jobboldal, és – kiváltképp Orbán – politikájában az „alkunak” jutott nagyobb szerep. Orbánnak aligha tetszhetett, hogy a csatlakozási kérelem 1993-as benyújtásától kezdve a 2004-es csatlakozásig azért is tudott a magyar uniós politika a régiós országok közül sikeres lenni, mert a sikert jelentős részben az uniós joganyag átvételének mennyiségében és sebességében mérték. Vagyis az alkalmazkodásban, akár a vélt vagy valós nemzeti érdek rovására. Két évvel a csatlakozás előtt, 2002-ben, az első Orbán-kormány mandátumának vége előtt a miniszterelnök így beszélt: „Magyarország azt szeretné, hogy a magyar gazdák a csatlakozás után azonos versenyhelyzetben legyenek a régi EU-tagországek termelőivel. (...) a kormány (...) nem fogadja el az Európai Bizott-

---

¹² <http://index.hu/belfold/euigen4104/>

¹³ <http://mno.hu/migr/mszp-meltatlan-orban-es-ader-viselkedese-636272>

¹⁴ <http://2001-2006.orbanviktor.hu/hir.php?id=523>

ság javaslatlattervét, mert az nélküli az egyenlő elbánás elvét, másrészt nem biztosítja a magyar gazdáknak az egyenlő versenyhelyzetet.”¹⁵

A józan érdekérvényesítés az uniós politizálás természetes velejárója. Az „uniós elvárásoknak” sokáig és folyamatosan megfelelni akaró hazai államapparátus azonban a hazai integrációs politikát döntően alkalmazkodási folyamatként kezelte, amelynek során a közösségi joganyagot minél hamarabb át kell venni. Mind a mai napig megfigyelhető tendencia, hogy míg a hazai jobboldal sokszor bünbakként, a baloldal nemegyszer civilizátorként tekint az EU-ra. Különbözőségük dacára a két gondolkodásmódban közös, hogy az uniót külső entitásként tételezi, holott Magyarország immár tíz éve az EU teljes jogú tagja. A magyar közbeszédben az EU döntően belpolitikai köntösben jelenik meg, az uniós jövőjéről folyó viták, az összeurópai (intézményi) kérdések alig kapnak hangsúlyt.

Mennyire más hangot üt meg – egy 2013-as interjúban – Radek Sikorski a jobbközép lengyel kormány külügyminisztere: „Az Európai Unió kivételesen jó dolog a számunkra. (...) Az uniós keret azt biztosítja, hogy nem kell többet félnünk Németországtól, mert mindketten ugyanannak a közösségnek az érdekgazdái vagyunk. (...) Mint konzervatív, egészséges szkepszissel tekintek minden (...) intézményre (...), ráadásul sokat éltem Nagy-Britanniában, ahol nehéz volt nem euroszeptikussá válnom. De aztán megtanultam, hogyan működik az EU. Igen, nagyon nehéz egy európai irányelvet elfogadni, de egyáltalán nem a brüsszeli bürokraták miatt, hanem azért, mert kell hozzá a tagállamok jóváhagyása.” (Sikorski 2013) A rendszerváltás óta alig volt, ha volt egyáltalán, olyan magyar politikus, aki így viszonyult az EU-hoz. Magyarországon más a koordinátarendszer, mintha csak két véglet lenne: a permanens harc és az elvárások kipipálása.

Orbán konfrontatívabb retorikája a kilencvenes években és a kétezres évek legelején tehát válasz volt a szocialista kormányok simulékonyabb politizálására, de akkor még az uniós politizálás keretei között maradt. Később, a második kormányzásának időszakában azonban feladta a józan érdekvédelem politikáját, és a kereteket kezdte el feszegetni. „Rossz úton jár Európa nyugati fele, mert nem ismerte fel a válság kiobbanása után, hogy radikális változásokra van szükség, (...) át kell állítani a vágányokat. Brüsszel nem tud úrrá lenni a válságon, régi recepteket követ, és túl nagy hatalmat, beleszólást követel magának a nemzetállamok belügyeibe, amelyektől még fél is”¹⁶ – ezt már 2012 nyarán mondta a romániai Tusnádfürdőn. Vagyis, itt most már nem csupán a nemzeti érdekek érvényesítéséről van szó, hanem a „vágányok” átállításáról, más Európáról.

Ám azért a kívülállás sem annyira egyértelmű. Ugyanitt a kormányfő azt is kijelentette: „Egy kontinensen vagyunk, egy hajóban evezünk, ezért azok a gondolatok, miszerint kíváncsi lenné, hogy szétessen az euró-zóna, teljesen ellentétesek a nemzeti érdekekkel. Nekünk az az érdekünk, hogy a Nyugat kezelni tud-

¹⁵ http://www.portfolio.hu/gazdasag/orban_viktor-differencialt-elbanas_2004-re_eu-tagsag.18353.html

¹⁶ http://hvg.hu/itthon/20120728_Orban_tusvanyosi_beszed

ja válságát, és egész Európa kilábaljon a bajból. Csak azt kell megérteni, hogy másképpen lehet ezt véghezvinni Nyugat-Európában, és másképpen Közép-Európában.”¹⁷

Hogy milyen EU-t szeretne Orbán? 2013 áprilisában egy Bilbaóban tartott előadásában azt mondta, hogy „a brüsszeli vezetők többsége” egy „agresszív szekuláris politikai látomás híve, amelyet progressziónak neveznek, és egy valástalan világ felé halad”. Helytelenítette, hogy az európai alapszerződésből kihagyták a kereszténységre való utalást, holott „a kereszténység története a legfőbb civilizációs forrásunk”, amelynek figyelmen kívül hagyása szerinte „elmélyítette a válságot, fokozta a spekulációt”. A bilbaói beszéd üzenete, hogy a válság káros hatásainak leküzdésére alkalmas keresztényi gondolkodáson túl erős nemzetállamokra is szükség van.¹⁸

Vagyis, „keresztény(ebb)” és a nemzetállamoknak nagyobb szerepet adó Európa lenne kívánatos Orbán szerint. Ez a vélekedés már egyértelműen ideológiai tartalmú, és nélkülözi a pragmatizmust. A korábbi, a materiális javakért harcoló nemzeti érdekérvényesítés helyett egy új, addig csak szunnyadó szempont vált dominánssá: a „keresztény és nemzeti” Európa küzdelme a „szekuláris és kozmopolita” Európával szemben. Az orbáni világnézet változása tehát azért is figyelemre méltó, mert eszerint már nem általában az Európai Unió elutasításáról van szó, hanem *ennek* a ma létező EU-nak a kritikájáról.

Orbán „keresztény és nemzeti” Európát vizionál. Ez persze aligha kivitelezhető. A „nemzeti” irány egyértelmű visszafordulást jelentene a jelenlegi állapothoz képest – a válságra adott uniós válasz a *nemzetek feletti* fiskális és a politikai unió irányába tolja az integrációt. És ugyanígy nehéz elképzelni, hogy miként valósulhatna meg Európa „keresztényibbé tétele”, hiszen az emberi jogok, a vallások egyenlősége, a szekularizált állami működés immanens részévé vált az uniós tradíciónak.¹⁹

De azért az ideológiai hipotézissel is csínján kell bánnunk. Néha ugyanis jó (volt) Orbánnak az EU. A kétezres évek elején (2001 novemberében) még kormányzati pozícióban, és minden bizonnyal arra számítva, hogy megnyeri a 2002-es választást és ő viszi be Magyarországot az EU-ba, például pozitív és konstruktív hangot ütött meg. „Számítunk két ugrásszerű, lökésszerű előrelépésre is. Egyfelől a belépés után, amikor hozzájuthatunk (...) a forrásokhoz Brüsszeltől, amelyeket be tudunk vonni a magyar gazdaság fejlesztésébe, és egy második nagyobb lépést is teszünk majd, amikor Magyarország csatlakozik a közös pénzhez.”²⁰ De fontos tényezővé és tekintéllyé vált Orbán és a Fidesz számára az

¹⁷ http://hvg.hu/itthon/20120728_Orban_tusvanyosi_beszed

¹⁸ http://www.nol.hu/lap/forum/20130720-orban_viktor_unios_rendszere?ref=sso

¹⁹ Eközben természetesen a zsidó-keresztény hagyomány áttételes módon jelen van a közösségi joganyagban és az intézményi felépítésben, gondoljunk csak például a szubszidiaritásra.

²⁰ http://magyarnarancs.hu/belpol/a_kormanyzo_fidesz_es_az_eu-csatlakozas_igenek_es_nemek-62225

EU akkor is, amikor a szocialista kormányok alatt az államháztartás GDP-arányos éves hiánya rendre az előírt 3 százalék felett volt, valamint Gyurcsány Ferenc 2006-os őszi beszéde nyomán az akkori MSZP-kormány vezetőjének hitelessége megroppant. Orbán 2006 végén az Európai Néppárt frakcióülésén kifejtette, hogy „a kommunisták (...) intézményesítették a korrupciót, az erkölcsi relativizmust, a szegénységet (...), a hamis adatokat szolgáltató kormányokat (...) és a politikai hazugságokat” – és a felsoroltak miatt retorziókat szorgalmazott.²¹

Az is kétségtelen, hogy több szólam van a miniszterelnök beszédeiben (*Lengyel 2014*). A demokratikus értékek igenlése és egyben relativizálása; a piac-szerző, gyarmatosító, erőszakos nagytőke elleni fellépés egyfelől és a nagy cégek szempontjait figyelembe vevő foglalkoztatáspolitikai másfelől; az individualista, szabadságharcos, lobbanékony és túlzásokra hajlamos magyar alkat hangsúlyozása, kiegészítve a csak az erő szavára egységbe tömörülni képes népre való utalással.

Az uniós soros elnökség alatt (2011 első felében) Orbán a konstruktívabb arcát mutatta. Az elnökség szlogenje, amelyet a Fidesz is magáévá tett, az „erős Európa” volt. Később, 2011 végén és 2012 elején a magyar gazdaság a szakadék szélére sodródott.²² A magyar állampapírok kockázati felára és a magyar államadósság csődkockázati mutatója is veszélyesen megnőtt. Ekkor a miniszterelnök átmenetileg újrapozícionálta magát. Úgy látszott, hogy ismét kemény tárgyaló, aki nem hagyja, hogy „felmossák velünk a padlót”, de egyszersmind realista is, „túl van már a Nagy Indiánkönyvön” és nem rohan fejjel a falnak. Más tehát az üzenet befelé, és más kifelé. Befelé az, hogy jól képviseli a magyar érdekeket. Kifelé pedig azt üzeni, arra figyeljenek, amit tesz, ne arra, amit mond. Teljesíti a gazdasági elvárások egy részét (a szocialista kormányok túlköltekezését követően tartósan képes leszorítani az államháztartási hiányt), miközben nem érti, vagy nem akarja érteni, hogy politikája nem elsősorban szakpolitikai szinten válik egyre problémásabbá, hanem azért, mert szembemegy az európai értékekkel (*Lengyel, 2014: 87*).

Később, 2012 végén és 2013-ban, az euróválság enyhülésével, a hazai gazdasági helyzet stabilizálódásával és a 2014-es választás közeledtével a harci kedv ismét fokozódott. Azután, hogy az ország majdnem tíz év után 2013-ban kikerült a magas költségvetési deficit miatt indított túlzottdeficit-eljárásból, továbbá a demokratikus értékek betartását kritizáló európai parlamenti úgynevezett Tavares-jelentés²³ hazai kormányzati fogadtatása kapcsán, már egyértelművé vált a „mi” és az „ők” szembenállása. „Feltette kezét a bizottság: győzött az Orbán-kormány” – adta hírül 2012 novemberében a túlzottdeficit-eljárás meg-

²¹ http://nol.hu/belfold/a_fidesz_szinevaltozasai_2000-2012?ref=sso

²² Nem annyira, mint 2008-ban, amikor az államcsődtől egy hajszál, no meg az IMF-EU-megállapodás mentette meg az országot, de 2011 őszén is meleg helyzet alakult ki.

²³ A jelentés „névadója” és riportőre egy zöldpárti portugál képviselő: Rui Tavares.

szüntetése után a kormánypárti sajtó.²⁴ A Tavares-jelentés kapcsán, 2013 nyarán pedig Orbán ismét elővette az ideológiai és a szuverenista kártyát. Először a jelentést a baloldal ármánykodásaként kívánta beállítani. Mint mondta, „az európai baloldalnak két gondja van a kormánnyal és Magyarországgal: egyrészt nem tudják lenyelni a békát, hogy a magyar választók 2010-ben kétharmaddal leszavazták az akkori baloldali kormányt, másrészt mivel a baloldal összefonódik a pénzűkével, folyamatosan a bankadó visszavonását és a rezsicsökkentés megszüntetését akarja elérni”. Majd egy újabb frontot nyitott: „a Tavares-jelentés ügyében már nem Magyarországról, hanem egy új jelenségről van szó, arról a kérdésről, hogy (...) az Európai Parlament olyasmit tesz, amihez nincs joga. (...) A válságot megoldani képtelen bürokratahad éppen egy olyan országot akar elmarasztalni, amely jó ösvényen jár.”²⁵

A 2010 és 2014 közötti kormányzati ciklus során izmossá váló fideszes euroszkepszisnek három oka²⁶ lehet: 1. Orbán Viktornak 2010 nyarán csalódással kellett tudomásul vennie,²⁷ hogy az Európai Bizottság nem partner abban, hogy az államháztartás GDP-arányos hiányát, gazdaságélénkítési céllal, a kormány átmenetileg 3 százalék felett tartsa. 2. A közjogi rendszer átszabása, először a médiatörvény, később az új alkotmány, továbbá a fékek és ellensúlyok rendszerének szisztematikus lebontása, általában véve az európai értékek be nem tartása komoly kritikákat kapott az Európai Bizottságtól és számos tagállami politikustól. 3. Mivel az ellenzéki pártok erőtlének (voltak), Orbán így „importált” magának ellenségképet, azt gondolván, hogy a szabadságharcos retorika a magyar társadalom széles rétegei számára erkölcsileg magasztos lehet.

Orbán Viktor euroszkepszise, miközben vannak pragmatikusabb és súlyos belső ellentmondásokkal terhelt időszakai, tendenciaszerűen egyre harciasabb – a „mi” és az „ők” szembenállását mutató – és ideologikusabb formát ölt.²⁸ A korábbi kemény nemzeti érdekérvényesítő, aki azonban betartja a kereteket, mára magát az európai integráció kereteit akarja megváltoztatni – „keresztényibb és nemzetibb” irányba. Ehhez az ideológiai harchoz kapóra jön a kormányfőnek, hogy a magyar lakosság a gazdasági válság és a magyar politikát régóta sújtó bizalmi krízis miatt sok mindennel, így a gazdasági helyzettel is elégedetlen, és „kész” ezt a pesszimizmust az unióra is kivetíteni. Orbán bűnbakként mutogat a kétségtelenül története legnagyobb válságával küzdő, jóllehet abból lassacskán kilábaló Európai Unióra.

²⁴ Az erősen kormánypárti Magyar Nemzet cikke: <http://mno.hu/eu/feltette-kezet-a-bizottsag-gyozott-az-orban-kormany-1115857>

²⁵ http://nol.hu/kulfold/orban_a_tavares-jelentesrol__ez_egy_europai_baloldali_akcio

²⁶ Lásd a Political Capital (2013) megállapításait.

²⁷ http://index.hu/gazdasag/magyar/2010/06/04/miert_kemenyitett_be_az_europai_bizottsag/

²⁸ Igaz, ezt a kormány egyes politikusai, főleg Martonyi János külügyminiszter néha ezt igyekeznek árnyalni. 2012 októberében például azt mondta Brüsszelben: Magyarország támogatja a „több Európa” koncepciót. <http://www.maszol.ro/index.php/kulfold/3685-martonyi-janos-az-eu-egysege-mellett-szallt-sikra-brusszelben>

Mi végre?

De mi lehet a Fidesz, mint kormányzó párt, azon belül is elsősorban Orbán Viktor miniszterelnök euroszeptikus retorikájának mozgatórugója? Mennyire felelnek meg a valóságnak az általa hangoztatott szlogenek a Nyugat hanyatlásáról, az EU válságáról és a Kelet felemelkedéséről?²⁹

A 2008-ban kezdődött globális gazdasági és pénzügyi krízis nyomán sokan vizionálják a nyugati típusú kapitalizmus és demokrácia hanyatlását.³⁰ A válság kétségtelenül megrengette és átmeneti recesszióba lökte a nyugati világot, de a hosszabb távú hanyatlásról szóló próféciaák bővebb és árnyaltabb magyarázatot igényelnek, számos ponton pedig egyszerűen nem vesznek tudomást a tényekről.

A fejlett világ 2014 elején kilábalóban van a válságból. Mértékadó erőjelzések szerint az Egyesült Államok az idén 2,9, míg 2015-ben 3,2 százalékkal nő majd, míg a magyar szempontból még fontosabb EU 1,5 és 2, azon belül pedig az eurózona 1,2 és 1,8 százalékkal növekszik majd.³¹ Európa 2008 után kétszer süllyedt recesszióba. Először 2009-ben, amikor – Lengyelországot leszámítva – minden uniós országban visszaesett a gazdasági teljesítmény, másodszor pedig 2012-ben, amikor a korábbinál kisebb mértékű recesszió sújtotta az Európai Unió számos országát, főleg, bár nem kizárólagosan a déli és a keleti periférián lévőket. Az, hogy az elkövetkező időszakban enyhe növekedés lesz az Európai Unióban, nem kérdés, az már inkább, hogy a növekedés teremt-e munkahelyeket – a jelek szerint erre még várni kell.³²

A válság kétségtelenül megnövelte a „centrum” és a „periféria” közötti különbségeket. Az elmúlt évtizedek tényleges és az előttünk álló öt év becsült növekedési rátáit mutatja a brüsszeli Bruegel intézet 2012 végén publikált tanulmánya.³³ Ebből az látszik, hogy az elkövetkező években valamelyest átrendeződhetnek az erőviszonyok Európában. A Bruegel öt csoportba sorolta az európai országokat.³⁴ Ez alapján – az országcsoportokra vonatkozóan – a következő trendek látszanak: 1. Dél-Európára tartós lejtmenet vár; 2. 2017-re Közép-Európa az egy főre jutó GDP alapján befoghatja a mediterrán államokat, beleért-

²⁹ „Nem kell sajnálni a hanyatló Nyugatot” – mondta Orbán 2011-ben.

http://mandiner.hu/cikk/20110723_orban_nem_kell_sajnalni_a_hanyatlo_nyugatot

³⁰ Lásd például: Ikenbery, 2008, Tselichthev, 2012

³¹ Az adatok forrása az Európai Bizottság:

http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee2_en.pdf

³² <http://tagokvagyunk.postr.hu/novekedes-munkahelyteremtes-nelkul>

³³ <http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/publication/755-the-euro-crisis-ten-roots-but-fewer-solutions/>

³⁴ Az északiakhoz Dánia, Finnország, Svédország, Írország és az Egyesült Királyság tartozik, a nyugati régiót Németország, Franciaország, Belgium, Hollandia és Ausztria, Dél-Európát a görög-portugál-spanyol-olasz négyes alkotja, Közép-Európát a visegrádi négyek és Szlovénia, míg Kelet-Európát a három balti ország, valamint Románia és Bulgária reprezentálja. A felmérés a Nemzetközi Valutaalap (IMF) adatait használja, és az egyes régiók egy főre jutó GDP-ben mért teljesítményét az Egyesült Államokéhoz képest mutatja.

ve Olasz- és Spanyolországot; 3. a sokat csodált „északiak” visszacsúsznak a második helyre a „nyugatiak” mögött; 4. Kelet-Európa egy főre GDP-je 5–6 év múlva a folyamatos felzárkózás mellett is alig haladja majd meg a legfejlettebb európai régió (a nyugati) felét.

Az európai válság egyik legfontosabb oka – és következménye is egyben –, hogy növekedtek a különbségeket a magországok és a periféria között, a déli országok versenyképessége romlott az északiakkal szemben. Kérdés, hogy ebből a helyzetből mi lehet a kiút. Uniós politikusok számos alkalommal kifejtették, hogy „bármilyen áron” megvédi az eurót, és a valutaövezet stabilitásának fenntartásában érdekelt.³⁵ Angela Merkel német kancellár, és Mario Draghi, az Európai Központi Bank (EKB) elnöke nemegyszer kifejtette, hogy nem engedik szétesni az euróövezetet. Az első számú európai bankár 2012 őszén korlátlan kötvényvásárlási programot is hirdetett, amelynek lényege, hogy, amennyiben szükséges, az EKB a déli euróövezeti országok államkötvényeit vásárolja, így stabilizálva azok hozamát.

E bejelentés óta az államcsőd veszélye minden országban, ideértve Görögországot is, alaposan csökkent, a csődkockázati mutatók lefelé tartanak. A gondot most már nem a fenyegető államcsőd, hanem a versenyképesség visszaszerzése jelenti. Ez utóbbi kétségtelenül hosszabb folyamat, és a lehetséges forgatókönyvek között szerepel az is, hogy Görögországnak (átmenetileg) el kellene hagynia az euróövezetet, hogy valutájának leértékelésével ismét versenyképes árukat és szolgáltatásokat tudjon előállítani. De vannak alternatív scenáriók is: például a szigorú költségvetési politika folytatása, ezáltal a „belső leértékelés”, ami, miként eddig is, nagy társadalmi költségek árán valósítható csak meg, ezért a déli periféria politikusai ezt igyekeznek elkerülni. Továbbá létezik az a mediterrán országok számára kevésbé fájdalmas verzió is, hogy a centrumországok mestersegesen növelnék (állami) beruházásaik értékét, ezzel támasztva pótlólagos keresletet a déli perifériából érkező áruk iránt. De még ha Görögország átmeneti kiválásra is kényszerülne az eurózónából – amit amúgy maguk a görögök nem szeretnének, hiszen 80 százalékuk a zónán belül képzelel el országát jövőjét³⁶ –, az, bár kétségtelenül megtörné az integrációs folyamatot, aligha temetné maga alá a közös pénzt. Azzal tehát, hogy az eurózóna GDP-jének alig 3 százalékát kitevő Görögország miatt az euró és az EU végzetesen megrendül, nem kell számolni.

A közös pénz, miként az unió vonzereje továbbra is megvan. Az országok sorban állnak az uniós tagságért, és néhányukban a válság dacára is be kívánják vezetni az eurót. Idén januártól Lettország például tizenhetedikként csatlakozott a közös valutát használó országok klubjához. Horvátország 2013 júliusától vált az EU tagjává, és a további bővítés sem azért szünetel majd valószínűleg még

---

³⁵ <http://www.reuters.com/article/2013/12/30/us-germany-merkel-idUSBRE9BT0J920131230>

³⁶ http://kitekinto.hu/europa/2012/05/29/volt_egyszer_egy_gorogorszag/

egy ideig, mert ne lennének jelentkezők, hanem azért, mert túl sok nehézség gyötri egyszerre az EU-t.

Kétségtelen, amerikai közgazdászok újra és újra rámutatnak az euró fenntarthatatlanságára és a valutaövezet elkerülhetetlen szétesésére, mondván, a közös pénz egyik tartópillére, a gazdasági unió egyszerűen hiányzik.³⁷ A közös pénz, Robert Mundell (1967) korábbi tézisét alapul véve, akkor tud optimálisan működni, ha a költségvetési politikákat is egységesítik. A sokszor „biztosan” megígendült szétesés azonban máig nem következett be, az EU megpróbál előremenekülni ebből a helyzetből. Az európai folyamatok iránya, az unió válság utáni újraszabályozása a fiskális és politikai unió irányába mutat, jóllehet ez csak a nagyon távoli jövőben következhet be, ha egyáltalán. A valódi politikai unió, az „Európai Egyesült Államok” (egységes kormánnyal, közös, akár csak 20-30 százalékos költségvetési újraelosztással) jelenleg inkább tűnik utópiának, mint valójában elérhető célnak. Mindemellett, a folyamatok irányát az Európai Bizottság és a tagállamok vezető politikusai elég egyértelműen kijelölték, ezért egy Magyarországhoz hasonló közepes nagyságú periférikus tagállam részéről nem tűnik túl bölcs dolognak éppen az ellenkező irányba mutató trendekkel számolni.

Persze a szétesés és az egyre szorosabb integráció között számos közbülső forgatókönyv is lehetséges, a különböző régiók és országcsoportok eltérő fejlettségi szintjét figyelembe vevő „többsebességes” vagy „differenciált” integrációtól kezdve, a szabadkereskedelmi zónához való visszalépésig.³⁸ De még ha ez utóbbi valósulna is meg, az sem az Orbán által vizionált „keresztény és nemzeti” irányba mozdítaná el az EU-t, hanem megerősítené annak brit olvasatú üzletiszabadkereskedelmi jellegét, politikai integráció nélkül. Tehát éppen hogy ideológiamentessé tenné az uniót – szemben Orbán ideologikus elképzeléseivel.

A magyar kormányfő keleti vonzódásának további oka lehetne a Nyugatnak a válságon túlmutató vélt vagy valós gazdasági hanyatlása. Jelenleg óriási a fejlettségbeli különbség a Nyugat és a feltörekvő országok között. A több tekintetben valóban imponáló, hosszú éveken keresztül 10 százalékos kínai fejlődés még mindig csak arra volt elég, hogy az egy főre jutó kínai GDP az Egyesült Államok hasonló mutatójának kevesebb mint az ötödére, az EU-énak pedig kevesebb mint a harmadára rúgjon.³⁹ Oroszországgal összehasonlítva is markáns a Nyugat előnye: az orosz egy főre jutó GDP mintegy a fele az EU-átlagnak, és nem egé-

³⁷ Lásd a Nobel-díjas Paul Krugman (<http://krugman.blogs.nytimes.com/>), továbbá Soros György (<http://www.georgesoros.com/articles-essays/>) vagy Nouriel Rubini (<https://www.project-syndicate.org/columnist/nouriel-roubini>) írásait.

³⁸ Egy új európai kezdeményezés, a New Pact for Europe 5 opcióval számol, amelyek közül az első kettő a szabadkereskedelmi zóna, valamint az eddigi eredmények konszolidálása – a további egységesülés irányába tett lényegi előrelépés nélkül.
<http://www.newpactforeurope.eu/news/2013/first-report-new-pact-for-europe.php>

³⁹ A Nemzetközi Valutaalap száma szerint 2012-ben az Egyesült Államok egy főre eső GDP-je 51 000 dollár volt, míg az EU-é 32 000 dollár, Kínáé pedig 9000 dollár.

szen a harmada az Egyesült Államokénak.⁴⁰ Az életminőségbeli adatok, például a várható élettartam is egyértelműen azt mutatják, hogy Nyugat a válság dacára is őrzi vezető szerepét.

A statisztikákból az látszik, hogy, ha némi fáziskéséssel is, de a válság a feltörekvő országokat is megtépázta. Az úgynevezett BRICS-országoknak (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika) a krízis előtti éves átlagos növekedése 8 százalékról napjainkra 4 százalékra mérséklődött, ráadásul a fizetésimérleg-hiányból adódó feszültségek is instabilabbá teszik ezeket a gazdaságokat. Ha mindehhez hozzáadjuk a nyugati országok izmosodó növekedését, a sikeres amerikai válságkezelést és az európai adósságproblémákból adódó nyomás lassú csökkenését, akkor inkább emelkedő, mintsem hanyatló Nyugatról és inkább törekeny, mintsem emelkedő Keletről beszélhetünk (*Lengyel, Surányi 2014*).

A világ vezető üzletembereit és kutatóit tömörítő Conference Board⁴¹ közép távú előrejelzése azt valószínűsíti, hogy 2025-ig a – Kínát és Oroszországot is magában foglaló – feltörekvő országcsoport gazdasági teljesítménye valamelyest meghaladja majd a „nyugati világot” (ideértve Japánt és Dél-Koreát is): 53 kontra 47 százalék lesz a világon megtermelt GDP-ből való részesedés, a jelenlegi 50–50 százalékkal szemben. A világgazdasági átrendeződés tehát, amennyiben lesz, igen lassú folyamatnak ígérkezik, ráadásul a trendek addig még meg is fordulhatnak valamilyen váratlan tényező hatására.

Egy újabb eleme lehet a keleti vonzalomnak a demokrácia válsága. A *The Economist* 2014 márciusában publikált elemző esszéje⁴² szerint a demokrácia válsága a 21. században két okból következett be: a gazdasági-pénzügyi válság és Kína felemelkedése miatt. A nyugati demokratikus intézmények meggyengültek, a hatékonyságuk megkérdőjeleződött. A Pew Research egy tavalyi felmérése szerint a kínaiak 85 százaléka, míg az amerikaiaknak csak a 31 százaléka volt elégedett a „rendszerrel”, vagyis az országuk gazdasági-politikai irányultságával. Sok helyen kiüresedtek a demokrácia intézményei: demokratikus köntösben jöttek létre autoriter hatalmak Oroszországban, Ukrajnában vagy éppen Egyiptomban. Teljesen más módon, de az EU „demokratikus deficitje” is régóta ismert probléma, ennek tünete az uniós intézményekbe vetett bizalom eróziója, vagy az európai parlamenti választásokon a részvételi arány trendszerű csökkenése.

Kérdés, hogy mi lehet ebből a kiút. Az *Economist* szerint éppen azok az országok tudták stabilizálni és megerősíteni a demokratikus berendezkedést, amelyek elkerülték a többségi uralmon alapuló autokráciát. Az egyik ok, ami miatt a demokratikus kísérletek kudarcot vallottak, éppen az, hogy néhány or-

---

⁴⁰ http://mandiner.blog.hu/2014/03/06/a_nyugat_vs_oroszorszag_ki_a_kiraly?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201403

⁴¹ <https://www.conference-board.org/>

⁴² <http://www.economist.com/news/essays/21596796-democracy-was-most-successful-political-idea-20th-century-why-has-it-run-trouble-and-what-can-be-do>

szágban túl nagy hangsúlyt fektettek a választások eredményére: „a győztes mindent visz” – vallják sok helyen, Magyarországon is. Márpedig a demokrácia az átlátható és elszámoltatható intézményeken keresztül tud megerősödni. Mivel nem így történt, elfajult és fenntarthatatlanná vált például az ukrán vagy korábban az egyiptomi politikai rendszer – egy alapvetően mégiscsak szabad választás után.

Az intézményi közgazdaságtan friss kutatásai is ezt támasztják alá. Egy ország jólétét az intézmények hatékonysága és minősége befolyásolja a leginkább, vagyis az, hogy ezek az intézmények mennyire „befogadóak” (*Acemoglu, Robinson, 2013*). Acemoglu és szerzőtársa történelmi példákkal szemlélteti, hogy a demokratikus szabadságjogok kiterjesztése előbb-utóbb a gazdasági teljesítményben is érezteti a hatását. Minél jobban működik egy országban a fékek és ellensúlyok rendszere, minél több hatalmat oszt meg a végrehajtó szerv a technokráciával (felfelé) és a civil társadalommal (lefelé), annál stabilabbá válik a demokrácia. Ha egy országban túl sok a kirekesztő („extractive”) intézmény, vagyis az elit az intézményeken keresztül csak magának és hódolójának, de legalábbis szimpatizánsainak hajt hasznát, „kizsákmányolva” a lakosság többi részét, az csökkenti a bizalmat, és visszaveti a gazdasági teljesítményt. Az amerikai közgazdász-történész páros szerint az intézmények működésének primátusa van a földrajzi és/vagy kulturális megközelítéssel és meghatározottsággal szemben.

Hosszabb távon tehát egy ország felemelkedését – különösen, ha nyersanyagban olyan szegény, mint Magyarország – a rövidtávú látszateredmények dacára sem a hatalom központosítása, hanem éppen ellenkezőleg, a decentralizálás, a döntési központok szétterítése, a fékek és ellensúlyok rendszerének működtetése, az átláthatóság és a „befogadó” intézmények segíthetik.

A kormányzati szintre emelt euroszkepszis, EU-, nyugat- és tőkeellenes retorika legnagyobb veszélye, hogy nem a befogadó, hanem a kizsákmányoló irányba tereli a magyar intézményrendszert. Ha nem lesz kiegyezés, a „szabadságharc” eredménye a fentiek fényében több mint kétséges. Az elitek közötti kiszorítósdi színlelt demokráciához (az intézmények kiüresedéséhez) vagy autoriter rendszerhez (a hatalmi gépezet kiterjesztéséhez) vezethet (*Lengyel, 2013:90*). Egyiknek sincs sok köze a nyugati típusú konszenzuális (például Németország) vagy többségi (például Nagy-Britannia) demokráciához (*Lijphart, 1999*), mert mindkettőre jellemző az elitek önkorlátozása, a fékek és ellensúlyok rendszerének működése, jöllehet az első inkább a megegyezést, míg a második a versenget ösztönzi.

A magyar gazdaság és társadalom mély bizalmi válságban van (*Muraközy, 2012*). A magyar társadalom befelé forduló, zártsága afrikai országokéval vetekszik.⁴³ E struktúrákat az euroszkepszis tovább zárja, a legfrissebb, 2013 végi

---

⁴³ Lásd a World Value Survey és a Tárki idevágó felméréseit:
http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/osszefoglalo_kepviselok_091026.pdf

Eurobarometer felmérés⁴⁴ szerint Magyarország polgárai élnek a legelszigeteltebben a régióban.⁴⁵ Orbán Viktor és a Fidesz-kormány euroszkepszisét nehéz gazdasági és társadalmi tényekkel alátámasztani. Így marad a haszon- és szavazatszerzés szempontja: az EU-t több tekintetben is bűnbaknak és ellenségnek kikiáltó politikai kommunikáció az emberekben a kapitalizmus, a globalizáció és persze a válság miatt fellépő bizonytalanságot kívánja csökkenteni. Mindeközben e politika a formális uniós tagságot (egyelőre) nem kérdőjelezi meg. Ám így is a legkevesebb, amit mondhatunk erről: kockázatos manőver.

Felhasznált irodalom:

- Acemoglu, D. Robinson, J. (2013): *Miért buknak el a nemzetek?* HVG Kiadó, Budapest: 2013.
- Ikenberry, John (2008) *The Rise of China and the future of the West*. Foreign Affairs, 2008, January-February
<http://www.foreignaffairs.com/articles/63042/g-john-ikenberry/the-rise-of-china-and-the-future-of-the-west>
- Lijphart, A. (1999): *Patterns of Democracy*. Government Forms and Performance in 36 Countries. New Haven – London: Yale University Press.
- Kopecky, P. – Mudde, C. (2002): *The Two Sides of Euroscepticism*. Party Positions on European Integration in East Central Europe. European Union Politics, 3 September: 297–326.
- Lengyel György – Göncz Borbála (2010): *A magyar EU-tagság a közvéleményben*. In: Társadalmi Riport 2010. Társi, Budapest: 527–548.
- Lengyel György (2014): *Elites in Hard Times: The Hungarian Case in Comparative Conceptual Framework*. Comparative Sociology: 78–93.
- Lengyel László – Surányi György (2014): *A magyar hanyatlás*. Népszabadság. 2014.03.22. Hétvége: 6.
- Martin József Péter (2013): *Az euroszkepticizmus útjai Magyarországon. Gazdaságpolitika és európai uniós percepciók válságkörülmények között*. Competitio, Június: 5–23.
- Martin József Péter (2014, megjelenés alatt): *Az euroszkepticizmus erősödése Magyarországon és az EU-ban. Okok, minták, következmények*. In: Fut velem egy rossz szekér. Magyarország és Európa önmaga fogságában. Tanulmánykötet. Szerk.: Muraközy László.
- Mundell, A. R. (1961): *A Theory of Optimum Currency Areas*. The American Economic Review, Vol. 51, No4: 657–665.

⁴⁴ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_en.htm

⁴⁵ Az idegen nyelvű olvasás, a nyelvhasználat és a külföldiekkel való kommunikációt illetően hét régiós országot figyelembe véve Magyarországon a legalacsonyabb a kapcsolatok száma, míg az utazási gyakoriságot illetően, Románia után Magyarország a második leginkább izolált ország.

- Muraközy László (2012): A bizalmatlanságok rendszere. In: Muraközy László (szerk.): *A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg.* Corvina, Budapest: 7–36.
- Political Capital (2013): *Nemzeti és/vagy politikai identitás?* Tanulmány: 1–31.
- Sikorski, Radek (2013): *The Polish Model. A Conversation with Radek Sikorski.* Foreign Affairs, 2013/3: 2–9.
- Szczerbiak, A. – Taggart, P. (2008): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism.* Comparative and Theoretical Perspectives Vol. 2. Oxford University Press, Oxford.
- Tselichthev, Ivan (2012) *China Versus the West: The Global Power Shift of the 21st Century.* Wiley, John & Sons. New York – Singapore.

A Kossuth-
díjról

– Vajh, miért nem kaphatnak csak egy levelet is
a rólam elnevezett babérról honunk hírlapírói?

Murányi Gábor

EGY JELSZÓ BŰVÖLETÉBEN

*Ruffy Péter választásai*¹

Nem szeretném elhallgatni: 1991-ben nemcsak krónikása, hanem aktív résztvevője is voltam az 1956 utáni első – sikeresen sikertelen – újságírósztrájknak, és egyike azoknak, akik mélységesen csalódtak a kikezdhetségtel tartású Ruffy Péterben. Tanítványa s követője ugyan sosem voltam, 1975-től, a *Magyar Nemzet*hez való kerülésemtől kezdődően nem igen akadt olyan cikke, amit ne olvastam volna. Ámultam a szókincsén, csodáltam a múlt üzenetét tolmácsoló archaikus nyelvét, irigyeltem telibe találó ábrázolókéességét. Négy évtizeddel ifjabb, komolyan sosem vett kollégájaként négy szemközti ritkán beszélünk, a lepukkant szerkesztőségi szobákban kialakuló spontán társalgásoknak viszont gyakran voltam, lehettem fültanúja. Ezekből a történelmi eseményeket zsumnaliszta szemzőből láttató, a politikai és nőtörténeti, nem ritkán kárörvendő kulisszatitkokat és redakciós ugratásokat felidéző traccsolásokból minden korábbinál összehasonlíthatatlanul többet tanultam szakmámról és a valóságos életről. Az egyébként ritkábban szóló, de akkor érdemit mondó Ruffy és a nagy idők többi más – nála szószátyárabb – tanúja keltette fel az azóta csak fokozódó kíváncsiságomat az újságírás története iránt.

Mindazonáltal aligha támadt volna bennem megkülönböztetett érdeklődés az 1993-ban elhunyt Ruffy korábbi, általam nem ismert munkássága iránt, ha a *Magyar Nemzettől* való távozásom idején nem keveredem szóváltásba vele. Ennek személyes históriáját 2006-ban írtam meg,² a „vita” egyik tárgyaül szolgáló Seress-ügyet pedig egy évvel később, forrásközlő dolgozatként.³) Azon a számomra emlékezetes, lefojtott indulatú, szomorú (búcsú)beszélgetésen horgadt fel bennem először a kérdés: mi lehet az oka annak, hogy ez a tisztességben megöszült férfiú, akiben a hiúságnak addig soha nyomát fel nem fedeztem, majd nyolcvan esztendő korában nevét adta felhasználható fügefalevélként egy szálnalmas és kisszerű politikai játszmához, s noha szavára rá se bagóztak, mégis szerkesztőbizottsági tagságot vállalt.

Válaszkeresésemben ez idáig eddig jutottam.

---

¹ Részlet egy hosszabb esszééből.

² Murányi (2006).

³ Murányi (2007).

„Jelszavam mindig ez volt: ahogy lehet. Néha, ha kiegyenesedtem, fölbátorodtam, azt mondtam: többet is lehet. Mindent soha nem lehetett. Mindent átéltem a sajtóvilág e hatvan éve alatt, de egyet nem ismertem, nem éltem át soha, sehol, semmikor, semmiféle villámcsapás és ég-dördülés közben és után. A sztrájkot és nem éltem át azt, hogy egy lapot belülről is lehet szétmállasztani.”

A *Magyar Nemzet* sztrájkba kezdett munkatársai 1991. október 10-én szomorúan olvashatták, hogy a lap doyenje, a szerkesztőségszerte tisztelt Ruffy Péter nem hozzájuk, hanem a kisebbségben lévő sztrájktrőrköz csatlakozott, vezércikkével, mondhatni, azok élére állt. A *Hűség* című, velősen rövid, két és fél flekkes vallomásos írása, függetlenül tartalmától, publicisztikai remekelés volt.⁴ Az akkor 77 esztendő, több éve kényszernyugdíjazott, s 1985-ös – *A türelem ösvényén* című – gyűjteményes könyvével az aktív újságírástól búcsút vevő riporter a harci kürt hívó szavára ismét elővette írógépét, hogy hitet tegyen az „igazi gazda”, az olvasó mellett. „*Nem ítélek, hogy ne ítéltessek, nem állok sem ezek pártján, sem azokén – fejtegette –, csak állok a meredek szélén, e tébolyult viharban, nézem a sirt, hol egy lap süllyed el.*”⁵

Elkeseredettségében azonban nem vette észre, vagy nem akarta észre venni, hogy az olvasó iránti elkötelezettségét hangsúlyozva hűtlenné nyilvánította a sorozatos jogtiprások ellen a legvégső érvvel, a sztrájjal tiltakozó kollégáit. A fennmaradt kézirat tanúsága szerint a vezércikknek eredetileg semlegesebb címe volt: „*Az olvasóért, az olvasóhoz*”.⁶ Nem tudni, hogy mikor és ki hangszerelte át, mint ahogy az is kérdéses, hogy a szerző ehhez a nem lényegtelen változtatáshoz hozzájárult-e.

A „hűtlennek” tituláltak körében Ruffy cikke meglehetősen zavart okozott. „Éppen az *Olvasó* érdekében emeltük fel szavunkat a kollégáinkkal szemben elkövetett jogsértések ellen, éppen az *Olvasóinkra* gondolva szeretnénk megőrizni újságunkat annak, ami volt, és ami talán még mindig lehetne: a magyar értelmiség független, magas szakmai színvonalú, nemzeti elkötelezettségű orgánusmának” – fogalmazott választ a sztrájkolók nevében – Martin József ex-főszerkesztő. *Az Olvasóinkhoz!* című vitairat⁷ komoly fejtörést okozott a munkát beszüntetőknek. Ha a sztrájk idején ajánlják fel a lapban való közlésre, akkor maguk is sztrájktrőrké válnak, hiszen – ha két flekkel is, de – hozzájárulnak a következő szám megjelentetéséhez. Ha másutt közlik, akkor kicsi az esélyük arra, hogy mondandójuk a valódi címzettekhez, a *Magyar Nemzet* olvasóihoz is eljut. Rövid és heves vita után a sztrájkolók – a kisebbik rosszat választva – vá-

⁴ *Magyar Nemzet*, 1991. október 10. 1.

⁵ U.o.

⁶ A szerző archívuma

⁷ *Magyar Nemzet*, 1991. október 11. 5.

laszuk közlését kérték a sztrájktrő kollégáiktól. A fennmaradt kézirat⁸ és a nyomtatott lap összevetésének tanúsága szerint a szolidaritást megtagadó vezércikkiróban csalódottak a „fényes tehetségű és tiszta erkölcsű” jelzős szerkezetet „nagyrabecsült”-re szelídítették.

*

Ruffy Péter már az 1970-es években élő legenda volt. A múlt tanúja. Az elsüllyedt – ma úgy mondják: alámerült – polgári mentalitás megtestesítője. Beszélt (vagy értett) franciául, románul, németül, angolul – s legfőképp magyarul. Ízesen, szabatosan, kicsit archaikusan és összetéveszthetetlenül egyénien. „A kibeszélhetetlen magyar sors” muszájkrónikása, aki – pályatársának, barátjának, főszerkesztőjének, Pethő Tibornak nekrológszavaival – fáradhatatlanul kutatta „*a magyarság megmaradásának nagy titkát*”.⁹

Újságíró. Pontosabb (ön)meghatározással: hírlapíró. Helyszíni tudósításokban, többrészes sorozatokban megmutatkozó, kiteljesedő riporter.

Sosem száguldott, mindig szemlélődött. Szakmájának (vagy ahogy előszere-tettel ő nevezte: élethivatásának) nagymestere, koronázatlan fejedelme.

Emléke mára elhalványult. A maga idejében országos visszhangot kiváltó, érzelmi feszültségével mozgósító erejű riportjait – mai olvasatban – patina, kevésbé udvariasan: por fedi. Írásainak egy igen jelentős részét a könyvkiadás már átmentette az utókornak. Könyvéletműve huszonnyolc kötetből áll. A második világháború előtti, kis példányszámú – csak könyvtárakban hozzáférhető – ponyvaregényeit leszámítva az antikváriusok 2013-ban csodálkozva bányászták ki a könyvhalmok aljáról a fehérholló ritkaságú érdeklődő kedvéért az 1956 utáni három évtizedben menetrendszerűen, két-három évente megjelenő Ruffy-kötetek példányait.

*

Hozzáférhető írásai nyomán gyakorta visszatérő főhőseiről sokszor többet tudhatunk, mint róla. Memoárt – ismereteim szerint – nem írt¹⁰, saját magáról nyilatkozni nem szeretett, szakmai pályafutásáról is igen ritkán beszélt, kivételesnek mondható, hogy az 1980-as évek elején interjút adott Nádor Tamásnak¹¹, néhány évvel később pedig, mintha mégis csak rászánta volna magát a visszate-

---

⁸ A szerző archívuma.

⁹ Pethő (1993) 5.

¹⁰ 1989-ben viszont naplóírásba kezdett. Ez hagyatékának más darabjaival, például levelezésével együtt a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába került, ám jelenleg nem kutatható. (Ruffy Péter unokaöccsének, Márton Istvánnak szíves közlése.)

¹¹ Nádor (1986) 250–264.

kintésre: a *Jel-Kép* című tömegkommunikációs szaklapban úgymond „élményszerűen” idézte fel erdélyi pályakezdését¹².

Száz éve, 1914. július 28-án született Nagyváradon. Már kisiskolásként meg tapasztalhatta, miként is működik az *ahogy lehet*: magántanulóként, a román oktatást megkerülve, iskoláit szinte titokban végezte magyar nyelven. Premontrei paptanárok tanították, vizsgázni évenként átutazott Gödöllőre. Tizenhét éves volt, amikor első cikke megjelent a várad *Esti Lapban*. Az *Erdélyi Lapok* alig egy esztendei gyakornokoskodás után ösztöndíjjal a lille-i katolikus egyetemre küldte, azonban „a füstös, nyomasztó hangulatú városkából” Ruffy rögvest Párizsba menekült. A Sorbonne-közelí újságíró iskolában mindössze egy szemesztert töltött. Barátjával világkörűli útra készült. Afrika volt a cél, a nehezen összekuporgatott pénzből végül mégis inkább szűlőföldjére váltott vonatjegyet. Az újságírás szakmai fortélyait a *Brassói Lapoknál* tanulta ki, s mert a második bécsi döntést követően e szellemi műhelye, otthona előbb román fennhatóság alatt maradt, majd az újságot is betiltották – Ruffy 1940 őszén áttelepült Budapestre. A magát „az egyetlen nagy szabadelvű reggeli napilapként” aposztrofáló *Újság* szerkesztőségében helyezkedett el. A mások mellett Márai Sándor és Zsolt Béla nevével fémjelzett liberális orgánumot 1944. március 19-én érte el végzete, a betiltás.

A viláégés után Ruffy számára „kisgazdás” évek következtek. A magyar irodalom története című monográfia szerint a *Hírlap*, majd a *Kis Újság* „talán legfürgébb tollú tudósítójaként” szinte mindenütt ott volt, ahol az újjáépülő országban történt valami¹³. Ezen orgánumai felszámolása után kilenc évig megtűrt „polgári csökevényként” a *Béke és Szabadság*, majd az 1956-os átkeresztelés után az *Érdekes Újság* címetek viselő képes hetilapoknak lett szómágiás riportere. 1959-ben – Kádár János elismerően tréfás szavaival – a „legmegbízhatóbb pártonkívvli bolsevik” főszerkesztő, a szintén kisgazdapárti múltú Mihályfi Ernő kínált neki állást. A *Magyar Nemzethez* majd’ negyedszázadon át maradhatott hűséges. 1981 végén a Mihályfi-utód, a lapot 1973-tól 1982-ig főszerkesztő Pethő Tibor – engedelmesen teljesítve a pártközponti ukázt – méltatlan és megalázó módon küldte nyugdíjba a 67 évesen is aktív, ám az idő tájt ismét keménykedő sajtóirányítás szerint túlságosan is felbátorodott újságírót. Ruffy bűne az volt, hogy „kellő körütekintés nélkül” foglalkozott határokon túli témákkal, valamint az, hogy megengedhetetlenül lelkesedett az amerikaiaktól éppen viszsza kapott Szent Koronáért, ráadásul nem átalotta a „nemzet lelkiismeretének” nevezni a *Válasz Herdernek és Adynak* című magyarnemzetes esszéjével¹⁴ hatalmas botrányt kavará, a „szocialista országok egységét” veszélyeztető Illyés Gyulát. Aki egyébként épp az idő tájt, a *Világaim* című riportkötet előszavában fogadta őt író társává, mondván „az újságírás nem szükségszerűen temetője az

¹² Ruffy (1984) 94–107.

¹³ Béládi-Rónay (1990) 871–873.

¹⁴ *Magyar Nemzet*, 1977. december 24. 7. és 1978. január 1. 9.

írói tehetségnek”, lehet „létre ébresztője, megedzője is”; hiszen „Kosztolányi, Móricz, Márai, Mikszáth előtt még Petőfi is izmosult attól, hogy lapot írt és szerkesztett”.¹⁵

A kényszerpihenéssel büntetett, sokat tapasztalt hírlapi róka olykor mégis nélkülözhetetlennek bizonyult. Piedesztálra emelt mentorának, Illyésnek két évvel későbbi halálakor például a mórként menesztett Pethő főszerkesztői székébe ültetett Soltész István – afféle állampárti kiengesztelésnek is – Ruffytól rendelt „csak a Te tolladra méltó” nekrológot. Ő pedig az újabb „szolgálatra” hívó kürtszóra öreg írógépezethez ült, s a szerkesztőségből menesztett futár, néhány óra múltán, a lapzártá előtt remekbe szabott, „az üresebbé vált világ” mélységes fájdalomából erőt merítő búcsúztató kéziratával érkezett vissza a New York palota második emeletére.

Nekrológiában¹⁶ az *ahogy lehet* újságírója az *ahogy lehet* íróját siratta el.

*

„1956 utolsó napjaiban néhányan összejöttünk a Parlamentben. Kormánybiztosi minőségben ott volt Siklósi Norbert, jelen volt Bajor Nagy Ernő, Bónyi Andor, Gál György, Kertész Róbert, Máté György, Mihályfi Ernőné, Nemes György, Reismann János és ott voltam jómagam. A Béke és Szabadság munkatársainak jó része külföldre távozott, s mi azért találkoztunk, hogy indítsunk valamilyen képeslapot. Így született az Érdekes Újság, melynek első száma 1957. január elején jelent meg. E lap szerkesztőségében dolgoztam, míg össze nem vonták az Ország Világgal.”¹⁷

Ezt az éveket összefoglaló, átugró rövid bekezdést – amely a már említett életpálya-interjúban olvasható – érdemes egy kicsit tüzetesebben szemügyre venni. Az apróbb-nagyobb tévedések és csúsztatások ugyanis arról árulkodnak, miként próbálta Ruffy tudata mélyére gyúrni azt, hogy a jelzett időszakban hozott döntésével, alighanem először, átlépte az – élete sorvezetőjének tekintett – *ahogy lehet* határát.

Előbb néhány ténybeli korrekció. Ha Siklósi Norbert – akinek névvel jegyzett írása sosem jelent meg az *Érdekes Újságban* – valóban ott volt az alapításnál, akkor ezt még biztosan nem kormánybiztosként tette. Ilyen funkciót csak a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSz) működésének 1957. január 20-i belügyminiszteri betiltása (akkori fogalmazással: felfüggesztése) után hoztak létre, és Siklósi előtt – röpké időre – még Szabó Béla volt a kirendelt felügyelő. Lényegesebb korrekció, hogy a szóban forgó képes hetilap első száma nem 1957 elején, hanem 1956. december 20-án, karácsony előtt jelent meg. Vagyis az (újra)alakuló szerkesztőségi összejevetelre valamikor december első felében kellett

¹⁵ Ruffy (1979) 5–6.

¹⁶ Ruffy Péter: Elment... In: Illyés Gyuláné (1984.) 493–496.

¹⁷ Nádor (1986) 261.

sort keríteni. Két, maximum három héttel azután, hogy a MÚOSz Bajza utcai székházában összegyűlő újságírók közfelkiáltással úgy határoztak, hogy a szovjet szuronyokkal hatalomba segített Kádár Jánosnak „*egyetlen sort sem írunk*”.¹⁸ Szakmai berkekben ekkor már közismert volt az, hogy a *Magyar Nemzet* öttagú küldöttségének a napilap újraindítására irányuló egyeztetés-sorozata is fiaskóval zárult. A két illetékes, a politikai bizottsági tag Kállai Gyula és a sajtót újjászervező főagitátor, Szirmai István (majd a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány feje, Kádár János) nem voltak hajlandóak garanciát adni arra, hogy „*fennmarad a sajtószabadság*”.¹⁹

Azokban a napokban, amikor az 1956 előtti Béke és Szabadság című képeslap itthon maradt munkatársai az új hatalom sajtóúrájának, Szirmai Istvánnak biztatására az *Érdekes Újság* el-, pontosabban: újraindításán fáradoztak, a belügyi hatóságok éppen őrizetbe vették (december 5-én) – a Nagy Imre-perben aztán ki is végzett egykori hívő kommunistát – Gimes Miklóst, az újjászerveződő kisgazda pártnál aktivizálódó szerkesztőt, Szilágyi Istvánt és a MÚOSz-nak a forradalom napjaiban megválasztott vezetőjét, Schannen Bélát. Valamint 200 más „zavarkeltőt”.

Azokban a hetekben, amikor az *Érdekes Újság* első néhány száma megjelent, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSzMP) ideiglenes intéző bizottságának határozatát végrehajtva, a lapkiadó vállalatok felmondó leveleket postáztak több mint ezer újságírónak²⁰, így regulázva meg személyenként is a rebellis szövetség tagjait. Akik január második felében arról is értesülhettek, hogy a második hullámban letartóztatott írók mellett az ő kollégáikat, Lőcsei Pált és Novobáczky Sándort is őrizetbe vették.

Többek között ezért sem volt általános a sajtómunkások meghirdetett sztrájkja. A párt új központi napilapja, a *Népszabadság* – egyetlen sztrájknapot leszámítva – november 17-től naponta az utcára került (igaz, jó néhány példányát a bátrabb budapestiek olvasatlanul és demonstratívan elégették). Megint csak más ideológiával, de naponta megjelent a forradalmat forradalomnak nevező, ám a kormánnyal mind békülékenyebb hangot megütő *Népakarat*. Karácsonyra viszont nem csak az impresszumában lapgazdát fel nem tűntető *Érdekes Újság*, hanem az MSzMP budapesti bizottsága által felügyelt új pártlap (az *Esti Budapest* utódja), az *Esti Hírlap* című délutáni lap is színesítette a sajtópalettát.

Az *Érdekes Újság* beköszöntő vezércikkét, *Elkezdjük* címmel²¹ a két év alatt három politikai-ideológiai fordulatot végrehajtó Máté György főszerkesztő az aláírásával jegyezte. (Ennek ismeretében meghökkentő és furcsa adalék, hogy a hetilap impresszumában nevét, titulussát hosszú hónapokon át nem tűntették fel, helyette a felelősséget elkenő „Szerkeszti a szerkesztőbizottság” formula szere-

¹⁸ Cseh-Kalmár-Pór (1999) 221., valamint: Murányi (1989).

¹⁹ U.o.

²⁰ Cseh-Kalmár-Pór (1999) 220.

²¹ *Érdekes Újság*, 1956. december 20. 3.

pelt.) „Ilyenkor, ha az ember újra kezd élni, és lapot csinálni, ígérni kellene valamit az olvasónak. Van erre bizonyos kialakult sablon is; ígérni. Mi, akik újtára indítjuk ezt a kicsit régi, kicsit új képeslapot, mégsem adunk programot. A címmel elintézettnak véljük ezt a feladatot. Inkább elmondom, miért kattogtatjuk ismét írógépünket és Leicánkat. Elmondom, miért nem hallgatunk, miért nem mentünk külföldre, miért fogunk össze egy szerkesztőségben mi néhányan, korántsem egy világnézetet valló emberek. Mert hiszünk, mindennek dacára. Bízunk a jóakarató emberekben, a magyarság életerejében, a magyar jövőben. [...] A szerkesztőségben dolgozó írók, újságírók, fényképeszek a maguk módján részesei voltak annak a szellemi mozgalomnak, amelyik sok becsületes ember előtt megragyogtatta egy igazabb, jobb, tisztább szocializmus reményét. Ott akarunk lenni továbbra is azoknál, akik minden kísértés és megpróbáltatás dacára emberek, szocialisták és magyarok maradtak.”²²

E patikamérlegre tett, rabulisztikus szavakból összerakott publicisztikán, a szerkesztőségi csapat ars poeticáján valósággal átsüt a sztrájk törés miatti szégyen és magyarázkodás. A mélylélektani elemzést mellőzve olvassuk tovább az *Érdekes Újság* nyitó számát, amelyben (és még további öt héten át) az alapításban részt vevő Ruffy Péternek nem jelent meg írása. Legalábbis olyan cikke nem, amelyet szignált volna. A kései lapozgató azonban már az első szám képek alatti mini-publicisztikaiban felismerni véli az ő összetéveszthetetlen irodalmi stíljét.

A szóban forgó, nyolc fotóból álló riport arra az ellentétre mutat rá, hogy mindazt, ami az elmúlt hetekben leomlott, elpusztult, vagyis amit a nem nevesített valakik leromboltak (az „elkövetők” tetszés szerint lehetnek az „oroszok”, de már lehetnek az „ellenforradalmárok” is), nos, azt a feltápáskodó ország népe, új vezetőivel az élen újjáépíti. A közölt felvételek és kommentárok utókorai értelmezése helyett idézzük inkább magukat a szövegeket (amelyek, nagy valószínűséggel, a fotósként ugyancsak nem nevesített Reismann János életképeihez íródtak).

Az első felvétel az évtizeden át sajtópalotaként működő Lenin (ma: Erzsébet) körúti épület friss, szinte háborús sebeit örökítette meg:

„A New York megtépve, némán. Egy darab Budapestből, egy darab a magyar irodalom történetéből. A körúti híres palota kávéházában töprengett valaha Krúdy, itt szerkesztett Osvát, itt küszködött álmaival és adósságaival Hunyady Sándor. Az ablakokon ki-beleng a körúti szél, a szerkesztőségek ma még üresek, az írógépek ólombetűi közt kilőtt ólomgolyók. A híres tornyot nemrég restaurálták, büszkén szökött az ég felé, négy millió forintba került. Most a torony csonka, részei a földön fekszenek, a csipkés vaskapu előtt.”²³

A következő kép és szöveg maga a megnyugvás, a konszolidáció apoteózisa:

²² U.o.

²³ *Érdekes Újság*, 1956. december 20. 2.

„Újra közlekedési rendőr a pesti utcán. Kis köd úszik a táj fölött, a kar kilendül, szabad az út. Az utcán, hol nemrég még ágyú ugatott, géppuska kelepelt és golyó süvített, megindult az élet. Kikalapálták a tépett síneket, visszahelyezték a feltépett köveket... Felszáradt a vér. S az élet követelőzik, vasmarokkal dörömböl, helyet kér és – ez az őstörvénye – megy, megy tovább.”²⁴

Tömegközlekedés még nincs, az utcákon hömpölygő emberfolyam. Erről a felszabadult, már-már idilli helyzetről a névtelen kommentátor azt írja:

„Egyszerre Teherán és Kairo, Levante minden zsvajával; ez a Rákóczi út a Corvin előtt. Perzsavásár. A hang már rekedt, az árus sál-burnuszaiba burkolózva, előtte gólyalábú asztal, s áru lett az álmokból is: »itt a címer, a nemzeti, a Kossuth, a magyar... itt a játékmackó, üvegszemével, a penge, a valódi, a külföldi, az acél...« s itt van az ember, a pesti, a megviselt, a meggyötört és vásárolni, nézelődni, élni kezd.”²⁵

Ugyanezen konszolidációs gondolatsor hatja át a következő, a menetrendszerű autóbusz és villamos járatok indulásán örvendő széljegyzetet:

„Ez a ködbe vesző szürke kép mégis beszédes. Ezt mondja: megindult a forgalom a Calvin téren is, amely annyi bajt, szenvedést, és olyan sok fegyverroportást hallott.”²⁶

Végül a képriport két záróakkordja.

Az egyik az EMKE kereszteződését láttatja „a Nemzeti Színház egyik romos ablakából”:

„Majdnem jelkép: egyik sarkon az a nagy bolt volt, amely éjjel-nappal élelmet, a másik sarkon az a nagy gyógyszerár volt, amely éjjel-nappal orvosságot adott az embereknek. A drámai események során elpusztult mind a kettő, s voltak napok, amikor már úgy tűnt, soha többé nem lesz élelem, soha többé orvosság... De lám, az élet már ott lüktet körülöttük, emberek, gépkocsik áradnak el mellettük, kívánva, akarva, jelezve, hogy a Rákóczi út-Nagykörút híres két sarka nem-sokára a régi lesz. Az Éjjel-Nappal Közért már újból árusít.”²⁷

A másik képalá a (valószínűleg a) Nyugati Pályaudvar előtti hirdetési tábla előtt készült fotóhoz született. E szöveg szokatlanul szájbarágós, nem nehéz kihallani belőle az újságíró önigazoló szándékát:

„A »cédulás« városnak is el lehetne nevezni Pestet, házfalak, fák, kerítések oldalán annyi a magánhirdetés. A »veszek« és »eladok« versenye folyik ezekben a cédularengetegekben, a kevés újság még nem bírja felvenni a hirdetéstömegeket, a nép tehát birtokába vette a forgalmasabb helyek minden tenyérszerű üres foltját és vesz és elad. Ez is hozzátartozik a feledéshez, az egyre nagyobb erővel nekiindult élethez.”²⁸

---

²⁴ U.o.

²⁵ U.o.

²⁶ U.o.

²⁷ *Érdekes Újság*, 1956. december 20. 3.

²⁸ U.o.

Noha az *Érdekes Újság* – a már idézett beköszöntő szerint – csak „érdekes” akart lenni, korántsem állítható, hogy politikamentes maradt volna. Egyre markánsabban és határozottabban foglalt állást, tett hitet az – akkor még legfeljebb csak a propagandisztikus hazugságokban létező – konszolidáció mellett. A rendőri szervek letagadhatatlan jelenlétét, a karhatalmisták mindennapos félelmet keltő, megtorló akcióit a „rendet és biztonságot!” sürgető cikkekben úgy mutatta be, mint „terroristák”, „börtönből kiszabadult közönséges bűnözők” és egyéb „kétes elemek” elleni jogos fellépést.²⁹ Az 1957 márciusában készült Köztársaság téri képriport pedig már szolgálai visszhangozta a habzó szájú kb-titkár, Marosán György ellenforradalmározását.³⁰

Mindeközben a „máshoz sem, mint az íráshoz konyító” Ruffy a kenyerét adó lapjában múltidéző riportsorozatba kezdett. *Pest Buda felfedezése* felcímmel hétről-hétre taglalta a békebeli időkben, vagyis a háború előtti évtizedekben megesett történeteket, mondván „Budapest mindig a szenvedélyek városa volt”. Szenvedélymentes nosztalgiával mesélt a Lukács fürdőről,³¹ az ügetőről,³² Gül Baba türbéjéről,³³ a budagyöngyei szerelmi búvóhelyekről.³⁴ Alighanem ezek az írások is szerepet játszottak abban, hogy a Kádárt támogató, fentebb idézett citátumok ellenére az *Érdekes Újság*ot a sajtóirányítók (mi több az árgus szemű belügyérek is) az „apolitizmusa” miatt marasztalták el.³⁵ E kifogások vélhetően Ruffyhoz is eljutottak, 1957 közepén, Pest Buda további felfedezését abbahagyva aktuálisabb témákra váltott. Többrészes riportban mesélte el például az 1956. augusztusában a János kórházban felejtett, s azóta ott nevelkedő, egyébként tökéletesen egészséges Lacika keserédes (és mint utóbb kiderült: átmenetileg) happy and-es históriáját.³⁶

Az égető (és összefogással természetesen megoldható) társadalmi problémák felé forduló hírlapíró számára 1957 igen sikeres esztendő volt. Ebben az évben két riportkönyvét is közreadta az írástudó szerzők hiányával még küszködő Kosuth, illetve Magvető Kiadó. Ruffynak már áprilisban megjelent *Romlás* címmel az egy évvel korábbi béke és szabadságos sorozata, a *Riportok a rumról*. A maga idejében a valóságot karcoló, felvillantó cikkek a reveláció erejével hatottak. A „rumos Ruffy” néhány hónap alatt lett olyan tabudöntő újságíró, akinek figyelni kell a szavára. Ami azonban 1956 tavaszán-nyarán még „Magyarország pusztító

²⁹ *Érdekes Újság*, 1956. december 29. 6.

³⁰ *Érdekes Újság*, 1957. április 6. 6–7.

³¹ *Érdekes Újság* 1957. február 16. 9.

³² *Érdekes Újság*, 1957. március 16. 17.

³³ *Érdekes Újság*, 1957. március 9. 9.

³⁴ *Érdekes Újság*, 1957. június 29. 9.

³⁵ Némethné-Sipos (1993) 316.

³⁶ Ruffy Péter: Kié leszél kisember? *Érdekes Újság*, 1957. augusztus 10. 12–13.; uő: Lacika hazatalált. *Érdekes Újság* 1957. augusztus 24. 15.; uő: Lacika postája. *Érdekes Újság* 1958. január 29. 15.; uő: Lacika jól van *Érdekes Újság* 1958. február 8. 15.; uő: Érdemes volt! *Érdekes Újság* 1958. május 24. 15.

veszedelme” volt, a következő év elejére megoldható problémává enyhült. A riportsorozat a kötetben, mondhatni, vörös farkat kapott, az újságíró olyan komoly és hathatós állami erőfeszítésekről számolt be, amelyek a megváltozott politikai vezetés jóvoltából immár sikerrel kecsegtetnek.³⁷

Másik opusa – *Harminchárom élet* – portrékötet, a szerző újságpapírból állít szobrot a szorgos nép soraiból kiválasztott névtelen főhőseinek. Csak foglalkozása van, neve nincs sem „a harcok idején helyt álló”, vagyis kenyeret sütő péknek, sem „az utolsó magyarországi énekes koldusnak”, sem az életet mindenek felett tisztelő, a legreménytelenebb esetekben is operáló agysebésznek. Velük szemben viszont névvel, Pető Juli nevével hitelesítve mesélte el Ruffy az egykori csendőr lányának a tanítóképző intézetbe való bekerülését.³⁸ A nevelőintézetben felcseperedett lányt „a származást nem kutató népi demokráciánk” – igaz, némi újságírói közbenjárásra – nagylelkűen vezette vissza a társadalomba 1957-ben.

Akkor, amikor...

...e mondatot ezúttal, talán, befejezni sem szükséges, annyira közismert, hogy az empatikus tollal megörökített és általánosított história a maga idejében legfeljebb kuriózum lehetett. A származás szerinti felvételi rendszert ugyanis csak 1963-ban törölték el, akkor is csak részlegesen.

*

Ahogy arról már szó esett, a riport nagymestere 1959-ben átkerült a *Magyar Nemzethez*. Ő lett a lap legfőbb ország-, s falujárója. Szavára olvasók tízezrei figyeltek. Az ő frissen írt szabálytalan – „szubjektív emlékeket elbeszélő” – tankönyvi jegyzetéből alkothattak fogalmat a riport mibenlétéről a MÚOSz tanfolyamaira beiskolázott újságírótanoncok.

„Az igazi írás, tehát a riport akar valamit. Be akar avatkozni az életbe, formálni akarja az embereket, új erkölcsöt akar kialakítani, részt kíván venni, a maga kis és nagy eszközeivel egy világ kimunkálásában, amely jobb lesz, mint a régi volt”³⁹ – fogalmazta meg az „agysejtjeiből, vércőreiből, élete izomzatából” kidobott ósdi, polgári helyett választott „szocialista” hitvallását. Azt, amelynek szellemében egy újabb „felemelő” feladat, a tévesztés szolgálatába állította riporteri és forgatókönyvírói tehetségét.

Ruffy írásaiból és említett tankönyvéből is tudható, hogy a mindig minden-hová elrohanó, majd tovaszánguldozó kollégáitól eltérően ő ráérősen dolgozott. Napokat, olykor heteket töltött – tegyük hozzá: tölthetett – a kiszemelt terepen. Bekopogtatott minden hivatalba, minden portára és sokakkal találta meg a hangot a késő éjszakába nyúló borozgatások őszinteségre inspiráló óráiban. Ezért

---

³⁷ Ruffy (1957-a) 108–111.

³⁸ Ruffy Péter: A csendőr lánya. In: Ruffy (1957-b) 94–99.

³⁹ Ruffy (1967) 12.

minden bizonnyal tudta, tudhatta, hogy a falvak népe korántsem olyan kitörő lelkesedéssel fogadta – a korábbinál jóval kevésbé erőszakos, ám önkéntesnek korántsem mondható – szövetkezetesítést, mint ahogy azt riportjainak főhősei neki tollba mondják. „*A nép már egész bensejében igent mondott az újra*”⁴⁰ – adta tovább például a *Talpalatnyi föld* című Szabó Pál-regény (és Szirtes Ádám főszereplésével elhíresült filmadaptáció) falujában, Biharugrán feljegyzett lelkes tanácsítkári szavakat. Egy másik riportútján Ruffy Holládra is elvetődött. E Somogy megyei falucskában akadt rá a „a földművelő munkában megöszült”, nyolcvanadik évére mind hanyatlóbb erejű Bende Józsi bácsira, akinek poharazás közben olyannyira megoldódott a nyelve, hogy egész életét kiöntötte a „kedves öcsémnek”. E vetítövászonra kívánczós sztoriból nem csak újságcikk született, de Ruffy megírta első (és egyetlen) játékfilm-forgatókönyvét is. Az Egyetértés termelőszövetkezetbe be nem lépő egyéni gazda történetéből mégsem egészestés mozi, hanem csupán dokumentumfilm készült. Igazi korszak- és stílusváltó dokumentumfilm. E műfaj korábbi darabjaiban ugyanis a kamera hosszan pásztázta a forgatásokra kiglancolt, neonfényes istállókat, a bemondószöveg pedig nem győzte sorolni a kimagasló, párját ritkító, rekorderedményeket.

A Ruffy nevével is fémjelzett „filmballadában”⁴¹ viszont egyetlen szónyi kommentár nem hangzott el: Mönich László rendező Patachich Iván változó ritmikájú és dinamikájú zenéjére vágta meg Szabó Árpád mives operatőri munkáját. Mindent a látvány és a zene mesélt el. A film kezdetén a lassúmozgású öregember a szekér elé fogja a lovát, majd minden erejét megfeszítve a kocsira emeli az ekét, szántani indul. Földjére érve dologhoz lát: látnivalóan silány munkát végez, nincs már elég ereje mélyebbre nyomni az ekét. (Eközben a mellette lévő parcellán a téesz csillogó traktorai húzzák az új és új barázdát.) Az emberpróbáló munkába a film hőse gyorsan belefárad, hazafelé indul hát, így a háza előtt szemtanúja lehet annak, hogy a szomszéd portára éppen betoppan a téesztagok nyugdíját kézbesítő postás.

A 15 perces filmetűd ugyan mély empátiával ábrázolta „a kor szavát nem értő” egyéni gazda sorsát, ám szavak nélkül is a szocialista termelőszövetkezetek magasabbrendűségét bizonygatta. A kritikákban megrendítő erejüként visszaigazolt új, korszerű agitkával azonban akadt egy kis baj. Az úgymond kendőzetlen valóságot bemutató, érzelmekre apelláló tantörténetben Józsi bácsi, némi gázsit felmarkolva, csak eljátszotta az egyéni gazda szerepét. A remek színészi képességekkel megáldott férfi maga is a helyi téeszbe becsábított (kényszerített?) nyugdíjas volt.⁴²

E filmben való közreműködéséért, valamint „a termelőszövetkezeti mozgalom folyamatos, őszinte és igényes népszerűsítéséért” Ruffy Péter a legelsők egyikeként vehette át 1960 decemberében, a Magyar Sajtó Napján „a szocializ-

---

⁴⁰ Ruffy (1962) 27.

⁴¹ Mönich–Ruffy–Murányi–Szabó (1960).

⁴² Bernáth–Matolcsy–Sziluka (1972) 16.

mus ügye iránt elkötelezett, kiemelkedő munkát végző újságírók” legmagasabb elismerését, a frissen alapított Rózsa Ferenc-díjat.

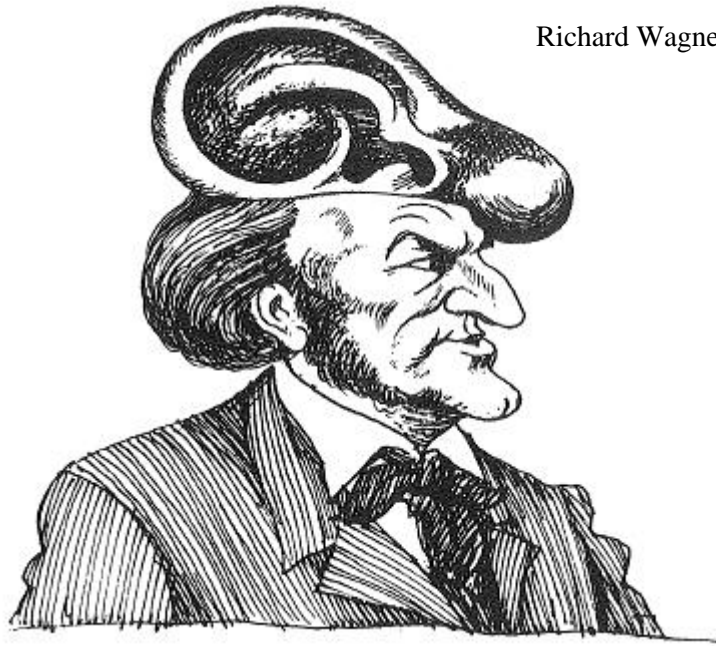
Következhetnek a legendás magyarnemzetes évek.

Felhasznált irodalom:

- BÉLÁDI Miklós, RÓNAY László (szerk.): *A magyar irodalom története, 1945–1975. A próza* (III./1–2. kötet). Budapest: Akadémiai, 1990.
- BERNÁTH László – MATOLCSY György – SZLUKA Emil: *Magyar rövidfilm művészet*. Budapest: Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1972.
- CSEH Gergő Bendegúz, KALMÁR Melinda, PÓR Edit (szerkesztők): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963*. Budapest: Osiris, 1999.
- ILLYÉS Gyuláné (szerk.): *Illyés Gyula Emlékkönyv*. Budapest: Szépirodalmi, 1984.
- MARTIN József (szerk.): *Magyar Nemzet 50 év. Emlékkönyv 1938–1988*. Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó, 1989.
- MÖNICH László (rendező), RUFFY Péter (író), MURÁNYI Éva (dramaturg), SZABÓ Árpád (operatőr): *Holládi ballada* (dokumentumfilm). Budapest: Budapest Filmstúdió, 1960.
- MURÁNYI Gábor: *Életút-interjú Pethő Tiborral* (1989). [kézirat]. Lelőhely: 1956-os Intézet, Oral History Archívum, 189. őe.
- MURÁNYI Gábor: *Naplótöredék, 1992*. (Ezévi kommentárokkal). *Régi Nemzet* [A Vasárnapi Hírek ünnepi melléklete.] 2006. december 24. (In: *Évlapok. A Régi Nemzet karácsonyi számai. 2005–2009*. Budapest: Régi Nemzetesek Társasága, 2012.)
- MURÁNYI Gábor: „*A riport nem felelt meg a Hazafias Népfront politikájának*”. A Magyar Nemzet Seress-ügye, anno 1972. *Régi Nemzet* [A Vasárnapi Hírek ünnepi melléklete.] 2007. december 23. (In: *Évlapok. A Régi Nemzet karácsonyi számai. 2005–2009*. Budapest: Régi Nemzetesek Társasága, 2012.)
- NÁDOR Tamás: Az utolsó hírlapíró. Ruffy Péter. *Jel-Kép, 1981/ 2*. (In: uő.: *Emberi antenna*. Budapest: Múzsák, 1986.)
- NÉMETHNÉ Vágyi Karola – SIPOS Levente (szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes testületeinek jegyzőkönyvei*. I. kötet. 1956. november 11. – 1957. január 14. Budapest: Intera, 1993.
- PETHŐ Tibor: Elhunyt Ruffy Péter. *Magyar Nemzet*, 1993. december 29.
- RUFFY Péter: *Romlás. Riportok a rumról*. Budapest: Kossuth, 1957.
- RUFFY Péter: *Harminchárom élet*. [BOZÓKY Mária illusztrációival] Budapest: Magvető, 1957.

- RUFFY Péter: *A riport* [tankönyvi jegyzet]. Budapest: MÚOSz, 1958. [In.: (át-
dolgozva: *Vallomás a riportról* címmel) uő.: *A riportter visszanez*. Magve-
tő, 1967.]
- RUFFY Péter: *Arcképek és történetek*. Budapest: Kossuth, 1962.
- RUFFY Péter: *Világaim*. Budapest: Szépirodalmi, 1979.
- RUFFY Péter: *Elment...* [Illyés Gyula nekrológja], *Magyar Nemzet*, 1983. ápr.
16. (In: *Illyés Gyula emlékkönyv*. Budapest: Szépirodalmi, 1984.).
- RUFFY Péter: Brassói Lapok – Bukaresti Lapok – Népújság. *Jel-Kép*, 1984/ 1.
- RUFFY Péter: *A türelem ösvényén*. Riportok és vallomások egy emberöltőről.
Budapest: Magvető, 1985.
- TAKÁCS Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest: Napvilág –
Politikatörténeti Intézet, 2012.
- VARGA Zsuzsanna: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus
időszakában*. Budapest: Gondolat, 2012.

Richard Wagner

Thomas Mann

Oplatka András

**„ELVETEMÜLT, ZSENIÁLIS
DILETTANTIZMUS”
WAGNER NYOMAI THOMAS MANN
ELBESZÉLŐ MŰVEIBEN**

Thomas Mann 1875-ben, egy évvel az első bayreuthi ünnepi játékok előtt született, és hét éves volt, mikor Richard Wagner elhunyt. A zeneszerző Schopenhauerral és Nietzschevel együtt egy életen át Thomas Mann „hármascsillagzatához” tartozott, ám viszonya hozzá minden időben a legproblematicusabb is maradt. Mann maga „szenvedélyről” beszélt, „mert egyszerűbb szavak mint a »szeretet« és a »lelkesezés« a jelenséget nem neveznék meg találóan.”¹ Thomas Mann Wagner-felfogása életének első felében is módosult, a hangsúlyok eltolódtak, változtak, úgy hogy az író terjedelmes Wagner-esszéje elé már 1933-ban egy, Maurice Barrès tollából származó, ez esetben önirónikus mottót tett: „Itt van minden, amit kárhoztattam, amit dicsértem és minden, amit mondtam”.² Amikor aztán Hitler hatalomátvétele után Mann emigrációba kényszerült, és a gyűlölt nemzetiszocialista rezsim a „Führer”-rel az élén a bayreuthi mestert saját nemzetiszocialista jelképévé tette meg, Thomas Mann Wagner-képe is a szélsőségek közé került. Az elragadtatás hangja szól gyakran még mindig, ha zenei élményeiről beszél, de – Nietzsche szellemi örököseként – egyre élesebben mutatott rá Wagner *személyének* és *művének* kétértelmű, kétes, egészségtelen jegyeire is. „Bizony, Wagnerben sok van Hitlerből”, így hangzik egyik, gyakran idézett ítélete, amelyet 1949-ben a díszlettervező Emil Preetoriusnak írt levelében vetett papírra.³ Ám mintegy másfél évvel később Wagner-ítéletét már a „lelkes ambivalencia” kifejezésének nyilvánította, és elismerte: számtalanszor szólt

¹ Thomas Mann: *Betrachtungen eines Unpolitischen* (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1988), 65-. Egy apolitikus meglátásai, 1. kiadás 1918.

² Thomas Mann: Richard Wagner szenvedése és nagysága (1933). In Thomas Mann: *Válogatott tanulmányok* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1963), 190.

³ Thomas Mann – Emil Preetoriusnak, Pacific Palisades, Calif., 1949. december 6. In: Thomas Mann: *Wagner és korunk. Írások, elmélkedések, levelek* (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 171. Fordította Keszi Imre.

már Wagnerről, foglalt állást mellette és ellene, s „ennek már sosem lesz vége nálam.”⁴

Thomas Mann tanulmányaiban, leveleiben, naplóiban és persze a róla szóló irodalomtörténeti munkákban mindez jól dokumentált. Az alábbiakban most – a teljesség igénye nélkül – azt kíséreljük meg, hogy az író életét végigkísérő nagy Wagner-passzió hullámain Thomas Mann *regényeiben* és *elbeszéléseiben* kövessük.

„... korán felismertem, hogy Wagner művei semmi másához nem hasonlíthatóan ösztönzően hatottak fiatalkori művészi tevékenységemre, újból és újból irigykedően szerelmes vággyal töltöttek el, hogy legalább kicsinyben és halkan valami hasonlót csináljak magam is”, írta Thomas Mann 1911-ben.⁵ „Kicsiny” és „halk” – fontos címszavak, jelzők. Thomas Mann Wagnertől nem egy elemet vett át, és elhagyva mindazt, ami rajtuk mitikus és grandiózus, beépítette őket a létező polgári világba. Schopenhauer halál gondolata uralja Thomas Mann olyan korai elbeszéléseit mint *Der Bajazzo* és *Der kleine Herr Friedemann*, sőt az első nagy regényt, a *Buddenbrook házát* is. A zenének, Wagner zenéjének e művekben gyakran sorsdöntő szerep jut.

A kis Friedemann úr hiába hiszi, hogy szerény életvitele biztonságban van. A zene – Wagner *Lohengrinje* – szétzilálja önkéntes elkülönését a világtól. „Ach, Ruhe, Ruhe war es ja, was er wollte” [Ó igen, nyugalmat, csak nyugalmat akart].⁶ E nyugalmat, a megváltást a szenvedéstől számára végül csak az öngyilkosság hozza meg. Micsoda különbség, ha a büszke és hatalmas germán isten Wotan helyén a kis Friedemann úr áll. Pedig a *Nibelung-gyűrű* Wotanja is így gondolkodik: „...eines nur will ich noch: das Ende! – das Ende!” [„Csak egyet várok még: a véget! a véget! „],⁷ mondja a *Walkür* második felvonásában, és az *Istenek alkonya* végén Brünnhilde hozzá intézett utolsó szavai is így hangzanak: „Ruhe! Ruhe, du Gott! „[Békülj s gyászolj, te isten!]⁸

1897-ben, egyidőben a Friedemann-elbeszéléssel [*Der kleine Herr Friedemann* – Friedemann úr, a törpe] jelenik meg Thomas Mann *Der Bajazzo* [A pojáca] című novellája. A pojáca is a társadalmon kívül él, mert a művészetre hajló természete elválasztja a mindennapi, „normális” emberektől, és sikertelensége szegénységet, kizártságot is jelent. És ami a legfájdalmasabb: keserű irigységet azokkal szemben, akik a „fényben” élnek, akiket ő „Lichtmensch”-

⁴ Thomas Mann – Friedrich Schramm, Bad Gastein, 1951. augusztus 25. In Thomas Mann: *Wagner és korunk*, i. m. 184. Fordította Keszzi Imre.

⁵ Thomas Mann: Vita Richard Wagnerrel. 1911. július. In Thomas Mann: *Wagner és korunk*, i. m. 26. Fordította Keszzi Imre.

⁶ Thomas Mann: Friedemann úr, a törpe. In *Thomas Mann elbeszélései* (Budapest: Magyar Helikon 1961), 95. Fordította Lányi Viktor.

⁷ Richard Wagner: *A walkür*. II. felvonás, 2. jelenet. In Richard Wagner: *A Nibelung gyűrűje* (Budapest: Wagner Ring Alapítvány, 2003), 257. Fordította Blum Tamás.

⁸ Richard Wagner: *Az istenek alkonya*. III. felvonás, 3. jelenet. In Richard Wagner: *A Nibelung gyűrűje*, i. m. 741. Fordította Blum Tamás.

nek [„fényemberek”]⁹ nevez. Wagner teremtménye, Alberich, a Nibelung hívja így a *Rajna kincse*ben az általa gyűlölt isteneket: „Lichtalben”, „a felleglakók”.¹⁰ Csak hát Mann főhőséből, a polgári létbe nem illő, és mégis oly polgári bajzából hiányzik minden akarat és indulat, nem gyűlöl és nem cselekszik; Alberichkel ellentétben ő nem mitikus figura.

És – tegyük hozzá – nem is eléggé tehetséges, s ezt éppen Wagner révén kell megértenie. Wagner zenedrámáit zongorázva és deklamálva paródiaként nagy közönségsikerrel adja elő, ám egy valódi Wagner-előadás mélyen feldúlja, s ugyanakkor tudatára ébred, hogy önmaga sem „kicsiben”, sem „halkan” sem fog soha hasonlót alkotni. Mihez is hasonlót? Az ambivalens ítélet Wagner művéről – gyaníthatóan a *Tristan*ról – már itt, a fiatal Thomas Mann elbeszélésében olvasható: „egyike azoknak a szörnyű, kegyetlen alkotásoknak, amelyek az elvetemült, zseniális dilettantizmus züllött pompájával fölrázzák, elhárítják, kínozzák, boldogítják, földre sújtják a lelket.”¹¹ Harminchat esztendővel később, 1933-ban a „dilettáns” kifejezés Thomas Mann Wagnerről szóló müncheni előadásában botránykő lett, ami hozzájárult ahhoz is, hogy az író elhagyja Németországot.

Nem nehéz a *Buddenbrooks*-ban [A Buddenbrook ház-ban] felfedezni egy lehetőséget a *Nibelung gyűrűjéből*, írta Thomas Mann. Valóban, már a több nemzedék sorsát felölelő családtörténet keletkezése is Wagner „Ring”-jére emlékeztet. Wagner, aki eredetileg egy *Siegfried halála* című művet tervezett, egyre mélyebbre ásva a mitikus előzményekben, végül megalkotta a négy estét betöltő művet. Thomas Mann kezdetben a kis Hanno Buddenbrookot kívánta egy novella középpontjába állítani, míg aztán ő is – a korábbi évtizedekre és Hanno elődjére visszatekintve – megalkotta első nagy regényét. Mindekét mű a hanyatlásról szól, és ha a germán istenek bukása hatalmuk csúcspontján a pompás vár, Walhalla birtokba vételével kezdődik, akkor nem véletlen az sem, hogy az északnémet nagypolgári Buddenbrookok története is a tetőponton indul, amikor is a család új házba költözik.

Közvetetten abban is jelen van Wagner a regényben abban is, hogy Thomas Mann is alkalmazza Leitmotiv-technikáját. Egyes ismétlődő mondatok, vagy akár csak szavak az olvasó számára érthetően, de a regény alakjai számára nem mindig megfejthetően utalnak korábbi eseményekre vagy összefüggésekre. És jelen van Wagner közvetlenül is. A hanyatlás érezhetően akkor veszi kezdetét, amikor Gerda személyében először kerül a családba zenész, aki Richard Wagnerért rajong. A kifinomodott, gyengéd Hanno pedig utolsó Buddenbrookként fiatalon hal meg; számára, aki e világba nem való, Wagner *Lohengrinje* a

⁹ Thomas Mann: A pojáca. In *Thomas Mann elbeszélései*, i. m. 121. Lányi Viktor fordítása.

¹⁰ Richard Wagner: *A Rajna kincse*. 3. jelenet. In Richard Wagner: *A Nibelung gyűrűje*, i. m. 106-107. Fordította Blum Tamás.

¹¹ Thomas Mann: A pojáca, i. m. 121.

legnagyobb élmény, annak a lovagnak története, aki a maga mitikus-romantikus légiességében szintén nem maradhat az esendő emberek között.

Törjük itt meg az időrendet. Egyrészt azért, hogy elmondjuk, Thomas Mann a *Lohengrint* élete végéig mint legkedvesebb operáinak egyikét tarotta számon, a mű a korai éveit Hanno Buddenbrook gyermekkori élményeként a Wagnerral való első ismeretséggé idézte fel. Másrészt pedig lépünk – éppen az előző állítást igazolandó – messze előre: Thomas Mann utolsó műveinek egyike, a *Der Erwählte* [A kiválasztott] a párbajra váratlanul megjelenő ismeretlen lovag alakjával, az esküvővel, amelynél a házastársak egymást nem ismerik, nem ismerhetik, a késői Mann csendes, bölcsen humoros stílusában szintén a *Lohengrinre* utal.

Egy 1903-ban megjelent elbeszélésben az író az ihlet forrását – ha úgy tetszik: a témát – még minden kibúvó nélkül megnevezte, amikor címet adott novellájának. Ez volt a *Tristan*. A környezet, amelyben Mann Tristan-cselekménye játszódik, nemcsak dekadens, hanem egyenesen a betegség otthona, a történet helyszíne egy szanatórium. A grandiózus wagneri figurák és polgári másuk közötti különbség itt már a groteszkbe torkollik. A puhány, s mint író feltehetőleg középszerű Detlev Spinell alakítja Tristan, a hős szerepét. Új motívum, hogy Spinell a wagneri zenét ismeri, érti, és a maga módján tényleg úgy véli, egy pillanatra ő most valóban Tristánná vált. Gabriele Klöterjahn játssza ugyan a zongorán a wagneri zenedrámát, de elismeri, hogy nem egészen érti, és így nincs tudatában, hogy a történetben ő maga játssza Izolda-szerepét, igaz, áttételesen, a műnek e polgári változatában és utánzatában. S mivel az asszony súlyosan beteg és nem volna szabad játszania, belehal a játékba, akaratlanul utánozva ezzel Izolda szerelemi halálát. Végképp semmit sem ért meg a mélyebb összefüggésekből Gabriele férje, Klöterjahn úr. Marke király nemes fájdalmából csak a nagykereskedő dühe maradt, aki azt hiszi, az olyan ember, aki két lábon áll az életben azt jelenti, ura is a helyzetének.

A *Tristan* második felvonásának leírása lázasan zaklatott a novellában. Thomas Mann azzal a technikával él, hogy idézeteket fon saját szövegébe a zenedrámából, azzal a céllal, hogy az olvasókban zenei asszociációkat váltson ki. Minden odaadás és elragadtatás ellenére, Thomas Mann első alkalommal vonja szkeptikusan kétségbe Wagner hatásának tisztaságát. Tonio Kröger az, aki a róla magáról elnevezett novella főhőseként a kérdést immár nyíltan fogalmazza meg: „Nincs a világon gyötrőbb probléma, mint a művész léte emberi kihatásában.”¹² Példaként Tonio Kröger Wagnernek, a „legtipikusabb és épp azért leghatalmasabb művésznek” „beteges és mélyen szép értelmű művét”¹³ nevezi meg, a *Tristan und Isoldét*.

---

¹² Thomas Mann: Tonio Kröger. In *Thomas Mann elbeszélései*, i. m. 291. Lányi Viktor fordítása.

¹³ Uo.

Az 1905-ben írt, később visszavont és csak 1921-ben magánkiadásban megjelenő *Wälsungenblut* [Wälsung-vér] az első egyöntetű jele annak, hogy Thomas Mann Wagnertől elfordul. Nietzsche kritikája, mely szerint Wagner művészete maga a dekadencia, itt irodalmi formát nyer. És a dekadencia ebben az esetben a szó eredeti, biológiai jelentésében is értendő. A műveltségükben és viselkedésükben végtelenül kifinomult, dúsgazdag és elkényeztetett fiatal ikrek, akik wagneri utánpótlásért a Siegmund és Sieglinde névre hallgatnak, egy *Wal-kür*-előadásról való visszatértükkor maguk is önfeledten játszáskor el a Wälsung-pár nászát. Az operai est leírásából pedig süt az irónia. Bár Wagnerre vonatkozva megjelennek olyan melléknevek, mint a „szenvédő” és a „nagy”, melyeket Mann később is gyakran használ, de az irónia, amellyel a korábbi szövegekben csak a színpad furcsaságait mosolyogta meg, most már megcélozza a zenét is, amit „fenséges lármának” nevez. A tűzvarázs jelenetben a zene Thomas Mann szavai szerint „mámorító csengés-bongás és altató dal”.¹⁴

És mégis. Vagy talán: még mindig. Amikor az 1909-ben megjelenő regény, a *Königliche Hoheit* [Királyi fenség] a közönség körében ugyan pompás sikert arat, de a kritika a könyvet és főleg annak happy endjét fanyalogva veszi tudomásul, akkor Thomas Mann ismét Wagnerra hivatkozik s annak hatására, amitől nem könnyű szabadulni. Hiszen igaz, a regény befejezése, a nagy népünnepély képei érezhetően a *Mesterdalnokok* harmadik felvonására utalnak vissza. Hermann Hessenek, aki a regényről kritikát közölt, Thomas Mann levélben így válaszol: „Gyakran azt hiszem, hogy az, amit Ön a »közönség terelgetésének« nevez, a magam hosszú, szenvedélyesen-kritikus lelkesedésének eredménye Richard Wagner művészetéért, ezért az épp oly exkluzív, mint amennyire demagogikus művészetért, amely az én ideálokat, szükségleteimet talán örökre befolyásolta, hogy ne mondjam: korrumpálta.”¹⁵

Thomas Mann 1911-ben tanulmányt tett közzé: *Auseinandersetzung mit Wagner* [Vita Richard Wagnerrel].¹⁶ Elismeri, hogy egyetlen művésznek sem köszönhet annyit, mint Wagnernek, de mégis búcsút mond neki. Úgy véli, ellentétben Wagner művével, amely az eszközökkel tudatosan gazdálkodva a hatást keresi, a 20. század szigorú és mégis derűs „új klasszicizmust” fog teremteni. A vélemény még abban az általános európai optimizmusban gyökerezik, amelyet három esztendővel később a világháború katasztrófája maga alá temetett. Az 1912-ben megjelent *Der Tod in Venedig* [Halál Velencében] című elbeszélés főhőse, az író Gustav Aschenbachnak művét „új méltóság és szigor”¹⁷ jellemzi. Schopenhauer és Wagner halál iránt való rokonszenve [„Todes-

¹⁴ Thomas Mann: Wälsung-vér. In *Thomas Mann elbeszélései*, i.m. 395, 396, Fenyő László fordítása, Jékely Zoltán átdolgozása.

¹⁵ Thomas Mann – Hermann Hessenek, 1910. április 4. Oplátka András fordítása.

¹⁶ Thomas Mann: Vita Richard Wagnerrel, i. m. 26–28.

¹⁷ Thomas Mann: Halál Velencében. In *Thomas Mann elbeszélései*, i.m. 450. Lányi Viktor fordítása.

sympathie”], minden „erkölcsileg tévelygő ... szellem”¹⁸ [„moralischer Zweifelssinn”] immár a múlté. Valóban? Gustav Aschenbach titokban még mindig sok mindent oszt Tonio Krögerrel. Írásai a „csak azért is” érzéséből születnek, önmaga legyőzéséből, és irodalmi műve az akarat, a megerőltető összpontosítás terméke; aprómunkát végez, könyvei „apró napi munkák száz meg száz ötletéből rétegződtek föl”.¹⁹ Emberként ő is egyedül, a társadalmon kívül áll, az ösztönnek védtelenül – ha úgy tetszik: dekadensen – kiszolgáltatva, amikor idős korban a nagy, váratlan és végül halálos szenvedély – Tadzio, a csodaszép lengyel fiú iránti szerelem – hatalmába keríti.

A költő August von Platen Thomas Mann kedvencei közé tartozott, művészetének 1930-ban terjedelmes tanulmányt is szentelt. Ebben Platen Tristan-versét is idézi, a híres kezdősorokkal: „Ki a szépet szemtől szembe látta, / Életét már halálba-vetette”.²⁰ Wagner zenedrámájában Izolda Trisztánt megpillantva az első felvonásban „halálra termett”-nek²¹ [„todgeweihte”] nevezi. Aschenbach is ilyen „halálra termett” figura, akinek élete Velencében is ér véget, ott, ahol 1883-ban Richard Wagner meghalt.

Az 1924-ben megjelent *Der Zauberberg* [A varázshegy] formailag klasszikus művelődési, fejlődési regény. A fiatal főhős Hans Castorp útja a halál iránt érzett rokonszenvtől az élet igenléséhez vezet. A regény befejező részében a zenének itt is fontos szerep jut. Ám olyan műben, amelyben ezt olvassuk: „A szerelem ellenáll a halálnak, ... erősebb nála”, majd kiemelve: „*Az ember a jóság és a szeretet nevében ne engedje beleszólni a halált gondolataiba*”,²² nos, ebben a műben érthető módon nincs már helye olyan összetett szónak mint a „Liebestod” [szerelmi halál].

Tanulságos számba venni Hans Castorp kedvenc hanglemezeit, a zenével foglalkozó leírásokat *A varázshegy* hetedik fejezetében. Debussy impresszionista idillje, az *Egy faun délutánja* képviseli a Wagner utáni zene egyik irányát. A szimfonikus költemény, úgy tűnik, azoknak a követelményeknek felel meg, amelyeket Thomas Mann már a század eljövendő művészetével szemben támasztott. A darabból – olvassuk – „tömény varázslat” áradt, „a legújabb zene-művészet takarékos és kifinomult eszközeivel festve és megalkotva”.²³

A színpadi művek részletei francia és olasz operákból származnak a regényben, olyan stílus és művészeti szemény elevenedik tehát itt meg, amelyet Wag-

¹⁸ Uo.

¹⁹ Thomas Mann: Halál Velencében, i.m. 447–8.

²⁰ August von Platen: Tristan. Weöres Sándor fordítása. Idézi Thomas Mann: August von Platen (1930), in Thomas Mann: *Válogatott tanulmányok*, i. m. 95; utal rá a Halál Velencében, i. m. 455.

²¹ Richard Wagner: Trisztán és Izolda. I. felvonás. Blum Tamás és Horváth Ádám fordítása. www.tarjanz.eu/libretto/szovegek/trisztan.doc

²² Thomas Mann: *A varázshegy* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1960), II. kötet, 219, 220. Szöllősy Klára fordítása.

²³ Uo. II. kötet, 437.

ner nem éppen tüntetett ki elismerésével. A francia zene: egy ária Gounod Faust-operájából és egy hosszabb rész a Bizet *Carmen*jének második felvonásából. Jól ismert, Nietzsche a Wagnerrel való szakítása után Georges Bizet művét – Wagner ellenében – „mesterműnek”, „tökéletesnek”, nevezte, olyan alkotásnak, amelynek tragikuma nem „a nagy stílus hazugságára”²⁴ épül, amely a közönséget intelligensnek tartja és nem kívánja becsapni. Wagner olasz ellenpólusa, Giuseppe Verdi szintén jelen van egy zenei leírás erejéig a *Varázshegy*ben. Thomas Mann jellemző módon az *Aida* befejező jelenetét választja: a két szerető számára a rájuk váró biztos vég borzalmait elenyésznek a melódiában, vagy ahogy Thomas Mann mondja: „...az úgy valóságos, tárgyi oldalát ... a szépség és a muzsika szelleme diadalmasan elhomályosított[a]”.²⁵

Hans Castorpnak még egy kedvenc lemeze van, Schubert *Der Lindenbaum*-dala [A hársfa], és Thomas Mann felfolgása a dalról igencsak figyelemre méltó, tekintettel éppen Wagnerre. A dal a romantikus életérzés kifejezője, és a romantika Thomas Mann számára a halál iránti rokonszenvet jelenti; a stílust elsősorban Richard Wagnerral és kevésbé az irány német irodalmi képviselőivel – példának okán a minden melankólia ellenére kedvesen életvidám Clemens Brentanóval vagy Josef Eichendorffal – azonosítja. S így aztán Schubert művéhez ezt a kommentárt fűzi: „Nem kell hozzá több lángész, csupán több tehetség, mint amennyi a hársfadal szerzőjében megvolt, hogy e szellemi varázs művészeként valaki óriási méretekre dagassza a dalt, és a világot leigázza vele”.²⁶

Hans Castorp kedvencei közül hiányzik ugyan Wagner zenéje, de Wagner megnevezetlenül is jelen van. Mint Wagner elődei vagy utódai, avagy éppen mint a tőle különböző kortárs, Verdi, mindannyian valami módon kapcsolódnak Wagnerhez, helyüket Thomas Mann mértéke szerint ez a viszony jelöli ki.

A már említett, 1949-ben Emil Preetoriushoz intézett levelében – Wagnerre mint szellemtörténeti jelenségre ekkor immár a náciizmus büntetetei is sötét árnyékot vetnek – Thomas Mann úgy véli, a *Tristan* drámai jelenetei páratlanok, de a „második felvonása, a metafizikus kéjszövevényével [»*Wonnenweben*«], ... inkább fiatal embereknek való, akik nem tudnak mihez kezdeni szexualitásukkal.”²⁷ Nos, a József-regények (*Joseph und seine Brüder* – József és testvérei) 1936-ban megjelent harmadik kötetének – *József Egyiptomban* – egyik fontos szereplőjére pontosan illik a fenti meghatározás: Mut-em-enetre, Potifár nejére, aki Józsefet makacs megszállottsággal igyekszik szeretőjének megnyerni. Ezért talán nem véletlen, hogy nem egy érzéki szava Wagner *Tristan*-szférájából származik.

²⁴ Friedrich Nietzsche: *Der Fall Wagner*. In Friedrich Nietzsche: *Sämtliche Werke in Zwölf Bänden* (Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1964), Bd. VIII.

²⁵ Uo. II. kötet, 436.

²⁶ Uo. II. kötet, 447.

²⁷ Thomas Mann – Emil Preetoriusnak, Pacific Palisades, California, 1949. december 6. In Thomas Mann: *Levelek 1934–1955* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1967), 436. Soltész Gáspár fordítása.

Az asszony szeretne Józseffel együtt halni, „nincs más hátra”, mondja, mint „hogyan vesszünk el együtt és elmerülünk a kétségbeesett boldogság éjszakájába” [„ersterben und untergehen in die Nacht verzweifelter Seligkeit”]. Ha József szájából azt hallja: „mi” és „minket”, így felel: „nem vonod-e magad és engem édes egységgé e gyönyörű szavacskákban” [„in diesen köstlichen Wörtchen”]. Szemére veti, hogy „titkuk van egymással a világ előtt” [„Gehemnis vor der Welt”], és azt követeli, a férfi mondja meg nevét „az édes nemző világéjszakában” [„in süßer, zeugender Weltennacht”]. Amikor pedig az őt álhatatosan visszatartó Józsefet felindultan „gyermeteg bolondnak” nevezi [„Tor! Kindischer Tor! [...] Wie du mir kindisch erwidertest in deiner Liebesscheu” [Milyen kislíán viselkedsz szerelmi félénkségedben...], akkor Wagner *Parsifal*-jának szókinccse köszön vissza, megidézve a Kundry és Parsifal közötti párbeszéd hangulatát.²⁸

Mindezt persze lehet paródiaként is értelmezni, de tény, hogy a hatalmas – és eredetileg szintén elbeszélésnek tervezett – József-mű mögött is Wagner Nibelung-gyűrűjének példaképe áll. A regény négy kötete a *Ring* négy estéjének felel meg, közös az egyre messzebb, távolabbi időkbe való visszatérés a történet eredetének felderítésére – az ószövevényi regény esetében szó szerint vissza egészen az emberiség kezdetéig: „Tief ist der Brunnen der Vergangenheit” [„Mélyéges mély a múltnak kútja”²⁹] – ez a *Rajna kincsét* bevezető, eleinte alig hallható Eszdúr hármashangzat, Richard Wagner és Thomas Mann közös, epikus kérdése: honnan?

A *Doktor Faustus*, az 1947-ben megjelent regény témájának általánosan ismert (bár címszavakra szorítkozó, rövid, s ezért nyilván felületes) értelmezése így szól: a zene, mint kifejezetten német, ám, ahogy Thomas Mann a *Varázshegy*-ben nevezi, „politikailag gyanús”³⁰ művészet, a náciizmus és a második világháború katasztrófájának egyik német szellemtörténeti előzménye. Adrian Leverkühn, a zeneszerző, akinek figurája külsőleg Nietzschet idézi, s akinek életét Thomas Mann közbeiktatott elbeszélője, a derék Serenus Zeitblom mondja el, a maga modern, Arnold Schönberg technikájára utaló módszerével Wagneren már messze túllépett. Ám Leveerkühn zenéje, amiből visszhangként a tragikus század fájdalma szól, attól is igen távol van, amit a fiatal Thomas Mann egykor tiszta és szigorú, új klasszicizmusként várt és remélt.

Leverkühn, aki egy kisvárosból származik, éspedig Németország közepéről [„in Deutschlands Mitten”] – ezt az archaizáló formát Nürnbergre Wagner szinpadai figurája, Hans Sachs használja a *Mesterdalnokok* harmadik fel-

²⁸ Thomas Mann: *József Egyiptomban*. In *József és testvérei*, III. kötet (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1959), 487, 494, 500. Sárközi György és Káldor György fordítása.

²⁹ Thomas Mann: *Jákob történetei*. In *József és testvérei*, I. kötet (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1959), 5. A regény kezdőmondata Sárközi György nevéhez fűződik.

³⁰ Thomas Mann: *A varázshegy*, i. m. I. kötet, 163.

vonásában³¹ – habozik, hogy zenei tanulmányokat végezzen-e. Túl jól ismeri, túl jól átlátja a hagyományos zenét, írja tanárának, mintsem hogy a fennkölt művészetet mélyen tisztelni tudná. Példaként elemzi és leleplezi egy zenei darab hatásra kalkulált felépítését, és azt kérdezi: „Lehet-e genialisabban alkalmazni a hagyományost, szentesíteni a fogásokat?”³² A Leverkühn által meg nem nevezett darab a *Mesterdalnokok* harmadik felvonásának zenekari előjátéka. Wagner 1868-ban egy Judith Gautiernek küldött levélben maga is leírta a kompozíciót. A könyv, amely Wagnernek a fiatal francia hölgyhöz címzett leveleit tartalmazza, megvolt az író könyvtárában, és a zürichi Thomas Mann-levéltárban bárki ma is kezébe veheti és láthatja: Thomas Mann egyes sorokat megjelölt benne, éppen azokat is, amelyeket Richard Wagner írt a *Mesterdalnokok* előjáték önértelmezéséről. Adrian Leverkühn elemzése így Wagner levelének szarkasztikus utánzataként is felfogható. „Elmondom, mit kell csinálni, hogy «szép» legyen”,³³ jegyzi meg Leverkühn gúnyosan, s mivel e zene neki „önmaga paródiájának” tűnik, azt a kérdést teszi fel, hogy „Miért kell úgy éreznem, mintha a művészetnek majdnem minden ... nem, kivétel nélkül minden eszköze és kipróbált lehetősége ma már csak paródia létrehozására volna alkalmas?”³⁴ Ezt Richard Wagnerral kapcsolatban mondja, ám ugyanakkor jóindulatúan és megértően mosolyog, mikor az oly sokkal egyszerűbb, jámbor természetű Serenus Zeitblom szeme a *Tristant* hallgatva könnyekkel telik meg...

Végül még egy szó Thomas Mann utolsó, befejezetlen művéről, a *Felix Krull*-regényről [*Die Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull* – Egy szélhámos vallomásai]. A fiatalkorban félbeszakított és a késői években ismét elővett mű nem említi Wagnert, de a Thomas Mannt foglalkoztató, alapvető wagneri probléma jelen van, sőt a téma maga, a színész léte és lényege, általában a művészé, aki a közönségnek játszik, illúziókat kelt, mint ahogy Krull, a szélhámos sem tesz mást: újabb és újabb jelmezekbe bújva, újabb azonosságokat színélve másnak mutatkozik, mint aki valójában. És ez Thomas Mann régi kérdése: mennyire közeli a bűnöző és a művész rokonsága? A háttérben pedig állandóan visszhangzik Nietzsche vádjá, aki Wagnert nagy színházi zseninek, de lelkiismeretlen varázslónak és bohócnak is nevezte.

Sok elem fonódik össze Thomas Mann egy életen át tartó Wagner-szenvedélyében: nagy általánosságban a legtöbb „Wagnerianer” által megélt, ismert élmény, hogy a fiatalkori feltétlen lekesedést idővel kritikus távolságtartás váltja fel anélkül, hogy ifjúságunk nagy szerelmét valaha egészen meg tudnánk tagadni; Mann esetében speciálisan a Schopenhauertől lebilincselte szellem lassú

³¹ Richard Wagner: *Die Meistersinger von Nürnberg*. In Richard Wagners Tondramen. Hg. Georg Richard Kruse. I. Band (Leipzig: Philipp Reclam jun., d. n.), 85.

³² Thomas Mann: *Doktor Faustus* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977), 164. Szöllösy Klára fordítása.

³³ Thomas Mann: *Doktor Faustus*, i. m. 163.

³⁴ Thomas Mann: *Doktor Faustus*, i. m. 164.

megszabadulása a „halálszimpátiától”; majd az első világháború hatása, Thomas Mann elfordulása korábbi, fennen hirdetett meggyőződésétől, mely szerint történelmi ellentét áll fenn a német kultúrnemzet és a francia típusú civilizációs társadalom és életforma között; ezzel összefüggésben azonosulása a húszas évek német köztársasági rendszerével; és végül a náciizmus okozta világégés.

Thomas Mann világgképében e belső és külső fejemenyek mindegyike kapcsolódott Richard Wagner művéhez, újabb és újabb tisztázást követelt – nehéz, végtelenül bonyolult, az emberi és művészi lelkiismeretet szüntelenül újabb és újabb próbára tevő feladatként. Thomas Mann maga sem állította, hogy egymásnak ellentmondó felismeréseit és érzelmeit valaha is sikerült volna rendszerbe szednie. Amerikai ismerősenek, Agnes E. Meyernek 1942-ben írta e sorokat: „... ahogy én Wagnerről beszélek, annak nincs köze a kronológiához és a fejlődéshez. »Ambivalens«, és az is marad, ma így írok róla, holnap meg úgy.”^{35*}

---

³⁵ Thomas Mann – Agnes E. Meyernek, Pacific Palisades. California, 1942. február 18. (Postabélyegző kelte.) In Thomas Mann: *Levelek 1934–1955*, i. m. 192. Soltész Gáspár fordítása.

* Az idézetek szöveggyűjtését Frank Tibor és Széchenyi Ágnes végezték.

Pólya Tamás

**ÉRTÉKEK ÉS NORMÁK
A DIGITÁLIS JÁTSZÓTÉR(B)EN**
*A számítógépes játékok kultivációs elemzésének
lehetőségéről*

Magyarországon és a fejlett nyugati társadalmakban a számítógépes játékok (avagy videojátékok)¹ egyre fontosabb helyet foglalnak el a gyermekek média-környezetében, és egyre nagyobb szeletet hasítanak ki a gyermekek médiahasználati idejéből.^{2,3} Alapos médiatudományi vizsgálatuk ezért sürgető igénnyel jelentkezik, s ludológia, illetve *game studies* ('videojáték-tudomány') elnevezéssel kb. 5–10 éve folyik is a nemzetközi és hazai szinten (lásd pl. Fenyvesi és Kiss 2008, Fekete 2009, Kiss 2010, Pólya 2010). Ám a játékszoftverek (különböző típusok, műfajok, irányítás) és a játéklatformok sokfélesége miatt a ludológiai megközelítések is sokfélék, nem beszélhetünk egységes videojáték-tudományról.

Az enciklopédikus áttekintést meg sem kísérelvén jelen tanulmányban elméleti indítatással közelítem meg a számítógépes játékokat. Közelebről, egy jól ismert médiaelméleti keret, a George Gerbner és munkatársai által kidolgozott *kultivációs modell* alapállításait alkalmazom és fogalmazom újra a számítógépes játékokra, annak szem előtt tartásával, hogy a kultivációs kutatások a televízió hatását tanulmányozták.⁴

---

¹ Tanulmányomban egyenrangúként és egyjelentésűként használom a „videojáték” és „számítógépes játék” kifejezést, nem különböztetve meg a különféle digitális platformokon (asztali számítógépek, hordozható és nem hordozható játékkonzolok, mobiltelefonok) futtatható programokat. Természetesen vannak szoftveres, irányítás- és használatbeli különbségek is a különféle digitális gépeken működő videojátékok között, de ezek a különbségek nem átütően relevánsak a jelen írás szempontjából.

² Ajánlom ezt a tanulmányt nagyon sok szeretettel, tisztelettel és köszönettel Martin Józsefnek a hetvenedik születésnapján. Isten éltesse sokáig, Jóska!

³ A tanulmány némileg bővített társszerzős változata megjelent a Nemzetközi Gyermekektől Szolgálat Magyar Egyesületének 2012-es, *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra VI.* c. kötetében (lásd Pólya és Szilárd 2012).

⁴ Jelen tanulmány kereteit meghaladná a kultivációs gondolat videojátékokra történő alkalmazásának korábbi médiatudományi megjelenéseinek áttekintése is. Bár kiforrott és szisztematikus modellel tudomásom szerint senki nem állított fel a videojátékok potenciális kultivációs hatásairól,

1. Változó médiafogyasztási szokások, a digitális történetmesélés megjelenése

A digitális médiumok (számítógépek, mobiltelefonok, játékkonzolok s hasonló elektronikus eszközök) 21. század eleji robbanásszerű elterjedése a fejlett nyugati világban és Magyarországon két, egymással összefüggő változáshoz vezetett a médiafogyasztásban. Egyrészt megjelent és egyre növekszik a különféle digitális mediális eszközök online és offline *használata* úgy a munkavégzés, mint a szórakozás és kötetlen időtöltés céljából. Ezzel párhuzamosan megváltozik a digitális kor élvezői által fogyasztott audiovizuális anyagok *forrása* is, hiszen a passzív tévézés mellé több-kevésbé felzárkózik az interaktív televíziózás, az interneten sugárzott médiafolyamok vagy onnan letölthető audiovizuális anyagok fogyasztása (online rádió- és tévéadások, *podcast*-ok, *YouTube* videók), illetve – főként a gyermekek és fiatal felnőttek körében – a számítógépes játékok igen gazdag és látványos multimediális tartalmainak élvezete. Másképpen, a gerbneri kultivációs elmélet (Gerbner 2000) szóhasználatával élve úgy is fogalmazhatunk, a médiatartalmak forrásainak megsokszorozódásával kibővült a tömegkommunikációs *történetmondók* köre is. Részben változnak a terjesztés csatornái, részben változik maga a terjesztett tartalom is.

A 20. század második felében a televízió volt az uralkodó tömegmédium, amelynek „történeteit” – a kultivációs megközelítésben ide értve a filmeket, a hírközlő és a szórakoztató műsorokat egyaránt – a fejlett világ lakossága átlagosan napi 3-4 órában fogyasztotta, és ezzel a történetekbe foglalt explicit és implicit értékrendszer hatásának is kitette magát. A 21. században a televízió *mellett és helyett* a digitális eszközökön keresztül áramlanak felénk a történetek, normarendszerek, morális állásfoglalások és példázatok a különféle szórakoztató és hírközlő műsorok felszínén vagy mélyén, kimondva, megmutatva, vagy az ábrázoltak összefüggéseiben „elrejtve”. A 21. századi médiafogyasztó világról alkotott tudásának, elképzeléseinek és általában a világképének éppúgy fontos forrása és alakítója az internet virtuális szférája – a kereskedelmi hírportálokkal, a közösségi tudástárakkal, és a tömegkommunikációs formában megosztott személyes információk tömkelegével –, mint a videojátékok közege. Mind az internetes, mind a számítógépes játékokban közvetített tartalom lehet a televízióéhoz hasonló, passzív befogadást kívánó, egyirányú, ’egyőtől a sokhoz’ készen áramló jellegű (ilyenek az online letölthető, vagy a játékokba beépített, előre elkészített videók), mind pedig a befogadói aktivitást igénylő, irányítandó, az irányításra reagáló, interaktív folyamat részeként kifejlő (ilyen a videojátékok játszható része). A számítógépes játékok műfaji szempontból, médiahasználati funkciójukat és látványvilágukat tekintve a televíziós szórakoztató műsorokra és – a 2010-

---

előzmények mindenképp felfedezhetők a videojátékhatás-kutatásban. Az áttekintés feladatát egy soron következő írásban szeretném elvégezni.

es évek fordulóján – egyre inkább a hollywoodi játékfilmekre emlékeztetnek (vö. Pólya 2010).

A digitális médiumok használatának növekedése empirikusan is jól mérhető mind a gyermekek, mind a felnőttek körében. Magyarországon is egyre több időt töltünk számítógépek mellett ülve, illetve a mobil digitális eszközeinket (laptop, telefon, kézikonzol) magunkkal hordozva. Például a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság 2011 végi adatai szerint a televízió elsődleges hírforrásként tartja magát a 15 évnél idősebb magyar lakosság körében (63%-nál, ami 15 százalékponttal kevesebb, mint 2007-ben), de a második leggyakrabban említett fő hírforrás az internet, méghozzá a magyar lakosság 20%-a számára. S még jellemzőbb, hogy a húsz év alatti korosztály 16%-a a közösségi oldalakat (Facebook, iWiW stb.) jelöli meg elsődleges hírforrásként, míg az egész mintát tekintve a lakosság 6%-a nyilatkozik így (NMHH 2011).

A nemzetközi felmérések már néhány évvel ezelőtt kimutatták a digitális médiafogyasztás előretörését. Például egy 2008-as, kiterjedt nemzetközi felmérés (az alábbi országokban: USA, Kanada, Anglia, Németország, Franciaország, Spanyolország, Mexikó, Brazília, Oroszország, Kína, Japán, India) a „netgeneráció”, avagy az „Y generáció” (a. m. az 1977 és 1997 között születettek) körében vizsgálta az internethez és a televízióhoz mint médiumhoz kötődés mértékét. A netgeneráció tagjai az „Inkább a televíziót, vagy inkább az internetet nélkülözned az életedből?” kérdésre adott válaszaikban minden vizsgált országban következetesen és elsősorban mértékben, 71–87% (!) közötti arányban az internetet jelölték meg számukra kívánatosabbnak (Tapscott 2008: 43). Azaz a televízió a 11 és 31 év közöttiek alig tizede-harmada (13–29%) számára jelentett nagyobb vonzerőt az internetnél. A netgeneráció utáni, immár a digitális korba születők majdani felnőtt- és hajlott korba lépésével a digitális „új média” efféle nagymértékű térnyerése várható. E jóslatot alátámasztani látszik, hogy már a netgeneráció tagjai is ugyanannyi időt töltenek el aktív médiahasználóként, amennyit passzív mediabefogadóként – amit a hagyományos, egyirányú televíziós kommunikáció természetesen nem tesz lehetővé (Tapscott 2008: 30).

2. Fiatalok és gyermekek videojáték-használatának adatai

Az internetezés mellett a gyermekek és fiatal felnőttek (is) egyre több időt töltenek offline és online számítógépes játékok használatával, s a játékosok számára e szoftverek előkelő helyen szerepelnek a szórakoztató médiatermékek képzeletbeli rangsorában. Az egyesült államokbeli *Entertainment Software Association* 2011-es felmérése szerint az amerikai játékosok átlagéletkora 37 év – az érték évről évre növekedett, tehát az „öregedők” nem hagyták abba teljesen a játékot, és/vagy idősebb generációk is játszani kezdtek –, és harmaduk (33%) a videojátékot tekintette a legfőbb szórakozási formának (ESA 2011). Az NPD piackutató cég 2009-re vonatkozó adatai szerint az amerikai lakosság kettő (!)

évesnél idősebb rétegének több mint a fele, 54%-a játszik online számítógépes játékokkal, átlagosan heti 8 órát, amely érték a 2009-eshez képest 10%-os növekedést mutat (NPD 2010a). Egy 2007-es felmérés azt találta, hogy az Egyesült Államokban a 8–12 év közötti lányok heti 10 óra, a fiúk heti 16 órát töltöttek számítógépes játékkal (Harris Interactive 2007). Megkockáztatom, hogy a magyar videojátzási adatok sem sokkal térnek el ezektől (lásd még erről egy bekezdéssel lentebb).

Bár a különböző nemzetiségű és a különböző korcsoportokra vonatkozó adatokat csak igen óvatosan szabad összevetnünk, a videojáték-használat nagymértékű erősödését és az online játékok fejlődését jelezheti a „kemény játékosok” (akik a becslések szerint a teljes játékos populáció kb. 4–5%-át teszik ki) hetente játékkal eltöltött óráinak a száma. Egy 1998-as kanadai felmérés szerint a 11 és 18 év közötti korosztályban a legtöbbet játszóknak heti kb. 7 órát töltöttek a szórakoztató szoftverek használatával (Media Analysis Laboratory 1998), míg 2010-ben az Egyesült Államokban – igaz, a két évnél idősebb teljes lakosságra vonatkozik az adat – már heti 48,5 órát, azaz átlagosan *napi majdnem 7 órát* játszottak (NPD 2010b). Az online számítógépes játéknak a televíziózás rovására történő választását mutatja a *Daedalus Project* 2005-ös felmérése is, amely szerint a sokszereplős online szerepjátékok (MMORPG-k, amelyek a virtuális karakter fejlesztéséhez rengeteg aktív játékbeli tevékenységet igényelnek) amerikai használóinál a heti játékidő 21 óra, szemben a televíziózás náluk mérhető heti 7,7 órájával. A projektet vezető Nick Yee és csapata érdekes megjegyzése az, hogy ugyanekkor az átlagos amerikai médiafogyasztó 28 órát töltött a tévé előtt. Vagyis az online szerepjátékosok *annyival kevesebbet televízióztak, mint amennyi időt online játékkal töltöttek* – azaz a kétféle szórakoztató médium egymás konkurensének is tekinthető, legalábbis a mondott játékosoknál (Yee et al. 2005).

Nem reprezentatív, a magyarországi számítógépes játékokra vonatkozó felmérésként idézhetjük az *Index* hírportál 2010-es vizsgálatát (Stöckert 2010). Ezt 2010 első felében a portál nyitólapjáról érkezve 17 596 fő töltötte ki, túlnyomórészt férfiak (93,8%), többségükben húszas-harmincas éveiben járó felnőttek (19–25 év közöttiek 29,9%, 26–35 év közöttiek 47,88%, illetve 15 év alattiak 1,11%, 15–18 év közöttiek 5,66%, 36–45 év közöttiek 13,06%, 46 év felettiek 2,4%). E felhasználók kb. harmada (34,8%) játszik naponta, harmaduknál valamivel többük játszik hetente néhányszor (40,3%), hetente egyszer kevesebb, mint a tizedük (7,97%), havonta néhányszor valamivel több, mint a tizedük (12,03%), s még ritkábban a 4,85%-uk. A kérdőívet kitöltők viszonylag hosszán játszanak egy huzamban: 5%-nál valamivel kevesebben állították, hogy naponta átlagosan fél óránál rövidebben, fél-egy órát játszik majdnem a negyedük (23,89%), ám a válaszolók zöme napi 1–3 órát játszik (54,31%). A még aktívabb játékosok, a megrögzött játékosok 3-5 órát játszanak egy nap (13,1%), és az igazán kemény mag napi 5 óránál is többet (3,86%). Feltételezhető, hogy a kemény játékosok e felmérésben mutatkozó viszonylag nagy aránya (összesen

majdnem 17%) annak köszönhető, hogy a kérdőívet eleve a számítógépes játékok iránt érdeklődők töltötték ki, azaz előfordulhat, hogy a felmérés nem reprezentatív jellege ütközik ki e ponton. A legfiatalabb korosztály szempontjából (a 18 év alattiak adták a minta 6,77%-át) is relevánsnak tűnő adat, hogy a „Hol játszik?” kérdésre kapott válaszok alapján a 2008-as felméréshez képest megnőtt az utazás közbeni és az iskolai környezetben folyó játék (a kérdésre több helyszínt is meg lehetett adni válaszul). Az utazás közben is játékos arányszáma 12%-ról 13,6%-ra, az iskolában is játékoské 3,8%-ról 4,5%-ra nőtt az egész mintán belül.

Kifejezetten az egyesült államokbeli gyermekek és tinédzserek médiahasználatára vonatkozó felmérések adatait tekintve át a *Sesame Workshop* Joan Ganz Cooney Center-ének összesítő anyaga (Gutnick és mktsi. 2011). A különböző felmérések 2006 és 2009 között eltérő korosztályok adatait vették fel, fél évestől 18 éves korig, ezért az eredményeket érdemes pusztán irányszámoknak tekinteni. Az amerikai gyermekek videojáték-használata egy 2006-os és egy 2008-as felmérés alapján korcsoportonként a következő: a 4–5 évesek 40%-a játszik naponta, a 6–7 éveseknek már több mint fele (55–57%), a 8–9 éveseknek pedig a háromnegyede (70–75%; Gutnick és mktsi 2011: 30). Az internethasználat hasonló mintát mutat: a 3–5 évesek kb. harmada internetezik naponta, a 6 évesek 47%-a, míg a 8 éveseknek már a 67%-a – amiből az is kitűnik, hogy *a gyermekek médiafogyasztása 8 éves kor körül ugrik meg* (Gutnick és mktsi 2011: 30).

A *Sesame Workshop* anyagának szerzői azt emelik ki, hogy a televíziózás és DVD-nézés az összesítésben még mindig az uralkodó médiafogyasztási formák a 11 év alatti gyermekek körében (Gutnick és mktsi 2011: 19). Hétköznapiakon az amerikai gyermekek átlagosan 3 órát, szombat-vasárnap átlagosan 4 órát nézik a tévét, illetve a DVD- és videofilmeket. A többi ó- és új médiummal ennél kevesebbet foglalatostkodnak: az 5–9 évesek körében a tévénézés-videózás naponta átlagosan 105 plusz 74 percet tesz ki, az olvasás viszont csak napi 72 percet (vö. Rideout, Foehr, Roberts 2010). A 8–10 éveseknél napi 32 percnyi videózást, viszont 165 percnyi tévénézést mértek, ami mellett napi 60 percnyi videojáték és 46 percnyi internetezés jellemző (Gutnick és mktsi 2011: 19).

Úgy vélem, a digitális történetmondás növekvő jelentőségét mégsem kérdőjelezzük meg a *Sesame Workshop* anyagában található adatok, épp ellenkezőleg. A passzív tévé- vagy filmnézés mellett ugyanis igen magas a digitális médiumokkal való foglalatostkodás aránya a megkérdezett gyermekeknél. A 2011-es anyag szerzői idézik a *Sesame Workshop* 2008-as „*Sesame Street Media Utilization Study*”-ját, amely az 5–9 éves korosztályt vizsgálta. Ebben a különféle jövedelmű családok gyermekeinek médiahasználati adatait összesítve azt találjuk, hogy esetükben a tévé- és DVD-nézés hétköznaponként együttesen átlagosan kb. 170 percet tett ki, amely mellett a digitális médiumok hozzávetőlegesen 48 perc internetezéssel, 50 perc asztali videojátékkal, 43 perc kézikonzolos játékkal, 27 perc SMS-ezéssel és 40 percnyi MP3 hallgatással képviseltették magukat, ami

összesen kb. 210 percet jelent (Gutnick és mktsi 2011: 26.)! Azaz a digitális „új” médiumok használata már 2008-ban is nyilvánvaló mennyiségi fölényben volt a „hagyományos” televíziózáshoz és filmnézéshez képest, de pusztán a történetmesélő új médiumok (amelyek a kultivációs elmélet szempontjából világképalkakítóként funkcionálnak), azaz az internet és a videojátékok összességében 140 percnyi használata is megközelíti a tévé- vagy filmfogyasztás 170 percét. Nem túlzás tehát azt állítanunk, hogy az „új”, digitális médiumokon keresztül, a gerbneri kultivációs értelemben vett történetmesélés mennyisége s így jelentősége vetekszik a hagyományos tömegkommunikációs csatornákon folyó történetmondás mennyiségével és jelentőségével.

3. A videojátzás négy sajátosúsége – a televíziózáshoz képest

A televíziózás alapvetően másféle mediális tevékenység, másféle médiafogyasztási folyamat, mint a videojátékok használata. A médiahatás-kutatásokban legalaposabban tanulmányozott televíziózáshoz képest a videojátékok használata *négy alapvető ponton különbözik*, amelyeket a médiahatás-vizsgálatoknak szükséges figyelembe venniük, különösen a gyermekek médiahasználatának elemzésekor. A videojáték-használat négy legfontosabb jellemzője:

- A videojáték aktív médiahasználati forma, amely interakciót, illetve fokozott perceptuális és kognitív működést igényel a médium használója részéről.
- A videojáték mélyebb bevonódást, intenzívebb élményt jelent használója számára, mint a televíziózás.
- A videojátékos nagyobb szabadsággal választhatja ki magának a fogyasztandó médiatartalmat (mind műfaji, mind konkrét tartalom tekintetében), mint a televíziónéző.
- A videojátékok a televíziózáshoz képest gyakrabban készítetik társas interakcióra, kommunikációra a használóikat a játékhoz kapcsolódó online lehetőségek (az online többszereplős játékmódok, a játékok köré épülő kereskedelmi és nem kereskedelmi internetes interakciós környezetek) révén.

A gyermekek médiahasználatát szempontjából ki kell emelnünk, hogy a videojátékok mind a négy sajátossága *játszhat pozitív és negatív szerepet is* a gyermekek médiatevékenységében és életében, mind a négy sajátosság hordozhat értéket, illetve rejthet veszélyeket is magában. Az alábbiakban áttekintem a videojáték négy alapvető jellemzőjét.

3.1. A videojáték aktív cselekvés, amely fokozott perceptuális és kognitív működést igényel a használója részéről

A számítógépes játékok használata lényegesen többet jelent a passzív történetbefogadásnál. A passzív befogadót feltételező történetmesélés a televíziózás sajátja, még az *on-demand* szolgáltatások esetében is, hiszen az esetleg saját preferenciák alapján kiválasztott filmek és műsorok túlnyomó részét is pusztán nézni és hallgatni kell. Ezzel szemben a videojátékok tartalmazhatnak ugyan passzív befogadásra készített filmszerű anyagokat (pl. bevezető videókat, vagy átvezető animációkat két játékszint között), ám a játéknak levés lényegéből fadukadúan mégsem egyszerű történetmondást kínálnak. A számítógépes játék a televíziózásnál sokkal *aktívabb részvételt kérő digitális szimuláció*, olyan program, amely a játékos irányítása nélkül nem működik, nem fut le. A háttértelevíziózás jól ismert médiafogyasztási jelenség, de ahhoz hasonló *háttérvideojátékozás nem is lehetséges*, mert – néhány, igen hosszú játékmenetet és automatikus játékbeli tevékenységeket kínáló programot leszámítva – egy számítógépes játék semmit sem csinál, legalábbis játékként nem halad előre, ha a játékos nem irányítja.

A videojáték résztvevő cselekvést igénylő jellege azt is magában foglalja, hogy használóját a televíziózáshoz képest fokozott figyelmi állapotba hozza, és térbeli, logikai, ügyességi problémamegoldásra ösztönzi, azaz *fokozott perceptuális és kognitív működésre serkenti* – a mozgásirányításos játékok emellett természetesen a használó motoros működésére (testmozgására) is hatnak. A videojátékok figyelmet és összpontosítást fokozó jellege lehetővé tette például, hogy a lövöldözős játékokkal (FPS) játszó hivatásos amerikai katonák célzási pontossága 10–20%-kal javuljon (az amerikai hadsereg mérései alapján, Freeman 2010), illetve a gyakori videojáték elősegíti a sebészek pontosabb, kifinomultabb kézmozgását, így a hatékonyabb orvosi eszközkezelést is (Rosser et al. 2007). A sokat videojátszó gyermekek esetében hasonlóképpen várhatunk pozitív perceptuális és kognitív fejleményeket is, javuló figyelmi és logikai képességeket. Negatív hatást válthat azonban ki, ha a villámgyors reakciókat igénylő, irreálisan felpörgetett és dinamikus játékok világából a játékos – legyen akár gyermek, akár felnőtt –, a valódi világ lényegesen lassabban csordogáló közegébe csöppen vissza: a tanóra vagy könyvolvasás unalmasnak, a járművel való normális ütemű közlekedés álmatagan lassúnak tűnhet a számára, s ez tanulási nehézségekhez, illetve vakmerő vezetési manőverekhez vezethet.

3.2. A videojáték mélyebb bevonódást és intenzívebb élményt jelent használója számára, mint a televíziózás

A 21. századi videojátékok, amelyek a fejlett digitális számítástechnika gazdag multimediális képességeit – összetett 2D vagy 3D grafikai megjelenítés,

nagyfelbontású videók, Dolby minőségű hang stb. – olykor esztétikai finomsággal és a játékost elgondolkodtatóan, olykor pedig a bombasztikus és lehangoló hatásra törekedve használják ki, mély bevonódásra készítetik a játékost, és *igen intenzív élményt képesek nyújtani*. Ennek több oka is van. A játékos bevonódásának egyik forrása a sokszor a hollywoodi produkciókat is megszégyenítő, fergeteges látványvilág, a számítógépes grafikai trükkök gát lástalan és leleményes használata, és az aprólékosan kidolgozott hangkörnyezet (ez utóbbi egyébként a mozifilmeknél is kulcsszerepet játszik). Ezekről azonban a videojáték nem volna több egy lenyűgöző mozifilmnél, még ha az erőszakos tartalmakat kínáló játékok potenciális hatásának egyik okát kereshetjük is ezekben a felajzó és döbbenetes audiovizuális megoldásokban (Pólya 2010). A bevonódás másik kiváltója a fentebb említett szükségszerűen interaktív jelleg (a játékkal játszani kell, hogy működjék), és az interakcióból fakadó fokozott figyelem, fokozott perceptuális és kognitív működés, amit a szintén a bevonódást elősegítő mozgásos irányítás egészíthet ki. S harmadik okként említhetjük azt az igen erőteljes siker-, sőt *flow*-élményt, amely a videojátékok mint problémamegoldó folyamatokba merülésléssel, a játékokban adott kihívások leküzdéséből fakad.

A videojátékok bevonó, belemerülést kiváltó (immerzív) hatását nem könnyű pontosan mérni vagy számszerűsíteni, ám anekdotikus példák szemléltethetik a különbséget televíziózás és a videojáték-használat között. Tudjuk, hogy egy-egy film vagy televíziós műsor le tudja kötni a nézőket egy-két órára, de nemigen tapasztalni olyat, hogy valaki öt-hat órán keresztül egy helyben ülve tévézzen vagy filmet nézzen. Ezzel szemben a videojátékoknál a huzamosabb játszás egyáltalán nem ritka (lásd a fent ismertetett *Index*-felmérés adatait: a kitöltők 16,96%-a játszik naponta három óránál többet!). A bevonódás egyértelműen negatív hatása mutatkozik meg abban, hogy a mozgásszegény játékok hosszas használata komoly, sőt életveszélyes egészségi problémákhoz (elhízás, trombózis) is vezethet a játékost egy helyhez kötő hatásuk révén. Több példa is volt már arra, hogy a játékos annyira belemerült a tevékenységbe, hogy jó néhány órányi játék után sem tudott elszakadni a számítógép vagy konzol mellől, s az így kialakult mélyvénás trombózisba végül belehalt (Dívány 2011). Enyhébbnek tűnő, de nem sokkal kevésbé káros hatása a bevonódásnak, ha a játékosban olyan, hosszabb távra szóló szénvedélyes függés (addikció) alakul ki, mint amilyen a kábítószeres használata során szokott (Ng és Wiemer-Hastings 2005). Egy 2007-es becslés szerint az Egyesült Államokban a 8–18 éves korosztályba tartozó videojátékosok 8,5%-a volt klinikai értelemben függő (Harris Interactive 2007).

3.3. A videojátékos nagyobb szabadsággal választhatja ki magának a fogyasztandó médiatartalmat, mint a tévénéző

A videojátékos mind műfaji (a játékok típusa, zsánere), mind a konkrét tartalom (egyes játékok) tekintetében igen nagy szabadsággal választhatja ki magának a fogyasztandó médiatartalmat, sokkal kötetlenebbül, mint a televíziónéző. Két belga médiakutató már 2004-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a videojátékosok kiválaszthatják, hogy mivel játszanak, s így, fűzhetjük hozzá, nagyobb mértékben tehetik ki magukat például erőszakos tartalmaknak is (Mierlo és den Bulck 2004). Ez annyit tesz, hogy ha egy játékos az autóversenyzős, logikai vagy a lövöldözős játékok műfaját kedveli, akkor következetesen választhatja az adott típusba eső játékokat, nem foglalkozva az eltérő műfajú játékokkal.

A lehetőség nem elméleti jellegű. Két amerikai kutató, Edward T. Vieira és Marina Krcmar nemrég megjelentetett adatai szerint a 7–15 éves amerikai gyermekek ténylegesen szeretnek általában ugyanolyan műfajú játékokkal játszani, attól függetlenül, hogy a kedvenc játéktípusuk erőszakos-e vagy sem, pl. sport vagy lövöldözős játék (Vieira és Krcmar 2011). Gyermekevédelmi szempontból még inkább elgondolkodtató eredménye felmérésüknek, hogy – miként azt feltételeztem is általában a videojátékos gyermekek vonatkozásában (Pólya 2010) – az amerikai 7-12 évesek nagy része játszott már olyan, a 17 évesnél idősebbek számára alkalmasnak besorolt (ESRB „Mature”) videojátékokkal, amelyek intenzív erőszakot, vérontást, szexuális vonatkozásokat, vagy vulgáris nyelvi kifejezéseket tartalmaznak. A videojátékos választási szabadsága tehát vezethet negatív hatásokhoz. A játékok választhatósága természetesen pozitív hatású is lehet, például ha egy gyermek előszeretettel olyan játékokkal foglalja le magát, amelyek nyelvtudását, logikai képességeit, vagy egyéb hasznos kompetenciáit fejlesztik.

3.4. A videojátékok a televíziózáshoz képest gyakrabban készítetik társas interakcióra, kommunikációra használóikat

A videojátékok fejlesztésében és használatában is nagymértékű változások álltak be az internet-hozzáférésnek a 21. század első évtizedében bekövetkezett gyors és a világ nagy részét érintő elterjedésével. Nem állíthatjuk, hogy a videojáték ezt megelőzően, a 20. század második felében kizárólag egyszemélyes szórakozási formaként létezett volna. A digitális játékprogramok hajdani (vö. 1970-es és '80-as évek) újszerűségéből és különlegességéből fakadó érdekessége, a játékra alkalmas számítógépek magas ára, s így a családon vagy baráti körön belüli közös (váltott vagy egymás elleni) játék gyakorisága, a játék kedvéért történő összejárás, vagy a játéktermek közösségi terei már az 1970-es évektől több-kevesebb társas interakciót indukáltak a játékosok között. De az csak a 2000-es évek elején vált lehetővé, hogy a nagy földrajzi távolsággal elválasztott

játékosok naponta, s akár órákon keresztül tartásuk egymással a kapcsolatot, és mind a játék közben, mind a játékidőn kívül aktívan kommunikálhassanak egymással írásos (chat, fórumok) vagy beszélgető (VoIP) formában.

A világ iparilag fejlettebb részeiben az ezredforduló környékétől alakult ki az az internetes és számítógépes infrastruktúra, amely lehetővé tette a *valós idejű online többszereplős játékmódokat*. Ennek megfelelően a videojátékosok is ekkortól kezdték igényelni a csoportos játékmódokat és a játékokba épített valós idejű kommunikációs lehetőségeket. Majd ezeken túl a játékok köré épülő internetes fórumokat, eredménylistákat, szerverkeresőket is, amelyek mára különféle kereskedelmi és nem kereskedelmi internetes interakciós környezetekként nagy számban a rendelkezésükre állnak (pl. Disney *Club Penguin*, Sony *Play Station Network*, Microsoft *Xbox Live*, a *Steam* online játékaruház, egyes játékok klánjainak honlapjai, e-bajnokságokat szervezését segítő oldalak és így tovább). E videojáték-kommunikációs forradalmat egészítette ki a Nintendo 2006-ban piacra dobott, fergeteges sikerű *Wii* játékkonzolja (2013 végéig kb. 100 millió eladott példány), amely kezdettől fogva a csoportos, többszemélyes játékokra ösztönözte használatát. Igaz, a *Wii* nem elsősorban az egymástól földrajzi értelemben távoli, hanem az egy légtérben tartózkodó médiafogyasztók kommunikálását segítette elő, mintegy felelevenítve és felfrissítve az online játékvilág előtti kor interakciós sajátosságait. Így is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szakmai és laikus köztudatban is megerősödjék a videojátékok társas jellegének képzete.

A számítógépes játékokkal játszó gyermekek számára a közösségi, kommunikációs jelleg előnyt jelenthet, amennyiben elősegíti a verbális készségük és általában a társas kompetenciáik fejlődését, még akkor is, ha az online játékos-társaik és „haverjaik” (*buddy, friend*) jelentős része az offline világbeli ismerőseik közül kerül ki. Ugyanakkor, mint minden online interakciós közegben, a résztvevő gyermekek ki vannak téve annak a veszélynek, hogy a számítógépes játékok körüli e-társalkodás során olyan idegenekkel ismerkednek meg, akiket kerülniük kellene, illetve felértékelhetnek vagy normaként elsajátíthatnak olyan nyelvi kifejezéseket vagy kommunikációs mintákat (pl. agresszivitás, kötekedés, káromkodás), amelyektől a szüleik óvni szeretnék őket.

4. A televíziós médiahatások kultivációs megközelítésének alapvetései

A George Gerbner és munkatársai által az 1960-as évektől kidolgozott kultivációs elmélet és mediavizsgálati modell alapfeltételezése, hogy a tömeg-médiumokból áramló üzenetek közül a hatalmas tömegek által nagy mennyiségben fogyasztott televíziós tartalmak hosszú távon viszonylag homogén és negatív módon befolyásolják a nézők világképét a televíziós csatornák sokasága és látszólagos különbségei ellenére (Gerbner 2000). Gerbner szerint a 20. század második felében a televízió – legalábbis az Egyesült Államokban – átvette a

korábbi nagy történetmondók, a család, az egyház, az iskola szerepét, és meséket (történeteket, tanulságokat, példázatokat) mond a világról nézőinek. Hol „komoly” műsorok (pl. hírek, hírelemző és vitaműsorok, dokumentumfilmek) formájában, hol szórakoztatóbb formában (pl. kvízműsorok, beszélgetős műsorok, filmek, gyermekeknek szánt rajzfilmek). A kultivációs elmélet feltételezi, hogy a televízió a nézők számára a szeriöz és szórakoztató műfajokban is mérvadó történetmesélőként, egy maguktól értetődő evidenciákat és normákat megfogalmazó *igazmondóként* jelenik meg. Feltételezi azt is, hogy minél többet néz valaki televíziót, annál valószínűbb, hogy a gyermekkorban kezdődő és egész életén át tartó tévézés befolyásolni, deformálni fogja a világgépét. Például a gyakori tévézés értékesnek és követendőnek tartja majd azt, amit a sikeres szereplők csinálnak a filmekben (akkor is, ha az agresszív viselkedés); ha a műsorokban sok erőszakos cselekedetet vagy azokról szóló beszámolót lát, akkor veszélyesebbnek feltételezi majd a valós élethelyzeteket is; vagy a fontos televíziós személyiségek (bemondók, műsorvezetők) bőrszíne alapján arra a meggyőződésre juthat, hogy az olyan bőrszínű emberek intelligensebbek és kompetensebbek, mint a többiek.

A televíziós tartalmak ismétlődéseikben, felismerhető mintázataikban hatnak, vélték az elméletalkotók, s ezek az ismétlődések „égnek be” a néző világgépébe. Ha például a legtöbb híradó bemondója ötvenes, jó svádájú, fehérbőrű férfi, aki mellett másodhegedűként szerepel egy szintén fehérbőrű, harmincöt körüli csinos nő – akkor „az ilyeneknek hihetünk”, míg a nem fehér, nem jóképű alakoknak kevésbé. Ráadásul a szereposztás s a korkülönbség azt is sugallhatja a nézők felé, hogy a nő, Gerbner szavával élve, „ideális második feleség” a befutott férfi, a műsorvezető számára (Gerbner 2000: 68). Hatást gyakorolhatnak a kimondott, beolvasott szövegek (a hírek, egy filmes főhős nagymonológja az igazságtétel után), a tipikus szereposztás (pl. hogy fogyatékkal élők megjelennek-e a műsorokban, filmekben, s pozitív vagy negatív fényben?), a képi beállítások és a kameraidő, és általában *minden*, a műsorokban ábrázolt vagy az ábrázoltakból könnyen kihámozható összefüggés, *morálisan értelmezhető példa*. A kultiváció nem állna másból, mint hogy e mozzanatok hatnak a nézőre, alakítva az értékrendjét és a világgépét.

A kultivációs folyamatnak három vonatkozását lehetséges vizsgálni. *Egyfelől* a tömegmédia intézményrendszerét és ipari szerveződését, azaz a tartalmakat előállító és terjesztő médiacégeket, stúdiókat, producer irodákat, televíziós társaságokat, ezek működési, válogatási, műsorfinanszírozási és gyártási folyamatait. *Másodsorban* a közvetített üzenetrendszert, vagyis magukat a televíziós média-tartalmakat. *Harmadsorban* pedig a kultiváció eredményét, a nézők világgépének alakulását, például a gyakori televíziónézők elképzeléseit a világ erőszakosságáról a kevesebbet televíziózők meggyőződéseihez képest.

A videojátékok tekintetében *mindhárom kultivációs vonatkozás releváns*, tehát a videojáték-ipar működése, a videojátékok tartalmi mozzanatai, illetve a

játékosok világképe és annak hosszú távú változásai mind-mind érdekesek a kultivációs vizsgálatra. Jelen tanulmányban a második vonatkozással kapcsolatban, a számítógépes játékok tartalmát, a videojátékokra jellemző üzenetrendszert illetően teszek néhány vázlatos megjegyzést. E tanulmány bővebb, társszerzős változatában a harmadik vonatkozásra is kitértünk Sáringerné dr. Szilárd Zsuzsával, ahol a záró szakaszban ismertettünk egy olyan, Egerben végzett vizsgálatot, amely mozgásérzékelős irányítású konzoljátékokat használó általános iskolásokra irányult, s amelynek során a számítógépes játék lehetséges életmód-befolyásoló hatásának mérésére törekedtünk (Pólya és Szilárd 2012). Nézetünk szerint ugyanis a kultivációs elmélet által kijelölt harmadik releváns jelenségekör, a média hatásának vizsgálata során a médiafogyasztó életmódjára is kitekinthetünk (erről lásd még a következő szakaszt).

5. A videojátékok kultivációs elemzésének vázlata

George Gerbner a kultivációs elmélet egyik alapvető tanulmányában, a „*Kulturális mutatók: a harmadik hang*” című munkájában a médiaanyagok kultivációs vizsgálatának irányait az alábbi négy dimenzió kijelölésével azonosította: *lét, fontosság, értékek, összefüggések* (Gerbner 2000: 47). Ezek azok a dimenziók, amelyek mentén a világkép-kultiválás mint hatás szempontjából szemügyre vett tömegkommunikációs „üzenet” vagy „történet” (televíziós műsor, játékfilm, vagy esetünkben: videojáték) elemezhető. Mindegyik dimenzióban bizonyos előfeltevések fedhetők fel a médiaanyag, azaz a mesélt történet szövegében, amely feltevések az elmélet szerint a néző világképét befolyásolják. A lét dimenziójában előfeltevések arról, hogy mi létezik, mi elérhető; a fontosság dimenziójában arról, hogy mi a fontos, mi a lényeges abból, ami egyáltalán elérhető; az értékekében, hogy morális értelemben mi a jó, rossz, helyes, helytelen; az összefüggések dimenziójában pedig azt illetően, hogy az ábrázoltakban mi mivel hogyan kapcsolódik össze, s hogy a világban a dolgok és tevékenységek milyen hálózatot képeznek (Gerbner 2000: 47). E dimenziók tartalmára rá is kérdezhetünk: az adott médiaanyagban mi vonja magára a közönség figyelmét, milyen sűrűn, milyen mértékben (lét) a fontosság milyen sorrendjében (fontosság), milyen szempontból, milyen ítéletekkel társítva (értékek), s milyen logikai térben, milyen ok-okozati összefüggések között (összefüggések)?

Táblázatban megjelenítve (Gerbner 2000: 47):

Dimenziók	Lét	Fontosság	Értékek	Összefüggések
előfeltevések	mi létezik, mi elérhető a közönség számára	mi a fontos, mi a lényeges abból, ami egyáltalán elérhető	mi a jó, rossz, helyes, helytelen	mi mivel hogyan függ össze
kérdés	mi vonja magára a közönség figyelmét, milyen sűrűn, milyen mértékben	a fontosság milyen sorrendjében	milyen szempontból, milyen ítéletekkel társítva	milyen logikai térben, milyen ok-okozati összefüggések között
fő fogalom	figyelem	hangsúly	tendencia	szerkezet, struktúra
mértékegység	intenzitás, túlsúly, változatok	sorrend, rangsor	értékelő és differenciáló tendenciák	korrelációk, mutatók, cselekményszerkezet

E négy dimenzió kijelölése és a játékszoftverekre vonatkozó végiggondolása lehetővé teszi, hogy felvázoljuk a számítógépes játékok kultivációs modelljének alapvonásait. Legelőször azonban azt kell figyelembe vennünk, hogy a videojátékok egyik *lényegi*, fentebb is említett *sajátossága*, hogy – szemben a televíziózással – bevonják a felhasználót, ti. a lefolyásuk, a működésük abban áll, hogy interakcióra ösztönzik a játékost. Emiatt a kultivációs folyamat a videojátékokban mint üzenetekben két szinten is zajlik, de a játszás folyamatában is tetten érhető. Így a videojátékok kultivációs elemzésekor vizsgálható lesz:

- a videojáték által „mesélt” *történeten belüli* értékek és attitűdök kultivációs rendszere;
- a videojátékban elvégezhető *virtuális cselekvésekben* manifesztálódó értékek és attitűdök kultivációs rendszere;
- a videojáték-használat *mint valós tevékenység* kultivációs hatása, azaz a játékos tényleges viselkedését, életmódját és életminőséget formáló hatások.

A videojátékokra jellemző kultivációs folyamat e három rétegét egy-egy játék, vagy általában a játékok üzenetrendszerének elemzése során nem lehet vegytisztán elválasztani egymástól (különösen az első kettőt nem). Ugyanakkor fogalmilag e három jelenségkör világosan szétválasztható, ezért a kultivációs elemzési modell videojátékokra adaptálásakor szükséges bevezetnünk e distinkciókat. Az alábbi három szakaszban röviden jellemzem a kultivációs folyamat e három rétegét.

5.1. A videojáték által „mesélt” virtuálistörténetben manifesztálódó értékek és attitűdök kultivációs hatása

A videojátékokban mindig van egy elmesélt „történet”, azaz a játék virtuális világának mindig van egy bizonyos *ontológiája, szerkezete, szereplői és sorsrendszere*, amelyet a játékos nem tud befolyásolni (a hagyományos játékfilmekben vagy hírműsorokban *csak ilyen*, befolyásolhatatlan szerkezet, szereplőgárda és sorsrendszer van). Adott tehát egy digitálisan szimulált szféra, egy a szoftverbe kódolt virtuális világ a maga logikai és normatív összefüggéseivel és karaktereivel, szerepekkel és sorsokkal (vö. Gerbner 2000-ben a *„Szerpek és sorsok a televízió világában”* c. írást). A legáltalánosabban úgy fogalmazhatnánk, hogy a videojátékban van valami vagy valaki (ez vagy ő az, amit a játékos irányít vagy manipulál), ami vagy aki egy bizonyos digitálisan szimulált környezetben jelenik meg, s ami vagy aki a szoftveresen meghatározott sorsa szerint bizonyos behatárolt pályát vagy pályákat futhat be.

Például egy ugrálós ügyességi játékban létezhet egy köpcös, pocakos, sapkás figura (vö. *Super Mario*), akinek az a „sorsa” (bármilyen ügyesen is irányítja a játékos), hogy szimulált platformról szimulált platformra ugráljon és a szimulált szörnyek és csapdák áldozatává váljon, miközben szimulált aranytallérokat gyűjtöget. Ha a figura minden játékmezőben minden tallért összeszedett (ez a játék vége), akkor a (játékbeli) sorsa beteljesedik. Ez az „ontológia” (vö. a gerbneri „lét”) és „sors” a *játékba van kódolva*. Rögzített, ahogyan egy kész detektívfilmben is rögzített, hogy a nyomozó figurája pocakos, a gyilkost végül elfogja-e, vagy az hajsza híján elmenekül. Egy *Super Mario* játékban lehet ügyesebben vagy kevésbé ügyesen végigmenni egy mezőn, de nem lehet a figurát lecserélni mondjuk szakállasra vagy télapósipkásra, és nem lehet tallergyűjtögetés helyett például szánkózni vagy horgászni vele – hacsak maga a játék ezeket a figurákat és sorsokat nem teszi elérhetővé és választhatóvá.

A videojátékok szimulált világának grafikai kidolgozottsága is hathat kultivációs erővel. Lehet a megjelenített világ két- vagy háromdimenziós, élénk vagy borongós színekben fürdő, esetleg fekete-fehér; retro-, reális vagy lázalom kinézetű, humorosan vagy félelmetesen megrajzolt vagy animált. E vizuális mozzanatok befolyásolhatják a játékost, bizonyos hangulatokat ébreszthetnek benne, s ezek a hangulatok kötődhetnek a negatív és pozitív szereplőkhöz, helyes vagy helytelen cselekedetekhez, s így megerősíthetnek vagy gyöngíthetnek morális vagy normatív összefüggéseket.

A 21. század videojátékainak többsége rajzfilmekre, olykor már-már filmekre jellemző hűséggel ábrázol egy-egy digitális világot. S a reálisra emlékeztető virtuális világokban – éppúgy, mint a televíziós műsoroknál vagy rajzfilmeknél – a kultivációs folyamat szempontjából releváns tényezők lehetnek az alábbiak, *abban a mértékben, amilyen mértékben felismerhetők, dekódolhatóak* az ábrázoltakból: a játékbeli karakterek nemi megoszlása, kora, a látható jellemzői és fizi-

kális vonzósága, a játék által kijelölt sikere vagy sikertelensége, a karakterek hatalmi viszonyai, életben maradási esélyei és így tovább. A játékos világgépének mélyszerkezetét illetően (vö. gerbneri „összefüggések”) nem mindegy például, hogy a játék digitális világában a játszható, irányítható karakterek *versus* a legyőzendő, elpusztítandó ellenségek gnóm törpék és félig rothadó hullák, vagy éppen irreálisan izmos felépítésű harmincéves férfiak, D-kosaras méretekkel büszkélkedő, alulöltözött amazonok, esetleg bájosan megrajzolt labdacsszerű, ártatlanul pislogó lények. Nem mindegy, hogy a játékbeli főgonosz fizikálisan vonzó vagy sem, van-e látható fogyatékosága, minden cselekvése rosszindulattól vezérelt, vagy csak néhány ilyen, hogy a játék végén sértetlenül megmenekül-e vagy szakadékba zuhanva leli halálát, esetleg ripityomra löhetjük, és így tovább. További kérdések, hogy a játszható karakterből egy van, esetleg vannak-e készen kapott vagy konfigurálható (és milyen mértékben, milyen vonatkozásokban konfigurálható) alternatív karakterek. Vannak-e alternatív játéksztori befejezések, vagy csak egy kijelölt sorsot lehet végigjátszani a játék sikeres befejezéséhez? De releváns kultiváló mozzanat lehet az is, hogy a valós játékos által irányított virtuális valaminek vagy valakinek milyen cselekvéseit, sikeres vagy sikertelen próbálkozásait kommentálja a szoftver narrátora (ha van ilyen) vagy valamely másik, játékbeli karakter (ha van ilyen), és miképpen (pozitívan, negatívan, dicsérően, ironikusan és így tovább).

Amiként a televíziós médiatartalmak, úgy a narratív jelleget mutató videojátékok (az *Aknakereső*nél és a *Tetris*nél bonyolultabbak) is felrajzolnak egy a valós világra emlékeztető virtuális világot, amelyben a videojátékos értékeket, normákat, helyes és helytelen cselekedeteket lát és tapasztal, s amelyek így befolyásolhatják a világgépét.

5.2. A videojátékban elvégezhető virtuális cselekvésekben manifesztálódó értékek és attitűdök kultivációs hatása

A készen kapott, megváltoztathatatlan játékvilágban a játékosnak mindig van valamiféle virtuális cselekvési lehetősége – ha nem lenne, a „játékot” csak nézni lehetne, s nem játszani vele. Ezek a többé-kevésbé behatárolt játékbeli cselekvési lehetőségek teoretikusan két irányból közelíthetők meg, egyrészt a cselekvés *versus* a virtuális világ, másrészt a cselekvés *versus* a játék irányítását lehetővé tevő interfész vonatkozásában.

A virtuális cselekvés és az e cselekvésnek helyet adó virtuális világ kapcsán a kultivációs hatások szempontjából az egyik legfontosabb kérdés az, hogy milyen mértékben befolyásolható a játszható karakterek sorsa, s ezáltal a játékbeli narratíva. Mekkora mozgástere van – képletesen és a virtuális fizika értelemben is – a játékosnak? Kötelező-e sorban haladnia a játékbeli feladatok megoldásával (ti. a pályák, rejtvények, küldetések végig vitelével), vagy haladhat többé-kevésbé kötetlenül is, esetleg bizonyos feladatokat kihagyva? S ha megengedettek a kü-

lönböző feladatmegoldási sorrendek és cselekvési utak, az alternatívák egymástól eltérő világrendeket és értékrendszereket tárnak-e a játékos elé? Például kizárólag a játékbeli ellenség legyilkolásával oldható-e meg egy feladat (bejutás egy játékbeli épületbe), vagy a mellettük való elosonással is? Az ügyességi játékban el kell-e taposni a szembejövő pislogó labdacsot, vagy át is lehet ugorni? Kell-e, lehet-e az adott játékban megölni háziállatokat, például kutyaikat – és tyúkakat, egereket, sárkányokat? Mikor és miért lehet vagy nem lehet? Általában véve: mit tehet meg a játékos virtuális karaktere, mit nem? Például milyen módokon és merre mozoghat, merre és hogyan nem? Milyen magasról ugorhat vagy eshet le komoly sérülés, a játékbeli halál nélkül? Milyen módszerekkel, milyen szadista vagy „normális” módon (fojtás, torokmetszés, lángszórózás, fejbélövés ...) ölheti meg virtuális ellenfeleit? Mennyire változtatható meg (rombolható le, építhető át, alakítható ki) a játékvilág virtuális tere? Mi változtatható meg benne, milyen cselekvésekkel, minek az árán? Mire és mennyi pontot ad a játék? Milyen cselekvéseket büntet és mennyire? Mit nem büntet, miféle cselekvéseket bátorít? Az extravagáns gyilkolási módokért több pontot ad, mint az egyszerűbbekért? Az ügyességi játékban a labdacso eltaposása pontot ér, a felettük átugrással menekülés nem? Mennyire könnyű vagy nehéz megoldani a játékbeli feladatokat, mennyire nehéz vagy könnyű a játék menete? Specifikusan mely virtuális cselekvések frusztrálóan nehezek, melyek könnyen végrehajthatók? Ha lehet választani, az erőszakos vagy a ravasz virtuális cselekedetek érik-e meg jobban, s melyik mennyi játékos befektetéssel mekkora hasznot hajt? Melyik virtuális helyzetben mit érdemes tenni a sikeres játék, a több pont, vagy egy látványosabb megoldás érdekében? Úgy vélem, hogy az említett kérdések mentén felfedhető különbségek az ezekből kirajzolódó összefüggések, *ha megfelelően sok játékban hasonló mintázatban tárnak a játékosok elé*, hatással lehetnek a játékosok, különösen a kisebb gyermekeknek a valós világról alkotott képére.

A virtuális cselekvés és interfész viszonyát fürkészve a játék kezelhetőségre kérdezhetünk rá. Milyen módon, milyen vezérlőeszközzel (billentyűzet, controller, mozgásérzékelő eszköz, puszta testmozgás) irányítható a játékos karaktere? Milyen bonyolult, mennyire konfigurálható az irányítás, a menürendszer, milyen virtuális cselekvések elvégzését segíti elő, milyeneket kevésbé? Mikor, hogyan lehet menteni a játékállást, s ez mekkora összpontosításra ösztönzi a játékost, fokozza-e az állhatatosságát, bevonódását, siker- vagy *flow*-élményét, esetleg frusztrációját, dühét a játék vonatkozásában?

A virtuális cselekvés, az irányítás és az interfész kínálta lehetőségek kultivációs szerepe abban áll, hogy a videojátékos számára felkínálnak egy a valós világgal nem teljesen egybevágó mozgásteret, egy olyan szférát, ahol *olyan cselekvéseket is elvégezhet, amelyeket a valós világban nem*, illetve amelyben a virtuális cselekvéseit nem a valós világra jellemző összefüggések mentén végezheti el. Igaz, hogy csak a digitális szimuláció közegében, de a videojátékos jogosítvány nélkül is belekóstolhat, milyen 230 km/h sebességgel

menekülni vadul szirénázó rendőrautók előtt, átlagos fizikummal is kipróbálhatja, milyen gigantikus pókok ellen küzdeni egy másfél méteres pallossal (amit egyébként meg se tudna emelni), vagy valódi kerekesszékekben ülőként is bajnokságot nyerhet a virtuális tenispályán. A videojátékok virtuális világának lehetséges cselekvései hordozhatnak élvezeti vagy morális értékeket a játékos számára, s a játékok vonhatnak pozitív vagy negatív aurát egy-egy cselekvés köré, kapcsolhatják a frusztráló nehézség vagy éppen a játszói könnyedség képzetét a különböző tevékenységi formákhoz. Amilyen mértékben eltér a videojátékbeli virtuális cselekvési lehetőségek morális és élvezeti rendszere és végrehajthatósága a valós világ megfelelő cselekvéseinek morális és élvezeti rendszerétől és végrehajthatóságától, olyan mértékben számíthatunk arra, hogy a videojátékban tapasztalt lehetőségek hatni fognak a valós világbeli cselekvések játékosok általi megítélésére, azaz a játékosok világképére.

5.3.A videojáték-használat mint valós tevékenység kultivációs hatása: a játékos tényleges viselkedését, életmódját és életminőséget formáló hatások

A videojátékok szükségszerűen cselekvésre (a játékkal való interakcióra, a játék irányítására) serkentő jellegéből fakad, hogy esetükben a hagyományos kultivációs megközelítés által feltételezett világképi hatásokon *túlra* is szükséges tekinteni a médiafogyasztókat érő befolyások vizsgálatakor: azokra a *valós világbeli cselekvésekre*, amelyeket a videojátékozás tipikusan igényel és kivált. Természetesen már a rendszeres televíziózás is igényel bizonyos interakciót és ténykedést a néző részéről: váltogatni kell a csatornákat, ülni vagy állni kell a készülék közelében, és az idő nagy részében ajánlatos a készüléken tartani a néző szemét. Viszont mindebben változatosság alig van, fokozott mentális vagy egyéb tevékenységet pedig nem szoktak a televíziónézők kifejezni. Jellemzőbb, hogy átadják magukat a televízióból áradó tartalmak nagymértékben passzív befogadásának.

A videojátékok használata ezzel szemben többféle vonatkozásban is fokozott hatással van a játékos valós tevékenységére és képességeire, ezért érdemesnek tartom e hatásokat a kultivációs elemzés keretében tárgyalni. Nem szorosan vett világkép-befolyásoló hatásokról van szó, hanem a médiafogyasztó (a játékos) attitűdjeinek, tipikus cselekvéseinek és életmódjának befolyásolásáról. Igaz, hogy itt különféle típusú hatások kerülnek látóterünkbe, de ez a heterogenitás nem jelenthet elméleti akadályt, amikor a cél egy adott médium hatásainak kutatása. A világkép az egyik elszenvedője a tömegmédiából áramló, az ott fogyasztásra felkínált tartalmaknak, míg az attitűdök és életmód egy-egy másik „becsapódási terület”. A lényeges és közös jellemző a médiahatásoknak kitettség, az, hogy a videojáték-fogyasztás pregnánsan befolyásolhatja, alakíthatja mindegyiket.

Vegyük sorra ezeket a világmépen túli kultivációs hatásokat. Összességében az alábbi öt vonatkozásban feltételezem, hogy a videojátékoknak – a világmépbefolyásoláson túl – jelentős hatása lehet a médiafogyasztó tényleges viselkedésére és képességeire:

- egyes perceptuális, kognitív és motoros képességek javulása;
- a negatív érzelmek, negatív társas attitűdök megjelenése, úgymint a rövid távú agresszió, empátiacsökkenés megjelenése, érzéketlenség az erőszak látványára;
- a társas interakció fokozása, az inkább csoportos játékokra ösztönzés, az online és/vagy offline kapcsolatok megerősödése;
- az anti- és/vagy proszociális viselkedés felerősítése, a csalások használata *versus* segítségnyújtás más játékos társaknak;
- életmódbeli és testi változások indukálása, az ülő életmód *versus* az aktív(abb) testmozgás elősegítése.

Először, ahogy fentebb már utaltam rá, a gyakori videojáték-használat javítja egyes perceptuális, kognitív és motoros képességeket, például pontosabb katonai célzáshoz és hatékonyabb sebészi eszközkezeléshez vezet, illetve a virtuális 3-dimenziós térbeli navigálás révén fejlesztheti a térbeli tájékozódás képességét (lásd 3.1. szakasz). Ez a videojáték-használat valós cselekvésre vonatkozó *legközvetlenebb* hatásszintje, ahol a játék működtetéséhez *elengedhetetlenül* fontos észlelési és irányítási tevékenység (a bejövő vizuális ingerek feldolgozása, az interfész kezelése) ismétlődő gyakorlata fejleszti a játékos tág értelemben véve kognitív képességeit.

Másodsorban bizonyos videojátékok hatásaként megjelenő, a viselkedések bölcsőéül szolgáló érzelmi hangoltságokat találunk, *negatív érzelmeket* és *negatív társas attitűdöket*, amelyek valahol az inertnek, mozdulatnak tételezett világkép (ha elkülöníthető ilyen) és a tényleges cselekvés tartománya között léteznek. Például pszichológiai és fiziológiai vizsgálatokkal mérhető, hogy a látványos és durva erőszakot tartalmazó videojátékok – legalábbis rövidtávon – csökkentik a játékosok empátiáját, növelik az agresszivitását és érzéketlenebbé teszik őket az erőszak látványára (Anderson 2004).

Harmadsorban említhetjük a *társas interakció fokozódását*, amely a 21. század eleji videojátékok nagy többségére és a hozzájuk kapcsolódó online környezetre jellemző (lásd 3.4. szakasz). Léteznek ugyan magányos játékost feltételező számítógépes játékok, de gyakran e játékok köré is online fórumok és kollektív munkával összeállított tudástárak (wikik) épülnek, amelyeket olykor-olykor a legtöbb „magányos” játékos is meglátogat, tippért, trükkökért, a véleménye kifejtéséért, hozzászólási lehetőségért. Emellett léteznek olyan online játékkeretrendszerek (pl. *Xfire*, *Steam*, *Xbox Live*, *Play Station Network*), amelyekbe belépve a játékosok láthatják (és róluk is látszik), hogy virtuális ismerőseik közül ki van online, mivel játszik a saját gépén, akár egyszemélyes, akár többszemélyes formában. Van, ahol az offline tartózkodó ismerősök adatait és a korábbi

játékaktivitását is megtekinthetik a felhasználók. E keretrendszerek tálcán kínálják a játékosoknak a kommunikáció lehetőségét, hisz az online jelenlévők beépített csetprogrammal társaloghatnak egymással, vagy invitálhatják az ismerőseiket játszani. Ráadásul ma már kevés játékprogram működik kizárólag offline módban. Jellemzőbb, hogy a játékszoftverek sokszereplős online játékmódokat és/vagy osztott képernyős offline néhányszereplős módokat is kínálnak. Például lehetőséget adnak a csapatokban történő lövöldözős játékokra (FPS), a sokszereplős online szerepjátékokra (MMORPG), a néhány résztvevős online sportjátékokra (pl. autóversenyzés 2–8 fővel), vagy az egy számítógép előtt ülő-álló 2–4 fős társaság együttes, mozgásirányításos játékokra (lásd a Nintendo Wii nyomán a Microsoft Kinect és a Sony Move megjelenését). Mindebben természetesen az internet elterjedése és a beviteli eszközök forradalmi megújítása igen nagy szerepet játszott – olyan fejlemények, amelyek a televíziózásban éppen annak passzív befogadási jellege miatt nem hozhattak áttörést vagy megújulást. Sőt, *a televízió interakciós hatása éppen az ellenkezője a társaságot elősegítő videojátékokénak*: a fejlett világban s különösen az Egyesült Államokban jellemző, hogy a lakásokban egynél több tévékészülék is található, és hogy a gyermekek már néhány éves korban saját készüléket kapnak a szobájukba (Gutnick 2011). Ez nemhogy nem fokozza a családi közösségen belüli kommunikációt, hanem éppen a magányos médiafogyasztásra ösztönöz, avagy, jelen felfogás szerint, a magányos médiafogyasztást kultiválja.

Negyedsorban említhetjük a videojátékok használatával szorosan összefüggő *anti- és proszociális viselkedéseket*, ahol negatív és pozitív kultivációs hatásokat is látunk (csalások *versus* más játékosoknak segítségnyújtás, együttműködés). A játék mint kihívások és megoldandó feladatok sora óhatatlanul felszítja nemcsak a játékos kíváncsiságát („mi van a következő mezőben?”, „mi következik, ha sikerül megoldanom ezt a feladványt?”), de a bizonyítási vágyát is („igenis meg tudom csinálni”). A bizonyítási vágy könnyen *bizonyítási kényszerbe* csap, ha a játék felcsigázóan érdekes, látványos, és ha használata nagy élvezet okoz a játékosnak. Különösen fontossá válhat a bizonyítás, ha a játék online környezetben, több másik játékos társ jelenlétében, azaz valamiféle nyilvánosság előtt, társas közegben zajlik. A többszereplős online versengések szinte kiáltanak azért, hogy a játékosok egymás teljesítményét összemérve, egymással szemben bizonyítsák játékbeli ügyességüket (az egy-egy játékmenet végén megjelenő eredménylista például nagy büszkeségre vagy bosszankodásra adnak okot az elsőnek, illetve utolsóknak). Videojátéka válogatja, s a kultivációs kutatásban vizsgálható is, hogy adott játékban a magányos harcos önző, vagy a „csapatjátékos” együttműködő, részben önfeláldozó stílusa célravezetőbb, melyik hoz több pontot, melyik biztosít előkelőbb helyet a tabellán, s ezzel *melyik fejt ki nyomást az anti-, illetve proszociális viselkedés irányába* a játékon belül. Például egyes többszereplős, virtuális harcot szimuláló játékokban bizonyos játszható karakterekkel gyógyítani lehet a többi játékos karakterét, vagy lőszert osztani nekik (*Battlefield-*

sorozat); s vannak játékok, ahol a nagyobb virtuális szörnyek csak összehangolt csapatmunkával győzhetők le (*World of Warcraft*). Mivel az orvoslás pluszpontot ér, s a szörny legyőzésével szerzett zsákmány a csapattagok között szétosztható, ezek a játékbeli cselekvési lehetőségek *valós együttműködésre* és többkevesebb önzetlenségre ösztönöznek. Igaz, hogy a virtuális cselekvésekből áll a játékbeli csapatmunka, de a játékosok sikerélménye, öröme vagy csapatszellemé nagyon is valódi.

Természetesen vissza is lehet élni az együttműködési lehetőségekkel. Például a virtuálisan lelőtt katonákat fel lehet éleszteni a tűzvonalban, olyan helyen, ahol az újjáéledés után megint rögtön lelövik őket virtuális ellenfeleik (ehhez képest jobb újjáéledni néhány másodperces várakozás után, de a játékpálya védett helyén), illetve meg lehet hiúsítani a szörny csoportos legyőzését a nem eléggé aktív, figyelmetlen vagy ügyetlen közreműködéssel. Vagyis a játékon belüli efféle cselekvések *a többi résztvevő játékára is kihatással vannak* – amennyiben gátolhatják, vagy segíthetik a többiek sikeres játékát, fokozhatják vagy elronthatják a játékelményét. Ezért említem e tevékenységeket a valós tevékenységeket befolyásoló kultivációs hatások között. S vegyük észre, a tévőzés passzív jellege miatt *a televíziós médiafogyasztás esetében semmilyen hasonló*, rendszeresen megjelenő anti- vagy proszociális viselkedést, vagy afelé ható ösztönzést nem találni.

A számítógépes játékok a kultivált játékstílustól függetlenül is gerjeszthetik a játékosok antiszociális késztetéseit. A késznek nevezett és piacra dobott, ám a később érkező javításokig (*patch*) rendszerint rengeteg szoftveres hibát tartalmazó videojátékokban a programozási hibák (*bug*) némelyike felfedezhető és kiaknázható a játék során. E hibák kihasználása, a csalás (avagy csítelés, az angol „*cheat*” szóból) a becsületes játékhoz képest jogosulatlan és sokszor tisztességtelen előnyhöz juttatja a kiaknázóját, például ha a játékos virtuális figurájával egy grafikai hibán „átmászva” olyan helyre kerül a játékmezőben, ahol mások számára láthatatlan, de ahonnan lelőheti a többi virtuális szereplőt, s így érdemtelenül gyűjtheti a pontokat és bosszanthatja a többi játékost. Amikor az egyes játékosok nem a játékban szokásosnak tételezett erőfeszítéssel, hanem tisztességtelen módszerekkel, csalással tesznek szert előnyre a többi valós résztvevőhöz képest, azt az erőszakos játékok empátiacsökkentő hatásához hasonlóan káros befolyásnak tekintem. Csalás esetén az ágens a saját igényeiből – olykor talán a játékos inkompetenciájából, tisztességes módon nyerni képtelenségéből is – indul ki, és motivációi körében nem szerepel, hogy a játék kooperatív jellegéhez kapcsolódjon, hogy az egyenlőként versengő felek együttműködésében részt vegyen. Ez etikátlan, morális értelemben dicstelen viselkedéshez vezet, még hozzá az egyes játékok online fórumain olvasható gyakori panaszok szerint nem is kevés játékos részéről.

Ötöd sorban a videojátékoknak az egészséggel kapcsolatos kultivációs befolyásoló erejét, a rendszeresen játszóknak életmódbeli, testi, egészségbeli változá-

sokhoz vezető hatásait említeném. A számítógépes játékok gyakori, napi 1-2 óránál hosszabb használata nem elhanyagolandó életmód-meghatározó tényező, akárcsak a rendszeres kocogás vagy a tespedő tévézés. Az otthoni vagy privát használatra szánt videojátékok nagyjából az 1970–2005 közötti időszakban szinte kizárólag olyan irányító eszközöket (billentyűzet, joystick, játékvezérlő) adtak a játékosok kezébe, amelyek nyomógombokkal és/vagy mozgatható karokkal működtek, s amely eszközök működtetése nem igényelte a játékos intenzív testmozgását. Sőt, az efféle irányítással rendelkező játékok elősegítették és ma is elősegítik a játékosok ülő életmódját, esetleges elhízását, gerincük rossz tartását, helytelen kéztartás esetén a csuklóízületi problémák kialakulását.

A mozgásérzékelővel ellátott beviteli eszközök 2006-os megjelenése és sikere – a Nintendo Wii kontrollere, a Sony Move, a Microsoft Kinect, a Wii Fit – révén a videojátékoknak az egészséges életmódra vonatkozó *káros kultivációs hatásai mellett megjelentek a pozitív hatások is*. Bár marketing-ízű megfogalmazásnak tűnhet, a mozgásérzékelős játékirányítás valóban szórakoztatóvá, élményszerűvé és társaságban is kitűnően élvezhetővé tette a testmozgás bizonyos formáit, miközben sikerült kimozdítania a felnőtt- és gyermekkorú játékosokat az egy helyben ülő médiafogyasztói állapotból (lásd Pólya és Szilárd 2012). Mindenesetre alapos vizsgálatra szorul, hogy a mozgásérzékelős irányítás pontosan milyen mértékű életmódbeli és egészségi változásokhoz vezet, és hogy önmagában alkalmas és megfelelő-e az egészséges mértékű rendszeres testmozgás biztosítására. Azt is csak a jövő mondhatja meg, a mozgásos irányítás nem bizonyul-e múltó divatnak a számítógépes játékok használatának történetében.

6. Összegzés

E tanulmányban olyan szempontokat és megfontolásokat igyekeztem bemutatni, amelyek alapján a videojátékok (avagy számítógépes játékok) használatának és hatásainak kultivációs megközelítése megkísérélhető. Igyekeztem megmutatni, hogy a videojátékoknak a játékosok világképére, attitűdjeire, valós tevékenységére és életmódjára, testi egészségére kifejtett hatásainak szemügyre vétele tanulságos vizsgálatokhoz vezethet, s az ilyen vizsgálatok révén alaposabban felmérhetjük a videojátékok mint médiatermékek társadalmi hasznát és esetleges káros hatásait.

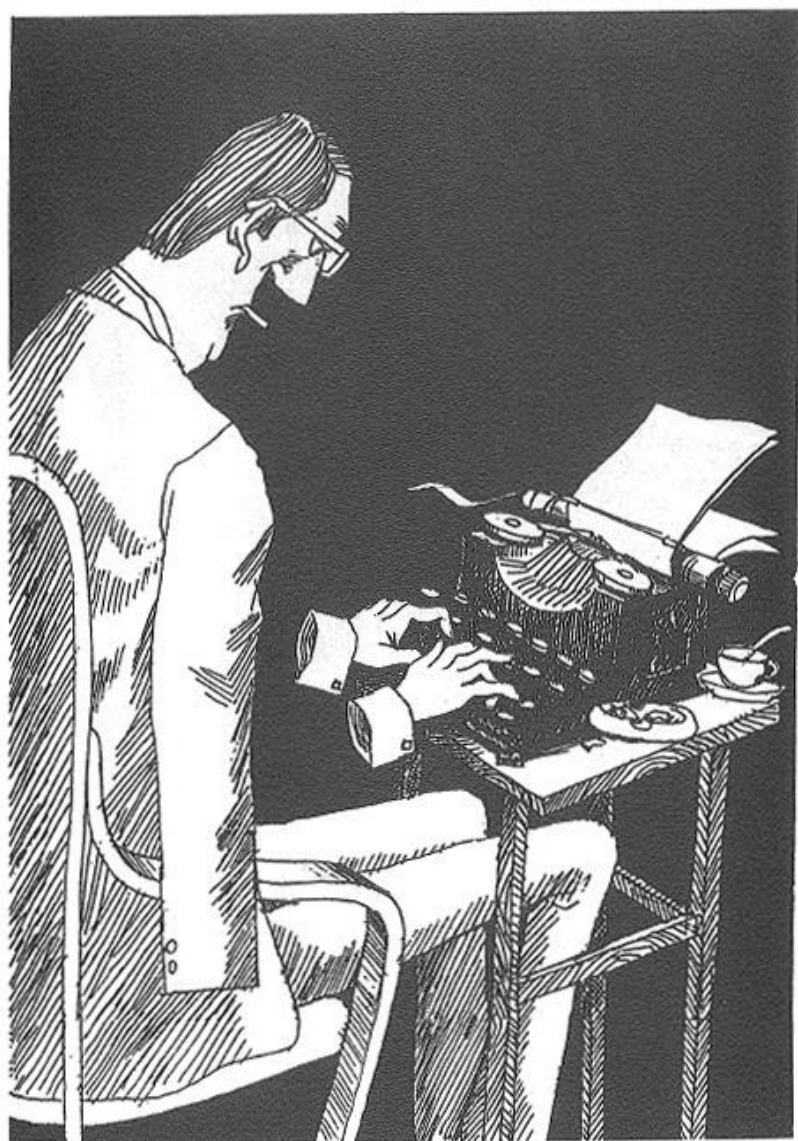
Hivatkozások:

- Anderson, Craig A. (2004): An update on the effects of playing violent video games. *Journal of Adolescence*, 2004, 27: 113–122.
- Dívány (2011): Belehalt egy fiú az XBox maratonba. *Divany.hu*, 2011. augusztus 1., Online:

- http://divany.hu/életmod-rovidhir/2011/08/01/belehalt_az_xbox_maratonba/
- ESA (2011): *Essential Facts about the Computer and Video Game Industry*. Entertainment Software Association. Online: <http://www.theesa.com/facts/gameplayer.asp>
- Fekete Zsombor (2009): Erőszak(ok) a videojátékokban. In: Stachó és Molnár (2009): 231–252.
- Fenyvesi Kristóf és Kiss Miklós (2008): *Narratívák 7. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Freeman, Bob (2010): *Researchers Examine Video Gaming's Benefits*. Washington: US Department of Defense, American Forces Press Service. 2010. jan. 25., Online: <http://www.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=57695>
- Gerbner, George (2000): *A média rejtett üzenete. Válogatott tanulmányok*. (ford. Nagy Zsolt) Budapest: Osiris.
- Gutnick, Aviva Lucas – Robb, Michael – Takeuchi, Lori – Kotler, Jennifer (2011): *Always Connected: The new digital media habits of young children*. New York: The Joan Ganz Cooney Center at Sesame Workshop. Online: <http://www.joanganzcooneycenter.org/Reports-28.html>
- Harris Interactive (2007): *Video Game Addiction: Is it Real?* London: Harris Interactive. Online: <http://www.harrisinteractive.com/news/allnewsbydate.asp?NewsID=1196>
- Kiss Gábor Zoltán (2010): A játszott képek láttatása – a videojátékok kulturális súlyáról. *Médiakutató*, 11.4: 97–106.
- Media Analysis Laboratory (1998): *Video Game Culture: Leisure and Play Preferences of B.C. Teens*. A report from the Media Analysis Laboratory, Simon Fraser University, Burnaby B.C., Online: http://www.media-awareness.ca/english/resources/research_documents/reports/violence/upload/Video-Game-Culture-Leisure-and-Play-Preferences-of-B-C-Teens-Report-pdf.pdf
- Mierlo, Jan van – den Bulck, Jan van (2004): Benchmarking the Cultivation Approach to Video Game Effects: A Comparison of the Correlates of TV Viewing and Game Play. *Journal of Adolescence*, 2004, 27.1: 97–111.
- Ng, Brian D. – Wiemer-Hastings, Peter (2005): Addiction to the Internet and Online Gaming. *Cyberpsychology & Behavior*, 2005, 8.2: 110–113.
- NMHH (2011): *Közüvélemény-kutatás a magyar lakosság hírfogyasztási szokásairól és a média megítéléséről*. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, Budapest, 2011. december 12., Online: http://www.mediatanacs.hu/uploads/9/30/1324568738kozv_kutat_media_megiteles.pdf
- NPD (2010a): *Research shows average number of hours per week spent on online gaming has grown by 10% since 2009*. Sajtóközlemény. New York:

- NPD Group, Inc., 2010. március 2., Online:
http://www.npd.com/press/releases/press_100302.html
- NPD (2010b): *Extreme gamers spend two full days per week playing video games*. Sajtóközlemény. New York: NPD Group, Inc., 2010. március 2. Online: http://www.npd.com/press/releases/press_100527b.html
- Pólya Tamás (2010): Erőszakábrázolás és látványvilág a számítógépes játékokban. In: Gabos Erika, szerk., *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra V.*, KOBÁK sorozat 7. kötet. Budapest: Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesület, 323–335.
- Pólya Tamás és Sáringerné dr. Szilárd Zsuzsanna (2012): A videojátékok értékrendszer- és életmód-befolyásoló hatása. Túlsúlyos gyermekek játéka Nintendo Wii-vel – egy előtanulmány tapasztalatai. In: Gabos Erika (szerk.), *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra VI*. Budapest: Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesület.
- Rideout, V. – Foehr, U. G. – Roberts, D. (2010): *Generation M²: Media in the lives of 8- to 18-year-olds*. Menlo Park, CA: Henry J. Kaiser Family Foundation.
- Rosser Jr., James C. – Lynch, Paul J. – Cuddihy, Laurie – Gentile, Douglas A. – Klonsky, Jonathan – Merrell, Ronald (2007): The Impact of Video Games on Training Surgeons in the 21st Century. *Archives of Surgery* 2007,142.2:181–186.
- Stachó László és Molnár Bálint, szerk. (2009): *Médiaerőszak. Tények, mítoszok, viták*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Századvég Kiadó.
- Stöckert Gábor (2010): Még mindig pc-n játszanak az Index olvasói. *Index.hu*, 2010. augusztus 6. Online:
http://index.hu/tech/szoftver/2010/08/06/meg_mindig_pc-n_jatszanak_az_index_olvasoi/
- Tapscott, Don (2008): *Grown Up Digital. How the Net Generation is Changing Your World*. New York, Chicago, San Francisco: McGraw-Hill.
- Vieira, Edward T. – Krcmar, Marina (2011): The Influences of Video Gaming on US Children's Moral Reasoning About Violence. *Journal of Children and Media*, 2011, 5.2: 113–131.
- Yee, Nick et al. (2005): MMORPG Hours vs. TV Hours. *Daedalus Project*. Online: <http://www.nickyee.com/daedalus/archives/000891.php>

Teljesen független sajtó

Sipos Balázs

A POLITIKAI ÚJSÁGÍRÁS ETIKAI PROBLÉMÁI MAGYARORSZÁGON 1989 UTÁN

Vázlat

Amikor az újságírás normáit és a médiaetika kérdéseit, egyes konkrét eseteit tanulmányozzuk valamelyik demokratikus országban, akkor valójában az újságírói hivatás általános állapotát, a professzionalizálódás szintjét vizsgáljuk. Ennek magyarázata igen egyszerű. Az újságírás társadalmi jelenség, és állandóan reflektál azokra a társadalmi változásokra, amelyek között fejlődik. Meghatározzák a külső, bürokratikus beavatkozások, a médiapolitikák, a médiaipar technológiai változásai, a médiapiac alakulása, az újságírók önmeghatározásai-önleírásai, és hatással vannak rá a médiafogyasztók (McNair, 1998: 61–65.). Azaz az újságírás „professzionális státusza” dinamikus (Boyd–Barrett, 1995: 270–276), az előbb említett külső hatások nyomán időről-időre megváltozik – és ilyenkor egyúttal megváltozik a szakmai normák rendszere is, ami meghatározza az újságírás minőségét (Schulz, 2002). Az újságírást természetesen különösen fontos hatással van a politikai kultúra, annak változása: Hallin és Mancini szerint lényegében ez magyarázza az önálló médiarendszer-típusok létrejöttét, amelyek egyúttal eltérő hivatás-modelleket jelentenek (Hallin & Mancini, 2008).

A normák változása (ami egyúttal a professzionális státusz változása is) azt jelenti, hogy az újságírók és a közönség tagjai már mást gondolnak arról: mi az újságírás helyes gyakorlata. A „helyes gyakorlat” egyrészt a szerkesztőségek belső működésének rendjére vonatkozik, így például a hírtékről és az objektivitásról vallott felfogásra, azaz a hírek előállításának módjára (Palmer, 1998: 385–388.). Másrészt ennél általánosabb elvekre is kiterjed: az egyik legfontosabb kérdés a szólásszabadság elvének „helyes magyarázata”. Másként fogalmazva a kérdés az, hogy milyennek kell lennie az újságírásnak egy demokráciában – például azért, mert a demokrácia több mint egy politikai rendszer: egy kultúra is (Christians és mások 2009: VII). Innen pedig könnyű belátni, hogy a „helyes gyakorlat” a demokratikus politikai rendszer működése szempontjából is központi jelentőségű probléma, és az újságírás helye, társadalmi pozíciója szempontjából is. Mert (ahogy Angela Phillips fogalmaz Hallin és Mancini híres könyvére hivatkozva): „Egy modern demokráciában az újságírás felhatalmazása abból az igényből fakad, hogy alapvetően hozzá kíván járulni a demokrácia

működéséhez. Ez a felhatalmazás viszont azon az elváráson nyugszik, hogy az újságírók bizonyos etikai normáknak megfelelően viselkednek; és ez az igazmondás, a méltányosság, a polgárok informálásának kötelessége az eseményekről.” (Angela Phillips, 2012: 135.).

Ez a tágan értelmezett társadalmi szerep tükröződik abban is, hogy a demokratikus országok újságírói etikai kódexeinek leggyakoribb elemei között szerepel a hiteles és világos tájékoztatás, a közönség jogainak védelme, valamint a közvélemény-alakítás felelőssége (McQuail, 2003: 138).

Írásomban ebből a nézőpontból nézve azt vázolom fel, hogy miként változtak Magyarországon 1989/1990-től kezdve a politikai újságírás normái, hogy mit jelentett a „helyes gyakorlat”. Pontosabban azt mutatom be, hogy az újságírók mit gondoltak és gondolnak saját társadalmi szerepükről, elsősorban arról, hogy a média és a politika között milyen viszonyoknak kell lennie. Mint látni fogjuk, az erről vallott elgondolások miatt Magyarországon napjainkba a professzionalizálódás alacsony szintjéről kell beszélnünk, illetve – ezzel összefüggésben – a média instrumentalizálódásáról, az újságírók és a médiatartalmak elfogultságáról, illetve az elfogultság különféle típusainak megjelenéséről (Dobek–Ostrowska, 2011: 193–202).

Szabad sajtó, szabad pártosság

1988–1989 fordulójára a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSzMP) hatalma lényegében megszűnt a média felett. 1988 végén az MSzMP Agitációs és Propaganda Bizottsága megdöbbenve konstataálta, hogy a párt központi lapjánál, a *Népszabadságnál* fontosabbak lettek az újságírói szakmai szempontok, mint a politikai szempontok (Sipos, 2010: 74–75). 1989 elején pedig leszögezték: a rádióban és a televízióban egyes műsorok kifejezetten ellenségesek a szocializmus szemben, de a párt nem tud ezek ellen fellépni (Sipos, 2007: 371–373).

Ez a helyzet arra ösztönözte a lapok szerkesztőseinek egy részét, hogy hosszú távú megoldásként maguk keressenek maguknak külföldi szakmai befektetőt, aki majd biztosítja az adott lap függetlenségét és a szakmai fejlesztésekhez szükséges tőkét. Ez utóbbi azt jelenti, hogy például előfizethetők lettek a külföldi hírügynökségek szolgáltatásai, megnőtt a saját külföldi tudósítói hálózat iránti igény, illetve technikai fejlesztésekre is szükség volt annak érdekében, hogy a médiumok minél aktuálisabb hírekkel tudják ellátni olvasóikat (Magyarországon például még nem terjedt el a számítógépes lapkészítés). A tulajdonoskeresés egyik oka tehát az újságírás szakmai normáinak való megfelelés (a függetlenség, az objektivitás, a gyors tájékoztatás) belső igénye volt. (Ennek jeleként például a *Magyar Nemzet*nél 1990 januárjában az újságírók – miközben tulajdonost kerestek – maguk választhatattak főszerkesztőt.) Másik oka (a korábbi MSzMP-lapok esetében) az volt, hogy megnehezítsék az ellenzék médiapozíció-szerzését.

1989-ben tehát az újságírók már megtehették, hogy a demokratikus politikai erőket támogassák – és ezzel a lehetőséggel sokan közülük éltek is. A média így a rendszerváltásért folytatott küzdelem egyik színtere lett. A demokratikus pártok közötti viták ilyen körülmények azt eredményezték, hogy az újságírók vagy maguk is belesodródtak ezekbe a vitákba, vagy részt kívántak venni a politikai kérdések eldöntésében. Az újságírók úgy képzelték – emlékszik Eötvös Pál, a *Népszabadság* akkori főszerkesztője –, hogy egyéni és csoportérdekeik korlátlanul érvényesülhetnek majd, hogy „soha senki nem fog beleszólni a lapkészítésbe”, hogy mindenki szabadon hirdetheti saját politikai meggyőződését – például a jobboldali, a baloldali és a liberális újságírók egy és ugyanazon lapban (Varga, 2001: 169–170, 172). Az újságírás normája – leegyszerűsítve – a szerkesztőségek egy részében nem az objektivitás lett, hanem a szabad pártosság. Jobb esetben a lapok, a műsorok műhelyeiben vita indult ennek helyességéről, valamint arról, hogy a lap vagy a műsor milyen politikai irányvonalat képviseljen. Ezeket a vitákat a belső erőviszonyok és a külső támogatók döntötték el – például a kormány, amely a politikáját népszerűsítő lapokat, rádió- és tévéműsorokat kívánt. Ezzel párhuzamosan a privatizáció, illetve a kormányzati beavatkozás révén részben visszaállt a médiumok feletti ellenőrzés (Sparks, 2004: 14). Az országos napilapokat privatizálták. A *Népszabadság* egyik tulajdonosa maradt a Magyar Szocialista Párt (az MSzMP utódpartja) alapítványa; a *Magyar Hírlap* (1989 előtt a kormány hivatalos lapja) az ellenzéki liberális párt, a Szabad Demokraták Szövetsége iránt volt elfogult, míg a *Népszava* inkább szocialista és liberális politikát vitt. A jobboldali kormány a negyedik régi napilap, a *Magyar Nemzet* privatizációját viszont olyan irányba befolyásolta, hogy a lapot a jobboldali francia Hersant vásárolhatta meg, és kormánypártivá alakította. A kormány (közvetve) új napilapot is alapított. A közéleti hetilapok piacán hasonló események történtek. A közszolgálati televízió (MTV) és rádió (MR) irányításáért pedig már 1991-ben küzdelem indult, aminek a végén a két intézmény a kormány eszköze lett.

Azt látjuk tehát, hogy a politikai elfogultság és a politikai párhuzamosság egyaránt jellemezte a politikai média működését. A médiastruktúra 1996 és 2010 között annyiban változott csak, hogy az új médiatörvény intézményesítette a pártok befolyását a közszolgálati médiumok felett; megjelentek az országos kereskedelmi televízió- és rádiócsatornák, amelyek az infotainment modelljét követik; a 2000-es évek elejétől jobboldali (*Inforádió*, *Lánchíd Rádió*, *Hírtévé*, *Echo TV*) és baloldali (*Klubrádió*, *ATV*) televíziók és rádiók is működnek.

Lojális újságírás és elfogultság

Az 1990-es évek elején a magyarországi média egyik komoly problémája a versengő nézetek 1989 előtti hiányából fakadt. Mivel az egypárti viszonyok között nem létezett demokratikus újságírás, a rendszerváltás után ennek gyakor-

lata és tradíciója ismeretlen volt. Az újságírók az államszocializmus időszakában nem sajátíthatták el a politikai pluralizmus közvetítésének lehetséges módjait, nem ismerték, hogy miként lehet a vitákról, a konfliktusokról beszámolni (Sipos, 2000: 37).

A „kritikus sajtó” és „lojális sajtó” (tehát a „helyes” újságírói szerepek) megítélése megosztotta a magyarországi újságírókat. Egyik csoportjuk szerint a lojális médiamunkás nem független, munkájának alapvető problémája, hogy „szolgálni igyekszik”, hogy „a politikához van kötve” (Varga, 2001: 174, 189). A másik csoportba tartozók viszont úgy vélték, hogy az első szabadon választott kormányhoz „pozitívan kell hozzáállni”. Így gondolták ezt az új kormány által alapított *Pesti Hírlap*, illetve az attól jobbra elhelyezkedő *Új Demokrata*, majd a *Magyar Demokrata* munkatársai is (Varga, 2001: 195, 201, 203), illetve többen a közszolgálati médiában (Pálffy, 2004).

A lojális újságírás tehát a pártok szolgálatát jelenti, és ebben az értelemben általánosabb jelenség: bal- és a jobboldali médiumokat egyaránt jellemzi az elfogultságok nyílt vállalása (leginkább a „partizán” és a propaganda típusú elfogultságra találunk példát). Ennek igényét az újságírók, a politikusok és a politikusokat támogató csoportok egyaránt megfogalmazhatják. Az 1990-es évektől tehát nem az angolszász újságírás normái lettek általánosak, noha az évtized elején még minden érintett egyetérteni látszott abban, hogy ez a követendő modell (Bajomi-Lázár, 2002: 57–64; vö. Fletcher & Pallai, 2000).

Szempontunkból most a függetlenség követelménye tűnik döntő jelentőségűnek: a pártoktól, a politikai és a gazdasági szervezetektől, érdekcsoportoktól nem független újságírók esetében egyrészt nem garantálható, hogy objektív módon és pontosan, a tényekre összpontosítva tájékoztassák olvasóikat, nézőiket, hallgatóikat. Másrészt a tájékoztatás hitelessége sérülhet, hiszen ha a befogadók a pártok propagandistáinak tartják az újságírókat, akkor általában a média presztízse is csökkenhet – ami Magyarországon be is következett (Vásárhelyi, 1995: 46–48, 53–63; Bajomi-Lázár & Bajomi-Lázár, 2001).

A meghatározott világnézetek követése és népszerűsítésének igénye olyan módon is visszahatott az újságírói professzióra, hogy 1989 után nem alakult ki az újságírók csoporttudata: ők ugyanis nem egymással szolidárisak, hanem inkább a saját oldalukon lévő politikai szervezetekkel. Ennek jeleként alakult meg 1992-ben a Magyar Újságírók Közössége, amely az akkori konzervatív kormánnyal rokonszenvező médiamunkásokat tömörítette (az alakulás oka, hogy az alapító jobboldali újságírók politikai elfogultsággal vádolták az 1992-ig tulajdonképpen egyetlen szakmai szervezetet, a Magyar Újságírók Országos Szövetségét). 1998 után, az újabb jobboldali kormány idején alakult és leginkább legnagyobb pártja, a Fidesz–Magyar Polgári Szövetség médiapolitikáját támogatta a Magyar Elektronikus Újságírók Szövetsége. És külön katolikus, valamint protestáns újságíró-szervezet is létrejött.

Az újságírói függetlenséget azonban gazdasági okok is korlátozhatják. Az összeférhetetlenség kérdésén túl a médiatulajdonos és szerkesztőség viszonyát kell itt említeni. Az 1990-es években több példa is volt arra, hogy lapot tulajdonosa nem vagy nem kizárólag a profitért alapított, illetve adott ki, hanem társadalmi, politikai pozícióért, amelytől állami megrendeléseket remélt. A médiavállalkozásnak ilyenkor nem kellett föltétlenül nyereségesnek lennie, mivel tulajdonosa a hasznot más vállalkozása révén óhajtotta elérni. Az adott lap csupán eszköz volt ebben. A *Magyar Narancs* című hetilap szerkesztőségét tulajdonosa ilyen okok miatt vette rá 1998-ban arra, hogy ne közölje egy vezető politikusról szóló tényfeltáró cikkét (Eörsi, 1998).

A szerkesztőségi autonómia mértéke azonban csak részben függ a médium piaci helyzetétől, hiszen az újságírók szerepfelfogása is meghatározza, hogy elfogadják-e a tulajdonosi érdeket mint érvet. Kutatások azt mutatják, hogy Magyarországon az újságírók tevékenységük során kevésbé figyelnek a közönségre, mint a tulajdonosra (Vásárhelyi, 1999: 109–114.).

Ellenőrizetlen információk és kreált hírek

A lojális újságírás, az elfogultság, a politika és média párhuzamossága Magyarországon nem csak azt jelenti, hogy az újságírók a szerint választják meg egy-egy esemény bemutatásának módját, hogy az hasznos-e pártjuknak. Nem is csak azt, hogy a valóság egy-egy szeletét elhallgatják. Jelenti az ellenőrizetlen és a kitalált információk közlését is.

Az információk feldolgozásának módját befolyásolhatja, hogy az újságíró előítéleteinek megfelelően mit „feltételez” egy csoportról vagy politikusról. Az ezredforduló körül többször is előfordult, hogy a magyar média nem ellenőrzött információkat tett közzé, amelyekről utóbb bebizonyosodott hamis voltuk. Például: 2001-ben megjelent az egyik országos minőségi, baloldali napilapban (a *Népszabadságban*), hogy egy jobboldali országgyűlési képviselő az Országgyűlés kapujában egy aktatáskában tízmillió forintot vett át egy elhunyt olajvállalkozó rokonától, hogy intézzen el valamit. Másnap az újság már saját hírének cáfolatát közölte. Ugyanitt jelent meg 2003 szeptemberében egy, az akkor már halott Teller Edének (magyar származású, Amerikában élt híres fizikusnak) tulajdonított levél, amely Magyarország vezető jobboldali pártjának, a Fidesznek a tevékenységét kritizálta (Teller jobboldali beállítottságú volt és szimpatizált a 2002-ben megbukott jobboldali kormánnyal). Utóbb a lap elismerte, hogy a levél nem a fizikustól származik. Mind a két eset azzal magyarázható, hogy a lap szerkesztői saját előítéleteik foglyai voltak: számukra hihető volt, hogy az egyik jobboldali párt képviselője korrupt, mert annak a pártnak más képviselőit már korrupció gyanúja miatt őrizetbe vette a rendőrség. Továbbá azt is természetesnek tekintették, hogy valaki kritizálja azt a pártot, amelyet ők is bírálni szoktak. Emiatt nem ellenőrizték az információkat.

Magyarországon a politikai médiában a hírek kreálásának két típusa van. Az egyik, hogy újságírók híreket „menedzselnek”: megpróbálnak előidézni, esetleg másokkal eljátszani történeteket, az így készült hang- és filmfelvételeket pedig saját értelmezésükben mutatják be. Ebbe a típusba tartozik a *Hír TV* 2008. augusztusi „megrendezett” riportja arról, hogy az akkori szocialista pénzügyminiszter, Veres János megbízásából kábítószerrel helyeztek el két, a *Hír TV*-nél dolgozó újságíró autójában. Az akció célja a kompromittálás lett volna, de a riporterek még idejében „leleplezték” a cselszövést. (Zsidai, 2012). 2009-ben pedig azért kellett kártérítést fizetnie, mert két évvel korábban valótlanul állította: Veres János fia zsarolással foglalkozott. Az ilyen megoldások azért működnek sokadszorra is, azaz az olvasók azért nem fordulnak el a laptól, mert számukra nem az igaz–hamis kérdése az érdekes, hanem az, hogy hitelesnek tartják-e az állításokat, függetlenül attól, hogy utóbb igaznak bizonyulnak-e (Lasch, 1996: 126, 129.).

A hírek (tulajdonképpen) kreálásának másik módja első látásra szintén a tényfeltáró újságírás formái jegyeit mutatja, ám itt is a propaganda és az „információ” összeolvasztásának kísérletéről van szó. Ez az előző típustól annyiban tér el, hogy egyszerre legalább két, egymást kizáró állítás szerepel az adott cikkben, amely cikk a következő formulát (sablon) követi: vagy a másik párt politikusa tett valami helytelent, vagy valaki más, vagy senki. A *Heti Válasz* 2009 májusában például azt közölte: valószínűleg egy szocialista politikus által írt levélből kiderül, hogy a szocialista párt a titkosszolgálatot használta fel politikai ügyekben. De az is lehet – így a cikk –, hogy a levél hamisítvány, és valaki olyan írta azt, aki az illető politikusra akarta terelni a gyanút. És az is lehet – folytatódik a „tényfeltárás” –, hogy egy másik szocialista politikus írta a levelet. A lap azonban ezt a bizonyos levelet úgy mutatta be, mint amely leleplezi a szocialista pártot (annak ellenére, hogy az újságíró is leírja: a levél vagy hamisítvány, vagy nem).¹

Az új média mint forrás/eszköz

A nem ellenőrzött információkon nyugvó tudósítások, illetve a kreált hírek készítői számára a blogoszféra komoly segítséget jelent. Megtehetik ugyanis, hogy csupán ismertetnek olyan információkat, dokumentumokat, amelyek egy-egy blogon olvashatók, mintha hiteles információk vagy dokumentumok lennének. Így történt ez a *Heti Válasz* előbb ismertetett cikkében is.

Pár hónappal ezután, 2009 júliusában a liberális Szabad Demokraták Szövetsége elnökéről egy blogon az az információ jelent meg, hogy korábban egy állami pénzeket osztó testület, a Nemzeti Kulturális Alap tagjaként saját cégének

---

¹ Bódis András: Levelező tagozat. *Heti Válasz*, 2009. május 21. 10–13.
<http://hetivalasz.hu/reflektor/levelezo-tagozat-22781/>

több mint 140 millió forintot adott. A szerkesztőségek (először a független hír-
oldal, az *Index*) ezt az információt ellenőrzés nélkül közzétették, majd ennek az
információnak a kommentálására kérték fel a politikust. Tették ezt annak ellené-
re, hogy az illető testület honlapján könnyen utánanézhettek volna az informáci-
ónak (utóbb meg is tették). A blog-bejegyzésről csak később közzétették, hogy
hamis információkat tartalmaz.

Ebben az ügyben politikai motivációról nem beszélhetünk, inkább arról, hogy
a szerkesztőségek elfogultak voltak a pártelnökkel. A jobboldali szerkesztőségek
azért nem szimpatizáltak vele, mert baloldali volt, és ezekben a műhelyekben és
másutt az eset beleillett abba az értelmezési sémába, hogy a baloldali pártokat a
korrupció jellemzi. Emiatt tűnt bizonyos független szerkesztőségek számára is
hihetőnek az eset. Ha értelmezésem helyes, akkor abból az következik, hogy ez a
példa a korábban említett nem ellenőrzött hírek típusába tartozik (rokon például
a korrump képviselő esetével). Azoktól csak az internetes forrás miatt tér el.

Az utolsó példám viszont átmenet a hír-kreálás és az ellenőrzés elmulasztá-
sának esetei között. A történet a következő: valaki 2012 májusában létrehozott
egy blogot, amelynek első és máig egyetlen írásában terhelő információkat kö-
zzölt egy jobboldali politikusról.² Az illető egy nem sokkal korábban lemondott
államtitkár, aki lényegében korrupcióval vádolta saját kormányát – a blog szerint
azonban ő keveredett ilyen ügyekbe. A frissen létrehozott blog hamis hírét keve-
sebb mint négy órával később kiadta a közszolgálati Magyar Távirati Iroda,
anélkül, hogy ellenőrizte volna. A hír körbejárta a magyar médiát, majd május
végén az *MTI* két helyreigazítást közzétett, amelyekben elismerte, hogy a
blogbejegyzés alapján közzétett információk valótlanok.³

Konklúzió

A magyarországi politikai média átalakulását az jellemzi, hogy eltávolodott
az angolszász újságírás normarendszerétől, amelyet pedig a rendszerváltás kez-
detén az újságírók szinte egyöntetűen követendőnek mutattak. Történt ez annak
ellenére, hogy az 1990-es években a különféle szakmai etikai kódexek még mind
tartalmazták a pártatlanság, az objektivitás, valamint például a hír és a vélemény
szétválasztásának előírását (Fletcher & Pallai, 2000). A magyarországi média-
rendszerre ma már a média és a politika integrációja jellemző, illetve az újság-
írók erős elfogultsága. Ez az elfogultság olyan erős, hogy az információkat nem
ellenőrzik, ha annak közzélése pártjuk érdekét szolgálja, vagy egybevág világné-
zetükkel. Továbbá egyes szerkesztőségek maguk is gyártanak vagy menedzsel-

---

² <http://napraforgoblog.blog.hu> (Utolsó letöltés 2014. február 12.)

³ http://nol.hu/belfold/helyreigazitott_az_mti_es
http://nol.hu/belfold/ismet_helyreigazit_az_mti_angyan-ugyben
(Utolsó letöltés 2014. február 12.)

nek híreket, hogy így támogassanak bizonyos politikai törekvéseket. Vannak olyan szerkesztőségek, amelyek újságírói, szerkesztői egy-egy párt politikai segítőiként lépnek fel. Ilyen újságírók politikai gyűléseken tartanak szónoklatokat, illetve maguk is szerveznek tüntetéseket (például 2012 márciusában a kormány melletti tömegtüntetést elsősorban a jobboldali radikális *Demokrata* és *Magyar Hírlap* munkatársai szervezték; utóbbit 2005-ben vette meg és alakította baloldali liberálisból jobboldali radikálissá egy magyar magánbefektető).

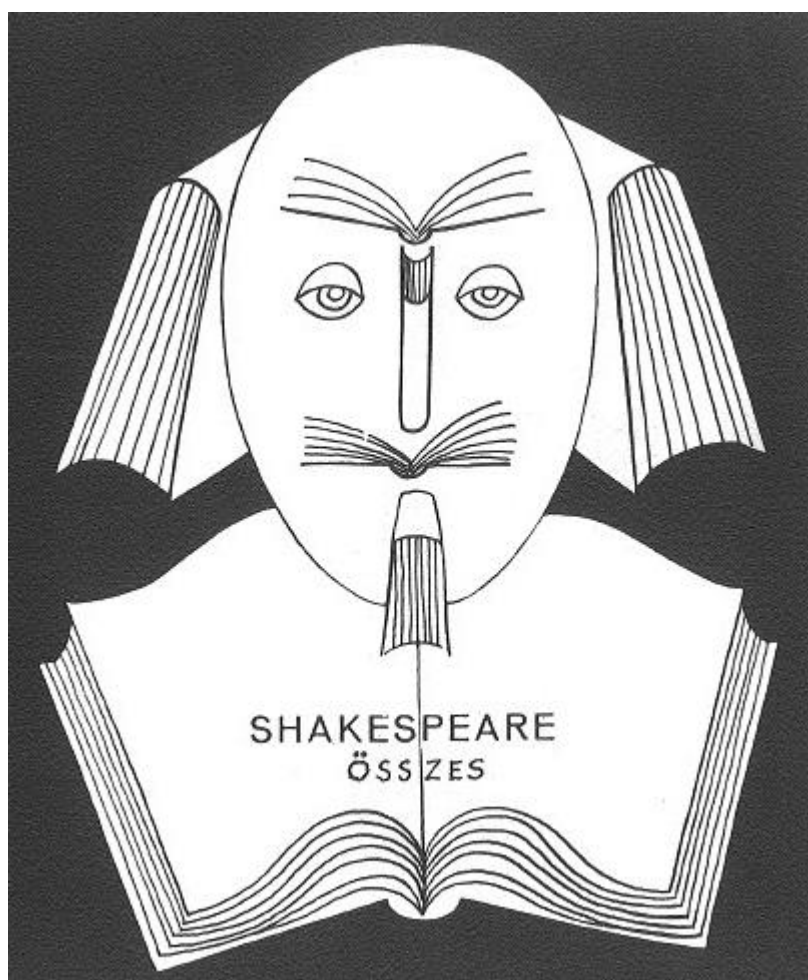
Mindennek alapvetően két oka van. Először: a magyarországi politikai kultúra, amelynek alapja az instrumentalizáció, az a politikai elvárás, hogy a különféle médiaszervezetek legyenek lojálisak a pártok iránt. Másodszor: a magyarországi médiapiac kicsi, és egyes politikai médiumok csak politikai támogatással képesek fennmaradni (ilyen például a *Magyar Hírlap* vagy a szocialista párt által támogatott *Népszava*), azaz semmilyen autonómiájuk sincs. Igaz, az ott dolgozó újságírók nem is igénylik. Ezeknek a lapoknak az olvasói – úgy tűnik – feltétel nélkül hitelesnek fogadják el a cikkeket. A magyarországi néző- és olvasóközönség viszont általában nem tartja sokra az újságírókat, és hitelesnek a médiát.

A politikai média azonban csak részben lett a pártok eszköze. Hiszen az újságírók olykor csak erősen elfogultak, de nem integrálódnak egyetlen párthoz sem. Vagy csak nem követik az újságírás olyan szabályait, mint a hírek ellenőrzése.

Felhasznált irodalom:

- Bajomi-Lázár Péter – Bajomi-Lázár Dávid (2001) Újságolvasók, tévénezők a magyar sajtóról. *Népszabadság*, október 3.
- Bajomi-Lázár Péter (2002) A politikai újságírás normái Magyarországon. *Mozgó Világ*, 2. sz.
- Boyd-Barrett, Oliver (1995) The analysis of media occupations and professionals. In: Boyd-Barrett, Oliver & Newbold, Chris (eds) *Approaches to Media. A Reader*. London & New York & Sydney & Auckland: Arnold.
- Christians, Clifford G. – Theodore L. Glasser – Denis McQuail – Kaarle Nordenstreng – Robert A. White: *Normative Theories of the Media. Journalism in Democratic Societies*. University of Illinois, 2009:
- Dobek-Ostrowska, Bogusława (2011) Political parallelism or political bias? Consequences for the quality of democracy in Poland. In: Bogusława Dobek-Ostrowska – Michał Głowacki (ed.): *Making Democracy in 20 Years. Media and Politics in Central and Eastern Europe*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Eörsi István (1998) A sajtószabadság napján. *Népszabadság*, március 27.

- Fletcher, Charles – Pallai Péter (2000) *Visegrádi jegyzőkönyv. A magyar rádiós és televíziós újságírók önként vállalható etikai kódexe*. BBC World Service Training.
- Hallin Daniel C. – Paolo Mancini: *Médiarendszerek. A média- és politikai rendszerek három modellje*. Budapest: Gondolat, 2008.
- Lasch, Christopher (1996) *Az önimádat társadalma*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- McNair, Brian: *The Sociology of Journalism*. London, Arnold, 1998.
- McQuail, Denis (2003) *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris.
- Pálffy G. István (2004) „...ez rendszerváltoztató Híradó volt” Rádai Eszter interjúja. *Médiakutató*, tél.
- Palmer, Jerry: New production. News values. In: Adam Briggs – Paul Cobley (eds.): *The Media. An Introduction*. New York, Longman, 1998. 377–391.
- Phillips, Angela: Transparency and ethics of new journalism. In: Peter Lee-Wright, Angela Phillips, Tamara Witschge: *Changing Journalism*. London, Routledge, 2012. 135–148.
- Schulz, Winfried (2002) Mi kell a minőségi újságíráshoz? *Médiakutató*, tavasz.
- Sipos Balázs (2000) Átmeneti újságírók – újságírók az átmenetben. In: Rozgonyi Ibolya (szerk.) *A demokrácia 10 éve*. Nyíregyháza.
- Sipos Balázs (2007) Médiatörténet és elbeszélte történelem. In: Bajomi-Lázár Péter – Monori Áron (szerk.): *Rendszerváltás és az újságírók*. Budapest: PrintX.
- Sipos Balázs (2010) *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Budapest: Napvilág.
- Sparks, Colin (2004) Médiaelmélet az európai kommunizmus bukása után. Miért nem működőképesek többé a régi keletei és nyugati elméletek? *Regio*, 11. sz.
- Varga Domokos György (2001) *Elsőből lesznek az elsők. A magyar média metamorfózisa. II. Médiaarcok*. Budapest: LKD.
- Vásárhelyi Mária (1995) Az intézményrendszer presztízsének alakulása a rendszerváltozás első négy évében. In: *INFO–Társadalomtudomány*, 35. Budapest: MTA Könyvtára – MTA VITA Alapítvány.
- Vásárhelyi Mária (1999) *Újságírók, sajtómunkások, napszámosok*. Budapest: Új Mandátum.

Strickland-Pajtók Ágnes

THE PORTRAYAL OF WOMEN IN EARLY MODERN ENGLISH CONDUCT BOOKS

Swerving away from languid medieval transcendentality, in the renaissance, a new female image emerged with a light and graceful disposition. While attaining androgyny, this new female naturally lost some of her maternal qualities. This is the age when the process of women became “more masculine and men more feminine”¹ began. Agnes Heller defined the period as “the dawn of feminine equality,”² when women’s scope for opportunities and autonomous action broadened. With the middle and higher class renaissance woman discovering her body, the roots of the concept of the modern female materialised. This newer type of woman started to take care of herself to be fresh and desirable, and started her eternal fight with time and decay. From the 1400s onwards “[y]outh and beauty were cultivated. (...) Some women kept recipes for ointments to beautify their hair and keep their skin pale - a white skin was the image of money, it showed that the woman needs not expose her face to the sun, that she was no peasant.”³

As with appearance, so with intellect, women of higher social classes acquired an exceptional state. As Susanne Hull says “[i]n medieval and early Renaissance England, when books were extremely scarce and educational facilities limited, literacy was largely restricted to noble or upper-class families.”⁴ However, by the sixteenth century the range of this accessible knowledge also reached middle class women.⁵ Under this climate, demand grew from upper and mostly middle class families for a practical guidebook with clear rules of proper conduct. Writers, theologians, philosophers also welcomed the idea, since through the channel of reading they could address women, and plant the seeds of chaste behaviour. With practical guidance prescribing strict rules for

---

¹ Gaia Servadio, *Renaissance Women* (London: I.B. Tauris, 2005), 2.

² Heller Ágnes, *Renaissance Man*, translated from Hungarian by Richard E. Allen (London: Routledge, 1978), 274.

³ Servadio, *Renaissance Women*, 8.

⁴ Suzanne W. Hull, *Chaste, Silent & Obedient, English Books for Women 1475-1640* (San Marino: Huntington Library, 1982), 2.

⁵ Hull, *Chaste, Silent & Obedient*, 3.

everyday conduct and appearance conduct books aimed to counterbalance the idea of the free woman, which became stronger in the sixteenth century. These publications, following a traditional gender conception of male supremacy, attempted to control every facet of a woman's life, from appearance, to verbal utterances and private life.

The aim of this study is to outline some of the most important and prominent rules prescribed by these publications. The investigations here are guided by three popular conduct books of the age. The first and most important is *The education of a christen woman* written by Juan Luis Vives, the adviser of Queen Catherine of Aragon, and translated into English in 1529 by the talented Richard Hyrde. The book, originally written in Spanish, provides women with a moral compass from the cradle to the grave.

The second book to be considered was also influenced by Vives, Edmund Tilney's *A brief and pleasant discourse of duties in marriage, called the flower of friendship* (1568) dedicated to Queen Elizabeth. As its title reveals this book educates women about the traits and skills of a proper wife to make the flower of marriage flourish eternally. Finally, the third one, the internationally most celebrated guidance book for both sexes, is Castiglione's *The Coutyer*, published in England in 1561 translated by Thomas Hoby. Vives's and Castiglione's works were chosen as subjects for this investigation because of their sixteenth-century popularity, while Tilney's book is intriguing due to its ability to provide readers with a glimpse into genuinely English Protestant values.

There is no intention to list all the rules emerging in the above mentioned three conduct books. The aim is rather to collect the most important regulations focusing on major virtues and to grasp major tendencies guiding sixteenth century female lives. The comparison of the three books will reveal some individual differences, but at the same time, expose the generally homogenous handling of crucial issues regarding chastity, marriage or appearance.

The general tone and advice which define our conduct books and other works of this kind is the ardent propagation of chastity. This is the primary virtue, the source of all other reputable traits. As Hageman emphasises in the profound foreword to the 2002 Vives edition: "One critical departure is chastity, a pivotal concept for Vives. It invades virtually every chapter of his treatise, and he insists that it alone defines female character."⁶ In the case of unmarried women, the definition of chastity is transparent and uncomplicated: from unmarried women absolute abstinence is required. Young girls have to make all possible effort to preserve their virginity, since their chastity is their only treasure. For men there

---

⁶ Elizabeth H. Hageman, introduction to *The Instruction of a Christen Woman*, by Juan Luis Vives (Urbana: University of Illinois Press, 2002), xlv.

are fields of life to excel in, but “a woman hath no charge to se to, but hir honestee and chastitee.”⁷

Therefore, this virtue has to be protected by demureness. “For shamefastnes and sobrenes be the inseparable companions of Chastitie, in so much that she cannot be chaste, that is not ashamed.”⁸ Yet, women are not only tempting, they can also be tempted. To prevent the awakening of female lust, Tilney suggests controlling their eyes. Lady Julia talks about the consequences of impudent behaviour: “For the venom of love blindeth the eyes, and so bewitcheth the senses of us poore women, that as we can forsee nothing, so are we perswaded that all the vices of the beloved are rare.”⁹ Here Edward Tilney attains female attention and approval for his rules of proper behaviour by putting the didactic words into his exemplary woman, Lady Julia's mouth. The eye-references of these conduct books present a rather ambiguous and logically inept picture of women: they are both the ones with dangerous tempting eyes, and the ones whose weak, feeble eyes cannot resist temptation.

The impurity of a woman would affect the core of her personality. While chaste, a woman is defined by her other traits, chastity merely constitutes the base on which a woman's personality can be constructed. Whereas when she wastes her purity, her other positive traits vanish with that, almost making her the embodiment of fornication, deserving utter self-reproach. “Nowe let the woman tourne to hir selfe and consydre hir owne ungraciousnes, she shall feare and abhorre hir selfe: nor take reste daie nor nyghte”¹⁰

Vives even questions her right to exist. “O cursed mayde, and not worthy to lyue, the whiche wyllinglye spoyleth hir selfe of soo precious a thyng.”¹¹ In his interpretation, even death is better than unchaste life. The unfortunate instance of losing one's chastity entails not only the loss of a woman's own moral value, but – more importantly – total social condemnation. With the threat of exclusion from respectable life, the pressure for middle and upper class women to preserve chastity becomes a prerequisite for not falling out of the protective bond of society. Hence chastity becomes not only a moral constraint, but a social one.

For nothing is more tender, than is the fame and estimacio[n] of women, nor nothinge more in daunger of wronge: in so much that it hath be sayde, and not without a cause, to hange by a cobweb, because those thynges, that I have

---

⁷ Vives, *Instruction*, A3r.

⁸ Vives, *Instruction*, K1r.

⁹ Edward Tilney, *A briefe and pleasant discourse of duties in Mariage, called the Flower of Friendship* (London, 1568), D3v.

¹⁰ Vives, *Instruction*, F1r.

¹¹ Vives, *Instruction*, E4r.

rehersted, be required perfette in a woman: and folkes judgements bee dangerous to please.¹²

A similar issue of honest chastity also appears at Castiglione, when Lord Cesar asserts that the bridle to women's incontinence "is zeale of true vertue, and the desire of good name."¹³

Yet, unmarried chastity does not exclude the search for a suitable spouse. On the contrary, social pressure taught these girls that their ultimate goal in life was to get married. However, sentiments behind getting married were highly different from the usual feelings of a modern marriage. "Married women were chattels in the sixteenth - and seventeenth-century England. They and all their personal possessions were legally under the control of their husbands."¹⁴ Because of marriage being more of a business transaction than a relationship based on emotions, emphases fell not so much on love, passion or longing, but calculation and careful choice, and the initiation of the betrothal shall not come from the maid, but from her parents. As Vives suggests:

"[I]t becometh not a maide to talke, where hir father and mother be in communication about hir mariage (...) And lette hir thinke that hir father and mother wyll provyde no lesse dylygently for hir, than she wolde for hir selfe: but much better, by the reason they haue more experience and wysedome. Moreover it is not comely for a mayde to desyre mariage, and mucche lasse to shewe hir selfe to long therefore."¹⁵

The only acceptable way for a young girl to facilitate her own marriage is true devotion. It is noticeable that chaste women are not supposed to display any affection even when its target is their would-be husband. Chastity has to go hand in hand with temperance and obedience.

In comparison to Vives, Castiglione's work displays a slightly more lenient tone. Although he also finds it inappropriate for women to be too keen to get acquainted with a man, Castiglione considers a slight encouragement acceptable, and even desirable. Lord Julian reckons that the lady can "shewe him whom she loveth all tokens of love."¹⁶ Thus, here young women are advised to display a modicum of warmth towards the man they are fond of, in order not to intimidate him with unnecessary coldness.

Yet, even when a woman succeeds in finding a suitable husband, her conduct still remains scrutinised, the juggling with complicated, often unclear and unstated social laws and the struggle for favourable social reputation through chastity do not end with wedlock. Strict, though different rules apply to married

---

¹² Vives, *Instruction*, L2 r.

¹³ Baldassare Castiglione, *The Courtyer*, translated by Sir Thomas Hoby (London, 1577), P7v.

¹⁴ Hull, *Silent, Chaste & Obedient*, 47.

¹⁵ Vives, *Instruction*, P2r.

¹⁶ Castiglione, *The Courtyer*, Q8v.

women. In their instance, chastity will cease to be equal with virginity. Honesty, loyalty, devotion and obedience to the husband will become prevalent, and total abstinence will give way to continence. Tilney's entire work, *The Flower of Friendship* discusses this matter in depth and detail.

At the very beginning of Tilney's work, an assertion about the essence of marriage is stated: "The happinesse of mariage consisteth in a chaste wife." Husbands seem to have no responsibility, and this assumption is later elaborated on in detail. "For the happinesse of matrimonie, doth consist in a chaste matrone, so that if suche a woman be conioyned in true, and unfayned love, to hir beloved spouse, no doubt their lyues shall be stable, easie, sweete, ioyfull, and happy."¹⁷

As seen in the case of the unmarried, chastity always goes hand in hand with modesty for married women as well. Humbleness is the key to a marriage of contentment. Shamefastness "is of such power, and vertue, that it sufficeth alone to defende it gainst all weathers. And if so be that there were but one onelye vertue in a woman, it might well be shamefastnesse."¹⁸ Tilney amends his rules by clearly stating that looks are inferior to inner qualities. For Tilney, bodily attraction is not essential, what really matters is chastity and temperance.

We maye see a foule deformed woman, that truely feareth, and serveth God, so well beloved of hir husband, as if she were the fayrest of bewtie in a countrie, and women voyde of Gods favour, and grace, what qualities soever they have besides, seldome, or never enjoye they the happie estate of matrimony, nor shall they ever attaine to the sweete, and perfite smell of thys moste delectable *Flower* of spousall amity, and friendship.¹⁹

Married chastity cannot equal virginity, since the meaning and main purpose of married life are children. On this account, it is interesting to examine what the general opinion was about women who were unable to bear offspring. We might assume that socially these women were frowned upon, a presumption that is underscored by McManus's remark that "[m]en, too, recorded their disappointment and concern when their wives failed to conceive, which suggests that the emotional pressure placed on barren women, intentional or not, must have been intense."²⁰ As a rule, we expect the conduct book to be more scrupulous than the unwritten practices of real life. However, in the case of female infertility conduct books display understanding, considering the perception of barrenness with sympathy. "But paraduenture thou fearest the rebuke of barennesse. Thou art a chrysten woman. Therefore understande, that

---

¹⁷ Tilney, *Flower of Friendship*, D4r.

¹⁸ Tilney, *Flower of Friendship*, D7v.

¹⁹ Tilney, *Flower of Friendship*, E7r.

²⁰ McManus, *Reading of Women*, 207.

nowe thys saiyege is past, Cursed be that woman in Israel that is baren.”²¹ Vives even indicates that women who are genuinely unable to conceive can be considered fortunate. “Euripides saide ful wel: She that lacketh children / Is happye of that misfortune.”²² The statement probably refers to the high mortality rate of childbirth, which infertile women are not threatened by, and also to the theory that to conceive women have to find pleasure in sexual intercourse,²³ which “sin” barren women are not guilty of. Hence the acceptance of infertility in the renaissance does not entail those modern thoughts that childlessness entails less responsibility or more time for one’s individualistic aims, which he clearly disapproved of. This suspicion is proven by Vives’s encouragement of adopting foundlings. “Perauente thou woldeste fayne see children comen of thyne owne body, shall they be of any other facion troweste thou than other children be? and thou haste children of the citee, and also other christen children, whom thou maist beare motherly affection unto.”²⁴

In his treatment of chastity, Vives even goes as far as saying that a “maryed woman oughte to bee of greater chastitee than an unmarried.”²⁵ The reason for this is probably that when a married woman errs, she brings shame not only upon herself, but also upon her husband. When being maiden, a woman can only ruin her own reputation, whereas when married, the husband’s even more precious prominence is also at stake.

From these lines, we can deduce that the core of marital chastity is fidelity. With more emphasis on loyalty, its antithesis is also heightened, amplifying adultery into the gravest sin. “Christe in his gospell, where he wolde algates that men shall keepe their wyues, nor deuorse from them for none occasion: yet he dooeth except adultery.”²⁶

From these conduct books, women can be gleaned as having a high propensity to err when making decisions on their own. Obedience appears to be the tool against it. Tilney argues that a woman “must of dutie be unto hir husband in all things obedient”²⁷ and “[t]he man both by reason, and law, hath the soueraigntie ouer his wife.”²⁸ The husband’s authority is indubitable, with both reason and law on his side. Although women are adjuncts to their spouses, they are not insignificant: if behaving properly, they shall bring glory to their

---

²¹ Vives, *Instruction*, Ff2v.

²² Vives, *Instruction*, Jj 2v.

²³ Mary R. Lefkowitz, Maureen B. Fant, *Women’s Life in Greece and Rome* (London: Duckworth, 2005), 252.

²⁴ Vives, *Instruction*, Ff2r.

²⁵ Vives, *Instruction*, S1r.

²⁶ Vives, *Instruction*, S2v.

²⁷ Tilney, *Flower of Friendshippe*, E1v.

²⁸ Tilney, *Flower of Friendshippe*, E1r.

husbands, if inappropriately, shame. To avoid this latter instance, women shall master the laws and rules of private life. According to Vives and Tilney, a comprehensive set of rules can be found, which give general and practical advice to women on how to behave in their private lives. So far, mostly the theoretical aspects of ideal women have been considered, now more emphasis will be placed on the actual operation of these internal principles in everyday life.

As prevention against ill fame, as Castiglione notes, women shall devote all their energies to forestalling malicious misrepresentations of their conduct:

She ought also to be more circumspect & to take better heed that shee give no occasion to be yll reported of & so to behave herselfe, that she be not only not spotted w[ith] any fault, but not so much as w[ith] suspition. Because a woman hath not so many wayes to defende hyr selfe from slanderous reportes, as hath a man.²⁹

The double standard of the different judgement of men and women is explicitly stated here: sinful men are treated more leniently than women.

Vives is even more careful than Castiglione in terms of preserving a woman's good reputation. He claims that a woman's conduct is frequently misunderstood by the public, hence it is better to completely avoid social gathering.

If thou speake muche, they reckon the light: if thou speake uncunningly, they count the dul witted: if thou speake cunningly, thou shalte be called a shrewe: if thou answere not quickly, thou shalte be called proude, or yl brought up: if thou anwere redily, they shall saie thou wylte be sone overcomen (...) How muche were it better to abyde at home, than go forth and here so many judgements.³⁰

From Vives's point of view, intrigue dominates the community, deeds and words are often misinterpreted, hence, women had better refrain from appearing in public. Castiglione does not hold such a pessimistic opinion about social life. Although he shares the belief with Vives that reputation often does not depend on behaviour only, but on the social interpretation of a woman's conduct. However, Castiglione's reaction to this phenomenon is not to avoid people, but to acquire those elements of behaviour, which can protect a woman from unfavourable judgement. Castiglione replies to Vives's concerns:

Accompanying with her sober and quiet maners, and with the honesty that must alwayes be a stay to hir dedes, a ready liveliness of wit, whereby shee may declare hir selfe far wide from dulnesse: but wyth suche a kinde of goodnesse, that she may bee esteemed no lesse chaste, wyse and courtesie, that pleasaunt, feat conceited and sober.³¹

---

²⁹ Castiglione, *The Courtyer*, N7r.

³⁰ Vives, *Instruction*, L2v.

³¹ Castiglione, *The Courtyer*, N7r.

According to Castiglione, speech and apt verbal utterances also constitute an important part of good conduct. Although he does not discourage women from talking, he admits that occasionally silence tells more about a woman's good conduct than well-constructed sentences. Harnessing female verbosity enhances eloquence. Castiglione concurs that the appropriate response of a courtly lady to wanton conversation is neither to join in nor to leave, but to use the occasion as an opportunity to display a carefully constructed feminine modesty: "This woman ought not therefore...be so squeimish and make wise to abhorre both the company & the talke (...) for a man maye lightlye gesse that shee fayned to be so coye to hyde that in hirselle which she doubted others might come to the knowledge of."³²

As public life involves risk, Vives, and Tilney, contrary to Castiglione, do not confine themselves to warn ladies of any potential dangers, but rather encourage them to occupy themselves with appropriate, devotional kinds of activities. "[B]y the occasion of workyng, she shulde thynke on nothyng, but suche as pertineth unto the service of our lorde."³³ Similarly with Tilney: "The woman must not be ydell."³⁴ Curiously, less vain forms of entertainment such as reading were discouraged. Vives's proclamation is rather severe: "For many, in whome ther is no good mynd al ready, reden those bokes, to kepe the[m]selfe in the thoughtes of love. It were better for them not only to have no learning at all, but also to lese theyr eies, that thei shuld not reade."³⁵ Since it is ultimately impossible to control a woman's interpretation of an amorous text, Vives resorts to a forceful, if unrealistic solution: if a woman persists in reading books on love, he suggests that "she maie be kept from all readyng, And so by disuse, forget learynyng, if it can be done."³⁶

Restraint entails not only harnessing one's joy, but in the event of tragedy, also one's desperation. If widowed, a woman shall not languish, but as a true Christian, have faith in the afterlife. "For if we beleue that Jesus is deade, and reuyved againe: so shall god like wise bring againe with him all that be deade by him."³⁷ Suicide, even out of love or hopelessness, is sinful, hence disparaged: "I haue seene some, that wolde with a right good will haue quitte their housbandes lyfes with theyr owne. Wherefore there is no reason, why they shuld lay theyr fautes in the condicion of the Region."³⁸ As in all aspects of life, in the case of

---

³² Castiglione, *The Courtyer*, N7r.

³³ Vives, *Instruction*, G1r.

³⁴ Tilney, *Flower of Friendshippe*, E4r.

³⁵ Vives, *Instruction*, D2r-v.

³⁶ Vives, *Instruction*, D4r.

³⁷ Vives, *Instruction*, Ll r.

³⁸ Vives, *Instruction*, Kk3r.

extreme sadness, surrendering to one's emotions instead of temperate perseverance is reproachful.

The aim of this summary of conduct books is not so much to compare the different publications prevailing in late sixteenth-century England, but to outline the boundaries of acceptable behaviour of the age. Vives's and Tilney's work framed high morals and idealism, whereas Castiglione promoted a more down-to-earth, practical attitude. Despite the different points of view, the main principles of the books did not clash, chastity, obedience and loyalty being the fundamental values in all three of them, and lewdness, adultery and vanity being the most condemnable traits.

Apart from providing a glimpse into sixteen-century everyday life, becoming familiar with conduct books can also be fruitful when reading renaissance literary pieces. Although conduct books focus on real life, their scope remains within the sixteenth century, whereas our notion of sexual and behavioural transgressions is influenced by the twentieth and twenty-first centuries. The comparison of female images depicted in literature and the set of rules delineated in conduct books can highlight whether female figures are judged according to conventional morals, or measured against individual set of rules. Hence, these practical manuals can be utilised as guidebooks through which the reader can obtain a deeper understanding of renaissance works of art.

Bibliography:

- Castiglione, Baldassare, *The Courtyer*. Translated by Sir Thomas Hoby. London 1577.
- Heller, Agnes, *Renaissance Man*. Translated from Hungarian by Richard E. Allen, London: Routledge, 1978.
- Hull, Suzanne W., *Chaste, Silent & Obedient English, Books for Women 1475-1640*, San Marino: Huntington Library, 1982.
- Lefkowitz, Mary R., Fant, Maureen B. *Women's Life in Greece and Rome*. London: Duckworth, 2005.
- McManus, Caroline, *Spenser's Faerie Queen and the Reading of Women*. Newark: University of Delaware Press, 2002.
- Servadio, Gaia, *Renaissance Women*. London: I.B. Tauris, 2005.
- Tilney, Edmund, *A briefe and pleasant discourse of duties in Mariage, called the Flower of Friendship*. London, 1568.
- Vives, Juan Luis, *A very fruteful and pleasant booke called the Instruction of a christen woman*. Translated by Richard Hyrde. London, 1557.
- Vives, Juan Luis, *The Instruction of a Christen Woman*. Edited by Virginia Walcott Hageman et al. Urbana: University of Illinois Press, 2002.

Vagyonnyilatkozat –
És azt hol kell bevallani, akinek semmije se vagyon?

Szále László

POKOLHEGYI SZENDVICS*

Részletek a bevezetőből és a kivezetőből

A pokolhegyi szendvics: két száraz kenyér között semmi.

Bevezető

Nem a fajtája miatt lesz a cigányság nemsokára a magyarság legnagyobb problémája, hanem azért, mert közülük kerül ki legnagyobb arányban és még mindig növekvő számban a tanulatlan, inaktív, a munkaerőpiacon esélytelen, segélyre szoruló népesség. Növekvő, mert körükben legnagyobb a szaporulat, körükben legkisebb a továbbtanulók száma, s őket sújtja leginkább a munkaerőpiaci diszkrimináció. Ez a növekedés az, ami miatt nem beszélhetünk csupán szegény-problémáról, hanem annak egy sajátos válfajáról. A „nyugdíjas-szegénység”, vagy az „állástalandiplomás-szegénység” nem öröklődik, s főleg nem hatványozottan, mint a „cigányszegénység”. Nyilvánvaló, hogy ez a magyarságnak és a cigányságnak egyaránt problémája. A cigányságnak kétszeresen is, hiszen a magyarságba a cigányságot is beleértjük – végtére is egy hazában élünk évszázadok óta. Vagyis: közös a baj, amit csak közösen lehet orvosolni. Amíg ezt föl nem ismerjük valamennyien, cigányok és nem cigányok, addig nem lesz megoldás. Ha fölismerjük, akkor sem lesz egyhamar, hanem csak lassan, lépésről lépésre, s a látható eredmények beérésének ideje is legalább egy, ha nem két emberöltő. Ha minden jól megy. De hogy jól menjen, arra kevés az esély. Legalább két okból. Egyfelől a hivatalos erőfeszítések, koncepciók, tervek, „projektek” – nem vitatom: gyakorta sok pénzzel és jó szándékkal megtámogatva – többnyire kis hatékonyságú, hamvukba holt pótcselekvések csupán, vagy a pénz folyik el kézen-közön. Másfelől: mindig vannak valóságos és mesterségesen keltett konfliktusok, amelyek a közös munkához szükséges közhangulatot megzavarják, a gyanakvást erősítik, a cselekvést visszavetik.

Nem az országos döbbenetet kiváltó cigánygyilkosságok veszélyeztetik leginkább az együttélés békéjét – hiszen azok elszigetelt, örült tettek, börtönbünteté-

---

* Részletek a szerző *Pokolhegy* c. riportkötetéből (Bp. Noran Libro Kiadó, 2014).

téssel „kezelhető” bűnügyek –, hanem a mindennapi együttélést mérgező sérelmek és előítéletek fölhalmozódása. Amiket nem lehet csak úgy kivonni a társadalomból. Börtönbe zárni az előítéleteket még kevésbé lehet. Azok velünk és bennünk élnek. Míg meg nem hálnak. De nem hálnak meg, mert élteti őket a nyomorúság, és a belőle fakadó gyűlölködés. Ezekről kéne tehát megszabadulnunk, méghozzá ebben a sorrendben: 1. nyomor, 2. gyűlölet.

A gyűlölködés, ahogy az összeszűkült szem is mutatja, beszűkült tudatállapot következménye. S a beszűkült elme nem képes megérteni a másik ember igazságát. Pedig sokféle igazság van, talán éppen annyi, ahány ember. Mindenféle viselkedés és érzelem mögött van valamilyen logika, és részleges igazság. Az elfogadhatatlanok mögött is. Ennek fölismerése nem az elfogadhatatlan elfogadását jelenti, hanem utat a megértéséhez, ami a megváltoztatás első lépése. A megváltoztatás is csak közös munka lehet – sértő és sértett együttes részvételével. Méghozzá változó szerepkörökben, hisz mindkét fél lehet sértő is, sértett is. Nem egyformán, persze. A többségi társadalom, mint normateremtő, mindig előnyben lesz. De hát többség-kisebbség csak adott relációban értelmezhető. A magyar is kisebbségi – és nem csak a határon túli, más országokban élők –, kisebbségek vagyunk az Európai Unióban is, akárcsak a többi kelet-európai nép... Tulajdonképpen mindenki kisebbségi. Csak a szegény nem kisebbségi, az mindig több van, mint a gazdag.

A cigány-magyar együttélés kulcsa annak megértése, elfogadása, hogy mindenki igazsága megérdemli a végiggondolást, a komolyan vételt. Sajnos, a kizárólagos igazságokra épülő mai magyar közgondolkodás és közbeszéd nem kedvez ennek: minden bajról a cigányok tehetnek – vs. – minden bajról a többségi társadalom tehet. Nyilvánvalóan egyik sem igaz. Ez tipikusan harcászati álláspont: van egy ellenség, akit le kell győzni. Katonailag is, erkölcsileg is. Gonosz vagy, mert nem engedsz élni, nem segítesz, sőt bűnbaknak kiáltasz ki. Gonosz vagy, mert engem hibáztat, miközben nem tanulsz, nem dolgozol, tőlem lopsz, és nem segítesz magadon.

Ezeket hívja a tudomány önmagukba zárt közbeszédnek, melyek zártságuk miatt megcsontosodnak, képtelenné válva minden változásra. Az ebben élő emberek, csoportok még a saját szemüknek sem hisznek. A jó példát kivételnek tekintik, a sok jó példát sok kivételnek. Ennek jellegzetes példája a „nekem vannak cigány barátaim” kezdetű mondat. Amit nem tud beépíteni az előítéletébe, azt kiemeli onnan, ahelyett, hogy jó tapasztalataival az előítéletét kezdené gyengíteni, lebontani. Amíg egy társadalomban csak kizárólagos igazságok vannak, s ezek egymást kizárólagos hazugságnak bélyegzik meg, s amíg vannak egyfelől a „széplelkű” jogvédők, másfelől a „fajgyűlölők”, sosem lesz mód árnyalt párbeszédre, közös jobbító cselekvésre. Mert nincs átjárás. Nincs áthallás. Nincs meghallás. Nincs megértés. Prosperáló társadalomban mindig a jogvédők vannak „előnyben”, válságok idején pedig a rasszisták. Ez azt is jelenti, hogy igazságaik egyáltalán nem abszolút érvényűek, hanem nagyon is relatívak. Ha ezt képes

volna mindkét fél felfogni, egyetlen fillér nélkül is nagyot lépnénk előre. Ám erre nagyon kicsi a remény. Az előítélet erősebb mindennél. Talán még az utolsó ítéletnél is. Azt tudjuk, hogy az előítélet egyidős az emberrel, az utolsó ítéletről viszont még nincs tapasztalatunk. Bár nyugodtan mondhatjuk, az utolsó ítélettől való félelem sem más, mint az előítélet egy formája. Hogy lesz végső elszámolás. Lesz, nem lesz, nem tudom, én mindenesetre nem bírok hinni benne. Túl szép, túl kerek a történet ahhoz, hogy igaz lehessen. Hogy az igazság végül győzedelmeskedik? Hogy minden jószág elnyeri jutalmát, minden rossz a büntetését? S a bennünk együtt élő jó és rossz hogyan lesz szétválasztva? A világ különben sem erre megy. Hogy tényleg a jó győzzön, a rossz veszítsen, ahhoz egy másik világ kellene. Lehet, hogy ez a másvilág? Ebben még akkor is jó lehet hinni, ha nincs. A nemzedékről nemzedékre újratermelődő kilátástalan szegénységből kitörni ma a túlvilág az egyetlen „reális” esély. Nem lehet nagyobb, magasztosabb emberi, társadalmi, politikai feladat, mint egy másik reális esélyt nyitni. Egy evilágít.

Hogy vannak gazdagok és szegények, alighanem a természeti törvény erejével ható társadalmi törvény. A kommunizmus jelszavával szerveződő társadalmak megkísérelték szétzúzni ezt a törvényt, de nem sikerült. Talán nem is sikerülhetett. Az egyenlőség is szép eszme, de csak mint eszme, a gyakorlatban megvalósíthatatlan. Az emberek nem egyformák, így nem is lehetnek egyenlőek. Csak emberi lény mivoltunkban vagyunk – kellene, hogy legyünk – egyenlőek, s jobb társadalmakban a jog előtt. Az emberek, lássuk be, nem is szeretnek egyenlőek lenni. Illetve a fölöttük lévőkkel igen, ám az alattuk lévőkkel nem. A legkevésbé sem.

A „komfortérzethez” mindig kell valaki, aki lejjebb van. Minden egyes embernek, társadalmi csoportnak erős szükséglete, hogy legyen még nála is szegényebb, rangban, presztízsből lejjebb lévő. Ne ő legyen az utolsó. Aligha véletlen, hogy az „utolsó” pejoratív jelzőként is használatos. Éppúgy, ahogy az alávaló. Te, utolsó tróger. Te, alávaló gazember. A nincstelen magyar paraszt számára évszázadokon át „ideális utolsó” volt a cigányság. Amelynek még saját hazája sincs, faluja sincs, állandó háza sincs. Az önbecsüléshez, a tartáshoz, büszkeséghez, kell, hogy legyen, akinél én különbnek gondolhatom magam. Attól tartok, nincs önbecsülés lebecsülés nélkül. Természetesen kell a cigánynak is, „alább való”. A magyar cigánynak a nem magyar cigány, a muzsikusnak a muzsikálni nem tudó (cigány is, magyar is), végül a magyar csicska: aki tőle függ, belőle él, ki van téve kényének-kedvének. Vagyis: ha akarja, kényszerítheti is, jutalmazhatja is.

Mélyen igaza van Gyimesi Mihálynak, aki pár éve azt írta az Élet és Irodalomban, hogy a közös dolgok rendezésére „csak egy új típusú, társadalomtudományilag megalapozott, román és nem román problémáira egyaránt érzékeny, az érintetteket bevonó, őszinte közbeszéd ad esélyt”. Igaza van abban is, hogy az ún. nemzeti radikálisok megerősödésének egyik oka az volt, hogy szinte tálcán

kapták meg a dolgok néven nevezésének kizárólagos lehetőségét. Ők hallgatták meg egyedül „a negatív roma-tapasztalatokkal rendelkezők, a cigány – nem cigány kapcsolat visszaságaitól szenvedő nem cigányok hangját”. Azok, akik a jó erkölcs, a felvilágosultság, az antirasszizmus klubjának házirendjét írják, és bejáratát őrzik – mindenkitől, aki normáikat tettekben vagy akár szóban, gondolatban megszegi –, az ilyesmit meg sem hallották, szerintük ilyen beszéd, ilyen szavak nincsenek. Pedig, hogy vannak, szociológiai tény – bár elismerem, nem szabadna lenniük, s jó volna, ha nem volnának. Az elitklubok portásai könnyen mondhatják: ide nyakkendő nélkül belépni tilos. Ide ilyen szavakkal, gondolatokkal belépni tilos. Itt csak a politikailag korrekt beszédet fogadjuk el. Aki másképp beszél, kizárjuk, kiközösítjük, nem állunk szóba vele. Ilyen szó, ilyen mondat nem mondható! És ha mégis mondják? Ha mégis gondolják? Természetesen az elitklub megteheti, hogy kizárja az illetőt. Fölháborodva nyilvánosan elítéli. Aláírást gyűjt ellene. Befogja a fülét, hogy ne is hallja. Ezek mind nagyon elegáns, tiszta módszerek. Így megőrizhető a korrektség, a klub makulátlan erkölcsi tisztasága. De mi van a klubon kívül? Az élet van. A maga ellentmondásaival. Konfliktusaival. Káromkodásaival. Vádaskodásaival. Igazságosakkal és igazságtalanokkal. Korrektekkel és inkorrektekkel. Jó volna, ha minden diszkrimináció vagy minden tyúklopás mellé tiltakozó aláírásokat lehetne gyűjteni. De lám, már ez a mondat sem politikailag korrekt (pc). Mert hamis általánosítás van benne. Mert a tyúklopás asszociációja az lehet, hogy minden cigány tyúktolvaj. Igaz, a mondat első fele pedig arra utalhat, hogy minden nem cigány rasszista. Ám érdekes, ez utóbbi hamis állítás a klubban mintha nem számítana bűnnek. Mert sokszor úgy fest, a klub szerint talán tényleg mindenki az, legfeljebb van, akire nem bizonyítható rá, de csak azért, mert ügyesen titkolja.

E felfogás szerint az országot manifeszt és rejtett cigányellenesség uralja. Ez természetesen nem igaz. Ezt a „nem igaz”-t bizonyítja elsősorban Pokolhegy is – minden bűnével, hibájával, rossz emlékével együtt. Az viszont igaz, hogy kevés rosszabb, károsabb van ennél a mentalitásnál, ami a cigány-magyar együttélés javulásának útjában áll. Nemcsak a kirekesztettek kirekesztése bűn, hiba a kirekesztők kirekesztése is. Azzal csak újabb elválasztó fal épül, s a falak semmi másra nem jók, mint hogy az együttélés, a megbékélés útjába álljanak.

Nem megoldás tehát, hogy becsukjuk a fülünket, vagy aláírást gyűjtünk, hogy a paraszt, a polgár ne szitkozódjon, ha sérelem éri, ne legyenek előítéletei, s ha mégis megszólal, vegyen előtte nyelvleckét politikai korrektségből. Az sem megoldás, ha csak a szélsőséges, radikális hang beszél a létező problémákról, a mérsékelt, árnyalt vélemények pedig meg se szólalnak, vagy ha igen, elvesznek a harsány és magabiztos hangzavarban. Az árnyaltságnak nincs esélye, mert „alku nincs”, „egyrészt-másrészt” nincs – mondja mindkét oldal: csak cigánybűnözés van és csak magyar rasszizmus, diszkrimináció, előítélet. Pedig csak egyrészt-másrészt van – a valóság már csak ilyen –, és csak alku van, vagy ha az alku csúnya szó itt, akkor párbeszéd, megértésre, megegyezésre törekvés. Ennél

nagyobb közhely nincs a világon, de mit tegyünk, ha ez az emberi együttélés legnagyobb igazsága is egyben. S csak azért vált közhellyé, mert mindig mondogattuk, de ritkán cselekedtük.

Abban természetesen nincs vitám, hogy cigánybűnözésről beszélni nem korrekt a cigánysággal szemben. Igazságtalan és túlzó általánosítás, mely ráadásul szítja és erősíti az amúgy is meglévő cigányellenes előítéleteket. És sérti, megzavarja a cigány identitást is. Milyen különös: a könyvben megszólaló pokolhegyi cigányok többsége, minden nyomorúság, nehézség, diszkrimináció ellenére, büszkén, vagy beletörődve, de minden kétely nélkül vállalja cigányságát, s nem is cserélné másra. Akik nem szívesen vallják magukat cigánynak, nem azért teszik, mert nem akarják vállalni származásukat, hanem azért, mert nem akarják vállalni azt az előítéletekből kirajzolódó torzképet, melyben a cigány lusta, tolvaj, megbízhatatlan, garázda. Nem akarják vállalni, hiszen nem olyanok. Vannak országok, ahol a magyar névhez tapadnak ilyen vagy ehhez hasonló negatív képzetek. Ki szeret ott magyar lenni? – kérdezhetnénk joggal. A válasz: és mégis...

A hamis és túlzó általánosítás ellen tehát minden módon fel kell lépni, de nem úgy, hogy bizonyos történéseket sehogy se lehessen nevezni, s így az – ugyancsak hamis – ultima ráció az lesz, hogy aminek nincs neve, az nincsen.

Nem ígérem tehát, hogy szóhasználatomban minden szempontból politikailag korrekt leszek, beérem a „sima” korrektségre, világosságra törekvő beszéddel. Nem vitatom, a politikai korrektség szép eszme: ne használjunk olyan kifejezéseket, amelyek másoknak sértőek, bántóak lehetnek. Az ilyen beszédnek hosszú távon valóban lehet társadalmi nevelő hatása: legalább ne mondjuk. S ha sokáig nem mondjuk, akkor később talán már nem érezzük, nem is tesszük. Ám a pc túlhajtása – szerintem – pótcselekvéssé válhat, és táplálhatja a bennünk lévő képmutató hajlamot. Ha valaki segíti a szegényeket, többre becsülöm, mint aki nem segíti, ám finoman hátrányos helyzetűeknek mondja őket. Híve vagyok a tapintatos, empatikus, együtt érző beszédnek, kivéve, ha valami helyett van. Azt tapasztaltam Pokolhegyen, hogy az embereket nem zavarja, ha cigánynak vagy azon belül akár drizárónak nevezik őket. Az sem, ha azt mondják rájuk, szegények – mert hiszen szegények. Nincstelenek. Vagy inkább vantanok. A fontos mindig az, hogyan mondjuk, és ugyanazt érezzük-e, amit és ahog mondunk.

Az országban ma legalább három millió szegény él (bár most a válságban már négy milliót is emlegetnek). De annyi biztosan van, mint amennyiről a népi írók beszéltek a múlt század első felében, hírt hozva szociográfiáikban a „három millió koldus” országaról. Ez a három millió szegény, igaz, kicsit más formában, megvolt a proletárdiktatúra évtizedeiben is – bár akkor nem számítottak szegénynek. Részint azért, mert jó ideig majdnem mindenki szegény volt, s idővel az általános létbiztonság kétségkívül magasabb szintre fejlődött, részint azért, mert ez a fogalom akkor hivatalosan nem létezett. A három milliónyi szegény megvan most is, lassan negyedszázaddal a rendszerváltás után. Ez a makacs

szám nekem azt mondja, hogy a szegénység felszámolása nem elhatározás kérdése csupán, különösen nem politikai elhatározásoké és deklarációké. Ha egy ország népességének harmada mindig szegény – ha nem is teljesen egyformán –, a Horthy-korban, a Rákosi- és Kádár-korban éppúgy, mint a rendszerváltás utáni demokrácia összes bal- és jobboldali kormánya idején, akkor itt valami mélyebb meghatározottságról van szó. Talán arról, hogy a mi édes hazánk egy perifériára szorult, elmaradott, fölzárkózni nem képes ország – benne még az elmaradottságunkhoz sem fölzárkózni tudó térségekkel és rétegekkel. Az okokat, s azt, hogy például a száz éve még szegény, „halzsíros” rokonainknak, a finneknek miért sikerült, itt ne firtassuk. Azt se, mibe örült bele egykor a legnagyobb magyar, s nem ugyanaz a sors várna-e rá, ha ma élne.

Ráadásul a mostani három millió „koldusból” legalább egy milliónyi tartós mélyszegénységben él, ami eufemisztikus kifejezése a nyomornak, a teljes kilátástalansággal súlyosbított vegetatív létezésnek. A szülők kilátástalansága, hogy többségüknek nincs és nem is lesz munkájuk. A gyermekeiknek az, hogy túlnyomó többségük nagy valószínűséggel követi szüleik sorsát. A kilátástalanság nem ösztönöz a tanulásra, tehát ők sem szereznek olyan tudást, amellyel bekapcsolódhatnak a társadalmi munkamegosztásba. Így aztán a reprodukció tartósítja a szegénységet. Egy új gyermekkel nem új remény születik, hanem új reménytelenség. Tudjuk, és beletörődtünk már, hogy sosem jön oly kor, amelyben „a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet”. Bőség kosara sem lesz egyhamar, de hogy „mindenki egyaránt”, az végképp nem. (Volt rá próbálkozás a „szocializmusban”, de az a szükség kosara volt, s még abból sem egyaránt.) Az emberibb élethez fontosabb lenne a bőség kosaránál a munka bősége. Sajnos, olyan korra sem számíthatunk már, amelyben elég munka lesz. Bizonyos munkakörökben az embernél sokkal hatékonyabbak, megbízhatóbbak és olcsóbbak a gépek. Nemcsak a munka gyümölcsének igazságos elosztására nincs tehát esély, hanem már a munka elosztására sincs, amellyel ki-ki megtermelné a saját kosarába valót. De ha volna munka, sokan akkor sem tudnák áruba bocsátani a munkaerejüket, mert többségüknek nincs piacképes tudása, ami van, az nem kell senkinek. Borzalmas ezt kimondani, leírni. Biztosan minden politikus tiltakozna, hogy: nem igaz, nincs fölösleges ember, mindenki fontos a társadalom számára. Ez természetesen szemenszedett hazugság, merő képmutatás. Az igazság az, hogy minden embernek fontosnak kellene lennie, de nem az. Talán sosem volt az, és sosem lesz az.

*

Könyvem főszereplőjének magát Pokolhegyet tekintem, annak is inkább a viszonyrendszerét. Hogyan éltek és élnek együtt szegények, gazdagok, cigányok, nem cigányok. Műfaja? Nem szociográfia, mert félttem, a tények elfedik az iga-

zat, s sem szépírás, mert a tényeket féltettem az irodalomtól. Riport ez csupán, annak is befejezetlen.

A nemzetsors-döntő cigány-magyar együttélést nem a GDP fogja meghatározni, nem is kormánydöntések, hanem a felek közti viszonyok minősége. Melynek első lépése az egymásra utaltság megértése, a második pedig a másik fél problémáinak megértése. Ma még nem látjuk a fától az erdőt. A fa ez esetben az egyik fél problémája, az erdő a másiké.

Kivezető

Pokolhegy minden korban a szegények lakhelye volt. Azoké, akik nem tudtak a városban lakást venni vagy bérelni. Ezek korántsem mindig cigányok voltak.

A cigányság pokolhegyi letelepedése több fázisban zajlott le: a kóborlástól az állandó lakásig, a sátortól a putrin át a házig. Miskei Antal Ráckeve története I. című mérvadó könyve a 16. századra teszi a cigányok beáramlásának fölerősödését a hódoltsági területekre. A cigányság nagy része a 18. században még bizonyosan vándorló életmódot folytatott, különben miért utasította volna Pest megye közgyűlése – mint Miskei idézi – a 18. század legvégén a községek előjáróit, hogy a „Czigányokat tsoportossan, és ivadékjokkal edjűt Szekerekkel, Sátorokkal költözők módgyára kóborolni semi szín alatt ne engedgyék.” Nagyjából hasonló rendeleteket adott ki a többi megye is. Mint a történelem bizonyítja, nem sok eredménnyel. Egy község vagy város ugyanis csak a vándorló bejövételét tudja megakadályozni, a kimenetelét nem. Igaz, azt nem is akarja. Márpedig a menetel éppúgy vándorlás, mint a jövetel. Nyilvánvaló, hogy a cigányság hagyományos életmódja – a vándorlás és a hozzá kapcsolódó mesterségek (teknővájó, kovács, kosárfonó, üstfoltozó, vályog- és kártyavető) – sokáig jól összeilleszkedett a letelepedett lakosságával. Több-kevesebb konfliktussal persze. Termékeikre szükségük volt a földműveléssel foglalkozó parasztoknak, kialakult egyfajta cserekereskedelem: élelemért kézműves árut. S ha ehhez kapcsolódott némi „dézsmá” a szőlő- és gyümölcskertekből, akkor ez éppenséggel a „mobilitás” egyik hajtóereje lett: jó volt, hogy itt voltak, de most már menjetek tovább. Mielőtt erkölcsi ítéleteket hoznánk a magántulajdon szentsége nevében, gondoljuk meg, hogy nem a népvándorlásnak egy sajátos kései változatával állunk-e szemben. Minden nép azért kerekedett fel annakidején, mert az élet- és szállásterülete kellett egy nála erősebb népnek, vagy azért, mert senkinek sem kellett. Neki sem, hiszen nem lehetett megélni rajta. S tudjuk a történelemből, mindig az a nép jár jobban, amelyik előbb „népvándorol”. Már, ha megmarad. A legjobb hely itt Európában a galloknak, germánoknak, frankoknak jutott. Mi, magyarok is a késői népvándorlók közé tartoztunk, csak a földrész keleti peremén találtunk letelepedési helyet, a Kárpát-medencében.

Amikor az első cigány csoportok Magyarországra érkeztek valamikor a 14. század elején, már „késő” volt, ami azt is jelenti, hogy saját országnak való hely

nekik már végképp nem jutott. A foglaláshoz pedig sem számosságuk, sem erejük, s valószínűleg hajlandóságuk sem volt. Az ő „népvándorlásuk” már az országokon belül zajlott, nem hódítással, hanem diffúzióval. Betüremkedéssel, és – csak részleges – beilleszkedéssel. Mondhatnánk, hogy mindez nem magyarázat a vándorló életmód megtartására, hiszen nem sokkal előbb jöttek a jászok meg a kunok, s lám azok letelepedtek, tökéletesen beilleszkedtek, asszimilálódtak, sokak szerint magyarabbak a magyarnál. Hogy miért nem történt meg ez a cigánysággal? Nem tudom, nem is szerény pokolhegyi dolgozatom témája, de minden bizonnyal közrejátszik benne az a tény, hogy a jászok és kunok nagy tömegben jöttek, jelentős katonai erőt képviselve. Szükség volt rájuk, például a tatár ellen, ezért a magyar Alföldön saját területet kaptak, és hozzá nagyfokú önállóságot. S az önállóság nemcsak az identitás megőrzésének záloga, hanem az asszimilációnak is. Ellentmondás? Igen. Mégis igaz: kényszerből soha, a magam akaratából igen. A cigányságra nem volt szükség. Nem nagy tömbben jött, hanem inkább beszivárgott, tehát nem volt számottevő katonai ereje sem. A magyar államnak nem volt kinek és miért otthont, földet adnia. Tudósok dolga megállapítani, hogy a tyúk volt-e előbb, vagy a tojás. Tehát, hogy a cigányságnak nem is kellett volna a föld, a letelepedés, mert vándorolni szeretett? Vagy pedig azért vándorolt, mert ez volt számára az egyetlen lehetséges életmód? Én az utóbbira hajlok, hozzátéve: mivelhogy ezt szokta meg, ezt szerette is. Ahogy a mondás tartja: ez van, ezt kell szeretni. A „szeretés” lehet belsővé tett kényszer is. A cigányság nem azért vándorol, mert a „vérében van” -- ha a vérében van, azért van, mert nagyon sokáig csinálta. A tiltó rendeletek ilyen helyzetben nem sokat érnek, Mária Terézia majd II. József letelepítési kísérletei pedig túl gyorsak, túl radikálisak voltak a felvilágosodás gyönyörű eszméjének összes korlátozottságával. Mintha jegesmedvét vinnénk a sivatagi oázisba, hogy az mennyivel kellemesebb, mint a hideg jégtáblák közt úszkálni. Mindenesetre tény, hogy a későbbi összes népszámlálás azt mutatja, hogy a letelepedett cigányok életszínvonalja mindig sokkal jobb, mint a kóbor cigányoké – életkorban, gyerekszámokban, lakásviszonyokban, foglalkoztatottságban egyaránt. Ezért gondolták, hogy a cigánykérdés fő oka a vándorlás.

Visszatérve Pokolhegyre: a 16–18. századi cigány családnevek és adatok valamint a ma itt élő cigányság között nem mutatható ki kontinuitás. Az anyakönyvek megerősítik a szóbeli közléseket: a 20. század első felében mindössze tucatnyi cigány családnév bukkan fel bennük viszonylag rendszeresen. A mai pokolhegyi cigányság tehát ebből a tucatnyi egy-két évszázada meggyökeresedett cigány családból tevődik össze, kiegészülve főleg házasodás – illetve rokoni vonzás – következtében elsősorban a környékből, de olykor távolabbi (Heves és Szabolcs-Szatmár) megyékből is.

Most már többségben vannak Pokolhegyen, ám az 1940-es, 50-es években – a szóbeli közlések is ezt támasztják alá – a lakosság még túlnyomórészt magyar volt, csak a fent említett néhány cigány család lakott ott akkoriban. Éltek még

cigányok a környéken, a Szigetbecse és Ráckeve határán futó gát melletti erdőben telepedtek meg vándorló csoportok, s laktak vagy inkább táboroztak ott félig-meddig még nomád körülmények között, földiával fedett viskókban, szinte teljesen elszigetelődve Ráckeve és Szigetbecse lakosságától. Innen szivárogtak át lassan Pokolhegyre azok a családok, amelyeknek az már a letelepedés magasabb fokának számított. A többség pedig akkor költözött át Pokolhegyre, amikor a 90-es évek elején az Önkormányzat véglegesen fölszámolta az emberi lakhatásra amúgy is alkalmatlan telepet. Ekkor alakult ki Pokolhegy mai összetétele, bár az elmúlt húsz évben is voltak jelentős mozgások, ám ezeknek nagy része még a bejelentkezésekben sem nyomon követhető, hisz sok olyan személy lakik ott, aki nincs bejelentve, és sok bejelentett már régen nem lakik ott.

A vándorlásnak vége, a letelepedés – több lépcsőben – befejeződött. Ám máig, de legalábbis a közelmúltig megmaradt a vándorlásnak egy különös változata: a hétvégi vándorlás. Amikor a már letelepedett pokolhegyi családok a hétvégeken fölkerelkednek, fölpackolnak a szekerekre három-négy napra valót, s elindulnak a közeli-távolabbi vásárokból eladni vagy venni – főleg lovat. Mondhatjuk, nekik is a vérükben van még a vándorlás, hisz minden felnőtt, akivel beszéltem, nosztalgiával emlékezett a gyerekkorára, amikor a szülei magukkal vitték ezekre az utakra. Ma is járnak a vásárokra meg böngészni pesti lomtalanításokra, a szekeret azonban már szinte mindenütt fölváltotta az autó. Most mi hajtja őket? A „vérük”, a megszokás, a szükség? Nem tudom. Valószínűleg mindhárom.

Arra azonban ez a konyhafilozófia nem ad választ, hogy a letelepedett cigányság jelentős hányada miért lakik még mindig putrikban, viskókban, szegregált cigánytelepeken. Hogyan és hol alakultak ki ezek a telepek, az eléggé nyilvánvaló. A szél, a periféria mindig és mindenütt hátrányos hely volt. Európa szélén vannak a szegény, kelet-európai országok, az ország szélén élnek a borsodi, szabolcsi, baranyai stb. szegények, és minden város, falu szélén ugyancsak a legszegényebbek laknak. Köztük a cigányok. Vannak teljesen elcigányosodott kistelepülések is, ám ha a faluközpontban is cigányok laknak, akkor maga a falu van mindennek a szélén, a társadalom szélén, a munkaerőpiac szélén, a szociális háló „szélén”, szakszerűbben: az ország szociális, gazdasági, infrastrukturális és foglalkoztatási hátrányokkal sújtott leszakadó kistérségeiben.

Kemény Istvánék szociológiai felmérései szerint országosan a városlakó cigányság száma a hetvenes-nyolcvanas években megháromszorozódott. S ez a tendencia azóta is folytatódik. Ugyanez játszódott le nagyjából ugyanebben az időben Ráckeve-Pokolhegyen is. A szegregálódás mögött meghúzódhatnak tudatos törekvések az elkülönített lakásépítések révén, a gettóviszonyok konzerválása révén, de legalább ekkora vagy még nagyobb erő maga a szegénység, mely a legelmaradottabb térségekbe, vagy a városok, falvak szélére „vonzza” a legszegényebb romákat, egyszerűen azért, mert csak ott tudnak lakást venni, kapni. Máshol nem jut nekik hely. És az ördögi kör bezárult, hiszen ezek a térségek éppen azért olyan szegények, mert nincsenek munkahelyek, nincs fejlődés, nincs

semmi. Aki itt vesz házat, az kilátástalanságot és reménytelenséget is vásárol hozzá. 2000-ben a már említett fölmérés szerint a munkaképes pokolhegyi cigányok egyharmada dolgozott viszonylag rendszeresen. De közülük csak minden negyediknek volt állandó munkahelye, a többiek alkalmi munkából éltek. Azóta a helyzet tovább romlott.

A pokolhegyi cigány népesség több mint fele 16 év alatti. Ez csak részben fakad a nagy népszaporulatból, oka az is, hogy a cigányok korán halnak. Rendszeresen betegség sújtja őket, aminek fő oka a hiányos és egészségtelen táplálkozás, a mostoha lakásviszonyok, rossz munkakörülmények – vagy munkanélküliség – és mindebből következően is: az önpusztító életmód. Kevesen érik meg a hatvanadik születésnapjukat. Az általam fölkeresett családokban összesen két hatvan év fölötti asszonnyal találkoztam. Férfival egyel sem. (Babusik Ferenc és dr. Papp Géza 2001-ben végzett kutatása szerint a teljes 19–34 éves korú roma népességnek csaknem fele (42%) szenved valamilyen betegségben. A periférikus falvak és városi gettók telepein a betegek aránya jóval magasabb, mint az átlagos infrastruktúrával és közüzemi szolgáltatásokkal ellátott városrészekben és falvakban.)

Pokolhegy azonban nem egészen tipikus periféria. Nemcsak szegények lakják, s nem csak a kontraszelekció uralja. Az elmúlt ötven éves fejlődése legalábbis ellentmondásosnak mondható. Egyértelmű pozitívum, hogy putrinak nevezhető, minden komfort nélküli házakban már csak kevesen laknak, viszont a térszek megszűnése, s később az építőipari konjunktúra visszaesése óta szinte a teljes pokolhegyi lakosság munka nélkül maradt. Romák és nem romák egyaránt. Bár – minden tapasztalat arra utal – a romák munkavállalási esélyei sokkal rosszabbak. Szakképzetlenség + barna bőr = nem kell! Akárhogy is nézzük, ebben a helyzetben nem sok túlélési stratégia adódik. Marad a konok munkakeresés, addig is alkalmi munkák vállalása, a segélyekből, családi pótlékból élés, valamint a böngészés, kéregetés, a szerzés különféle változatai – egészen a bűnözésig, lopásig, rablásig.

A vagyon elleni bűncselekmények amúgy egyidősek a magántulajdon megjelenésével, minden korban és minden nációban voltak olyan emberek, akik a megélhetésnek vagy meggazdagodásnak ezt a módját választották. Megjegyzem, ilyen kényszerű vagy tudatos – többnyire mind a kettő – életmódválasztás hozta létre a 19. század első felének betyárvilágát is. A romantikus – gazdagot leckéztető, szegényt segítő – betyár képe a népképzelet szülötte, s messze van a valóságtól. A betyár elsősorban nem az urak, hanem a nyomorúság ellen lázadt. A betyárbandák elszaporodásának fő oka a nyomor volt: a feudalizmus válsága, a gazdasági visszaesés, az infláció nyomán bekövetkező tömeges elszegényedés, kolerajárványokkal s más istencsapásokkal súlyosbítva. A betyárok többsége huszonéves kilátástalan sorsú, nincstelen legény volt. Igazi szegénylegények: elcsapott juhászok, pásztorok, sorozás elől menekülők vagy katonaszökevények. Erdőkben, nádasokban bujkáló, többet éhez, mint jól lakó páriák. S azért lop-

tak, raboltak inkább a gazdagoktól, mert azoktól volt mit. Segítették a szegényeket? Ha igen, aligha pusztá szívjóságból, inkább mert a bujdosásban szükségük volt a lakosság jóindulatára, arra, hogy ha kell, elrejtsek, s ne adják föl őket a hatóságoknak. Összetartó, hat-nyolc tagú bandákba verődve fosztogattak, s egymást nyilván nem árulták el, erről tanúskodik a „betyárbecsület” szavunk is. Átnéztem a híresebb betyárok névsorát – s bár ez nem bizonyíték semmire – cigány nevet nem találtam benne. A példát csak arra hoztam fel, hogy a szükség és a lázadás nemcsak a cigányokból vált ki deviáns viselkedésformákat. Persze nem is csak a magyarokból. A betyárok vagy hozzájuk hasonló rablóbandák voltak a nyugat-európai országokban is, és – mutatis mutandis – vannak ma is.

Mindez természetesen nem vigasztalja azt a mai gazdát, akinek ellopják kemény munkával megtermelt terményeit, vagy elviszik az utolsó tyúkját. Attól még tény: a „megélhetési” bűnözés nem cigánybűnözés, legfeljebb annyiban, hogy közöttük jóval nagyobb arányban vannak, akik erre rákényszerülnek, vagy tudatosan ezt a „megoldást” választják. Részint lázadásból, részint azért, mert a munkát mint pénzszerzési formát úgyszólván nem is ismerik. Vagy meg sem tanulták, vagy elfelejtették, vagy leszoktak róla.

Tauber István, a jeles kriminológus 1980-ban végzett előítélet-kutatásai egyértelműen bizonyítják, hogy a szociális helyzet – az alacsony iskolai végzettség, a munkanélküliség, a kis jövedelem, a lakóhely gazdasági és infrastrukturális elmaradottsága, az egyoldalú fogyasztás, a közélettől való távolmaradás – törvényszerűen kitermeli a negatív életmódelemeket, szokásokat. S leszögezi: „Aki ilyen körülmények között él, azzal – attól függetlenül, hogy milyen etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozik – több a probléma, a gond”. Törvényszerűen, mondja Tauber, s bizonyosan igaza van, bár szerintem egy valami fölül tudja írni ezeket a hatásokat: a szülői minta. Ami szembe mehet minden szociológiai meghatározottsággal. Egy ötven év körüli beszélgetőpartnerem azt mesélte, hogy édesapja anno egy ől széna fölszedéséért is megróttá őt, a fia viszont azért nem tanult szorgalmasan az iskolában, mert azt látta tőle, az apjától, hogy a fémkereskedésből is nagyon jól meg lehet élni. Csakhogy ma már nem lehet! Jószerével nincsenek fémhulladékot „termelő” gyárak, fémhez, színesfémhez szinte csak tolvajlással, „szerzéssel” lehet hozzájutni. Más fiúk pedig azt látták, hogy munka nélkül, ügyeskedésből, kisebb-nagyobb szerzésekből is el lehet vegetálni valahogy. A munka nélküli pénzszerzés tetszett nekik, de a vegetálás nem: ha már szerzésből élünk, szerezzünk sokat, és éljünk jól. Mindegy, hogy hogyan, és kerül, amibe kerül. Egészen a börtönig.

Végül van még egy kilábalási stratégia, még egy út: a „kiút” – a külföld. A végképp tanácstalan és elkeseredett ember könnyen juthat arra az elhatározásra: ha megélni nem tud, akkor el kell mennie innen. Oda, ahol nem biztos, hogy fontosabb lesz, mint itt, de ahol újrakezrdheti az életét, talán lesz munkája, de ha nem lesz is, ennél csak jobban élhet. Hiszen nyilvánvalóan gazdagabb országba igyekszik, ahol a segély is több. Lényegét tekintve így megy ez már hosszú ezer

évek óta: oda menni, ahol jobb lehet. A népvándorlás örök. Legfeljebb most már nem népek vándorolnak – nincs is hová –, hanem csak egyes emberek, csoportok. Pokolhegyen is többen tervezik: ki kéne menni Kanadába. Hatalmas ország, gazdag ország és félig üres, csak jut hely ott a szegény cigánynak, ennél rosszabb biztosan nem lehet. Pedig lehet. A felvilágosult nyugati demokráciák alapvető emberi jognak tekintik a szabad költözködést, de persze nem örülnének, ha minden szegény odaköltözne Bangladeshtől Afganisztánig, Ugandától Szicíliáig vagy Magyarorszáig. Ismerjük be, az egyetemes szabadságeszménynek is vannak „mennyiségi” korlátai. Addig működik igazán olajozottan, amíg olcsó munkaerőre van szükség, olyan munkák elvégzésére, amikre a „bennszülöttek” már nemigen hajlandók. Ha ezek a munkák elfogytak, korlátokat kell találni, amikkel fékezhető a bevándorlás. Ilyen többek közt annak kikötése – és ez még jól is mutat szabadságeszményileg és szolidaritásilag –, hogy csak azokat fogadják be mérlegelés nélkül, akik politikai üldöztetésnek vannak kitéve saját hazájukban. Ez viszont arra kényszeríti az emigrálni vágyókat, hogy politikai üldözöttek mondják magukat, akkor is, ha nem azok. Ez rossz fényt vet ugyan a hazájukra, de nem tudom igazán kárhozatni őket, ha ezzel nem törődnek, hiszen a hazájuk sem törődött velük, amíg itthon voltak. Az 56-osok még joggal mondhatták, bár akkor sem csak a politikai üldözöttek mentek el. Később a 60-as, 70-es évek disszidensei is politikai üldöztetést írtak be a rubrikába, pedig akkor még kevesebben írhatták ezt joggal, mint 56-ban.

A „menni kell” a válasznak különben is csak az egyik fele. Arra is felelni kéne: hová? És ott mi lesz? Ott mit fognak csinálni? Radikális jogvédők írják: itt halálra üldözték és halálra gyötörték őket. Szerintem ez erős túlzás – inkább halálra nem törődtek velük –, de fogadjuk el, mert igaz is lehet. És? Ahol majd nem gyötrik és nem üldözik őket, ott fognak tudni nyelvet, lesz használható szaktudásuk, versenyképesek lesznek a munkaerőpiacon? Nem. Leghamarabb a gyerekeiknek lesznek esélyeik minderre. (Ez is perspektíva persze az egyes családok számára, de nem a cigányság számára.) Mi lesz addig? Addig nyilvánvalóan segélyen fognak élni. Ha gazdagabb országba mennek, akkor több segélyen. De egyenrangú polgárok ott sem lehetnek, mert ott sem lesz szükség rájuk. Ott is felesleges emberek lesznek. Ahogy – ismerjük el – itt is azok. Nem adnak a társadalomnak semmit, s a társadalom se akar adni nekik semmit. A mostani kurzus nyíltan nem ad, az eddigiek szemérmesen nem adtak. Ezért hát üresen kong a mai politikusi lózung is: visszavárjuk a roma kivándorlókat. És? Ha visszajönnek, szükség lesz rájuk? Lesz lakásuk, lesz munkájuk? Nem lesz.

Az emigrálni szándékozók fő célországa – a pokolhegyieké is – Kanada, de az azért elgondolkodtató, hogy oda a térségből Magyarországról fogadnak be a legkevesebb menekültet. Minden százból 92 kérelmet elutasítanak, azaz százból 92-nek nem hiszik el, hogy politikai vagy fajüldözés áldozata lenne. Ennek fő oka persze nyilvánvalóan az, hogy eszük ágában sincs mindenkit befogadni. De bizonyára benne van az is: nem hiszik el, hogy Magyarországon általános ci-

gányüldözés dül, s benne van az is, hogy hazánkat viszonylag stabil, demokratikus, gazdaságilag is ígéretes országának tekintik. Mielőtt azonban elbíznánk magunkat, gondoljunk arra, hogy azért minden százból nyolcnak elhiszik. A genfi konvenció szerint – mely egyszerre alkalmas arra, hogy a befogadó ország demonstrálja önzetlen humanizmusát, s szolgálja önös érdekeit – csak az intézményesen üldözöttek kaphatnak politikai menedékjogot. Nekik tehát muszáj intézményesen üldözötteknek lenniük, különben semmi esélyük. Így sincs sok. Nincs olyan ország, mely átvállalhatná a világ összes nyomorúságát. Márpedig itt elsősorban a cigány-magyar nyomorúság exportjáról van szó, nem pedig a magyarországi romák problémáinak megoldásáról. Hiszen azokat ők is viszik magukkal. S minthogy nincsenek fölkészülve arra a másik életre sem, többségük csak veszíthet. És ha visszajönnek? Ugyanaz a sors vár rájuk.

Öröklött, gyarapodó és rövidtávon megoldhatatlan problémák ezek. A közös tetteken – magyarok, cigányok, állami szervek együttműködésén – kívül én már nem hiszek semmiben. Nem hiszek az állami stratégiák, tervek ígéreteiben, s nem hiszek az emberi jogvédők verbális harcának erejében sem. (Sőt azt hiszem, minél kíméletlenebbül leplezi le valaki az önző és gonosz többséget, annál inkább nehezíti „üldözők” és „üldözöttek” szükségszerű együttműködését.) Nem hiszek a segélyezésben, mert életben tart ugyan – ezért persze nélkülözhetetlen –, ám demoralizál is, és konzerválja is a rossz helyzetet. Mely hovatovább valóban tarthatatlan. Elsősorban a rossz növekedése miatt. A mai bajok mérséklése évek és milliárdok kérdése, ám később évtizedek és százmilliárdok sem lesznek elegendők. Hiszen örök a versenyfutás a fölzárkózás, az integráció meg a nyomor, iskolázatlanság, munkanélküliség bővített újratermelése között. S ebben a versenyben az esélyek nem egyenlőek.

Amiben hiszek, az a feladat elvégzéséhez szükséges kedvező közjogi, közgazdasági és közmorális háttér megteremtése. Gyönyörű, de iszonyatosan nehéz munka. Akkor is évtizedes program, ha senki sem dolgozik ellene. Amit ma nem mondhatunk el, hiszen a válság, a szegénység, a kilátástalanság radikalizál. Mindenki bűnbakot keres a saját bajához. Útmutató „segítők” pedig ebben mindig bőven akadnak.

Roma-nem roma együttműködésről papolni gárdák és ellengárdák születése idején? Tudom, naiv ostobaság. De szükségszerű ostobaság. Hiszen, ami azután jön, az már „egyszerű”, és földhöz ragadtan prózai: építkezni és tanulni. Házakat építeni és gyerekeket tanítani. Tudom, több sikerélményben van annak része, aki főlemeli szavát a diszkrimináció, a jogtalanságok és visszaélések ellen, mint aki főlemeli a téglát, a cserepet. Hiszen egyetlen tiltakozó szó elvileg a romák százezreit védi, míg ezer meg ezer téglát kell főlemelni egyetlen roma család jobb léte érdekében.

Tulajdonképpen nem is a nyomorúság az, amit nem bírok elviselni. Azt elbírom, ha nem látom testközelből. Statisztikák láttán pedig az ember nem szokta eltakarni a szemét az iszonyattól. Az irritál, hogy évszázadok óta a cigánygyere-

kek minden nemzedékéből fájdalmasan soknak újra meg újra az esélytelenek kilátástalanságával kell az életnek indulnia. Hogy az én hazám sem diktatúrában, sem demokráciában nem képes megbirkózni ezzel a történelmi feladattal. Gyakori jó tanács, hogy nem halat kell adni a szegénynek, cigánynak, hanem meg kell tanítani halászni. Jól megjegyeztem egy roma politikus reagálását: „de hol az a tó, ahol halászni lehetne?”

És hol azok a kubikosok, akik, ha kell, kiássák a medrét?

Széchenyi Ágnes

SCHÖPFLIN ALADÁR ÚTJA A MODERNSÉGHEZ*

A pályakezdés orgánuma: a Vasárnapi Ujság

A 20. század első néhány évében szegényes volt az irodalmi lapok kínálata. Igaz, hogy a napilapok még bőven közöltek szépirodalmat, de ezt a tényt nem tekinthetjük együttes, egymásról tudó jelentkezésnek. Irodalmi kínálat volt – csoportkohézió alig, vagy kevés. Oka persze magától értetődő: a *nyugatosok*, a későbbi csoport tagjai kiforratlanok voltak, egyetemisták vagy vidéki újságíró-tanoncok. Osvát Ernő – nemzedékének és az irodalmi modernség ügyének „Keresztelő Jánosa”¹ – 1902–1903-ban vergődött a *Magyar Génius* szerkesztésével. A lapot hol a Lipót körüti Club-kávéházban, hol pedig szemben, a Lipót körút és a Falk Miksa utca sarkán egy névtelen kávésnál szerkesztették, intézményi háttér nem volt mögötte. Anyagi tőkét út. „katonai árlejtések”, azaz fizetett katonai hirdetések adták.² Bródy Sándor Ambrus Zoltánnal és Gárdonyi Gézával fogott egy új lap, a *Jövendő* szerkesztésébe. A folyóiratnak következetes programja nem volt, konzervatív, liberális és radikális irányok keveredtek benne. Némi összhangot, egységes tónust a városiasság szemléletmódja és érzésvilága kölcsönzött a *Jövendő*nek.³ Nem irodalmi lap volt a *Huszedik Század*, a társadalomtudományos modernségen belül a szociológiát meghonosító folyóirat. Gratz Gusztáv, illetve Somló Bódog szerkesztették, a konzervatívok csak 1906-ban váltak ki a szerkesztésből, ekkor került sor radikálisabb irányváltásra, ettől fogva mondhatjuk, hogy *par excellence* modern lap lett. A palettán a modernség hadálásait a felsorolt ismeretlen új lapok mellett *A Hét*, és az ekkor még ideszámító

---

* Részlet a szerző Schöpflin Aladár-monográfiájának előmunkálataiból.

¹ Ady Endre levele Hatvany Lajosnak, Párizs, 1911. február eleje. *Ady Endre levelei*, 2, Budapest, Szépirodalmi, 130.

² 1902. június elejétől 1903. február elejéig szerkesztette Osvát a folyóiratot, melyet Basch Árpádtól vett át. Osvát idején munkatársa volt egyetemi barátja, Elek Artúr, Cholnoky Viktor, Fenyő Miksa, Gellért Oszkár, Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Szini Gyula és Ady Endre. Gellért Oszkár: *A Magyar Génius*. In: GELLÉRT Oszkár: *Kortársaim*. Budapest, Művelt Nép, 1954. 17.

³ Érdekesség, hogy megjelent a folyóiratban Lukács György is.

Új Idők képviselték.⁴ És egy napilap, a Vészi József szerkesztésében megjelenő *Budapesti Napló*, ahol a későbbi nyugatosok hada már együtt dolgozott, elsősorban a politikai újságírás (a szabad választójog) jegyében, de sok tárcával és 1903-tól egyre inkább – noha ekkor ez már kiment a divatból – a tárcák helyén közölt Ady-verssel.

A Vasárnapi Ujság

A legnagyobb példányszámmal és ismertséggel ekkor a jól bejáratott, országos terjesztésű *Vasárnapi Ujság* jelentkezett, tíz-tizenkétezres heti megjelenéssel, évente 1000 oldal fölötti összterjedelemmel, másfél ezer képpel.⁵ A *Vasárnapi Ujság* liberális konzervatív lap volt, első két évtizedében liberalizmusa, a századvégre a konzervativizmusa volt hangsúlyosabb. A laptípus – a közművelődési vagy családi lap – közismert európai képződmény volt. Mintája kettős is lehetett, az angol *Household Word*, Charles Dickens 1850-ben indított hetilapja⁶ és/vagy a német *Die Gartenlaube* (1853).⁷

A bevezetőben említett, a modernség orgánumáért küzdő – s 1908-ban a *Nyugattal* aligha várt módon sikerre juttató – Osvát Ernő jól érzékelte a korszakban rejlő ellentmondást, régi és üzletien új ellentétét, a véleményosztó végét.

A hírlapod, a heti képeslapod önként gyámolítja a kritikátlanságot. A múlt megbízható könyvtárosai integetnek; a ma jelenségeinek eleven intelligenciájú árusa karon fog és boltjába vezet. (...) Milyen

---

⁴ Ezen az állásponton van Kunz Egon is, a *Szerda* monográfusa. „Ha kitapintjuk a századforduló irodalmi testének könyökhajlatát, két hatalmas, jól megkonstruált ért találunk, mely az irodalom vérét összefogva továbbviszi a XX. század testébe.” A jegyzetekben jelzi, tudatosan mellőzi a *Vasárnapi Ujságot*, mert semmiképpen nem volt hatással a századeleji folyóirat-alapításokra. Ez bár igaz, mégis meglehetősen sok és egyre több olyan írónak adott lehetőséget 1903 után, akik a *Nyugatban* leltek igazán otthonra. KUNZ Egon: *A Szerda. Egy folyóirat különös története*. Budapest, 1948. 5.

⁵ LIPTÁK Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. Budapest, L'Harmattan, 2002. 123. Ugyancsak itt olvassuk, hogy *A Hét* alig tudta eladni a maga 4000 példányát, az ekkor árnyalatnyival konzervatívabb *Új Időket* kezdettől 10.500 példányban nyomták ki, s 1910-re a hetilap megduplázta induló példányszámát és nyereséges üzleti vállalkozássá nőtte ki magát. Lipták Dorottya nem ad meg forrást a példányszámokra vonatkozóan.

⁶ *A Household Word* – a címlap szerint – nem Dickens szerkesztésében, hanem vezényletével jelent meg, programjáról és anyagi háttéréről ld. *Charles Dickens*. By HARLAND S. Nelson. Boston, Twayne Publishers, 1981. 57–58.

⁷ A német lap és a *Vasárnapi Ujság* összehasonlítását jól szolgálja a következő annotált repertórium: Alfred ESTERMANN: *Inhaltsanalytische Bibliographien deutscher Kulturzeitschriften des 19. Jahrhunderts* – IBDK. Band 3: *Die Gartenlaube 1854–1880 [–1944]*. Teil 1. De Gruyter, 1995. 660.

kár, hogy többen vannak, mint amennyire hallgatnál és sokkal többen, mint amennyinek igaza lehet.⁸

Nyilvánvaló, hogy a *Vasárnapi Ujság*ot Osvát is hova sorolta volna be: a standardot adó egyértelműség, és a kiszámíthatóság oldalára. Vagy ahogyan Hatvany Lajos mondta,

a *Vasárnapi Ujság* körül Arany kihűlt nagyszerű bolygójának kisebb csillagzatai keringtek: Gyulai Pál, Lévy, Szász, az öregek, – Vargha Gyula, Arany László, Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, a fiatalok, majd végül, mint legfiatalabb, Kozma Andor és Szabolcska Mihály vonult föl. (...) Schöpflin igen jól jellemzi a *fiak generációját*, melynek büszkesége az volt, hogy közvetlen örököse lehetett a nagy elődöknek.⁹

Ady Endre

És akkor 1903 decemberében ez a kortárs modern szellemi folyamatokat lagymatagon, alig követő, az elmúlt 19. század felé mindig szívesen és gyakorta visszaforduló, az érdemes és kevésbé érdemes notabilitások képeivel és méltatásával ékesített oldalakkal jelentkező *Vasárnapi Ujság* egyik hátsó rovatában, a recenziók között Ady Endre Nagyváradon megjelent versfüzetéről, a *Még egyszer* című kötetéről olvashatunk. A névtelenül megjelent kis írás szerzője Schöpflin Aladár. A könyvajánló közelében az akkoriban elhunyt, örökös jogon főrendi házi tag, gróf Chotek Rezső nagyméretű díszmagyaros arcképe látható, és egy megemlékezés a főnemes életútjáról. Az Ausztriában is előkelő szerepet játszó cseh eredetű család, a Ferenc Ferdinánd főherceg neje révén is hírnévre szert tevő arisztokrata família magyar leágazásainak nagyszerűségét lényegében a származás magyarázza. A kis könyvismertető bevezetője egy másik költő ugyancsak „kicsike formájú” füzetéről szól, Schöpflin pár sort veszteget rá, jelezve, hogy véletlenül kerültek elé a kötetek a „nagy halmazból”, s hogy Szegedy Miklós versei között alig van olyan, amelyet ha elolvasunk „mégis úgy érezzük, nem vesztegettük az időt hiába”.¹⁰ Amikor azonban az akkor még ismeretlen Ady Endre Nagyváradon megjelent kötetéről van szó, áttüzesedik, izgatottá lesz a hang.

⁸ Osvát Ernő összes írásai. Budapest, Nyugat Kiadó 1945. 92.

⁹ Hatvany Lajos: Schöpflin Aladár [1917]. Kötetben: HATVANY Lajos: *Irodalmi tanulmányok*. Második kötet, Budapest, Szépirodalmi, 1960. 230.

¹⁰ Szegedy Miklós költő, később – jellemző módon – a Szabolcska Mihály szerkesztette *Háborus versek könyve*. *Magyar költők 1914–15-ben* című kötetben tűnik fel. 1916-ban a *Nyugat* azt írta róla, hogy konzervativizmusa „jórészt veszélyes és haszontalan”.

Az ő világa nem csöndes, mosolygós ábrándvilág, lelke mintha örök lidércnyomás alatt állna. Fájdalma metsző kín, tehetetlen vergődés, mely visszás képzetekkel tölti el agyát, megbénítja akaraterejét, sivár öngúnyba fojtja lelkesedését, az ideálok helyett torzképeket fest képzelete elé. Az önmagával küzködő, kínosan forrongó ifjú ideges belső küzdelme ez, melyet saját egyéni világnézet kialakulásáért folytat. Az a jelentékeny intelligencia, melyről a versek sok helye tanusodik, tehetségének számos fellobbanása, azt a reményt keltik, hogy a szerző győztesen fog kikerülni a belső harcból s el fog érkezni számára is a harmonikus művészi alkotás ideje.

Majd mutatványul – ahogyan a rovatban szokás – egy verset közöl, *A halottak* címűt. A kritikus élénk hangja – noha ettől a nyugtalan a költészettől a jövőben a harmónia megtalálását reméli – tisztán, élesen kiválik a konzervatív liberális hetilap tónusából, de azt, hogy milyen küzdelmek árán kolportálta Ady Endrét, nem mutatja meg. A „névtelen” kritikus öt esztendővel idősebb csak, mint a költő, de egymásról ekkor még semmit nem tudtak. Nem nagy különbség ez önmagában, csak hogy pozíciójuk élesen különböző. Ady a partiumi *modern* városban *liberális* újságíró, Schöpflin pedig az egykori progresszivitását elvesztett konzervativizmusba merülő, döntően a vidéknek szóló lap munkaközösségének fiatal tagja. Ady a fővárosi nyilvánosság felé törekedett, Schöpflin újat, izgalmat keresett az irodalomban, de még maga sem tudta pontosan, mit. A fővárosban élt már, mégis a vidékiesség közérzetével.

A fél évszázados *Vasárnapi Újság*ot ekkor még Nagy Miklós szerkeszti, igen hosszú ideje, negyven esztendeje. Az első Ady-kötet még véletlenül került Schöpflin elé, de fontos, hogy ő választotta ki az asztalon tornyosuló halomból, a Franklin kiadású, s ekként mindenképpen szemlézendő kötetek és az ismeretlenségből beküldöttek közül. (Tudjuk, Ady is felfigyelt a névtelen cikkekre, majd az *Új versekről* szóló másodikra, és akkor Bölöni Györggyel üzent is, látja, van ott egy ismeretlen a szerkesztőségben „valaki, aki őt szereti, érdeklődik iránta”, s kérte Bölönit, lépjen érintkezésbe a kritikussal, remélve, hogy megjelenhet tőle vers is, publicisztika is a *Vasárnapi Újság* oldalain.)¹¹ Schöpflin Aladár életében fordulat volt az Adyra találás. Lázat keltett benne, hogy a saját hetilapja kolportálta literatúrán kívül más, jobb, izgatóbb irodalom születik, és megérintette, hogy ehhez az irodalomhoz neki is köze lehet.¹²

¹¹ [Névtelen ismertető]: Az igazi Ady. Írta Schöpflin Aladár. Újságkivágat, a szerző tulajdonában, 1945 utánról.

¹² Schöpflin megírja Adynak, hogy saját lelkét eddig csak három költőben, Petőfiben, Goethében, Heinében és most negyedikként benne találta meg. Schöpflin Aladár levele Ady Endréhez, 1908. VI/20. In BALOGH Tamás (s. a. r.): *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. Pécs, Pannónia Könyvek, 2004. 31.

Áttörés a modernség felé

A Schöpflin életében megjelent lexikon-szócikkek, életrajzok szerint 1898-ban került a *Vasárnapi Ujsághoz*, ahol „hamar kitűnt írásaival”.¹³ Ám ha átnézzük a *Vasárnapi Ujságot*, 1898-ban egyáltalán nem találunk jelzett Schöpflin írást a hetilapban, s a következő évben is csak monogrammal jelzett *fordításokat* angol nyelvből.¹⁴ Nem akárhiket fordított, s nem is csekély mennyiségben, folytatásos regényközlések és novellafordítások fűződnek a nevéhez. Nagy blokk lehet az általunk készített (később, másutt közlendő) Schöpflin-bibliográfiában az *amerikai* művek csoportozata. (Sajnos az érdeklődés forrásáról – ami persze nem feltétlenül személyes választás, hanem a lap által ráosztott feladat teljesítése is lehetett – egyelőre nincs tudomásunk, ahogy a könyvek fizikai értelemben útjáról, a közvetítőkről sem.)¹⁵ Az első fordítása Mark Twain volt, az amerikai írónak ekkor egyre jelentősebb divatja volt Magyarországon és éppen ekkor járt is nálunk,¹⁶ aztán következett a szintén amerikai, a vadnyugatot romantizáló Bret Harte. (1901-ben már önálló *Amerikai elbeszélők* című antológia is megjelent Magyarországon.) A novellista Hamlin Garlandot is fordította Schöpflin Aladár. Garland a „couleur locale” írója volt, meglehetősen népszerű, Bret Harte méretű jelenség. Az új-angliai regionalista és feminista író nő nevét nem jól tudja a lap, Mary E. Wilkinset tüntetnek fel, elhagyva vezetéknévét, a Freemant, őt is Schöpflin fordította. Thomas Bailey Aldrich-csal – nem mellesleg Walt Whitman barátjával – és Frank R. Stocktonnal folytathatjuk a Schöpflin tolmácsolta amerikai szerzők sorát. Edith Whartont, a századforduló legismertebb női prózaíróját – Henry James jó barátját – is Schöpflin fordította magyarra és közel egykorúan az eredeti megjelenéssel ismertette meg az itthoni olvasóközönséggel. A Julien Gordon álnéven író, ugyancsak amerikai Julia Cruger és Mary R. S. Andrews a tényszerű említésen túl azért is érdekes, mert mint készülő monográfiánkban majd dokumentáljuk, s önálló fejezetben tárgyaljuk, Schöpflin Aladár különös érdeklődést mutatott a nőírók iránt, s már ekkor, azaz korán tapasztalattal szerzett a *női írás* még kevésbé tudatosított mibenlétét illetően. (Ez azért is

¹³ Szinnyei József adattára, a *Társadalmi Lexikon* illetve Benedek Marcell lexikonja stb.

¹⁴ Itt jelezzük, hogy Schöpflin Aladár fia, Schöpflin Gyula is meglepőnek találta, honnan tudott, hol tanult meg édesapja angolul. Schöpflin Gyula közlése a szerzőnek, Diss [Norfolk, Egyesült Királyság], 2000 tavasza. Schöpflin Aladár későbbi fordításai sem éltek meg hosszan, egyetlen olyan művet sem tudunk felidézni, amit ma az ő fordításában használunk.

¹⁵ Értékelő elemzés nem, „csak” egy hatalmas, nagyon érdekes, és következtetések levonására alkalmas összefoglaló háromkötetes, több mint 3500 oldalas bibliográfia áll rendelkezésünkre az amerikai irodalom recepciójáról: *Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája Magyarországon 2000-ig*. 1–3. Az anyagot gyűjtötte, szerkesztette, a képeket válogatta, a könyveket tervezte, bevezetéssel ellátta: VADON Lehel. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, Liceum Kiadó, 2007.

¹⁶ Ld. TÖRÖK András: *Mark Twain világa. Írók világa*. Budapest, Európa, 1982, illetve VADON Lehel magyarországi Mark Twain bibliográfiáját. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2006.

lesz jelentős, mert Kaffka Margit egyik első igazi értője volt, lényegében végigkövette életművét, minden könyvéről írt.) A *Vasárnapi Ujság* – nem függetlenül a kivándorlástól – általában véve is tudatos és erős amerikai érdeklődést mutatott. Thomas Hardyval egy angol író jelenik meg a fordítások sorában, még mindig csak az 1900-as évek első évtizedében járva. Az első *Wessex grófné* már ugyancsak röviddel az angol eredeti folyóiratbeli megjelenése után olvasható volt magyarul.¹⁷ Anthony Hope angol regény- és drámaíró folytatta a sort. A műfordító Schöpflin iparos munkát végzett, sokat és gyorsan, a visszaemlékezők szerint elsősorban a pénzért, a megélhetésért. Egészen 1907-ig jelentek meg fordításai a *Vasárnapi Ujságban*, legutolsó munkája sem akármilyen alpanyag, Oscar Wilde-től a *Dorian Gray arcképét* tolmácsolta, ami – nem egyedül az itt említettek közül – önállóan, könyv alakban is megjelent. A mi számunkra azért lényeges ezt megemlíteni, mert jelzi, milyen nagy ablakot nyitottak Schöpflin számára a fordításai, milyen nagymértékben tágitották látóhatárát.¹⁸

A pályakezdő *kritikusnak* még ki kellett küzdeni a helyét a közel fél évszázada működő, liberális-konzervatív lap szerkesztőségében. Ehhez időre volt szükség. Maga sem állt még teljesen készen, *saját* ízlésének kialakítása is hátra volt. Ahhoz, hogy valakiből jó kritikus legyen, nem elegendő az érzék az irodalomhoz, a tehetség. Lehetőség és föladatok is kellenek hozzá, ezt megadta a *Vasárnapi Ujság* rutinja, a hetente – átlagban – két könyvismertető. Igen, a rutin, a gyakorlat, a szem folytonos élesítése, a képességek folytonos edzése, a módszerek folytonos csiszolása. Ez a *Vasárnapi Ujságnál* történik meg, s közel fél évtizedre lesz szükség, amíg véleménye a világ előtt is nyilvánvalóan, formátumosan és összetéveszthetetlenül megmutatkozik. Maga az *Irodalom és művészet* címet viselő, csakhamar Schöpflin szerkesztette rovat, Schöpflin korai ottani működésének színtere a lap legutolsó részében helyezkedik el, és sem a Schöpflin odakerülését megelőző években, sem ezután nem találunk benne névvel aláírt cikkeket. De a század első évtizedének közepén már mindenki tudta, hogy az írárok szerzője Schöpflin, Horváth János 1913-ban Greguss-jutalomra is ajánlotta. Horváth indoklásából idézünk:

Schöpflin Aladárnak elvégre megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó, sokszor rosszhiszemű ipari, üzleti hírlapkritikák mai csúf korában egy hetilapunk hasábjain már évek óta finom érzékkel, művelt ízléssel, tisztes modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálgatja a napi iro-

¹⁷ Nagyon indokolt Szegedy-Maszácz Mihály rezignált megjegyzése és indirekt sürgetése, hogy „ahogyan sajtó-, úgy fordítástörténet sem áll a huszadik századdal foglalkozó irodalmár rendelkezésére”, holott sokkal gazdagabb maga a recepció is, mint ezt sejtjük. SZEGEDY-MASZÁCZ Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010. 479.

¹⁸ Fordításairól ld. a szerző készülő monográfiája, *Schöpflin Aladár a fordító* c. fejezetét.

dalom termékeit. Az ő névtelen cikkecskéi támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak.¹⁹

A hetilap megszűntéig nem írta alá a rovatban írásait Schöpflin Aladár. Egyszerűen ez volt a szokás a lapnál.²⁰ Csakhogy a szokás mindig több önmagánál. Az ismertetések és hírek – mert főként ezeket közölte a rovat – személytelenek voltak, Schöpflin indulásakor nem jelentettek még individuális teljesítményt, a szemlélő, s majd minden esetben összességében pozitíve vélekedő recensens *egyénisége* mellékes volt. Még az „egyéni színbontások anarchiája”²¹ előtt vagyunk, csak a *Nyugat* megindulása táján, de persze jóval a romantika után. Csakhogy a romantikából ismert egyéniség-kultusztól mentes volt a *Vasárnapi Ujság*. A kiegyensúlyozottság, a standard lapja volt. Azaz lesz majd ebben némi változás, amikor az 1910-ben hatvan esztendőös Alexander Bernát mint színikritikus a hetilap „munkatársa” lesz, s néha a kisebb recenziók között is megjelentet egy-egy írást. Akkorra már mindenki tudja, hogy a névtelen írárok Schöpflinhez kötődnek, a filozófiatörténet első budapesti tanszékének egyetemi professzora, Shakespeare elemzője, Taine hatásának értékelője monogrammal vagy csupa kisbetűvel írt, zárójelbe tett vezetéknévvel jelezte saját kritikáit. De persze a rangos Alexander Bernátot nem is illett volna a névtelenség megszokásába kényszeríteni.

A rovat névtelen írásai a Schöpflin odakerülését megelőző közel tíz éven át Vargha Gyula nevéhez köthetők, aki 1901-ben vált meg ettől a feladattól, akkor, amikor kinevezték a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal igazgatójává.²² Vargha Gyula a szerkesztőség második nemzedékéhez tartozott, olyan nevekhez kötődik, mint Lévy József, Endrődi Sándor, Reviczky Gyula, Szász Károly.

Utolsónak halt meg abból a költői nemzedékből, amely közvetlenül a kiegyezés után lépett a világba. Arany János még olvashatta első verseit, melyek 1875-ben jelentek meg. Ifjúsága még a szabadságharc utáni évek erkölcsének, műveltségének, egész szellemi életének hatása

¹⁹ *Irodalomtörténet*, 1913. Kötetben: KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára (szerk.): *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.* Budapest, Osiris, 2009. 213.

²⁰ Annyira egyértelmű volt, hogy ő írja a rovat cikkeit, hogy ha ettől – igen ritkán – eltértek és pl. König György illetve Szép Ernő írt oda, akkor ezt felismerhető monogramok jelezték.

²¹ Gulyás Pál későbbi, már a kifejlett *Nyugatra* vonatkozó fordulata.

²² Horváth János levele Schöpflin Aladárhoz, 1932. június 2. In BALOGH i. m. (12. l.) 309. Megjelenés előtt álló kötetünkben, melyet Schöpflin Aladárnak a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent névtelen kritikáiból állítottunk össze, az 1901 előtti időkből beválogatott írárok esetén vállaltuk annak ódiumát, hogy néhány esetben még Vargha Gyulától közlünk névtelen recenziót és nem Schöpflintől. Ezt ott minden esetben jelezzük. Komlós Aladár – Schöpflin akkor hozzáférhető ellentmondásos visszaemlékezései alapján – bizonytalan, hogy 1901-ben vagy 1904-ben vette át Schöpflin a rovatot. KOMLÓS Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede.* Irodalomtörténeti Könyvtár 18. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 137.

alatt telt el. Lelki fejlődését még annak a ma már teljesen történelmivé vált kornak a szelleme döntötte el.

– búcsúztatta a *Nyugatban* Schöpflin Aladár, utóda a kritikai rovat élén.²³ Mintegy tíz éven át Vargha Gyula írta az *Irodalom és művészet* című rovat – felismerhetően gyengébb – verskritikáit. Az ő idejében összességében inkább az volt a jellemző, hogy pusztán híreket adtak a megjelent kötetekről. Nekrológiájában Schöpflin a Varghában rejlő kettősségre utalt: életkori meghatározottságú kötődései ellenére egy *modern* költő rejtőzött benne. Vargha Gyula ismertségére elég közvetlen utalás, hogy „aranyozott, piroskötésű”, *Dalok* című kötetét (1881) és fordításait a még gimnazista Kosztolányi Dezső is megtalálta a családi könyvtárban.²⁴ A modernségben további lépést jelentett, hogy Vargha 1900-ban már a *Parnasse* költészetét fordította magyarra. A Kisfaludy Társaság francia költőket bemutató 1903-as *Anthologiá*-ja José-Maria de Hereida több mint három tucat szonettjét, Leconte de Lisle és az első irodalmi Nobel-díjas Sully Prudhomme több versét is Vargha tolmácsolásában közölte.²⁵ A már hivatkozott nekrológban Schöpflin a legnagyobbakkal, Babits-csal, Kosztolányival és Tóth Árpáddal említi egy sorban mint fordítót. S amíg a hetilap élt, közölte az időközben a statisztikai hivatal igazgatójává (1901), illetve államtitkárrá (1914) lett Vargha Gyula verseit. S ez nem pusztán a hűség és a nagy ember iránti tisztelet önmagában rituális gesztusa volt, hanem a valódi elismerése. „Vargha Gyula öregkori lírája, pályájának legértékesebb és terjedelemben is legnagyobb része érdekes átmenet a klasszikusról a modernre, egyike a legszebb hidaknak, melyek Arany és Ady között épültek” – írja Schöpflin.²⁶ Az Akadémián, melynek tagja volt, Horváth János búcsúztatta. A korra igen jellemző, hogy az együtt dolgozás ellenére Vargha Gyula és Schöpflin Aladár között igen udvarias, de – fennmaradt leveleik szerint – a *méltóságos* úr – *nagyságos* úr megszólítást megtartó, magázó viszony volt.

A már teljes bizonyossággal Schöpflin nevéhez köthető, de szintén még monogrammal sem jelzett erős „áttörés” a modernség felé a fejezet bevezetőjében említett Ady-recenzióval történt meg. Honnan tudjuk bizonyosan, hogy a szerző Schöpflin? Egyértelműen felfedi ezt Schöpflin Aladár is, nem is egy helyütt.²⁷ A hetilap a modern művészi produkciókat illetően nem volt nagyon fogékony, nem

²³ SCHÖPFLIN Aladár: Vargha Gyula. *Nyugat*, 1929/10. 704.

²⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Tükörfolyosó. Magyar írókról*. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette RÉZ Pál. Budapest: Osiris, 2004. 219 és 217.

²⁵ Az összefüggésre a következő könyv hívta fel figyelmemet: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony: Kalligram, 2010. 21.

²⁶ SCHÖPFLIN i. m. (23. l.) 704.

²⁷ Pl. az imént idézett cikkben, amelyet az Ady-monográfia második kiadása alkalmával közöltek. Másutt pedig úgy nyilatkozott Schöpflin, hogy a *Vasárnapi Ujságban kétezer* írása jelent meg névtelenül és névvel. Ez a szám úgy jön ki, ha a századelőtől fogva az „Irodalom és művészet” rovat kis írásait Schöpflinhez számítjuk.

találjuk például, hogy bármikor hivatkozna *A Hét* írásaira,²⁸ de még az idővel egyre inkább konkurensévé váló, mert az olvasói közízlés kiszolgáltatására elszegődő *Új Idők*éire sem. Üzleti megfontolás is állhatott e mögött a két lappal való távolságtartás mögött, nem kívánták reklámozni a konkurenciát. A *Vasárnapi Ujság* olvasóközönsége a századfordulón és az azt követő években – Schöpflin tapasztalata szerint – nagyjából hasonló volt a *Budapesti Hírlap*éval: a vidéki intelligencia és a köztisztviselő középosztály olvasta.²⁹ (Az első Ady-recenzió évében például közölt ugyan egy rajzot a hetilap [Körösfői-]Kriesch Aladártól, de a kép társtalan volt, a *szeccsszió* megnevezést sem használta a lap, nem nyugtázta a rajz egyediségét, másféleségére nem figyelt fel, csak reflektálatlan illusztrációként tette közzé. Aztán egy-két év múlva megjelennek, sőt dominánssá válnak a szeccssziós szövegközi diszek a lapban. Még erősebben jelentkeznek a grafikus hirdetésekben. Aztán rövidesen előntötte a polgári lakásokat a szeccssziós bútorzat, textília és kiegészítő tárgyak áradata.) Az *Irodalom és művészet* rovat érdeklődése irányának megváltozása tehát mindenképpen személyhez, Schöpflin Aladárhoz köthető, s tudjuk, néhány év múltán, 1908-ban egy levelében azt írta Schöpflin, hogy legnagyobb harcait Adyért vívta a lapnál.³⁰ A *Nyugat* indulását megelőző évben Ady már versekkel és publicisztikákkal is megjelenik néha, csakhogy még mindig Szabolcska Mihály a legtöbbször publikált versíró. Sőt, azt is elmondja egy ízben Schöpflin, milyen hatással volt a „konzervatív poéta laureatus”-ra Ady első versének közlése. „[...] levelet írt hozzám, amelyben közölte, hogy ő nem kíván Adyval együtt szerepelni és a fordulat következtében nem írhat több verset a *Vasárnapi Ujság*-nak.”³¹ (Később, írja Schöpflin, Szabolcska, „egy kis »duzzogás« után, megbékélt és küldte tovább verseit, melyek – tegyük hozzá a statisztikák tükrében – az egy szerzőtől való műszámot tekintve továbbra is dominálták még a versanyagot. De a kép egésze módosult. Az évfolyamonkénti 10–15 Szabolcska vers mellett Juhász Gyula, Kosztolányi, Balázs Béla, Dutka Ákos, Babits Mihály esetileg közreadott versei összességében már képesek voltak lassú áthangolásra készíteni az olvasókat. De persze a *Vasárnapi Ujság* soha nem lett a modernség orgánuma.)

Az *Irodalom és művészet* rovat első anyaga mindig terjedelmesebb, általában egy-egy új verseskötetet vagy folyóiratszámot ismertetett (a lapszemle elsősorban, sőt szinte kizárólag a *Budapesti Szemle* új példányára vonatkozott). Nem mellékes szerkesztői elv volt, hogy többnyire még a hetilap élére helyezett vezető anyag alatt sem jelezték a szerző kilétét. Legtöbbször anonim munkáknak

²⁸ Ami azért is meglepő, mert Schöpflin Aladár – Szombatos Aladár álnéven 1896-ban – megjelent *A Hét* oldalain versekkel, az ekkor még a modernség tekintetben szintén élen járó *Új Idők*nél pedig novellákkal.

²⁹ VÁMOS Magda: Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral. *Magyar Nemzet*, 1942. október 6. 9.

³⁰ „[Ady Endre] különös ember, akiért életem legerősebb harcait vívtam és vívom, s aki – nem tagadom – az én kritikai felfogásomra is jelentékeny hatással volt...” Schöpflin Aladár Oláh Gábornak, Budapest, 1908. okt. 24. In BALOGH i. m. (12. lj.) 39.

³¹ VÁMOS i. m. (29. lj.) 9.

tűnnek még a nagyobb publikációk is, s nem egyéni teljesítménynek. Mi magyarázhatja ezt? Az, hogy az 1854-ben indult *Vasárnapi Ujság* mindenestől az abszolutizmus kori régi sajtóvilág terméke volt, még mindig a „nemzet összességéhez” szóló, az ízlésbeli közmegegyezésre törekvő, a közízlés-alakító *véleménysajtó* képviselője.³² Egy-egy utóbb is korszakosnak bizonyuló hír, világszemléleti jelentőségű tény ismertetése, magyarázása – mint amilyen a darwinizmus eredményeinek közreadása volt – a szerző nevével együtt jelent meg, tudjuk, hogy az angol természettudós munkásságát a hetilapban elsősorban Dapsy László (Darwin műveinek fordítója) népszerűsítette.³³ A *Vasárnapi Ujság* a Gyulai Pál nevéhez köthető régi nemzetnevelő eszme jegyében kívánt minél nagyobb, már szilárd értékke vált humán művelődési anyagot megosztani közönségével, ehhez társult a legújabb technikai felfedezések ismertetése, amelyekben a pozitivista *tényszemlélet*, az ismeretgyűjtési gyakorlat általános térhódítása nagyban segítette. A pozitivista „elmélet akusztikáját és társadalmi szerepét” befolyásoló nyugat-európai események kevéssé befolyásolták a tan itthoni recepcióját, de észrevétlen elfogadottá és általánossá lett szellemisége.

Egy kiadói birodalom

A *Vasárnapi Ujság* nem önálló lap volt, hanem egy kiadói *birodalom*, először Heckenast Gusztáv saját cégének, majd ennek eladása után az ebből 1873-ban alakult részvénytársaság, a Franklin-Társulat része.³⁴ Heckenast építtette az Egyetem u. 4. szám alatt álló kiadóvállalati épületet is, amely bővítések után az 1870-es évekre „representatív városi palota” jelleget kapott, párkányzatán a magyar irodalom és közélet öt nagyságának, Zrínyinek, Kazinczynak, Telekinek, Vörösmartynak és Széchenyinek szobrával. A szobrok az épület rendeltetésére is utaltak, s ugyanakkor erősen sugalltak egyfajta világszemléletet is. Megidézték a magyar vers egyik megteremtőjét, aki egyben a nemzeti függetlenségi harcosa is volt, alapvetően a felvilágosodás, azon belül elsősorban a reformkor értékeit állították mérceként az utókor elé.³⁵ A Heckenast-vállalat, illetve utána a Franklin-Társulat az adott korszakok vezető cége volt. A nyomdaiparban és kiadói területen egyedüli komoly versenytársa Emich Gusztáv vállalata volt, amely

³² SZABOLCSI Miklós (főszerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 448. A fejezetet Miklóssy János írta.

³³ SZABOLCSI Miklós (főszerk.): *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 222.

³⁴ A Heckenast-féle cég történetéről ld. LIPTÁK Dorottya (szerk.): *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1879)*. Budapest – Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2012. 43–100.

³⁵ Az eredeti épület képét közölte és a szerkesztőség működését bemutatta PÁKH Albert: Hol és miképp terem a Vasárnapi Ujság? *Vasárnapi Ujság*, Tizenegyedik évf. 1863. január 4. 4–6 és január 11. 15–17.

1868-ban elsőként alakult részvénytársasággá Athenaeum néven. A következő évtizedekben nagy üzleti koncentráció ment végbe a piacon, s ez a kiadói érdek erős érvényesülését jelentette a szerkesztőkkel szemben is. Az irodalmi szerkesztő ebben az építményben kis pont volt, a vállalati bevételekkel szembeni ízlésérvényesítés, ízlésmódosítás ennek fényében is értékelendő. Révay Józseffel közösen Schöpflin Aladár írta meg a Franklin kiadó történetét, *Egy magyar könyvkiadó regénye* címmel.³⁶ Ebből is tudjuk, hogy Schöpflin odakerülésének évtizedében, (1894 és 1904 között) Benkő Gyula (kiadói és kereskedelmi vezetés) – Hirsch Lipót (nyomda) – Heinrich Gusztáv (az ügyvezetés állandó ellenőrzése) és Pallavicini Ede örgróf (gazdasági ügyek) vezették a kiadót. A kiadó-történet részletesen beszámol a cég további bővítéséről, a Károlyi utcában megvásárolt további, ún. Gottermayer házról (1895). Abban az évben, amikor Schöpflin a Franklin hetilapjához került, az igazgatóság Gyulai Pált hívta meg a cég élére.³⁷ A vezérigazgató ekkor König Gyula műegyetemi tanár, nemzetközi hírnű matematikus lett. Számunkra itt az a kiemelendő, hogy König nevéhez kötődik a kiadói lektorátus megszervezése, azé a lektorátusé, amelyet Schöpflin utóbb közel negyven évig vezetett.³⁸ (Látni fogjuk, hogy König a modernség pártfogója is volt.) Külön fontossággal bírt a terjesztés megszervezése – de erről majd más helyen. Itt a nagyon szeretett egykori egyetemi tanár, Gyulai Pál, a *Budapesti Szemle* szerkesztőjének ízlése és irodalmi jelentősége a fontos. A Franklin adta ki a *Filozófiai Írók Tára* című (akadémiai) sorozatot, és itt jelentek meg a Kisfaludy társaság kiadványai, évlapja is. Ugyancsak Gyulai volt a régóta (1875) futó filléres *Olcsó Könyvtár* szerkesztője. Gyulai Pál a „személyes kapcsolatok, amely a mi nemzedékünket hozzáfűzte ahhoz a nemzedékhez, amelynek köszönhetjük mindazt, ami a mai Magyarországon ér valamit, Arany János és Deák Ferenc nemzedékéhez”, írta Schöpflin.³⁹ S bármennyire lefékeződött Gyulai Pál érdeklődése saját kora iránt, sőt, amennyire haraggal fordult a kortárs jelenségek – elsősorban is az új írókat felemelő és eltartó újságírás növekedése – ellen, mégis a legmagasabb csillag volt még a nyugatosok számára is. Gondoljunk csak Hatvany Lajos visszaemlékező esszé-sorozatára, amelyet a *Nyugat* Schöpflin búcsúztatója után kezdett közölni. A Gyulai-szeretet és Gyulai nézetek az idő előre haladta okán szükséges meghaladása egyszerre jellemezte Schöpflint, Hatvanyt, sőt az 1858-ban született Vészi Józsefet és persze a *Nyugat*-nak azokat a szerzőit, akik még Gyulai Pál személyes tanítványai voltak.

³⁶ RÉVAY József – SCHÖPFLIN Aladár (összeállította): *Egy magyar könyvkiadó regénye*. Budapest, Franklin-Társulat, é. n. [1938].

³⁷ Uo., 82–83.

³⁸ Az első lektor Mikes Lajos volt (1904–1906), utána két éven át Wildner Ödön, 1907 és 1909 között pedig Rózsa Miklós. 1909-ben került a helyére Schöpflin Aladár, aki a cég 1950-es megszűnéséig, azaz negyven éven át töltötte be ezt a szerepet. A Franklin-Társulat kiadói tevékenységének maradáknak alakult meg 1950-ben a Szépirodalmi Kiadó.

³⁹ SCHÖPFLIN Aladár: Gyulai Pál. *Nyugat*, 1909/22. 521.

Márpedig a bölcsészetet tanulók mind ültek az óráin, akkoriban egy-egy egyetemi tanár uralta és befolyásolta nemzedékek irodalomszemléletét.

A 19. század utolsó negyedében fordul a sajtó, a lapok is egyre több szint és egymáshoz viszonyított szint mutatnak. A tervszerű tudományszerűsítő tematikával működő lapok közül az akadémiai támogatással megjelenő *Budapesti Szemle* egyértelműen tudományos lap lesz, a kor fő irodalmi-esztétikai törekvéseinek tárházaként,⁴⁰ és a *Vasárnapi Ujság* mindig ismertette is az ugyancsak a Franklin kiadásában megjelenő *Szemle* aktuális számait. Minden évben kitüntetett helye volt a *Vasárnapi Ujság*ban a májusi „akadémiai nagyhét”-nek, az új tagok megválasztása, a díjak odaítélése, az ebből az alkalomból elhangzó előadások bőven kaptak teret. A vállalati érdek mellett az akadémiai ízlés tehát hasonlóan sugallta a lap olvasói számára az egyre inkább megmerevedő értékrendet.

1898-ban, Schöpflin odakerülésekor a hetilap a 45. évfolyamában járt. Főszerkesztője még az 1840-ben született Nagy Miklós volt, Jókai szerkesztőtársa a nagyszabású *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* című sorozat magyar vonatkozású köteteinek munkálataiban. 1905-ig állt a lap élén, a szerkesztést továbbvivő utóda, a természettudós Hoitsy Pál is mindössze tíz évvel volt fiatalabb nála. Hoitsy működésének időszakára esik Schöpflin saját irodalomkritikusi pozíciójának kifformálása. Farkas Zoltán – aki 1911-ben a *Vasárnapi Ujságnál* kezdte művészetkritikusi pályáját – örökíti meg, milyen volt Hoitsy Pál, akivel Schöpflin is, ő is nehéz ütközeteket vívott. Hoitsy

irodalmi és művészeti tekintetben fölötte korlátolt ember volt. Ízlése teljesen a múltban gyökerezett (...) valami kálvinista puritanizmus volt benne, nagyúri allűrökkel keveredve. Eredetileg politikus volt, erős magyar érzésű. Irodalmilag, legalábbis a nagyvilág tekintetében, műveletlen volt, magyar szempontból Gyulaiék felfogásának fáklya-vivője.⁴¹

Hatalmi pozícióban volt, mint a hetilap főszerkesztője. De helyzetét jó értelemben gyengítette, hogy a Franklin vezérigazgatója, a matematikus König Gyula átértelte az irodalom megújításának szükségét és Schöpflin mögött állt.⁴²

⁴⁰ SZABOLCSI (1985) i. m. (32. lj.) 411. Az épület 1945-ben bombatalálatot kapott, s vele a Franklin-Társulat irategyüttesének döntő része is megsemmisült.

⁴¹ FARKAS Zoltán: Emlékeimből. *Új Forrás*, 2008/3. 96–97. Hoitsy képzőművészeti avultságát is megvilágítja Farkas. Ezek szerint a hetilap főszerkesztője „elfoglult benzúrista volt, utálta a romantikus realizmusra következő új magyar festőket”. Fogcsikorgatva türte el Rippl Rónai méltánylását és festményeinek reprodukcióját.

⁴² Erre utal Schöpflin egy Babits-hoz írott levele (1912. december 18.), mely szerint Babits tanulmányainak kiadását megbeszélte König Gyulával, aki „nagy szimpáthiával fogadta az ügyet, úgyhogy elvben már elintézettnak is tekinthető”. Ez arra utal, hogy König szava végleges igent jelentett. Babitsnak ekkor mégsem jelent meg tanulmánykötete, csak 1917-ben. In BALOGH i. m. (12. lj.) 119.

Hoitsynak így „csinján kellett bánnia” a számára túlságosan radikális Schöpflinnel. König egyik fia, az irodalmár König György is bent ült a szerkesztőségben, s ő is a modernség képviselője volt. A König-család kikeresztelkedett zsidó család volt, de nincs rá adatunk, hogy kulturális konfliktust jelentett volna, ez még a problémátlan asszimiláció korszaka volt.

Egészen sajátlagos periódus volt ez, írta Schöpflin Aladár Alexander Bernát halálakor:

[a] magyar művelődés nagy korszaka után, mely meggyökeresítette s a nemzet szellemi életében vezetővé tette a modern kultúra eszméit s mely körülbelül a hetvenes években teljesítette be végkép a feladatát, a következő nemzedék új feladat előtt állott: szét kellett osztania az új művelődést a nemzet széles rétegeiben. A nagy kezdők és termékenyítők után a terjesztők ideje érkezett el. A tudományban, az irodalmi és művészeti eszmékben ez hasonlóképpen ment végbe, mint az állami élet mindenféle ágazataiban. Ahogy az állami és helyi közigazgatás, a gazdasági élet modern követelményeinek tudatát át kellett ömleszteni minden szervezetbe s annak minden tagjába, épp így bele kellett vinni a tudományos eszméket a nemzet különböző kultúrrétegeibe. S e feladat megteremtette a maga művelőit is, – soha annyi ismeretterjesztő könyv nem jelent meg Magyarországon, mint ebben az időben, soha a tudomány nem ismerte el annyira azt a hivatását, hogy ne csak termelője, hanem terjesztője is legyen az ismereteknek.⁴³

A hosszú nekrológ-idézet adalék a korszak művelődéstörténeti térképéhez. Schöpflinnek – nehezen írható ez le –, de kedves, mindenesetre feltűnően sokat gyakorolt műfaja volt a búcsúztató. A funerátor nem könnyű szerepe számára a korrajzra is alkalmat adott, nemcsak az egyéniség felidézésére. Különösen szerepet játszott a „régiekről”, a korábbi nemzedékek képviselőiről, mert soha nem képviselte az ifjak megtagadó gesztusát. Soha nem volt szüksége olyan gyónásra, mint amelyet Kölcsey gyakorolt Berzsenyi sírjánál. A múlt és a jelen, az idejétmúlt és a modern között természetesek voltak számára az összekötő szálak. Ő maga volt a megtestesült folytonosság.

De Schöpflin ottléte ellenére sem mondhatjuk, hogy a hetilap modern újság lett volna, és a Franklin-Társulat konzervativizmusát is sok visszaemlékezés erősíti meg. Annak ellenére sem volt egészében modern, hogy *vállalatként* igazán sikeres volt, és az egyik vezető pozíciót töltött be a könyvkiadásban, s eként progresszív sorozatok, könyvek kiadója is volt. 1909-ben Schöpflin megvált rovatszerkesztői státusától, de maradt a vállalaton belül. Irodalmi titkárként, lektorként működött, de igen szoros kötelékben továbbra is a lappal.⁴⁴ Nem is

⁴³ SCHÖPFLIN Aladár: Alexander Bernát halálára. *Nyugat*, 1927/21. 635.

⁴⁴ „Az én életemben, illetőleg helyzetemben különben lényeges változás készül beállni. Ti. beszéltem Tarnócra bojtárnak, vagyis a Franklin-társulathoz irodalmi titkárnak Rózsa Miklós

lehetett ez másként, hiszen a *Vasárnapi Ujság* rendre hirdette is a kiadó köteteit, recenziói között túlsúllyal szerepelnek a Franklin kiadású kötetek.

Helytelen adatot közölnek viszont, akik azt állítják, Schöpflin kezdettől fogva írt színikritikákat. Ez nem igaz. Két komoly elődje is volt ezen a téren. Szüry Dénes és a nálánál jóval tekintélyesebb Alexander Bernát. Szüry is az előző nemzedékhez tartozott.⁴⁵ Schöpflin a nálunk oly kevésbé létező *literary gentlemanek* közé sorolja, „a szép dolgokat teljes lélekkel élvezni” akarók és tudók közösségébe. Szüry „az élvezetet öncéllá, az élet legfőbb dolgává” tette, s mindez fontosabb volt, mint „az érdek, a hiúság, a külső boldogulás minden ösztönzése”. A művészek számára oly hiányzó „igazi amatőr, rezonáló felület” volt.⁴⁶ Húzzuk alá a műkedvelő jelzőt. A kritikai munka folytatója Alexander Bernát, a kantianus áramlatba tartozó *filozófus* és szakfordító lett. Egy tudós váltotta az impresszionista amatőr kritikust. Alexander a magyar Shakespeare-kultusznak volt a maga korában legfőbb mozgatója, akinek különösen a Nemzeti Színház klasszikus előadásairól szóló ítéleteivel volt nagy hatása. Ez különösen magas mércét állított Schöpflin elé, aki kívárta, míg a kritikusi pozíció felszabadult és 1912-től megnyílt előtte ez a tér. Színházi *érdeklődése* azonban ezt megelőzően is nyilvánvaló volt. Figyelmesen olvasva és értelmezve a magunk összeállította *Vasárnapi Ujság*-beli Schöpflin-bibliográfiát, látjuk, mindig szerét ejtette, hogy amikor egy-egy új színházi előadás alapjául szolgáló irodalmi mű könyv-alakban is megjelent (Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért és mások nagy sikerű bemutatóira gondolunk), maga is külön elmondja véleményét, a dramaturgiára összpontosítva.⁴⁷ Rendszeres színikritikusi működését már korábban kezdte, a pozsonyi teológia évei alatt, a helyi kormánypárti liberális lap, a *Nyugatmagyarországi Híradó* hasábjain, aztán 1912-től magasabb szinten újakezdte, utóbb a *Nyugat*-ban teljesítette ki és lényegében a *Magyar Csillag* 1944-es megszűntéig folyamatosan gyakorolta hivatását. Az itt nevesített két *Vasárnapi Ujság* beli elődje nem vált példaképévé, szuverén mértéket formált ki, s ha volt eszménye, úgy Péterfy Jenő és Ambrus Zoltán voltak azok.⁴⁸

üressé vált helyére.” Schöpflin Aladár Ady Endrének, Budapest, 1909. IV/24. In BALOGH i. m. (12. lj.) 61.

⁴⁵ Szüry Dénes (1849–1909), író, egyházpolitikus, miniszteri tanácsos. *A Hét*, a *Magyar Szalon* közreműködője. Egykori bibliofil könyvtára a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár különgyűjteménye.

⁴⁶ SCHÖPFLIN Aladár: Szüry Dénes. *Nyugat*, 1909/22. 570.

⁴⁷ Vagy például az egyik 1906-os írása (*Vasárnapi Ujság*, 1906/36. 577–578) a kolozsvári új színház átadása alkalmából a kolozsvári színjátszás elmúlt tíz évéről is szót ejt, utazott tehát, ismerte az előadásokat.

⁴⁸ Schöpflin működéséről a legteljesebb képet adja: GEROLD László: A századvég és századelő kritikája. In: GAJDÓ Tamás (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873–1920*. Budapest, Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001.

Felfedezések

Ady volt Schöpflin egyes számú felfedezettje, a másik, akit magának, egyedül, ugyancsak a kánon kialakulása, a nyugatosokkal való személyes megismerkedés előtt felfedezett, *Babits Mihály* volt. Ez azonban nem volt olyan villámszerű ütés és felismerés, mint az Adyé. Annál rokonszenvesebb a története. Egyrészt mert saját szemléltének kiküzdését mutatja, aki kész véleményének revideálására is. Másrészt pedig a felfedező erejével és gesztusával csatlakozik Osvát és Ignotus mellé. Kövessük a nyomozó alaposságával néhány hónap történéseit. 1908 márciusának elején még szerkesztői üzenetben utasította el Schöpflin Aladár Babitsnak ismeretlenül, egyébként Kosztolányi javaslatára beküldött versét, a *Turáni indulót*. Azt írta Schöpflin, hogy a versben „érdekes kvalitások vannak (...) szeretnénk azonban Öntől egyebet is látni, bizonyosan vannak *egészebb* dolgai is”.⁴⁹ Egy hét múlva újból küld verseket Babits, s akkor egyet közöl Schöpflin a hetilapban, a többit zsebre teszi és elviszi a nyugatos szerkesztők kávéházi találkozájára. Ignotus is, Osvát is finoman fanyalog, utóbbi minden különösebb szó nélkül magával viszi a verseket. 1908. szeptember 1-én jön ki a nyomdából *A Holnap*-antológia, erről is ír Schöpflin hetilapjában. Fél évvel azután, hogy Babits versét visszautasította, azt írja Schöpflin, hogy Babitsban „nem mindennapi tudást és intelligenciát ismertünk meg szeszélyes, bogaras, különcödő, de művészi hajlamú természettel”.⁵⁰ November 16-án debütál Babits a *Nyugatban*, három nappal később írja Osvát híres levelét, amelyben azt kéri a fogarasi tanártól, küldje el neki „összes műveit”. Az antológia szereplői közül Dutka Ákosra az együttes kötet megjelenése előtt is felfigyelt Schöpflin.

Idézzünk még egy példát önálló felfedezéseire. *Kaffka Margitot* is azelőtt vette észre, hogy személyesen ismerte volna a nyugatosokat, a Kaffkát elsőként közlő Gellért Oszkárt (és Kaffka akkori szerelmét, Osvátot). 1904-ban, 1906-ban és 1907-ben is írt róla, s élete végén is büszke volt, hogy Kaffka Margitot, s vele az irodalomban megjelenő valódi női tapasztalatot olyan korán meglátta.⁵¹ Farkas Zoltán szerint nem is volt könnyű Kaffka elfogadtatása, és 1911-ben nagy küzdelmet kellett folytatni a *Színek és évek* folytatásos közléséért Hoitsy Pállal, Nagy Miklós utódjával.⁵² De mint Kaffka-kritikájában említi Schöpflin, a *Vasárnapi Ujság*ban Kaffka megtalálta a „széles rezonáló felületet”, a hetilap irodalmi középserre szoktatott közönsége is felfigyelt a regényre. (Igaz, Schöpflin feldicséri a lap olvasóit, „művelt olvasók tömegének” nevezve őket, de ez megítélásunk szerint a kegyes hazugságok közé tartozik.)⁵³ Schöpflin éles szemé ellenére Kaffka első verseskönete megjelenésekor még óvatosan fogalmazott,

⁴⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1908. március 8. 10. 197.

⁵⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1908. szeptember 27. 39. 796.

⁵¹ VAMOS i. m. (29. l.) 9.

⁵² FARKAS i. m. (41. l.) 96.

⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1912/12. 195.

jelezve, az irodalmi babérokra vágyó nők is egyre többen vannak, s férfiaktól is „fölös számúakat is ösztönöz első verseskönyvük kinyomtatására” a közlési vágy. Ezt Schöpflin igazán tudta, mert nemcsak a java termést, könyvükkel személyesen jelentkező dilettánsokat is bőven olvasott. Kaffka itt komolyabb bíráló jelzőket is kap az átfutott elismerés mellett, olykor zavarosnak mondja a kifejezést, a szerkezetet gyakran szétfolyónak, a technikát meglehetősen pongyolának.⁵⁴ Ha ezeknek az észrevételeknek ellenére is pozitív az összkép, hiteles az elismerő hang – a kritika valóban nagy tehetséggel való találkozást jelent. Schöpflin számára is reveláló erejű a nő és a férfi kapcsolatának igazi természetete, a különbségek felismerése. A *Csendes válságok* kapcsán már kiemeli Kaffkát az írók közül, írónak tartja, bár a női érzelmi- és élettapasztalat megírójának. Finom, de fontos distinkció ez. (A feminizmus fogalmát nem használja vele kapcsolatban, de érdekesen említ egy könyvet, Hollósné de Grobois Nándin pályaválasztási tanácsadóját és életvezetési tanácsokkal szolgáló könyvét, *A kenyérkereső asszonyt*. Kiemeli, hogy a szerző apostolkodása nem harci, hanem praktikus természetű, s nem hallgat arról sem, hogy a válás vagy megözvegyülés folytán a megélhetés problémájával szembekerülő nő szempontjait is figyelembe veszi.) Az irodalomhoz ekkoriban már szociológiai szempontból közelítő, a *Husadik Században* is jelen levő Schöpflin társadalmi kérdésekre való nyitottsága mutatkozik meg ebben a kritikában, s a vidéki asszonyokra való segítő gesztusú gondolás. (Az érdeklődés mögött személyes életrajzi motívum is állt, s ez nem mellékes: Schöpflin Aladár mindössze nyolc éves volt, amikor édesapja meghalt, s ettől fogva édesanyjuk tartotta el és taníttatta – varrásból – fiait.) A *Színek és évek* kapcsán arra ébreszti rá az olvasót, hogy egy asszonyi sorson keresztül is lehet igazi magyar nagyregényt, társadalmi regényt írni, a tematika éppen nem korlátoz, hanem összefog.⁵⁵ S a *Vasárnapi Ujságban* adat teret Schöpflin a folytatásokban közölt *Állomások* című, félig fikciós, félig dokumentum jellegű Kaffka regénynek is 1914-ben, s ezzel a legnagyobb terjedelmet felfedezettei között neki juttatja. A regénynek *de facto* a művészeti modernség kivívása és egyben kritikája is a tétje. Az 1918-as nekrológban pedig a „génusz fölöntjei” egyikének nevezi Kaffka Margitot Schöpflin.

Adyval is, Kaffkával kapcsolatban is megemlíthető – de számos más példát is hozhatnánk rá –, hogy Schöpflin *pályakövető* kritikus volt, azaz szerét ejtette, hogy a figyelmét felkeltő szerzőinek minden művéről írjon. Ezek az eseti, igen rövid kritikák összeolvasva egy-egy *monográfia körvonalait* sejtetik. Megtörtént ez Ady esetében, róla született könyv (1934), Kaffka esetében is lehetséges lett volna. És különösen igaz ez Móricz Zsigmondra. Több mint hatvan kritikát, tanulmányt írt pályafutása során róla, egy lehetséges Móriczról szóló önálló

⁵⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1904/5. 75.

⁵⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1912/46. 932, és különösen a Kaffka Margitról szóló nekrológban, *Vasárnapi Ujság*, 1918/49. 674. Kaffkáról olyan sok mondanivalója volt Schöpflinnek, hogy abból a *Husadik Század* könyvszemléjébe is jutott. *Husadik Század*, 1913. I. 494–502.

kötetet, s ennek kiindulópontja is a *Vasárnapi Ujság*ban folyamatosan kifejtett kritikai vélemény lett volna.⁵⁶ Milyen gazdag megfigyelésekre nyitja itt is rá az olvasók szemét: „a tetszetősség és a kedvesség szempontjából kissé színezett” falusi tematika helyett Móricznál kitűnő magyar paraszttípusokat látunk, hibáival és bűneivel együtt. Fölfedezés számba megy „a paraszt erotika egy-egy vonása” – írja a *Hét krajcár* kapcsán.⁵⁷ (Leheletfinom üzenet ez a Szabolcska Mihályoknak.) A *Sári bíróban* kiemeli Móricz éles megfigyelését, hogy a parasztság „éppúgy társadalmi osztályokra van tagolva” mint az ország, „megvan a maga arisztokráciája, amely éppoly indoklással követeli magának az előjogokat (nemcsak a vagyon, hanem a vagyon régiségének jogán), megvan a maga proletariátusa is, melyre az arisztokrácia éppúgy néz le, mint az arisztokrácia általában szokott”.⁵⁸ S ez az észrevétel azért érdekes, mert majd negyedszázad (!) múltán Illyés *Puszták népe* című szociográfiájának lesz ez éppen a szerkesztési elve, azaz megmutatni, hogy a messziről homogén földművelő és állattenyésztő közösség milyen rétegzett. De sem akkor, sem utána nem emlegetik Móricz strukturált társadalomfelfogását Illyéssel kapcsolatban. Sorolhatnánk a finom és érdemi kritikus megfigyeléseket – csak felvillantottunk néhányat, már a modern magyar irodalomhoz tartozó új irodalmi nemzedékkel kapcsolatban.

Mikor az utóbbiakat írja Schöpflin, már a *Nyugat* szerkesztőségi kollektívájának megbecsült majdnem belfagya. A folyóirat organizátorai már a *Nyugat* első évében felismerték, hogy a konzervatív, „vidékiek” *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségében szövetségesük van. Schöpflin „rezervált és ceremóniás” embernek, „fél-szegeen tartózkodó természetnek” mutatkozott a *Vasárnapi Ujságnál* (lásd leveleinek végtelenül udvarias tónusát). Ez az arc is igaz volt. De a *Nyugat* megindulása után mutatkozik meg, s elsősorban öelöttük, a másik arc, a „maliciózus”, a nagy „szatirikus”.⁵⁹ A *fővárosi modern* folyóirat egy szempillantás alatt felszabadítja a zárkózott embert. A *Vasárnapi Ujság* és a Franklin-Társulat kenyérkereső munkahely marad, de ott is biztosabb háttérrel küzd a modernség jogaiért. Egy Adynak szóló levelében vallja majd meg, miután már kapcsolatra talál a *Nyugattal*, annak megindulása után néhány hónappal, hogy mennyire egyedül érezte magát az évtizedes *Vasárnapi Ujság*-beli beágyazódása ellenére. „[Új] érzés nekem látni, hogy amit írok, annak hatása van, örülnek neki és haragusznak érte. Vagy tizenöt éve élek törvényes házasságban a tollammal, de egészen a legutóbbi időkig sikerült annyira elbújnom, annyira elkerülnöm az észrevétetést, hogy ma szinte kezdő írónak érzem magam.”

⁵⁶ Ezzel élt Réz Pál, amikor összegyűjtötte Schöpflin Móriczról szóló írásait, s azokból állított össze egy „kvázi-monográfiát”. Réz Pál (szerk.): *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmond*. Budapest: Szépirodalmi, 1979.

⁵⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1909/30. 635–636.

⁵⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1910/1. 24–25.

⁵⁹ Schöpflin Aladár levele Ady Endrének, 1908. február 29. In BALOGH i. m. (12. l.) 25.

A modernség fokmérője általában véve sem csak egy-egy író műve, hanem az *intézményrendszer* is, hogy jó közegben mennyire tud kinyílni, kiteljesedni a *kritikus egyénisége*. Író és kritikus összetartoznak, s ez a 20. században kiteljesedő, populissá váló és rögzülő jelenség.

Tóth Benedek

**HETI CSEVEGÉS A BÉCSI HIRADÓBAN:
NÁDAY EZÜSTÖS (ÁGAI ADOLF) 1865-ÖS
TÁRCASOROZATA MINT A
WOCHENPLAUDEREI EGYIK ELSŐ MAGYAR
NYELVŰ PÉLDÁJA¹**

I.

A tárca (Feuilleton) kifejezésnek, mint ezt már a kérdéssel foglalkozó legkorábbi német nyelvű teoretikus igényű írások² is megállapítják, két értelmezési lehetősége van: egy „külső”, vagy formális megközelítés, mely szerint a tárca a napilapok egy bizonyos, a „vonal alatt” elhelyezkedő rovatát jelenti, és egy „belső”, inherens felfogás, mely a megnevezés alatt egy műfajt (pontosabban beszédmodot) ért. Ebben a szövegben alapvetően az utóbbi megközelítés szerint szeretném bemutatni a 19. század második felének egy jellegzetes sajtóbeli beszédmódját, a bécsi sajtóban gazdag hagyománnyal rendelkező, majd Kecskeméthy Aurél, Ágai Adolf és mások közvetítésével nálunk is megjelenő csevegő tárcát, az úgynevezett *Wochenplauderei*-t (heti csevegést).

A meglátás, miszerint a tárcarovat feletti vonal az adott lap (és általában a sajtó) két alapvetően eltérő szegmensét, beszédmódját különíti el, nem új keletű. Hieronymus Lorm bécsi tárcaíró például így határozza meg a különbséget 1848-ban:

„[a tárca] ... személyes véleményeket is tükrözhet, míg a tulajdonképpeni politikai sajtónak a nyilvános véleményt kell képviselnie,

¹ A tanulmány döntő része az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Médiatudományi Kutatócsoportja által támogatott kutatásom anyaga alapján készült.

² Elsősorban két, később részletesen elemzendő munkára szeretnék itt utalni; Ernst Eckstein 1876-os monográfiájára (*Beiträge zur Geschichte des Feuilletons*. Leipzig, Verlag von Johann Friedrich Hartknoch, 1876), valamint Karl Emil Franzos 1878-ban írott tanulmányára (Ueber das Feuilleton; bevezető tanulmány a következő kötethez: *Kleine Münze. Skizzen und Studien von Ferdinand Groß*, Breslau, Druck und Verlag von G. Schottlaender, 1878).

mindenki véleményét (die Meinung Aller)...³ A személyes vélemények szubjektivitásával, láthatjuk, a „köz” mindenkit érintő szférája kerül szembe; nyilvános vélemény a magánvéleménnyel. Mindez tematikailag is megjelenik: „Mialatt az újságnak nagyobb hányadát a fegyveres tevékenység bemutatására kell fordítania, mely pillanatnyilag a történelem előterében áll, az individuum visszahúzódik teóriáival, gondolataival... a tárcza területére, és megtölti a napi jelentésnek ezt a látszatra jelentéktelen részét a művészet, az irodalom és a filozófiai szemlélődés individuális jelenségeivel.”⁴

A vonal felett hírek, napi események, politika, melyek előadására vonatkozóan az objektivitás elvárása érvényes; a vonal alatt pedig kultúra, azaz művészeti, irodalmi, filozófiai szemlélődés, tehát ami *nem* közvetlenül hírértékű (és nem *látszik* komolynak), szubjektív módon előadva. Ugyanerre a különbségtételre épül Sigmund Schlesinger (szintén tárcaíró) *Leitartikel und Feuilleton (Vezércikk és tárcza)* című, 1864-ben írt bohózata⁵ is, melyben egy lap vezércikk- és tárcaírója próbál (sikertelenül) szerepet cserélni: a jól szituált, nagy tudású, komoly vezércikkíró kétségbeesetten menekül haza a bálból, ahol tárcaírója helyett jelent meg; a szétszórt, bohém tárcaíró pedig ugyanekkor felsül a Párizsból érkező sürgöny (vagyis az igazán fontos, komoly politika hír) értelmezésével. Schlesinger szövege azt példázza, hogy a korabeli közönségnek olyan markáns koncepciói lehettek a tárcaíró és a vezércikkíró szerepeiről, melyek alkalmasak voltak arra, hogy egy bohózat alapjául szolgáljanak. Ugyanez az éles különbség válik láthatóvá Kecskeméthy Aurél két írását, a vonal fölött dolgozó zszurnalisztát bemutató *Az Újságíró* című tanulmányát,⁶ illetve *Tárcaírói programmok* című tárcáját⁷ összevetve. Előbbi⁸ bemutatja azt az ideált, melynek jegyében az újságíró meghatározhatja önmagát: a híreket, azok objektivitását és fontosságát mindenek fölé helyező, sokoldalúan képzett, a munkájáért járó (kevés) fizetséggel mit sem törődő, a közjó érdekében magát fölláldozó sajtómunkást látunk, míg az utóbbiban megszólaló tárcaíróról mindennek szinte az ellenkezője mondható el: csakis a pénzért dolgozik, fecseg, pletykál, torzít, ironizál. A két szöveg összevetése szinte Lorm tárcavonal alatti és feletti szféráinak különbségét mutatja. *Az Újságíró* (pontosabban annak első része) idealizált újságíró-képe a hivatásá-

³ Hieronymus Lorm: Der Beruf des Feuilleton's. *Presse*, 1848. július 3. (A továbbiakban: Lorm 1848).

⁴ Lorm 1848.

⁵ *Leitartikel und Feuilleton. Scherz in einem Aufzuge von Sigmund Schlesinger*. Im Selbstverlag des Verfassers. Wien. Durch T. Löwenthal. 1864.

⁶ Kecskeméthy Aurél: Az újságíró. Monolog. *Koszorú*, 1863./15., 351–352., ill. 1863/16., 376–377. Jelen idézet: 352. (A továbbiakban: Kecskeméthy 1863).

⁷ Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél): Tárcaírói programmok. *Sürgöny*, 1860. január 1.

⁸ Pontosabban annak I. része, mely jól láthatóan az ideális újságíró szerepét, jellemzőit írja le, míg a II. rész az ezzel szemben álló szomorú valóságot. Jelen esetben mégis relevánsnak tekintem Kecskeméthy említett szövegét, mint az újságíró-szerep önleírásának dokumentumát.

nak és hivatásáért élő, a közt, a nyilvánosságot mindenek felett szolgáló, adott esetben a névtelenséget is vállaló sajtómunkást mutatja, míg a *Tárcaírói Programok* Kákay Aranyosa éppen személyiségének és személyességének egyediségéből próbál (szó szerint) tőkét kovácsolni. Az újságíró a köz szolgálatként felfogott hivatásáért létezik, a tárcaíró hivatása pedig önmaga megalkotása és fenntartása (anyagi és narratív tekintetben egyaránt, ahogy ezt a reflektáltan narratív konstrukcióként létező Kákay Aranyos maga is többször leszögezi.)

A beszédmódként felfogott tárca újabb fontos jellemzőjéhez érkezünk ezzel: nemcsak a kialakuló tömegsajtóban olyannyira fontos szubjektivitás / objektivitás – megkülönböztetést nem tartja tiszteletben, hanem még az ezzel összefüggő valóság / fikció – határokat is szemtelenül (és reflektívan!) átlépkedi. (Ki tudja, ki tudhatja, mi az igazi viszony a „valós” Kecskeméthy Aurél és a „fiktív” Kákay Aranyos között? Ki tudhatja, mennyire fiktív Kákay Aranyos?)

Amíg a tárcarovatban kizárólag irodalmi (irodalomként olvasandó, azaz hagyományos irodalmi műfajokba sorolható) szövegek jelennek meg (regényfolytatások, novellák, de akár útleírások stb.), addig ezek a határok lehetőség szerint békében vannak, és a tárcarovat szövegeinek státusa sem problémás. Ezek *első-sorban* irodalmi szövegek, melyek újságban jelennek meg ugyan, de karakterisztikájukhoz ez nem tartozik szervesen, azaz újságbeli megjelenésük külsődleges, nem inherens szempont. Más a helyzet a *Wochenplauderei*, vagyis heti csevegés esetében: ez a sajátos beszédmód (ebben a szövegben ezt értem tárca alatt) az újságban jön létre, vagyis újságbeli megjelenése lényegi, szerves, karakterisztikus eleme ezeknek a szövegeknek. Erre reflektál 1876-ban Karl Emil Franzos, mikor ezt írja:

„...aki kimondja ezt a szót [Feuilleton, vagyis tárca – T. B.], egyedül erre a rovatra gondol? ... Kérdezzük meg ezúttal urunkat és mestereinket: népünk nyelvhasználatát. ... Ha például a *Kölnische Zeitung* Balduin Möllhausen egy új regényét hozza, nem írják azt, hogy „tárca-ként hozzuk a regényt”, hanem „tárca-ban hozzuk”.... Hogy a regényt tárcának nevezzék, a rovat felirata [címe] ellenére sem történik meg, legfeljebb regényről beszélnek a tárcában, ezzel szemben nem fogják Lorm „cikkét a tárcában” emlegetni, hanem egyszerűen Lorm tárcáját.”⁹

Az így meghatározható tárcaszövegek a bécsi lapokban 1848 után kezdtek tért hódítani, nálunk pedig Kecskeméthy Aurél, Ágai Adolf és mások közvetítésével az 1860-as évektől. A *Wochenplauderei* műfajkarakterét az határozza meg, hogy

---

⁹ Karl Emil Franzos: Ueber das Feuilleton. In: *Kleine Münze. Skizzen und Studien von Ferdinand Groß*. Druck und Verlag von G. Schottlaender, Breslau, 1878. (a továbbiakban: Franzos 1878), XVIII–XIX.

„digresszíven egyik tárgyról a másikra ugrik és eközben minden témát csak ironikusan érint. Negatívan meghatározva: a *Wochenplaudereien* nem szabad egyetlen tárgynál elidőznie és azt komolyan tárgyalnia”.¹⁰

Heti rendszerességgel, külön cím nélkül jelenik meg a lapokban: ez adja a tárcarovat gerincét, kontinuitását: jellegéből következően egy szinte végtelen sorozatba íródhatnak bele az újabb és újabb folytatások. Ezt a szerkesztési eljárást (és egyáltalán: a *Wochenplauderei* műfajkarakterét) részletesen és bőven illusztrálja majd tanulmányom egy későbbi pontján Ágai Adolf Náday Ezüstös néven közölt tárcasorozatának elemzése.

II.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, miként próbálják korabeli teoretikusai a tárca irodalmiságát meghatározni. Két szövegre hivatkozom: Ernst Eckstein monográfiájára 1876-ból, illetve Karl Emil Franzos tanulmányára 1878-ból.¹¹ Mindkét szöveg a bécsi tradícióhoz köthető, hiszen mindkét szerző a „bécsi *Times*” (ahogy Vajda János nevezte), azaz a *Neue Freie Presse* munkatársa volt.

Eckstein szerint tárca művészetét (!) éppoly kevésbé lehet megtanulni, mint bármely másikat. Akinek nincs természetből fogva tehetsége a tárcához, annak csak annyira futja, ha „csevegni” igyekszik, mint az öreg kokottnak, aki szűzi naivitásban tetszeleg.¹² Tárcáíró nem lehet akárki, ez művészet, ehhez tehetség kell. Azzal, hogy ezt axiómaként kijelenti, tulajdonképpen kijelentette azt is, hogy a tárca irodalom. Alapvető eszközei a *grácia*, a *humor*, és a *tudatosan „rendezett” szellem(esség)* [*arrangirte Esprit*].¹³ Említ továbbá még egy fogalmat: „csevegés”. Erre képtelen a tehetségtelen tárcáíró: ez teszi az igazi tárcát. Tartalmát ezért nehéz, jobban mondva fölösleges meghatározni: csevegni bármiről lehet... És ezért lesz központi kérdés a *hogyan*. Eddig annyi világos, hogy az igazi tárcában „valami van” (grácia, humor, szellem). A tárca irodalomhoz közelítésére tehát olyan fogalmat választ, ami szintén nehezen definiálható formálisan:

„A tárcának a hangulat (*Stimmung*) egész gazdagságából kell merítenie, éppúgy, mint a *belső (Innrische) költészetnek* [kiemelés tőlem – T.B.J.]. Egy igazi tárcát nem megcsinálnak, hanem megélik. ... »Ön

¹⁰ Kai Kaufmann: „Narren der modernen Kultur.” Zur Entwicklung der *Wochenplauderei* im Wiener Feuilleton 1848–1890, In: K. Aman – H. Lengauer – K. Wagner (szerk.): *Literarisches Leben in Österreich 1848–1890*. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2000. 343–359. jelen idézet: 351.

¹¹ Ernst Eckstein: *Beiträge zur Geschichte des Feuilletons*. Verlag von Johann Friedrich Hartknoch, Leipzig, 1876. (a továbbiakban: Eckstein 1876), illetve Franzos 1878.

¹² Eckstein 1876: 9.

¹³ Uo. 9.

ezt szonettnek nevezi, jóllehet nem hangzik szonettszerűen» mondja A. W. Schlegel a félresikerült hangzásköltészet (Klanggedichte) kontrár képviselőinek. »Őn ezt tárcának nevezi, jóllehet nem hangzik tárcaszerűen« – mondhatnánk mi is egyébként köztisztelőben álló írók nagy sokaságának, akik hiába törik magukat, hogy a csevegés (Causerie) műzsájának egy barátságos pillantását elcsípjék.¹⁴

A belső költészet említése után szó szerint idézi A. W. Schlegelt: ha kételyeink lettek volna, hogy mit ért a fogalom alatt, most bizonyosan tudjuk, hol tájékozódjunk. A schlegeli mondat, valamint a szituáció parafrázisával egyértelműen a schlegeli költészetfelfogással hozza összefüggésbe a tárcát. Nézzük, mit is ért Schlegel „belső költészetén”? A drámákról szólván, a következőképpen határozza meg a *poétikus* fogalmát:

„Ne értsük itt félre a »poétikus« kifejezést: nem a versformáról és nem a nyelv díszeiről van itt szó, ... hanem a darab szellemében és anyagában rejlő poétikusságról, ez pedig magas fokon jelen lehet egy darabban akkor is, ha prózában írták, és ez fordítva is igaz.”¹⁵

Tehát ha egy szöveg nem írható le, nem sorolható be hagyományos poétikák alapján, attól még mélységesen poétikus (azaz irodalmi, művészi, a hétköznapi, a napilap efemer létén túlmutató) lehet: szellemében hordozza a poétikusságot, a belső költészetet. Így próbálja Eckstein legitimálni a tárcát, mint egyértelműen irodalmi, művészi szövegfajtát.

Franzos hasonlóan látja: „Az általános meggyőződés következtében létezik már a tárca mint irodalmi műfaj, mi pedig hozzáfűzhetjük: szépirodalmi műfaj. De még egy poétika sem írta le....”¹⁶

A tárca nem „önhibájából” megragadhatatlan a poétikák formális eszközeivel:

„....Besorolható-e egy poétikába [a tárca – T. B.]? Poétikai műfaj-e? Az elsőt igenelném, a másodikat tagadnám, ami semmiképpen sem ellentmondás. A poétikának ugyanis bizonyos kevert műfajokkal is foglalkoznia kell, melyek részben a poézishez, részben a prózához tartoznak”.¹⁷ „.... A tárca számára egy pontosan meghatározott területet elkülöníteni a kevert műfajok között már azért sem lehetséges, mert a poézis ezen területén sokszoros káosz uralkodik, különösen, mióta a

¹⁴ Uo. 9.

¹⁵ August Wilhelm Schlegel: A drámai művészetről és irodalomról, In: A. W. Schlegel és F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások*. Gondolat, Bp., 1980. 603–634. (Bendl Júlia ford.) jelen idézet: 610.

¹⁶ Franzos 1878. XXI–XXII.

¹⁷ Természetesen nem szabad ezeket a megjelöléseket formális értelemben venni. Olyanokra kell itt gondolni, amelyek néhány sajátosságuk szerint a költői művészet művei, más sajátosságaik szerint nem. Ezek közé a kevert műfajok közé tartozik a tárca. (vö. Franzos 1878, XXXXII.)

didaktika nem külön műnemképző szempont többé. Az egykor hozzá tartozó szövegek most hazátlanok próza és költészet határán.”¹⁸

A tény, hogy az ilyen módon irodalmiként bemutatott tárcza az említett szövegek szerint (is) egyidejűleg és szervesen kötődik az újsághoz, az újságbeli megjelenéshez, szinte magától értetődik. Az eddigiek összefoglalásaképpen adjuk át a szót Ernst Ecksteinnek:

„... tárcza alatt sajtótechnikai értelemben a vonal alatti rovatot érjük, tekintet nélkül arra, hogy mi jelenik meg ebben a rovatban [...] A tárcza igazi lényegét én a szubjektív átszűrődésében (Durchsimmern) látom. Ebből a nézőpontból egyszer már a csevegést (Causerie) »belső költészet prózában«-nak neveztem, ami természetesen nagyon cum grano salis – felfogott akar lenni. A tárczaíró úgy adja vissza nekünk a dolgokat, ahogy azok az ő személyiségében visszatükröződnek; mindent az ő egyéni hangulatának fényeivel világít meg; mindenhol megmutatja részvételét a tárgyban. Ezen keresztül ... azzal az illúzióval kedveskedik az olvasónak, hogy minden, amit itt olvas, félig az ő agyából pattant vagy inkább pattanhatott volna ki. És éppen ebben áll talán egyik fő sajátossága ennek az ábrázolási módnak. Ugyanezek különösen érvényesek a szatirikus tárcza esetében. A szatirikus tárcza olyan verseket, intézményeket..., melyek az emberek többsége számára nagyon tiszteletreméltóak, erre jogosulatlanok (érdemtelenek) és nevetségesnek talál. [...] [Az olvasónak] mintegy szellemi egyenrangúságát statuálja. A sorok közül előfénylő alapgondolat a következő: én, a szerző tisztábban látok, mint a filiszter; te, olvasóm; te, aki éppolyan éleseszü vagy, mint én, feltétlenül osztoz a nézetemet: tárgyaljuk meg a dolgot entre nous, és leplezzük le nevetségességében. Ez a bizalom ellenállhatatlanul hat mint captatio benevolentiae.... [...] Akaratlanul is úgy hiszi az ember az ilyen pillanatokban, hogy bensőséges szellemi találkozón (Rapport) vesz részt a szerzővel; az az érzése, hogy (a szerző) személyesen beszél az olvasóhoz. Ez az írásmód, ami folyamatosan a szívéből ragadja meg a publikumot, lényegi kritériuma a tárcának.”¹⁹

---

¹⁸ Uo. XXXXII-XXXXIII.

¹⁹ Eckstein 1876: 9-11.

III.

A Wochenplaudereiről eddig elmondottakat kiválóan példázza Ágai Adolf 1865-ös, a *Bécsi Híradó*ban Náday Ezüstös álnéven közölt tárcasorozata.²⁰ A Náday Ezüstös-sorozat 31 tárcaszövegének egyik legfontosabb közös sajátossága, hogy „címük szerint” is tárcák. Mert míg pl. Vajda János Pestet és Bécset összehasonlító írása²¹, vagy Kákay Aranyos „Velence télen” című kétrészes szövege²² a *tárcarovatban* jelenik meg, Náday cikkei *tárcaként*. Ez azt jelenti, hogy Vajda és Kákay esetében a szöveg külön címet visel, mely fölött nagy betűkkel szedve áll a rovat címét jelentő „tárca” felirat, vízszintes vonallal is elválasztva a szöveg tényleges címétől, Náday esetében ez maga a cím: a február 4.-ig „Pesti tárcalevél”, majd (február 10.-től) „Pesti tárca”.²³ Vagyis ez „maga a tárca”: heti rendszerességgel jelentkező, a pesti eseményeket összefoglaló, alkalmanként több tárgyat is érintő (ezért külön címmel megjelölhetetlen) csevegés. A különbségtevés fontos: van egyrészt tehát a per definitionem tárca, mely hetente jelentkezik: ez a (tulajdonképpen folyamatos) „csevegés” adja a tárcarovat gerincét. Ezen kívül vannak „alkalmi” tárcák, (mint pl. Vajda vagy Kákay írásai), melyeknek részei (amennyiben terjedelmük meghaladja egy lapszám tárcarovatát) lehetőleg gyors egymásutánban követik egymást, és ritkán terjednek túl 3-4 számon. Az ilyen típusú írások általában sokkal közelebb állnak egy-egy bevett irodalmi vagy sajtóműfajhoz (pl. út- vagy városleírás, kritika, riport, esszé stb.) mint a nehezen definiálható *csevegés*, vagyis Wochenplauderei.

Ágai maga kétszer tér el a heti csevegés gyakorlatától, és közöl külön címmel rendelkező, s ennek megfelelően tematikus szöveget: a császár magyarországi látogatását megörökítő, riportszerű „Fényes napok”,²⁴ illetve a rövid balatoni utazását leíró (útleírásszerű) „Pesti tárca a vidékről”²⁵ esetében. Mindkettő kétrészes, s részeik a szokott egyheti intervallumnál lényegesen gyorsabban követik egymást.

A heti rendszerességgel megjelenő „csevegő” tárcának, a Wochenplaudereinek, mint láttuk, alapvető jegye a szubjektivitás: a tárcaíró hangsúlyosan úgy mutatja be nekünk a dolgokat, ahogy azok számára feltűnnek. Reflexívnek akkor nevezhető az ábrázolás, ha maga a tárcaíró az, aki feltűnik, alakja a szövegrész témáját képezi, vagyis, egyszerűbben fogalmazva, mikor a tárcaíró *magáról*

²⁰ Arról a már említett sorozatról van szó, melyet a *Bécsi Híradó*ban közölt az 1865. 2.–224. szám között. Szám szerint 31 szövegről van szó. (A *Bécsi Híradó* megjelölése a továbbiakban: BH.)

²¹ Vajda János: Pest és Bécs, BH 132., 133., 136.sz.

²² Velence télen (Kákay Aranyostól), BH 78., 81. sz.

²³ Így, „c”-vel. Csak az első levél (BH, 2. sz.) viseli a „Pesti tárcalevél” címet. A 13. számban szerkesztői közlemény jelent meg, mely bejelenti, hogy a la áttér a korszerűbbnek tekintett c-s írásmódra. (Az áttérés politikai jelentésére utal a cikk címe: C vagy CZ. 48. vagy 47.)

²⁴ BH, 134., 138. sz.

²⁵ BH, 176., 177. sz.

beszél. Mikor látjuk őt tollát, rágni, álarcosbálon enyelegni stb. Egyszóval, amikor *szinte megfogható* lesz számunkra, mint egy valóságos csevegő partner.

Náday Ezüstösről elmondhatjuk, hogy szereti magát megmutatni. Gyakori megjelenéseivel két fontos hatást ér el: egyrészt felkelti a személyesség illúzióját, másrészt, és ezzel összefüggésben, érzékelteti, hogy ezekben a szövegekben ő a főszereplő. Szövegeivel rekurzív viszonyban van: ő alkotja a szövegeket, és a szövegek alkotják őt, ahogyan ezt már Kákay Aranyos és a *Tárcaírói programok* kapcsán is jeleztem. Ez a rendkívül plasztikus narrátor pedig erős szövegszervező erő: a csapongó témájú cikkeket ez a folyton jelen levő, vagy jelen levőnek érzett alak egységbe foglalja, megteremtve az összefüggéseket az egyes tárcák *belül*, azok témái, történet-egységei, azaz *mikronarratívái* között, és ugyanígy a tárcák mint egységek között is, létrehozván így a tárcák sorozatából egy *makronarratívát* (amit az utolsó tárca zár le és határoz meg explicit módon; majd látni fogjuk, hogyan).

Az alábbiakban néhány olyan szöveghelyet mutatok be, ahol Nádayval személyesen találkozhatunk. Mindjárt a legelső tárca elején²⁶ megpillantjuk, amint rága a tollát, panaszkodik, hogy nincs mit írnia a pesti életről.

„A politikai áramlat egyes villanyütései galvanicus rángásba hozzák ugyan e ... testet, de az életjel ily nyilatkozványainak ... érdeke éppen nem olyan, hogy egy könnyüvéru tárcáirónak röpké tollát élénk percegésbe hozza. Ólomsúly gyanánt nehezednek lenge nyelére apró hiuságok .... s már e körülmény magában elég arra, hogy elszibbadjon bennem azon kegyetlen viszketeg, mely .... a gyönyör egy nemével szereti lerángatni az álarcokat [...]

... De engem megóv tán az elfogulatlan ítélet s az álnév érdekes felhője, melynek kényelmes palástjába burkolózik ártatlan személyem.”²⁷

Ezen első felbukkanása, ha önmagában szemléljük, meglehetősen „szolidnak” mondható; épp csak megpillantjuk. Egy alig egy hónappal később, farsang idején megjelenő tárcával²⁸ kapcsolatba hozva azonban az itt megvilágított fogalmak, az álnév és az álarc különös jelentőségre tesznek szert. Ezen alkalommal ugyanis egy álarcosbálba kísérelhetjük el, melyről érzékletes, párbeszédes leírást ad, melyet a következőképpen kezd:

„A bálnak mindenesetre örülök, ha csak azon egy oknál fogva is, hogy talán újból találkozhatnám - saját magammal. Igen, én az utolsó álarcos bálban rendkívül jól mulattam Náday Ezüstössel... önnek [a

---

²⁶ BH, 2.sz.

²⁷ u.o.

²⁸ BH, 58. sz. (március 11.)

szerkesztőnek] szerény munkatársa, több példányban forgott az álarcosok kezében.”²⁹

Az első tárcában adott értelemnek megfelelően az álarcnak egyik oldalon, a hamisság általa lerántandó leplezőjeként, Náday Ezüstösnek, az álnévnek pedig a másikon, az igazság bátor bajnokának védelmező palástjaként lenne a helye. Itt azonban azt látjuk, hogy az álarcosok „ellopják” az álnevet: a világ összezavarodik, a tárcáíró pedig nevet az egészen... El is játszik önmaga elvesztésével és megtalálásával:

„De hol vagyok én? ... Hol vagyok? Ahá, éppen fagyaltotztam.

– Servus.

– Jó estét, ismeresz?

– Ismerlek, ismerlek. Te nem vagy az, aki vagy.

– Tán azt akarod mondani, hogy az vagyok aki nem vagyok, s ez dicsőségem?

Hah! Ez szellem az én szellememből. Ily bolondot csak én mondhatok – vagy ily gorombát. Mosolyából észrevettem, hogy rám ismert.”³⁰

Valóban önmagával találkozik: helyben hagyja az álarcos válaszát (az vagyok, aki nem vagyok: nem vagyok Náday Ezüstös, tehát az vagyok...). Az önleíró mondat Isten szavának parafrázisa („Vagyok, aki vagyok”: a teljesen önazonos szubjektum, akit saját létével teljesen azonos), paródiája: ezáltal az isteni szavak mintegy „megbicsaklanak”: semmi sem bizonyos... Mit is mond Náday? „Ez szellem az én szellememből” – mert olyan bolondot/gorombát mond, amelyet csak Náday Ezüstös mondhat.... Hát most gondolkodjunk el, ki visel álarcot, ki álnevet, ki ránt le álarcot és kit véd az álnév, ki is itt az igazság napfényre juttatására hivatott tárcáíró....

Mindenestre főhősünk meglehetősen plasztikusan jelenik meg előttünk (több példányban is). A bál egyébként kedvelt megjelenési helye, mint ezt egy másik tárca is bizonyítja,³¹ ahol ha nem is ilyen bonyolult viszonyok között, de hasonlóan látjuk meg egy bálon Nádayt, amint „az esprit magasra lövelli röppentyűt”. Ennek a tárcának ugyanis több mint felét a bál fentihez hasonló, dialogikus, cselekményes (szépirodalmi eszközökkel dolgozó) leírása teszi ki: ebből az derül ki, milyen remekül flörtöl különböző hölgyekkel Náday, majd hogyan vonul hajnalban az egész társaság kávéházba, újságot olvasni.

---

²⁹ u. o.

³⁰ u. o.

³¹ BH, 40. sz.

Egy más alkalommal³² részletesen leírja szomszédságát: kanáritartó öreg házaspár, hatgyermekes család, mely hat gyermek egyúttal családi kamarazene-kart is képez:

„...s hogy legalább nappal, a rendőri fegyelem alatt nem áló zene-gyakorlatok meg ne tébolyítsák az asztalához láncolt prométheusi tár-caíró, jótékony ostopattogástól kísért járművek dörgedelme táncol-tatja meg körülötte a falakat. Ah quel plaisir d'être feuilletoniste!”³³

Tanulságos az a kép is, mikor „információforrásként” látjuk viszont szerzőnket.³⁴ Ferenc József pesti látogatása alkalmával ugyanis számos külföldi újságíró érkezik a fővárosba, akiket magyar kollégáik kalauzolnak. Így jut Nádaynak is egy cseh és egy bécsi zszurnaliszta, akik

„Minden órában három telegrammot röptettek Bécsbe és Prágába, s nyomban rá ugyanennyi levelet s felényi tárcacikket. S gyártották azokat abból, a mit szerény magamtól hallottak, pedig én ugy tarto-zom a jólétesültek közé, mint az ábécés könyv az ismerettárak sorába. Csak a vállamat vonítottam s a távsürgöny a következőképpen volt fo-galmazva: »Az itteni körökben még nem szűrődött le teljes tisztára azon nézet, vajjon ő fge biztos reményeket fog-e nyújtani a jövő hó-ban kétségtelenül egybehivandó országgyűlés személyes megnyitásá-ra. Mindazonáltal stb.«”³⁵

Náday nem csak *szereplőként*, hanem – legalább ugyanolyan gyakorisággal és jelentőséggel – *szerzőként* is felbukkan a tárcaszövegekben. Ilyen típusú „fel-bukkanásai” azok a megszólítások, melyek látszólag a szerkesztőhöz (Kecske-méthy Aurélhoz, azaz Kákay Aranyoshoz) szólnak, és amelyeknek tényleges megszólítottja nyilvánvalóan az olvasó. Ezek a megszólítások a tárcasorozat egészen végighúzódo (fiktív) dialógust képeznek, mely a személyesség, a párbe-széd, az itt-és-most alakulás illúziója mellett a sorozat narratív egységét hivatott megteremteni és fenntartani. A teljesség igénye nélkül néhány példa: Íme, kato-nabálba is elvezetém önt... (53. sz.); ...ön is megemlékezett tán... [...] talán érde-kelni fogja önt [...] (58. sz.); ... ha még mindig nem találta ki ön, elárulom... (72. sz.); Vahot, mint tán tudja [ön]... (84. sz.)

A megszólításnak, az egyik tárgyról a másikra való ugrásnak ez a módja szin-te minden tárcában többször előfordul, s a személyesség megteremtésén túl és azzal összefüggésben a szövegeknek fontos szerkezeti eleme is: kötőanyagként funkcionál a *mikronarratívák* (a tartalmi egységek) között.

---

³² BH, 84. sz.

³³ u. o.

³⁴ BH, 134. sz.

³⁵ u. o.

A megszólítás többször a szövegbe írt (és ilyen módon természetesen fiktív) dialógusokká teljeseedik ki. Utolsó előtti tárcájában³⁶ például Náday nagyon belemelegszik a zsidók emancipációjának taglalásába, annak megoldását az általános egyenlőség kihirdetésében látná, mely

„kényelmes és – nagylelkű; sőt, bátran állíthatnám... [itt valamely komoly, végső érv következne, de Ágai kipontozza a helyét – T.B.]

– Szörnyűség! Hát mi ez? Vezércikk, toast vagy előleges országgyűlési beszéd? Nem ül le mindjárt s eszik iszik szépen, mint ez az ilyen kinőtt tárcacikkíróhoz illik is? Nézze meg az ember!

– Köszönöm apai feddését oh szerkesztőm...³⁷

Igen kényes kérdés. Iróniával talán nem akarja hatástalanítani, amit mondott, benne is akarja hagyni a tárcában: a fiktív szerkesztői dialógussal teszi tehát helyre magát, valamint szövegét (felhívja figyelmünket, hogy ez azért mégiscsak tárcá) s (ismét) a szerkesztő megszólításával át is tér más tárgyra. Láthatjuk: a „túl komoly” irányba való elmozdulást azonnal kompenzálja, mégpedig a személyesség több eszközével is: önreflektív is (az imént tárgyalt értelemben), dialogizál is, és explicit módon megfogalmazza, hogy nem folytathatja ebbe az irányba a szöveget: ez nem vezércikk, toast vagy országgyűlési felszólalás, hanem – *tárca*.

Mindezekén túl van egy további dialógus is szerkesztő és tárcaíró (Kecskeméthy Aurél [Kákay Aranyos] és Ágai Adolf [Náday Ezüstös]) között, mely az előbbinél semmivel sem kevésbé izgalmas, ám csöppet sem fiktív: Kecskeméthy ugyanis gyakran lábjegyzetes formában valóban megjegyzéseket fűz a tárcák szövegeihez. Íme, néhány példa erre a típusra is:

Én volnék csak a szerkesztő! [sóhajt fel Náday egy helyen] - Soh'se kívánja meg biz azt oly nagyon, még arany időben sem [válaszol lábjegyzetben Kecskeméthy] (58.sz.); Egyéb mondandóm nem lévén, ajánlom magamat. [köszön el másutt a tárcaíró] - Legalább nem unjuk meg. [fűzi hozzá a szerkesztő] (72.sz.)

Az is előfordul, hogy Ágai kérdést/kérést intéz a szövegében Kecskeméthyhez amit az megválaszol: így beszélgetnek a szöveg fölött, tényleges *csevegést* valósítva meg a vonal alatt. Például mikor a tárcaíró a parkokban kötött ismeretségekről értekezik, és nem tudja eldönteni, illik-e vagy nem az ismeretség egy bizonyos fokán fotográfiát kérni,

„de arra nézve úgy hiszem, semmi kétség nem áll fenn, hogy nevelt férfinak a meghívást várni kell. Ugy-e hogy úgy van? Önre hivatko-

---

³⁶ BH, 213. sz.

³⁷ u. o.

zom, s ha ezt nekem írásban, mi több, nyomtatásban megadja, a bon tonnak s nekem igen nagy szolgálatot tett. Tegye meg hát.”³⁸

Erre Kecskeméthy válasza a lábjegyzetben:

„A világért sem engangirozzuk most magunkat egy oldalra sem. Lavírozás nagyban és kicsinyben. Sokat beszélni, semmit sem mondani. Igen is nem is. Alázatos szolgája.”

Ebben a kérdésben különösen érdekes, hogy Ágai itt egy olyan tárgyban kér megerősítést, ami a tárcáiról „hivatást” különösen érinti: a parkbeli ismeretségek (legalábbis itt említett formájuk) tipikusan annak az új kultúrának egy érintkezési formája (ezért nincs még kialakult szokásrendszere), melyet többek között éppen a tárcáiról hivatott meghatározni. Ő pedig szerkesztőjéhez, mint tekintélyhez fordul, aki viszont tréfás válaszában szerkesztői alapelvét rejti el: az ügyes lavírozás szükségességét.

Igazi dialógussá mindez is az utolsó tárcában válik, azáltal, hogy Kecskeméthy lábjegyzete fölkerül a főszövegbe, a *mikronarratíva* viszont, melyre reagál, lábjegyzetként folytatódik és ér véget. Náday arról nyilatkozik, hogy tárcáiról működése megindultával egyre többre kezdte „saját epéjét”, szatirikus tollát becsülni, és

„Mindennap órahosszig álltam tükör előtt. Ez éles vonások, e kampos orr, ez az modicus mosoly, e száraz fej, melynek halántékához vékony szálakban tapad a ritkás haj, hátamon a világgyűlölő púp s e sardonikus száj! Huh! Csak úgy kéjelegtem e mephistoi külsőben. [itt jön a szerkesztő jegyzete: Ugyan ugyan, gömbölyű képű, borzas fejű barátom, kít akar rászedni ily rajzzal?] Csakhogy már te is ijedelmes, rossz ember tudsz lenni, dicsekedtem magamban, kire kézzel mutatnak az igazhívők. Ennyire vittem. [...] Óh, csakhogy lejár azon diabolicus szerződés, melyet önnel [innen a következő hasáb lábjegyzetként] kötöttem s melynél fogva kötelességem volt minden héten egy nyaláb híres embert küldeni purgatoriumába.”³⁹

Összegzőleg elmondhatjuk, hogy a fiktív dialógus, illetve a szerkesztő folytonos megszólítása (a levélműfajra történő utalás, a valakihez szólás, valakinek mesélés által) a személyesség érzetét kelti, folyton eszünkben tartja, hogy itt *valaki* beszél, és a megszólítások fordulatai új tematikus egységeket, *mikronarratívákat* vezetnek be és kötnek össze. A nem-fiktív dialógus pedig megvalósítja a tényleges *csevegést* a vonal alatt.

Az eddigiek alapján belátható, hogy a Náday Ezüstös csevegő tárcáinak sorozata a narratívaképzésnek mind az egyes tárcák szintjén, mind pedig a tárcasoro-

---

³⁸ BH, 111. sz.

³⁹ BH, 224. sz.

zat egészének tekintetében ugyanazt a (nagyfokú tudatosságra valló) stratégiáját alkalmazza. Ilyen értelemben beszélhetünk: (1.) az egyes tárcákon *belül leírható szerkezetről*, vagyis a *mikronarratívák* (tematikus egységek) tárcává szerveződéséről, illetve (2.) a tárcák sorozatának, mint összefüggő egésznek, vagyis az egyes tárcák szintje fölött megvalósuló *makronarratívának* a szerkezetéről. Szerkesztési eljárását maga Náday a következőképpen írja le:

„A következő napok bő alkalmat fognak ismét nyújtani az eseményszomjas s újdonságéhes fővárosi tárcáírónak, hogy megrozsdásodott lelkesedését, megvakult életkedvét, pókhálós élceit, megpenészesedett kedélyét s megnyirkosodott csintalanságát előszedje, hogy *ékes fonatú arabeszket* [kiemelés tőlem] fűzzön a regatta s lóverseny érdekes képei köré.”⁴⁰

A regatta és a lóverseny képe: két *mikronarratíva*, a tárca pedig nem más, mint ezek *körülszövése* (összekapcsolása) az *arabeszkkel*. Az pedig miből is áll? Lelkesedés, életkedv, élcek, kedély, csintalanság: az ironikus stílusú tárcáíró eszközei, melyek egyúttal a személyesség, az egyéniség komponensei is. (Gondoljunk itt egy pillanatra vissza Ecksteinre, aki nagyjából ugyanezeket sorolja fel: grácia, humor, szellemesség.) A tárcáíró saját személyessége tehát a kötőszövet, mely összeköti a tárca képeit. Ennek a szerkezetnek az a következménye, hogy a szöveg kohéziója mellett értékét is ebből a kötőszövetből nyeri: ettől lesz egyéni, személyes: tárca. (Érdemes itt emlékeztetünkbe idézni Kai Kaufmannnak a Wochenplauderei műfajkarakteréről szóló, korábban hivatkozott szövegét, ahogyan szintén érdemes a hosszasan idézett Ernst Ecksteinre is újra csak viszszagondolnunk.)

Az *arabeszk* azonossága megteremti a lehetőséget két tárca összekapcsolására is, lehetővé téve ezáltal egy nagyobb elbeszélést: a *makronarratívát*. Ennek kapcsán nagyon fontosnak tartom mindennek előtt leszögezni, hogy az arabeszk-szerű szerkesztés az összeilleszthetőségnek csak lehetőségét tartalmazza. A *makronarratíva* létrejöttéhez a személyesség jóval erősebb jelenléte szükséges, mint a *mikronarratívák* tárcává szerkesztéséhez. Meglátásom szerint a mikronarratívák összekapcsolásakor elég *utalni* magára a tárcáíróra (mint a megszólító formulákban, vagy, általánosabban, a Náday által leírt eszközök segítségével), viszont a makronarratíva megképzéséhez egyéniségének nagyon erősen jelen kell lennie a szövegek között/fölött: színre kell lépnie olyan módon, hogy alakja szerzőként és szereplőként egyaránt láthatóvá váljon. Láthattuk korábban az önreflexió különböző példáit: pontosan erre gondolok, mikor a tárcáíró személyének/személyességének erőteljes jelenlétéről beszélek. Ez alapfeltétele a makronarratívának. Az olvasónak éreznie, tapasztalnia kell, hogy bár itt hétről hétre jelenik meg egy-egy tárca, ezeket *ugyanaz* a jól látható/hallható tárcáíró

---

⁴⁰ BH, 123. sz.

közli, (az egyes tárcákban megnyilvánuló szerkesztésmód segít ebben: az eleve mintegy „kondicionálja” olvasásunkat az arabeszk fontosságára), és a szövegek legfontosabb jellemzője éppen ez: hogy Náday Ezüstös közli őket. A makronarratíva jelen esetben, azaz a *Bécsi Híradó* Náday-tárcáinak esetében a rendkívül fontos szerepet betöltő, valódi zárlatként működő utolsó tárcában explikálódik. Az utolsó tárcát magában foglaló utolsó lapszámot nagyon fontosnak tekinti Náday, mivel szerinte „Az örökkévalóságot szabatosabban nem lehet kifejezni, mint valamely lap utolsó száma által. Ez mindig, ítéletnapig él.”⁴¹ Ebben a reflektáltan utolsó tárcában (melynek második mondata: „Az utolsó tárcacikk!”⁴²) Náday összeköti tárcasorozata kezdő- és végpontját. Teszi ezt méghozzá olyan módon, hogy a személyesség két legfontosabb stratégiája⁴³ találkozik: részletesen leírja azt a beszélgetést, mely 1864/65 telén közte (önreflexió), és Kecskeméthy Aurél között lezajlott (fiktív dialógus;), s melynek során ő tárcáirói megbízatását (és nevét) kapta a szerkesztőtől. Annál is inkább beszélhetünk itt a *makronarratíva* (és egyúttal az azzal nagyjából ekvivalens Náday Ezüstös) megteremtéséről, mert mindezt láthatóan regényesen (és ironikusan), szépirodalmi eszközökkel igyekszik ábrázolni. Leírásai és dialógusai, valamint a jelenet szembeütő egysége is ezt támasztja alá. Ezt egy tőle élesen elváló, valóban elmélkedő rész követi a tárcáirásról általában (erre később bővebben kitérek), majd búcsúzásképp, a vég szintén „irodalmi” formában, történeti szomorújáték(paródia)ban történő előadása⁴⁴ következik.

Vagyis: Náday az „örökkévalóság számára” írt utolsó tárcájában egy regény, egy értekezés, és egy dráma(paródia) elemei bukkannak fel: csupa „komoly” műfajok.

A „regény” témája pedig a sorozat kezdetét jelentő, keresztelő aktus, midőn megteremtődik és felhatalmaztatik Náday Ezüstös. Ezáltal és ilyen módon olvasódnak egybe (makronarratívává) a tárcák: mindezt azért írtam, mert kötöttem ezt a „diabolicus szerződést” a szerkesztővel. Tárcasorozata egység-mivoltát ki is nyilvánítja:

„Cikkeim diadalmas sorozata dáriusi hadjárat.”⁴⁵

Az utolsó tárcában a „regényt” követő „értekezés” a tárcáról és a tárcáirásról szól. Itt olvashatjuk Náday saját tárcá-definícióját is:

⁴¹ BH, 224.sz.

⁴² BH, 224.sz.

⁴³ A szerkesztővel folytatott dialógus „aleseteként” természetesen ide számítjuk a Kecskeméthy lábjegyzetei által folytatott „nem-fiktív dialógust” is, mely, mint a 4.3.2.2. alfejezetben láttuk, szintén ebben az utolsó tárcában kulminál.

⁴⁴ „Bécsi Híradó” vagy „A halva született nagyapa” vagy is „A kholera elől megszökött főispán” avagy „A bécsi magyar ember s a magyar ember Bécsben”. Történeti, vitézi szomorújáték néhány fölvonásban s számtalan lerántásban. Sírta Náday Ezüstös stb. (BH, 224.sz.)

⁴⁵ BH, 224. sz.

„A tárcairás Magyarországon hálátlan mesterség;... A mi nálunk nem politika vagy nemzetgazdaság, az, ha olvasatlan nem marad is, de könnyűd voltánál, vezércikkek beefsteak-jeihez szokott közönségünk gyomrában meg se kottyán. Egy szuszra beszél Zoroasterről s ruhapolásról, mondják e fegyelmezett gondolkozók, aztán belekapaszkodik a kukoricaföld poézisébe s pipát rajzol Apollo szájába, útközben leírja egy varrólány halálát s nyakába akasztva Humboldtot, egy koppantó siralmait fűzi a kor haladásához. Pedig ilyen, vagy ehhez hasonló a tárcá. Szól mindenről a világon et quibusdam aliis, könnyelműn de híven, röviden, tarkán, búval s kacajjal, sokszor enszivének, ritkábban másnak vérével, saját elégtételére s mások bosszuságára, nagyravágyás nélkül és fizetésért.”⁴⁶

Ez tehát az ő tárcája, amire a vezércikkek beefsteakjához szokott közönséget szoktatni kell. Ez a nálunk szokatlan tárcá, mint láttuk, korántsem az Bécsben. A magyar olvasóközönség gyomra azonban nehezen veszi be a *Wochenplaudereit*. De milyen akkor a „magyar tárcá”, már ha létezik egyáltalán?⁴⁷ Náday a rendkívül tekintélyes és olvasott lap, a *Pesti Napló* tárcarovatáról ezt írja:

„A »P.N.« azon tárcának keresztelt vaskalapos doctrínákat, miket a vonal alá szorít, kétségkívül igen jeleseknek tartja, pedig íróján, a correctoron, s natürlích a minden nyomtatott betű iránt élénken érdeklődő rendőrségen kívül csak az olvassa:

„Ki valahol távol a város zajától -

Eszik iszik elmét, Pestnek naplójából!”

vagy helyesebben: kínjában, unottságában ráfanyalodik e »tárcá« név alatt árult másod-lé bölcsességekre.”⁴⁸

A *Pesti Napló* (egyébként nem rendszeresen megjelenő) erőteljesen politizáló tárcáiról van szó. Náday szerint ezek unalmasak, olvashatatlanok, didaktikusak, másod-lé bölcsességek, azaz még csak nem is eredetiek. Nem is tárcá ez, mondja ki az ítéletet (teszi idézőjelbe a megjelölést) Náday Ezüstös. Ő a tárcát érdekes képek köré szőtt arabeszknek, könnyelmű de hív, „envérrel” írt, bármit bátran kritizáló, szórakozatóan megírt szövegnek tekinti: csevegésnek, *Wochenplaudereinek*.

---

⁴⁶ u. o.

⁴⁷ Ezt a kérdést, a jelen keretek között nem tudom általánosságban megválaszolni; a válasz ezért szigorúan Ágaira, pontosabban a Náday-sorozatra korlátozódik.

⁴⁸ BH, 123. sz.

Irodalomjegyzék:

- Ágai Adolf (Náday Ezüstös) tárcasorozata a *Bécsi Hiradó*ban 1865. 2.–224. szám között. (31)
- Ernst Eckstein: *Beiträge zur Geschichte des Feuilletons*. Leipzig, Verlag von Johann Friedrich Hartknoch, 1876.
- Karl Emil Franzos: Ueber das Feuilleton. In: *Kleine Münze. Skizzen und Studien von Ferdinand Groß*, Breslau, Druck und Verlag von G. Schottlaender, 1878.
- Hieronymus Lorm: Der Beruf des Feuilleton's. *Presse*, 1848. július 3.
- Sigmund Schlesinger: *Leitartikel und Feuilleton. Scherz in einem Aufzuge*. Im Selbstverlag des Verfassers. Wien. Durch T. Löwenthal. 1864.
- Kecskeméthy Aurél: Az ujságíró. Monolog. *Koszorú*, 1863./15., 351–352., ill. 1863/16., 376–377.
- Kai Kaufmann: „Narren der modernen Kultur.” Zur Entwicklung der Wochenplauderei im Wiener Feuilleton 1848–1890, In: K. Aman – H. Lengauer – K. Wagner (szerk.): *Literarisches Leben in Österreich 1848-1890*. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2000. 343–359.
- August Wilhelm Schlegel: A drámai művészetről és irodalomról, In: A. W. Schlegel és F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások*. Gondolat, Bp., 1980. 603–634.

Ujvári Hedvig

MIT OLVASHATOTT BISMARCK JÓKAITÓL?

Jókai regényei németül Pest-Budán és Berlinben

„Martin Jóska, nagyra becsült barátunk, kollégánk és pályatársunk 2014 májusában lesz 70 éves. Úgy gondoltuk, hogy e jeles születésnapra mi, akik ismerjük és tiszteljük őt, ünnepi kötettel tisztelgünk eddigi munkássága előtt [...]. Ha tudsz/tud Jóska témáihoz (külpolitika, Európai Unió, a 20. század elejének sajtója stb.) kapcsolódni, annak még inkább örülünk” – áll a 2013. október 2-án írt felkérőlevélben. Hálás voltam a megkeresésért, mivel az Ünnepelettől többször kaptam önzetlen szakmai, mentori támogatást, és most jóleső érzéssel tölt el, hogy ebből valamennyit viszonyozhatok. Hálás voltam továbbá azért is, mivel a felkérés nyomán a téma szinte adta magát: írásommal a jubiláns két, Jókai és Bismarck kapcsolatát bemutató tanulmányához (Martin 2009 és 2012) kívánok kapcsolódni Jókai 1870-es évekbeli hazai német és a Németországban kiadott regényfordításai kapcsán. Dolgozatomban a fontosabb hazai német nyelvű napilapok Jókai-recepcióját, a német recepció kapcsán pedig a gyakran ebből eredeztethető regényfordításokra térek ki.

*

(*A magyarországi német sajtó irodalomközvetítő szerepe a vizsgált időszakban*) 1850 után a magyarországi német nyelvű sajtóban a legtöbb magyar nyelvű epikai művet, főleg az elsőrangú szerzők írásait, rögtön lefordították németre (Nagl–Zeidler–Castle 1935: 568–570). Pesten erre Emich Gusztáv külön sorozatot hívott életre *Belletristisches Lese-Cabinet der magyarischen Literatur* címmel, amelynek feltett szándéka volt, hogy az egyre jobban terjedő szórakoztató fordításirodalomnak gátat szabjon. Egy másik hasonló vállalkozásként lehet értékelni Bartalits Imre *Ungarische Bücher für das Volk* című sorozatát. Jókai esetében a regények németre fordítását azok németországi eladhatósága is jótékonyan befolyásolta, hiszen a berlini Otto Janke, majd a későbbiekben a lipcsei Philipp Reclam gondoskodott a művek kiadásáról (Szász 2004). Ezen fordítások alapjául gyakran a hazai német nyelvű lapokban, főleg a *Pester Lloyd*-ban – általában a magyar eredetivel párhuzamosan – közölt folytatásos regényközlés szolgált.

A vezető német nyelvű lap a kormány félhivatalos orgánuma, a *Pester Lloyd* (1854–1945) volt. A kiegyezés évében Falk Miksa¹ vette át a főszerkesztői teendőket, majd vezetése alatt a lap történetének új szakasza vette kezdetét. A lap változatlanul mérvadó gazdasági közlönyként funkcionált, ugyanakkor az irodalommal, zenével, képzőművészettel, színházzal kapcsolatos írásokra is nagy hangsúlyt fektetett. A *Pester Lloyd*nak az irodalom szempontjából elvitathatatlan érdeme, hogy megismertette a magyarul nem olvasó külföldet a hazai szépirodalmi terméssel, többek között Petőfi Sándor, Gyulai Pál, Jókai Mór, báró Eötvös József műveivel. Jókaitól rendszeresen jelentek meg regények igényes, gyakran autorizált fordításban (Ujvári 2011). Másfelől a lap közvetítette olvasói felé a világirodalom legfrissebb műveit is, többek között Zola, Spielhagen, Sachher-Masoch, Verne regényeit. A *Pester Lloyd* német nyelven írott magyar lap volt, amelyet a németül is olvasó pesti polgárság forgatott. Emellett ablak kívánt lenni a német ajkú külföld felé is: azokhoz az olvasókhoz szólt, akik Magyarországról a nem mindig elfogulatlan, sokszor magyarelles bécsi lapok híradásai-ból tájékozódtak.

Az *Ungarischer Lloyd* (1867–1876) történetét keretbe foglalja, hogy a *Pester Lloyd*ból szakadt ki, majd oda is tért vissza (Ujvári 2012a). A *Pester Lloyd*ból kivált szerkesztőség az általuk korábban kiadott lapra, a *Pester Lloyd*dra mint saját alkotásukra tekint, így annak szellemiségét teljes mértékben át kívánja emelni az új lapba.

A két *Lloyd* egymáshoz való viszonyát több irányból lehet vizsgálni. Elképzelhető, hogy az *Ungarischer Lloyd* a *Pester Lloyd*nak valamiféle „lerakata” és „lesoványított verziója” volt (Schubert 2000). Míg az előbbit inkább a vidék lapjának szánták, addig az ekkor már több mint egy évtizedes hagyományokra visszatekintő orgánumot főként Buda és Pest lakossága olvasta. Az sem kizárt, hogy annyi anyag állt rendelkezésre, amit egy lap nem tudott lehozni. A politikai tényezőket számba véve az is elképzelhető, hogy a kiegyezéspárti Falk Miksa vette át a vezető véleményformáló német lap irányítását. A munkatársak és a szerkesztők közül, főleg a tárcarovatot illetően, többen dolgoztak mindkét lapnak, valamint kezdetben mindkét újságot a Légrády Testvéreknél nyomtatták.

Ezeknek a feltételezéseknek ellentmondanak az *Ungarischer Lloyd*ban – főleg az indulást követő két évben – olvasható cikkek, melyek a két lap közti feszült viszonyról árulkodnak. Az új lap küzdött az előfizetőkért, a városi hirdetések megszerzéséért, és ugyancsak versenyben volt a két *Lloyd* az újságírói presztízst illetően. A két lap még jogvitába is keveredett egy Verne-regény elsődleges

¹ Falk Miksa (1828–1908) már fiatalon, 1843-ban megjelentetett fordításokat és színikritikákat az *Ungar* és a *Spiegel* című lapokban. 1848 Bécsben érte, ahol a *Studenten-Courier* és a *Der Freimüthige* című lapokba írt. Húszévesen már vezércikkeket adott az *Oesterreichische Zeitung*-nak, majd a lap betiltása után a *Wanderer* munkatársa lett, amely Falk alatt vált vezető politikai napilappá. Írt továbbá a *Figyelmezőnek*, a *Pesti Naplónak*, a *Magyar Sajtónak*, a *Budapesti Hírlapnak*. 1867-től 1906-ig dolgozott a *Pester Lloyd*nál, neve egybeforr az újsággal.

közlési joga miatt. Az új orgánum hírforrásként is meghatározónak tartotta magát: véleménye szerint *A Hon* esti kiadása rendszeresen forrásmegjelölés nélkül veszi át a napi újdonságokkal kapcsolatos híradásaikat. Nem is ezt teszi szavá a szerkesztőség, hanem inkább azt a kollegialitást várná el, hogy amennyiben mégis megadnák a forrást, úgy lapjukat ne cseréljék össze a *Pester Lloyd*dal.²

Az *Ungarischer Lloyd*nak fennállása folyamán több újsággal is meggyűlt a baja. A legtöbb ellentéte Jókai lapjával, *A Hon*nal szemben támadt, akik azt vetették mindkét *Lloyd* szemére, hogy a hivatalos helyekről a napi aktuális hírek szinte ömlenek az ő szerkesztőségeikbe, míg *A Hon* ellátása csak mérsékelt. Egy másik írásában az *Ungarischer Lloyd A Hont* egy „teljesen viccesen szerkesztett lapnak” nevezi, amely mai számában „a szerkesztői neveltségesség olyan próbáját szolgáltatja, amely még *A Hon* esetében is meglepő”. A lap kétségbe vonja ugyanis, hogy egy újságot – más vállalkozáshoz hasonlóan – el lehet adni, miközben megfelelkezik arról, hogy évekkel ezelőtt maga is hasonló úton került egy részvénytársaság tulajdonába, és a *Neuer Freier Lloyd* is kalapács alá került. Az *Ungarischer Lloyd* szerkesztői *A Hon* mellett Jókai német nyelvű lapjának, a *Neuer Freier Lloyd*nak a híradásaiban is találtak kivetnivalót, főleg azt, hogy a két testvérpap anyagai nincsenek mindig összhangban egymással, és amit a magyar nyelvű lap pozitív színben tüntet fel, azt a német lap a „konzervatív *Ungarischer Lloyd*” írásának nevezi.

Az *Ungarischer Lloyd*nak a tárcarovat és a folytatásos regény terén is fel kellett vennie a versenyt a *Pester Lloyd*dal, hiszen utóbbi Falk Miksa főszerkesztői tevékenysége alatt nagy hangsúlyt fektetett ezeknek a részeknek az igényes szerkesztésére is. A tárcarovat szerzőit illetően azonban a két lap esetében nincs éles elkülönülés, a nagyobb nevek – tk. Hevesi Lajos, Schlesinger Zsigmond, Silberstein Adolf, Sturm Albert, Deutsch Ignác, Dux Adolf – mindkét lapban feltűntek. Az *Ungarischer Lloyd* reggeli kiadása főleg a kezdeti időszakban gyakran közölt két tárcát. A tárcarovat egyik legtermékenyebb szerzője Dux Adolf (1822–1881) volt. A lap első éveiben Hevesi Lajos (1843–1910) is sokszor jelentkezett pesti levelekkel (*Pester Briefe*). A *Pester Lloyd*hoz hasonlóan az *Ungarischer Lloyd* is rendszeresen adott közre folytatásos regényeket,³ de világirodalmi anyagában sem tudta megközelíteni Falk lapját, amely a vizsgált időszakban egymás után közölte tk. Jókai Mór és Jules Verne regényeit. Míg a *Pester Lloyd* jelentőségét a Jókai-recepció szempontjából az adja, hogy számos regénye folytatásokban e lap hasábjain jelent meg, addig az *Ungarischer Lloyd* minden évben közölt hosszabb Jókai-kritikát a tárcarovatában.

---

² UL, 1868. február 2., 33. sz.

³ Elsősorban francia és angol regényeket, gyakran névtelen vagy kevésbé ismert szerzőktől. Az ismertebb írók közül tk. Verne, Dickens, Wilkie Collins, George Sand és Spielhagen egy-egy művét közölték.

A harmadik Lloyd, a *Neuer Freier Lloyd* (1869–1872) balközép irányultságú lap volt.⁴ Alapításában közreműködött Jókai Mór is,⁵ a főszerkesztői teendőket az emigrációból hazatért Horn Ede (1825–1875) látta el. Közönségként a német ajkú városi polgárságot célozta meg, rájuk akart hatást gyakorolni a félhivatalos kormánylappal, a *Pester Lloyd*dal szemben. Irodalomközvetítő szerepe nem jelentős, a két másik *Lloyd*hoz nem hasonlítható. Viszont amíg Horn látta el a szerkesztői teendőket, megjelent a lapban folytatásokban Jókai *Politikai divatok*, a *Fekete gyémántok* és a *Mire megvénülünk?* című regénye.⁶ A *Fekete gyémántok* magyar és német változata azonos időben került a lapokba. A fordítás kapcsán ebben az esetben is több címet mérlegelt Jókai, végül a „Wie man reich wird” ellenében döntött a szó szerinti fordítás mellett.⁷

Az 1872-ben alapított *Neues Pester Journal* az egyszerű német ajkú és a jid-disül beszélő kispolgárság lapja volt (Kútfalvi 1991). Hazai olvasótábora mellett a külföldet is igyekezett tájékoztatni a magyar gazdasági életről, és megismertetni a magyar irodalommal. Bródy Lajos udvari tanácsos, Bródy Zsigmond (1840–1906) lapgazda öccse az újságot úgy jellemezte, hogy a *Journal* már „keletkezése első pillanatától fogva utolsó percéig magyar érzésű, magyar gondolkodású, feltétlen liberális lap volt, s mint ilyen, természetesen a zsidóság érdekeit is mindenkor szem előtt tartotta” (Ujvári 2003). A jelenlegi Deák-pártot bátortalannak, erőtlennek, frakciókra szakadtnak, korrupcióval átitatottnak látta. Legközelebb a Ghyczy-vezette centrumhoz állt. Az újság szórakoztató része az egész családnak kíván tartalmas olvasmányt nyújtani: ezt szolgálják a kisebb hírek, a tárcanovellák, valamint a folytatásos regények. A lap irodalomközvetítő szerepe leginkább abban mutatkozott meg, hogy zömmel osztrák szerzőktől (Karl Emil Franzos, Ada Christen, Peter K. Rosegger) közölt rendszeresen írásokat, valamint a korszellemnek megfelelően franciából (Ponson du Terrail, Adolphe Belot, Paul Féval, Fortuné de Boisgobey) és angoltól (M. E. Braddon, Wilkie Collins) fordí-

⁴ Alcime: Zeitschrift für Politik, Finanz- und Verkehrswesen, Handel und Industrie und für das Versicherungswesen. Fennállása során periodicitása többször változott: hol naponta kétszer, majd egyszer, aztán hetente kétszer, végül hetilapként jelent meg.

⁵ Az impresszum szerint „Eigenthümer und Verleger Moriz Jokai [!] und Mitbegründer”, azaz tulajdonosként, kiadóként és társalapítóként szerepelt. A helyzet 1870. június 1-vel változott: a lapot tulajdonosként és kiadóként Horn Ede jegyezte. NFL, 1870. május 31., 123. sz. 1871 márciusában ismét változás állt be: a tulajdonos Heckenast lett, Horn maradt a szerkesztői poszton. November végén azonban Horn végleg elköszönt az olvasóktól, a tulajdonos és a kiadó Alex F. Heksch, a felelős szerkesztő Dr. C. Frankenberg lett. 1872. május 19-től Heksch és Jacob Naschitz szerepelt tulajdonosként, július 25-től csak Naschitz, a szerkesztő Dr. Julius Stein. A lap története 1872. december 25-én ért véget.

⁶ Ezen felül néhány Jókai-átvétel jelent meg az Üstökösből: *Ein konstitutioneller Traum*, NFL, 1869. június 15., 13. sz.; *Der ungarische Faust. Volkssage von Moriz Jokai*, NFL, 1871. február 16. és március 16. között, 47., 48., 61., 62., 68., 75. szám. A lap közölte továbbá Jókai akadémiai székfoglalóját *Ein Duell mit Gott* címmel: NFL, 1870. december 6., 180. sz., továbbá egy írást *Das „Ausland” über Jokai* címmel, NFL 1871. augusztus 3., 20. sz.

⁷ NFL, 1869. szeptember 9., 84. szám, esti kiadás.

tottak, gyakran a szerző és a fordító megnevezése nélkül. A magyar irodalom közvetítésében nem játszott fontos szerepet az orgánium. Jókai művei majd minden német lapban előfordultak, így Bródy lapja sem maradhatott a kedvelt szerző írásai nélkül, ám ezek csak csekély mennyiségben fordultak elő és átvételek voltak.⁸ Bródy maga is fordított Jókait németre, válogatott novellái kötet formájában is megjelentek 1864-ben *Novellen* címmel, majd egy évtized múlva a *Traurige Tage / Szomorú napok* című munkája jelent meg Lipcsében.

(*Jókai művei német nyelven*) Jókai regényeit a vizsgált időszakban elsőként folytatásokban közölte *A Hon* (egy-egy alkalommal az *Életképek*, ill. az *Üstökös*), majd ezt követően jelentek meg kötet formájában. A magyar közléssel gyakran azonos időben németül is közreadta azokat a *Pester Lloyd* (ill. rövid fennállása alatt a *Neuer Freier Lloyd*), majd következett a német nyelvű önálló kiadás Pesten vagy Berlinben Otto Jankénál (1818–1887), ill. Stampfel Károlynál. Mire sor került 1874-ben a nevezetes Jókai–Bismarck-találkozóra,⁹ a német politikus már hallhatott Jókairól, mivel a *Politikai divatok* és *Az arany ember* a porosz fővárosban jelent meg, de Jókai egyéb műveiről is rendszeresen beszámoltak a német politikai és szépirodalmi lapok.¹⁰ Többek között a berlini *Magazin für die Literatur des Auslandes*¹¹ részletes statisztikát közöl Jókai műveinek nemzetközi elterjedtségéről, forrásairól, tervezett további német nyelvű kiadásairól,¹² a lipcsei *Illustrierte Zeitung*¹³ Jókai portréját adja közre, valamint tehetségét és szorgalmát méltatja, több regényének tartalmi összefoglalását nyújtja,¹⁴ a berlini *Post*¹⁵ *Az új földes úrat* közli folytatásokban¹⁶. Jókai novelláiról

⁸ A következő kisebb írásokat közölte a lap Jókaitól: *Auf der Soirée des Königs*, NPJ, 1873. december 2., 266. sz.; az *Auf der Wiener Börse* forrása *A Hon* volt, NPJ, 1874. február 25., 45. sz.; a *Bismarck und ein ungarischer Romanschriftsteller* vezércikként jelent meg, NPJ, 1874. március 4., 51. sz.; a *Zwei Geschichten von Petöfi* a Tarka életből való, NPJ, 1874. augusztus 2., 175. sz.; az *Ein Druckfehler* forrása az *Üstökös*, NPJ, 1874. augusztus 25., 192. sz.; a *Sobri Jóska's Gefangennehmung* forrása *A Hon*, NPJ, 1874. szeptember 20., 214. sz.; az *Eine Sträflings-Kolonie* magyar változata az *Életképek*ben jelent meg, NPJ, 1876. szeptember 18., 227. sz. Az *Apotheose* című vers 1877. szeptember 30-án jelent meg, 271. sz. Ugyanebben az évben közölte a lap a 'Görög tűz' / 'Griechisches Feuer' című elbeszélést, amelyet már jóval korábban beharangoztak. A közlés kezdete: NPJ, 1877. június 7., 156. sz.; vége: 1877. július 10., 189. sz.

⁹ Erről az *Ungarischer Lloyd* is beszámol: *Bei Bismarck. (Nach dem „Hon“.)*, UL, 1874. március 3., 50. sz.

¹⁰ A német nyelvű Jókai-recepciót jelen dolgozat csak az *Ungarischer Lloyd* néhány hírei alapján érinti.

¹¹ Megjelent 1832 és 1880 között, majd 1881 után az Általános Német Írószövetség (Allgemeiner Deutscher Schriftstellerverband) lapjaként *Magazin für die Literatur des In- und Auslandes* címmel.

¹² UL, 1872. október 27., 250. sz.

¹³ Németország első illusztrált folyóirata, amely Lipcsében jelent meg 1843 és 1944 között.

¹⁴ UL, 1873. augusztus 19., 190. sz.

¹⁵ Politikai napilap, további adatom nincs.

¹⁶ UL, 1872. október 4., 230. sz.

(*Achtzehn humoristische Erzählungen von Maurus Jókai*) a már említett *Berliner Magazin*ban Trautwein von Belle¹⁷ közöl egy tanulmányt, melyben a magyar nemzet költői tehetségét hangsúlyozza, kiemelve Petőfi és Jókai munkásságát.¹⁸ Ugyancsak méltatás jelenik meg a *Magazin für die Literatur des Auslandes*ban, mely Jókai humorát, rövid írásainak szórakoztató jellegét emeli ki.¹⁹ A *Fekete gyémántokról* a lipcsei *Die Blätter für literarische Unterhaltung*²⁰ közöl meleg hangvétellű, Jókai jellemábrázolását hangsúlyozó kritikát.²¹ Ugyancsak itt mutatják be a *Mire megvénülünk* című regényt, kiemelve a lélekábrázolás mélységeit.²²

Végezetül azokat a műveket kívánom – az áttekinthetőség kedvéért táblázatos formában – felvonultatni, amelyek az 1870-es években könyv alakban is hozzáférhetők voltak németül.²³

Rövidítések:

(A)	= <i>esti kiadás (Abendblatt)</i>
NFL	= <i>Neuer Freier Lloyd</i>
PL	= <i>Pester Lloyd</i>
UL	= <i>Ungarischer Lloyd</i>
Demeter	= Demeter Tibor: <i>Bibliographia Hungarica</i>
F	= Fordító
JMÖM	= Jókai Mór Összes művei
Szinnyei	= Szinnyei József: <i>Magyar írók élete és munkái</i>

¹⁷ Eugen Trautwein von Belle (1832–1887): jogász, könyvtáros, publicista, 1859 óta a *Magazin für die Literatur des Auslandes* munkatársa.

¹⁸ UL, 1871. augusztus 2., 175. sz. (esti kiadás).

¹⁹ UL, 1872. október 13., 238. sz., melléklet.

²⁰ Lipcsében megjelenő irodalmi lap (1826–1898).

²¹ UL, 1872. február 13., 36. sz.

²² UL, 1872. október 22., 245. sz.

²³ A táblázat kronológiáját a német nyelvű kötetes kiadás évszáma határozza meg. Csak azokra a művekre térek ki, amelyeknél van német nyelvű önálló megjelenés.

Első magyar kiadás (könyv + újság) ²⁴	Első közlés a magyaror- szági német sajtóban	Első német nyelvű könyvkiadás
<i>Szerelem bolondjai</i> Pest: Athenaeum, 1869. • <i>A Hon</i> , 1868. január 1 – 1868. augusztus 12.	<i>Die Narren der Liebe</i> • <i>PL</i> , 1868. április 1 (A) – 1868. október 2. (A) • F: Glatz Ede	<i>Die Narren der Liebe</i> Pest: Pester Lloyd, 1868. F: Glatz Ede ²⁵
<i>Politikai divatok</i> Pest: Szerző saját kiadása, 1862–63. • <i>A Hon</i> , 1863. január 1 – 1863. október 29.	<i>Andere Zeiten, andere Menschen</i> • <i>NFL</i> , 1869. június 2 – 1869. december 25. • F: nincs adat	<i>Andere Zeiten, andere Menschen</i> Berlin: Janke, 1869. • F: nincs adat
<i>Fekete gyémántok</i> Pest: Athenaeum, 1870. • <i>A Hon</i> , 1869. december 28 – 1870. július 10.	<i>Schwarze Diamanten</i> • <i>NFL</i> , 1869. december 28 – szeptember 1. • F: nincs adat ²⁶	<i>Schwarze Diamanten</i> Pest: Athenaeum, 1871. • F: Glatz Ede ²⁷
<i>Mire megvénülünk?</i> Pest: Heckenast, 1865.	<i>Wie wird man grau?</i> • <i>NFL</i> , 1870. december 8 – 1871. július 27. • F: Sonnenfeld Zsig- mond	<i>Wie wird man grau?</i> Pest: Rautmann, 1872. F: Sonnenfeld Zsigmond ²⁸
<i>Az arany ember</i> Pest: Athenaeum, 1872. • <i>A Hon</i> , 1872. január 1 – 1872. szeptember 22.	<i>Der Goldmann</i> • <i>PL</i> , 1872. július 1 (A) – 1872. december 31. (A) • F: A Pester Lloyd munkatársa ²⁹	<i>Ein Goldmensch</i> Berlin: Janke, 1873. F: Kertbeny Károly ³⁰

²⁴ Amennyiben megjelent folytatásokban. .

²⁵ Glatz Ede (1812–1889) 1868 óta volt a *Pester Lloyd* munkatársa, előtte a *Pester Zeitung*, vala-
mint a *Pest-Ofner Zeitung* szerkesztőjeként dolgozott.

²⁶ Valószínűleg azonos a német kötetes kiadás fordítójával.

²⁷ Demeter és Fazekas szerint Glatz, Szinnyi szerint Dux Adolf a fordító.

²⁸ Sonnenfeld Zsigmond (1847 v. 1845–1929) 1870 és 1890 között a *Pester Lloyd* és a *Neues
Pester Journal* munkatársa volt.

²⁹ Szemző Piroska adata, 326. és 329. l.

³⁰ Demeter szerint a fordító „ein Landsmann und Jugendfreund des Verfassers”, ami Kertbenyre
Károly Mária (1824–1882) műfordítóra utal. – Az UL egy rövid híre is őt nevezi meg: UL,
1874. szeptember 13., 208. sz., 10. l.

Első magyar kiadás (könyv + újság ²⁴)	Első közlés a magyarországi német sajtóban	Első német nyelvű könyvkiadás
<i>Eppur si muove. És mégis mozog a föld</i> Pest: Athenaeum, 1872. • <i>A Hon</i> , 1870. december 14 – 1871. november 11.	<i>E pur si muove (Und sie bewegt sich doch.)</i> ³¹ • <i>PL</i> , 1871. január 2 (A) – 1871. december 29. (A) ³² • F: Max Nordau ³³	<i>Wir bewegen die Erde!</i> Berlin: Janke, 1874. ³⁴ F: Max Nordau
<i>A köszívű ember fiai</i> Pest: Athenaeum, 1869. • <i>A Hon</i> , 1869. január 1 – 1869. október 10.	<i>Die Söhne des Mannes mit dem versteinerten Herzen</i> • <i>PL</i> , 1869. január 27 (A) – 1869. október 28. (A) ³⁵ • F: Glatz Ede ³⁶	<i>Der Mann mit dem steinernen Herzen</i> Berlin: Janke, 1875. F: Max Nordau (?) ³⁷
<i>Enyim, tied, övé</i> Budapest: Athenaeum, 1875. • <i>A Hon</i> , 1873. augusztus 1 – 1874. február 11.	-	<i>Mein, Dein, Sein</i> Berlin: Janke, 1875. F: nincs adat
<i>Az élet komédiásai</i> Budapest: Athenaeum, 1876. • <i>A Hon</i> , 1875. április 1 – 1876. január 30.	<i>Die Komödianten des Lebens</i> • <i>PL</i> , 1875 júliusa – 1876. február 24. ³⁸ • F: Geist Károly ³⁹	<i>Die Komödianten des Lebens</i> Berlin: Janke, 1876. F: [véltetően Geist Károly]

³¹ Különböző írásmódok: *E pur si muove* vagy *Eppur sie muove*.

³² JMÖM szerint deceber 27-én ért véget a közlés.

³³ JMÖM, Levelek, III, 396. l. A kritikai kiadás szerint Nordau már az 1870-es évek elején lefordította a regényt. Mivel 1867 és 1876 között a *Pester Lloyd*dal volt szerződése, valószínű, hogy a folytatásos közlés fordítása tőle származik.

³⁴ Demeter szerint a megjelenés éve 1874, a JMÖM szerint 1875.

³⁵ JMÖM csak az évszámot adja meg, valamit utal arra, hogy a regény 1869-ben megjelent a *Pester Tageblatt*ban.

³⁶ Ld. Szemző: *Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül*.

³⁷ Ld. Karl Maria Kertbeny: *Maurus Jókai's Werke in fremdsprachigen Ausgaben*. – Max Nordau (1849–1923) tíz éven át, 1867 és 1876 között volt a *Pester Lloyd* munkatársa.

³⁸ A pontos kezdést nem tudtam kideríteni. Az esti kiadás 1875. július 5-én már a 2. részt közli. JMÖM nem ad meg részletes adatokat.

³⁹ A *Pester Lloyd* adata. – Geist Károly (1839–1890) 1872-ben lett a *Pester Lloyd* szerkesztőségének tagja.

Első magyar kiadás (könyv + újság) ²⁴	Első közlés a magyarországi német sajtóban	Első német nyelvű könyvkiadás
Szép Mikhál Budapest: Athenaeum, 1877. <ul style="list-style-type: none"> • <i>Életképek</i>, 1876. október 1 – 1876. december 17. 	⁴⁰	Die schöne Michal Berlin: Janke, 1878. <ul style="list-style-type: none"> • F: nincs adat
A jövő század regénye Pest: Athenaeum, 1872–1874. <ul style="list-style-type: none"> • <i>A Hon</i>, 1872. november 3 – 1874. február 11. 	Der Roman des künftigen Jahrhunderts <ul style="list-style-type: none"> • <i>PL</i>, 1873. január 1 (A) – 1873. december 31. (A)⁴¹ • F: nincs adat 	Der Roman des künftigen Jahrhunderts Preßburg, Leipzig: Stampfel, 1879. F: nincs adat
Rab Ráby Pozsony: Stampfel, 1879. <ul style="list-style-type: none"> • <i>Üstökös</i>, 1879. január 5 – 1879. szeptember 14. 	Rab Ráby <ul style="list-style-type: none"> • <i>PL</i>, 1879. január 5 – 1879. szeptember 21. • F: nincs adat 	Rab Ráby Preßburg, Leipzig: Stampfel, 1880. F: nincs adat

Felhasznált irodalom

Adattárak:

DEMETER Tibor, *Bibliographia Hungarica* = <http://demeter.oszk.hu/apache2/default/d.php?a=ds&fordito=dt&pager=20> [utolsó letöltés: 2013. december 5].

FAZEKAS Tibor, *Bibliographie der in selbständigen Bänden erschienenen Werke der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung (1774–1999)*, Hamburg, 1999.

SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* = <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm> [utolsó letöltés: 2013. december 5].

⁴⁰ Demeter szerint a regény 1877-ben megjelent a *Pester Lloyd*-ban; ezt nem tudom igazolni.

⁴¹ JMÖM gibt als Beginn den 2. Januar an und als Schluss lediglich das Jahr 1874.

- JÓKAI Mór, *Összes művei* 1–95, szerk. Lengyel Dénes, Nagy Miklós, Bp., 1962–1998.
- KERTBENY, Karl Maria, Maurus Jókai's Werke in fremdsprachlichen Ausgaben, in: *Maurus Jókai's Reisebriefe von Pest nach Berlin. 18. Februar bis 4. März. 1874. Aus Jókai's Zeitschrift »Hon« übersetzt.* Berlin 1874.
- KÚTFALVI Oszkár, *Újságpaloták*, Bp., 1991.
- MARTIN József, Ha Ausztriát kizárják Németországból..., *Médiakutató* 2012/1.
- MARTIN József, Amiért Bismarck megharagudott Jókaira, *Tanulmányok a médiatudományok köréből*, Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei, XXXVI. kötet, szerk. Martin József, Eger, 2009.
- NAGL–CASTLE–ZEIDLER, *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn*, Nach dem Tode von Johann Willibald NAGL und Jakob ZEIDLER hg. v. Eduard CASTLE, Wien, é. n. [1935], III (1848–1890).
- SCHUBERT, Gerd, *Jules Verne im Ungarischen Lloyd 1867–1876: Bibliographische Notizen und Dokumente aus der deutschsprachigen Jules Verne-Rezeption – oder Kurbeln in Budapest für Wolfgang Thadewald.* 2000. = http://www.epilog.de/Person/S/Schu/Schubert_Gerd_1960.htm.
- SZÁSZ, Ferenc, Der Weg der ungarischen Literatur in die Weltliteratur, *Studia Caroliensia* 2004/1.
- SZEMZŐ Piroska, Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül, *Magyar Könyvszemle* 80 (1964)4.
- SZEMZŐ Piroska, *Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812–1878)*, Budapest, 1931 (= Német Philologiai Dolgozatok, 47).
- UJVÁRI, Hedvig (2012a), Lloydtól Lloydig: Az Ungarischer Lloyd (1867–1876) helye a magyarországi német nyelvű sajtó történetében, *Magyar Könyvszemle* 128/3.
- UJVÁRI, Hedvig (2012b), *Deutschsprachige Presse in der östlichen Hälfte der Habsburgermonarchie: Deutschsprachige Medien und ihre Rolle als Literaturvermittler in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Herne, Gabriele Schäfer Verlag.
- UJVÁRI, Hedvig (2011), *Kulturtransfer in Kakanien: Zur Jókai-Rezeption in der deutschsprachigen Presse Ungarns (1867–1882)*, Berlin, Weidler.
- UJVÁRI, Hedvig (2003), Das Neue Pester Journal: Die Geschichte des Blattes von den Anfängen bis 1878, *Magyar Könyvszemle* 119/2.

Várkonyi Tibor

MOZART ÉS DA PONTE TRILÓGIÁJA

Töprengtem sokáig, él-e még az a meggyökeresedett közhely, amely azt vallja, hogy Mozart *Don Giovanni*-ja az „operák operája”. Kiemelve mintegy a zeneszerző életművéből, mellőzve a többi daljátékot, mondhatni akár, szembeállítva is velük. Nem azt vonom kétségbe, hogy ez a „dramma giocoso” az operatörténet egyik legjelesebbje, sokkal nagyobb szabású sok más alkotásnál, és most nem Mozart világára gondolok, hanem arra, a kiemelés nem mellőzi-e jogtalanul a trilógiát, a „nagy hármast” összességét, amely így együttesen csakugyan az operairodalom csúcsának tekinthető. Azt a hármast, amelyet Mozart legjelesebb szerzőtársával, Lorenzo Da Ponte abbéval közösen alkotott. Zeneileg tökéletes a *Szöktetés a szerájból*, ez a „bájosnak” nyilvánított korai alkotás is, sokkal mélyebb és filozofikusabb, mint amilyennek mondanivalója alapján hiteti magát. Nem szólva a tragikus életutat lezáró *Varázsfuvoláról*, amelyről azt vallja a zenetörténet, hogy Schikaneder vurstli szándéka ellenére ugyancsak a nagy remekművek egyike.

Felületes ismereteimnek is betudható, ám eddig nem találkoztam olyan utalásokkal, amelyek szerint Mozart és Da Ponte előzetesen egyeztetett volna arról, a *Figaró házasságát*, a *Don Giovanni*-t és a *Così fan tutte*-t egységnek tekinti, már közös témájuk, a szerelem miatt is. Azért is valószínűtlen ez, hiszen a *Az álruhás kertészlánnyon*, a már említett *Szöktetésen*, és hozzátehetnénk az *Idomeneotól* a *Titus kegyelméig* mindegyiknek központi mondanivalója a szerelem, ez az érzelem, az emberiség sorsának örök kísérője. Nagy a valószínűsége, hogy a két alkotó óriás a „hármast” sorrendjében előre nem állapodott meg, ösztönösen követették egymást, és utólag alkotnak szerves egységet, megmutatni óhajtván az érzelem és az érzékiség különböző megközelítési lehetőségeit. A csodát az is fokozza, hogy Mozart és Da Ponte mondhatni két alapjában eltérő egyéniség volt. Azt tudjuk, hogy Mozart és Constanze Weber házassága lényegében példás és harmonikus volt, (ami egyáltalán nem zárja ki a színi világban is élő komponista alkalmi hűtlenségeit), Wolfgang Amadeus hitét követő katolikus, míg Da Ponte, a kikeresztelkedett zsidó, csapongó szoknyapecér, az erkölcsre nem sokat adó. Ennek ellenére a francia Beaumarchais komédiájára épülő *Figaró házassága*, amelyben Da Ponte a társadalmi igazságtalanságokat ostorozó utalásait sok tekintetben háttérbe szorította, mégis a házasság szentségét dicsőíti inkább.

Figaro nem csupán a gróf csélecsapságával, az első éjszaka jogához görcsösen ragaszkodó arisztokrata kéjvágyával kerül szembe. Természetesen azzal is, hiszen menyasszonya tisztaságáért küzd, ártatlanul óhajtja megkapni őt, de azért is, hogy a két örök vonzalomra vágyó emberi lény, minden akadályt legyőzve lehessen egymásé. Az ugyancsak nem erkölcsös Da Ponte ezt szövevényesen ábrázolja, olyan sokrétű jellemrajzzal, amivel Mozart csak egyetérthetett. Az előtérben szereplő pár, Figaro és Suzanne sem karakterét, sem intelligenciáját tekintve nem teljesen egyenrangú. Ismerjük Rossini *A sevillei borbély*ából is, hogy ez a derék hajfodrász, felcser, egyéb mesterember, önmagában is ravasz, fürgén jár az esze, hiszen ő hozza össze Almaviva grófot és Rosinát. Kijátssza gyakran Basilio intrikáit is, a boldog egybekelés az ő érdeme. De a folytatásban, a Figaro lakodalmában menyasszonya nála kombinálóbbnak bizonyul, kezdve azzal, hogy ő az, aki rádöbben, miért ajándékozza a gróf az ifjú párnak a kastély egyik legszebb szobáját. A lakodalom Figarója sem együgyű, másodrangú lény, hiszen a gróf félrevezetésének első változata is nagymértékben az ő elképzelése, csak éppen a körülmények változásai miatt is alaposan Suzanne módosításaira szorul. A szobalány az, aki kieszeli a kerti randevút, ő rejt el a grófné szobájában Cherubint, az apródot, ő ugratja ki a kertbe, a féltékenységtől megittasodott férjet ő vezeti az orránál fogva, a grófnéval kettesben ő szervezi meg a rafinált ruhacserét. A lakodalom Figarója sem együgyű, ő ismeri föl a fináléban a helyzet fonákosságát, neki is nagy része van a végső boldogság elérésében, de Suzanne „intellektuális fölénye”, ha árnyalatokban is, de mindvégig jelen van.

A Figaro cselekvési szövevénye, a szerelem sokrétű ábrázolása nem csupán a pár remek jellemzésében követhető. A férjét imádó grófné igaz fájdalmaiban is mindvégig, amit a leggyönyörűbben talán a harmadik fölvonás cavatinája fest hitelesen. Féltékeny asszony, aki igaz szerelemmel lett a gróf hitvese, nem így képzelte el a házasságát, és érthető az is, csalódásában miért kacérkodik időnként az apród udvarlásának az elfogadásával. Egyfelől azt reméli tőle, hogy ezzel csak fölébresztheti Almaviva elszunnyadt érzelmeit, ugyanakkor vigasztalhatja vele magát, hogy középkorú dámaként mégiscsak vágyat kelt kalandvágyó ifjakban is, a remény nem szunnyadt el teljesen. A szerelmi vágy elfojthatatlanságát pedig éppen maga Cherubin eleveníti meg; először az első fölvonás áradózó románcában Suzanne elszédítésének szándékával, majd a második fölvonásban a grófné iránt érzett rajongásának megfogalmazásával. Da Ponte librettójának érdeme, de elsősorban a zenei kidolgozás zsenialitása, ahogyan Mozart két ízben is lefesti a férfiúi féltékenység maró búslakodását. A gróf, a harmadik fölvonásban amint meghallja Figaro és Suzanne célzását, „megnyertük a pert”, igaz keservre gyullad. Mértéktelen férfiúi bánat ez, akkor is, ha az egész kavardásban ő maga a legellenszenvesebb figura. Ugyanez a végtelen fájdalom kap hangot Figaro negyedik felvonásbeli keservében is, (a magyar fordítás visszatérő motívuma, „többit nem mondom”) az opera leggyönyörűbb dallamainak egyike.

A *Figaro* töméredek gondolatot ébreszt, de a „trilógiában” betöltött helyét azal is kiemeli, amilyen pazar sziporkázással ábrázolja a második fölvonás fináléjában a gróf szándékát borbélya ravaszságának rajtacsípési szándékával, vele szemben pedig a „hármasszövetség”, (a grófné, Suzanne, Figaro) nagyobb intelligenciájával), és a harmadik fölvonás ragyogó komédiázásában, amikor kiderül, a borbély nem lehet szülőanyjának hitvese. A „trilógia” tehát a szerelem olyan apoteózisával indul, amely méltóvá teszi az operairódalom egyik legbecsesebb remekművének a rangjára.

A *Don Giovanni* egészen más természetű. Indulása folytán tekinthetnénk akár „kriminek” is, hiszen gyilkossággal indul, a hős megöli meghódítottjának apját, a kormányzót. (Máig vitatott kérdés, Giovanni csakugyan „elszalasztotta-e” Donna Annát? Akad olyan vélemény is, Anna Ottaviónak hitte a látogatót, és csak később döbbsen rá tévedésére. Utal rá Leporellónak a dráma elején elhangzó mondata is, „remek, elcsábítani a nőt, majd megölni az apát”). Annyi tény azonban, hogy ez a párbaj többször visszatér az opera két felvonásában, (Donna Anna fölismeri a gyilkost, a temető jelenet, a nevezetes csodálatos hatos) de csupán a dráma végén jelenik meg ismét teljes fontosságában, amikor a kőszobor végképpen bosszút áll. Ettől függetlenül, ez a dramma giocoso azért is lett az operairódalom egyik csúcsa, mert az egyszerű szerelmi szálon túl, első ízben kapott benne központi helyet, amit meg is érdemel, a szexualitás. Nem csupán a főhős az egyetlen csábító és vágyakozó, a maga módján úgyszólván minden szereplő az. Donna Elvira, a korábbi kedves mindvégig hajszolja szerelmi élményét, ami nem csupán az érzelmek visszaszerzésének vágyát jelenti, hanem az elvesztett intim társát is. Leporello maga is követi gazdáját, amikor Masetto és Zerlina menyegzői jelenetében csipkedi az egyik leányzót, nem is szólva a kacér Zerlináról, aki minden húzódozása ellenére csak hagyja elcsábítani magát. Nem tudhatjuk, erre kevés az utalás, hogy a pipogyának hitt Don Ottavio csakugyan olyan visszafogott-e, vagy igyekszik nagyon erkölcsösnek látszani.

Az opera egésze azonban kétségtelenül a szerelmi vágyakozás körül kavarg. Ezt a témát erősíti meg minduntalan a főhős, akinek egész életét, cselekedeteit a szoknya környékén látjuk fölbukkani, a Leporellóval elénekeltetett regiszteráriában, annak minden túlzásával együtt. Da Ponte ebben százasaival soroltatja föl a mindenütt meghódítottak számát, Spanyolhonban ezren is fölül. Nem tagadható, elképzelhető a valóságban ilyen vagy ehhez hasonló szoknyapecér, de egyértelmű Mozartnak és librettistájának a szándéka, hogy dicsőítse a testi szerelmet. Freud előtt évszázadokkal aláhúzza a szexualitás jelentőségét a társadalom és az ember életében. A föltétlen rajongókon túl akadhatnak, akiket megbotránkoztat az „erkölcstelenségnek” ilyen középpontba állítása, még ha a záró hatos „tanulmányával” mindent a helyére tesz is. Kétségtelen, hogy Mozart és Da Ponte a drámai cselekményen túl ezt a szerelmet kívánta a középpontba állítani, a kipécézett túlzások ellenére is a zenei gyönyörűségekkel, fölülmúlhatatlan szépségeivel együtt. Ezért lett az utókor megítélése szerint az „operák operája”.

Kiegészíti ezt a szándékot a „trilógia” befejező része, a *Così fan tutte*. Aligha véletlen, hogy a rajongóknak eléggé nagy tábora kezdetben nem ismerte föl az opera buffa nagyszerűségét, a népszerűsége évtizedeken keresztül csak kullogott a másik kettőhöz képest. Ritkábban játszották, keringett „rossz híre”, hogy Mozart „nőgyűlölő” lett, gonoszkodik a kicsapongó menyecskék eltévelyedésén. Pedig mindössze annyi történt, hogy a nagy muzsikos koránál hamarabb ébredt rá, ha ez egyáltalán „fölfedezésre” szorult, hogy mi, nők és férfiak, a szerelemben is egyenrangúak vagyunk, ha nem így volna, a vágy nem kergetne bennünket minduntalan egymás karjaiba. Úgy a XX. század kezdetére, a lélektan és talán az orvostudomány haladásának megfelelően foglalhatta el méltó helyét ez az egyenértékű remekmű két társa mellett. Meghódította mindenütt az opera színpadokat, nem egyszerűen repertoár darab, kitüntetett helyet kapott a legszebb és legnagyobb élmények között. Fölvilágosult rendezők és kivált karmesterek érdeme ez (Fritz Busché, Bruno Walteré, a két Kleiberé, atyáé és fiáé, Otto Klempereré, hogy csak a legnagyobbakat említsük), és utódaiké, akik szembe szállva a rendező szörnyetegekkel, e remekmű igazi szépségeit állították a középpontba.

„Fölfedezték” vagy fölfedeztették, hogy ez a muzsika gyönyörködtetésében is mennyire különbözik a másik kettőtől, holott azok is a fül és az egyéb érzékek elkápráztatásával, az élvezetek és élmények csúcsát nyújtják. Fölösleges ismételnünk, milyen mennyei csoda a *Figaro házasságát* és a *Don Giovanni*t nézni, hallgatni, a *Così fan tutte*nek azonban eltérően tőlük, külön vonzása van. Annak ellenére, hogy sem Fiordiligi, sem Dorabella, de a két fiú sem cselekszik semmi olyat, ami megbotránkoztatásra adna alkalmat, mindegyikük a „jó morál” határai mögött marad, egyelőre csupán társaik érzelmeit rabolták el, a zenekar és az áriák, az együttesek „csiklandósabbak”, jobban borzolja az érzékeket is. Nem is lehetne másképpen, mert sem Ferrando, sem Guglielmo nem Almaviva gróf, még kevésbé nem Don Giovanni, hanem két megszáditott ifjú tiszt, akit a cinikus filozófus, Don Alfonso térített el ravasz játékaival, hogy bizonyítsa, a nők semmivel sem állhatatosabbak a csapodár férfiaknál. Nem is lehetnek mások, hiszen a vőlegények éppen azért mentek bele a könnyelmű játékba, hogy éppen az ellenkezőjét igazolják annak, mint amire megkísértőjük számít. Mindketten esküsznek szerelmük hűségére, és nem annyira a filozófus pénze, a fogadás tétje vezeti őket kacér udvarlásukban, a hűség záloga volt számukra a nagyobb csábító. Közben azonban mind Ferrando, mind Guglielmo maga is megízlelte a kacérság gyönyörét, udvarlás közben ők ketten is rádöbrentek, nem is akármilyen öröm tenni a szépet, a szórakozáson túl más élményeket is kínál. Megperzselődtek ők ketten is, a szívcseré és az udvarlás egyéb jelenségei a lányokkal együtt őket is megkörnyékezték. Nem annyira a zenei tolmácsolások, inkább a rendezői fantáziák teszik, hogy a finálékat kétféleképpen is lehet értelmezni. A borúlátóbb változat, az igazság kiderülése szomorúságot sugallhat, lám rajtavesztünk valamennyien. Az optimistábbakat a befejezés akár vállrándításra is készítheti, lám

tanultunk, de azért összekelünk, ki-ki a párjával, mindössze kis kalandba bonyolódunk. Ami a későbbiekben ismétlődhet is, nincs semmi garancia rá, hogy férj és feleség ne esnék bele megint kísértő kalandba, bár akkor a tét már sokkal nagyobb lehet.

Igazi zeneművész, a tudós karmester nyomban megérti azt is, hogy Despina, ez a bájos szobalány nem csupán cinkosa a furfangos filozófusnak, hanem egyéniség, nem is csekély szerelmi tapasztalatával, még ha a nyílt színen nincs is párja. A korábban ártatlan szórakozásoknak, időtöltésnek hódoló két „úrilánynyal” ellentétben neki gazdagok a gyakorlati élményei, serkenti Fiordiligit és Dorabellát, nosza vállalják a kalandot, nem megvetendő örömeiket kínál. Despina nem rosszabb, nem is romlottabb hölgyeinél, gazdagabb az élet tapasztalataival. Hús és vér asszony, egyenrangú, és az az igazi *Così fan tutte* előadás, amelyben ez a szobalány az álorvos és az áljegyző eljárásával nem csupán epizodista, hanem éreztetni képes, hogy Mozart is, Da Ponte is központi figurát teremtett belőle. A maga módján legalább akkora „filozófus” ő is, akár az őt „fölbérli” Don Alfonso, hogy vegyen részt a komédiában.

Végül is a „trilógia” három remekműve tökéletesen kiegészíti egymást. Nem csupán azzal, hogy mindhármuknak középponti témája a szerelem, (az érzelmi és érzéki szenvedély egyaránt), azzal is, hogy a múltnál kevésbé képmutató jelenkornak megmutatja, igenis nem vagyunk teljesen monogámok, legyünk bár asszonyok vagy férfiak, minduntalan bennünk él és kísért a poligám hajlam. Ennek a következményei eltérők lehetnek. Ha tragédiára hajlunk, nagyon szomorúak, dráma is lehet belőle. Ha viszont nem belenyugvók ugyan, de valamennyire is realisták, kevesebb meglepetést tartogathat számunkra az élet. Aligha véletlen az sem, hogy Mozart és Da Ponte egyszer damma *giocosónak*, másszor *opera buffának* jelezte közös alkotásaikat.

TABULA GRATULATORIA

Árkus Éva
Bernáth László
Bocsi Rita
Feuer Mária
Földes Anna
Frank Tibor
Gebei Sándor
Gyetvai Zsuzsa
Győrffy Miklós
Hazay Kinga
Hidy Zsóka
Kádek István
Kalóné Szűcs Erzsébet
Karafiáth Judit
Kepes András
Kiss Melinda
Kun Tamás
Loboczky János
Lóth Gabriella
Magyar Krisztián
Monoki Kálmán
Mózes Mihály
Novák Zsófia
Novák Petra
Örsi Tibor
Pajtókné Tari Ilona
Pap József
R. Székely Julianna
Rangos Katalin
Romsics Ignác
Sipos Lajos
Szlávik János
Takács Imre
Thiel Katalin
Vannai Dorottya
V. Bálint Éva
Zám Éva
Zeman Csaba